

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

1965

ՌՆԺԵ
ԻԲ ՏԱՐԻ

Օգոստոս ~ Սեպտեմբեր

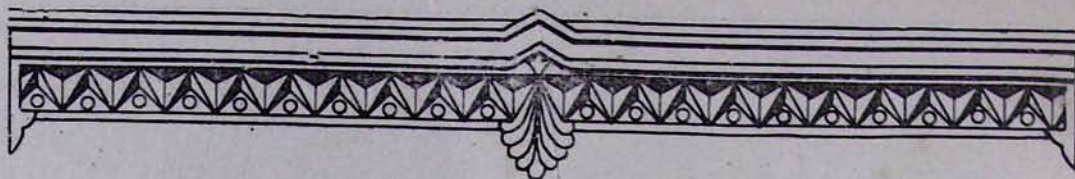
ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Ը-Թ

1965

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ— Պատմական ուղևորություն	էջ 3
Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՈՒՂԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՏԱՍՈՂՄԱՆ	
Մեկնում	6
Վեհափառ Հայրապետը Բուդաբեշում	8
Վեհափառ Հայրապետը Ռումինիայում	26
Հ. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻ— Վեցերորդ պատույթը	56
Խաղաղության, ազգային անկախության և բնդհանուր զինաքափման համաշխարհային համաժողով Հելսինկիում	66
ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՈՒՄ	72
Հ. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻ— Կոմիտասին հետ	74
Գ. ՀԱԿՈԲՅԱՆ— Գրիգոր Տղա	80
Հ. ՔՅՈՒՐՏՅԱՆ— Անտիպ տաղեր Կիրակոս վարդապետ Երզնկացիին	91
ՎԱՐԳԵՍ ՄԱՎՅԱՆ— Լուսահոգի Տ. Գարեգին պատրիարք Տրապիզոնցու հիշատակին	100
Հանգիստ գերաշնորհ Տ. Սահակ արհեստագետ Տեր-Հովհաննիսյանի	102
«Էջմիածին» ամսագիրը	104
Մերի ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ— Հայկական հին հեռքեր Հոլանդիայում և Բելգիայում	106
Ա. Հ.— Պրոֆ.—դոկտ. Ա. Գ. Առաքելյան, «Հայ ժողովրդի մտավոր մշակույթի զարգացման պատմություն», հատոր երկրորդ	109
«Հայրենիքի ձայն»	113
ԼՈՒՐԵՐ ՄԱՅՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՑ	115
Հանգիստ արժանապատիվ Տ. Գրիգոր Բանանա Սարգսյանի	118
Ցուցակ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի նոր ստացված ձեռագրերի	119

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ՝
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՈ, ԷՋՄԻԱԾԻՆ
«ԷՋՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала «Эчмиадзин».
 Rédaction de la revue „Etchmiadzine“, Etchmiadzine, Arménie, URSS.

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի տպարան, 1965 թ.

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆԻ ԱՌԱՋՆՈՅ
ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՌԵԼԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

1965 թվականի հուլիսի 3-ին, Վեհափառ Հայրապետը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին էր վերադառնում արտասահման կատարած իր վեցերորդ ուղևորությունից:

Նորին Ս. Օծությունն այս ճանապարհորդության ժամանակ Բուլղարիա և Ռումինիա էր այցելել, սրտագին և եղբայրական հրավերներով Բուլղար Օրթոդոքս Եկեղեցու Պետ Ամենապատիվ Ս. Կիրիլ և Ռումեն Օրթոդոքս Եկեղեցու Պետ Ամենապատիվ Ս. Ժուստինիան սրբազան պատրիարքների:

Հայ Եկեղեցու պատմության մեջ, առաջին անգամ էր, որ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը պաշտոնական այցելություն էր տալիս Բուլղար և Ռումեն օրթոդոքս եկեղեցիներին, հոգևորականության և հավատացյալներին:

Այս այցելությունը նշանակալից է մանավանդ մեր օրերին, երբ քրիստոնյա եկեղեցիները, արդի կյանքի մեծ հրամալականի առաջ, դուրս են եկել իրենց մեկուսացումից, մոտենում են միմյանց, փորձում են լեզու գտնել, միասին աղոթել և աշխատել հավաքական ճիգերով, հկումենիկ ոգով, հանուն աշխարհի խաղաղության, ժողովուրդների եղբայրության:

Մեր օրերում և արդի եկեղեցական կյանքի պայմաններում, միջեկեղեցական եման հանդիպումներ և շփումներ օգտակար և անհրաժեշտ են եկեղեցիների միջև իրարհասկացողության, համագործակցության, եղբայրության և սիրո մթնոլորտ ստեղծելու համար:

Այս մտածումների լույսի տակ, Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի այցելությունը Բուլղարիա և Ռումինիա, սրտագին առիթ էր ստեղծում

ծում մի նոր և ավելի բարձր աստիճանի բարձրացնելու Բուլղար, Ռումեն և Հայ եկեղեցիների եղբայրական բարեկամությունը:

Երկու սրբազան պատրիարքների սրտագին ողջագուրումները Հայոց Հայրապետի հետ, կատարված պաշտոնական ընդունելությունները, միջեկեղեցական կրույցները, հավատացյալների խանդավառությունը, ուխտագնացություններ դեպի վանքերն ու թեմերը, բուլղար, ռումեն և հայ եկեղեցիներում կատարված հանդիսություններն ու փոխանակված անկեղծ արտահայտությունները պայծառ և հուզիչ ապացույցներն էին քրիստոնեական եղբայրության այս նոր տիպի բարեկամության:

Հուլիսի, պատմական և անմոռանալի եղան ռումեն, բուլղար և հայ եկեղեցական պետերի ողջագուրումները: Նրանց եղբայրական համբույրը մի անգամ ևս նվիրագործեց այս երեք ժողովուրդների և եկեղեցիների սիրո և բարեկամության դարավոր կապերը:

Հանձին երեք եկեղեցիների պետերի, երեք ժողովուրդներն էին ողջագուրվում և եղբայրանում:

Պաշտոնական առիթներով եկեղեցիներում և սեղանների շուրջ արտասանված ճառերը, ելույթները, խանդավառ ու ջերմ մթնոլորտում, վերածվեցին կրոնական եղբայրության սրբազան տոնի և դաշինքի:

1958 թվականի նոյեմբերին, Ամենապատիվ Ս. Ժուստինիան և Ամենապատիվ Ս. Կիրիլ պատրիարքների այցելությունը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, սրտագին հրավերներով Հայոց Հայրապետի, նպաստել էր սիրալիր կապերի սերտացմանը երեք եկեղեցիների միջև:

Առաջին անգամն էր, որ Բուլղար և Ռումեն Օրթոդոքս եկեղեցիների սրբազան գահակալները, Ս. Էջմիածնի կամարների տակ և աստվածաշնչական Արարատի նայվածքի ներքո, ողջագուրվում էին, մի նոր և խոստումնալից էջ բացելով եկեղեցական տարեգրության պատմության մեջ:

«Էջմիածնում մենք պգացինք Հայաստանի քրիստոնեական հին ավանդության մեծությունը», — հաստատում էր Ամենապատիվ Ս. Կիրիլ Պատրիարքը:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի Բուլղարիա և Ռումինիա կատարած ուղևորությունը մնում է պատմական և նշանակալից:

Հունիսի 9-ին, Սոֆիայի Ս. Ալեքսանդր Նևսկու հռչակավոր և պատմական տաճարում, Ամենապատիվ Ս. Կիրիլ Պատրիարքը, ողջունելով Հայոց Հայրապետի ներկայությունը, նշում էր. «Ձեր եղբայրական այցելությունը մեզ համար ամենաերջանիկ մի իրողություն է և ներկայացնում է իրական մի էկումենիկ տոն, այնքան սրտամոտ մեր երկու եկեղեցիների հաճար»:

Վեհափառ Հայրապետի պատմական այցելությունը Բուլղարիա և Ռումինիա, միաժամանակ հանդիսացավ առիթը Հայ Եկեղեցու, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի, նրա Գահակալի և հայ հավատացյալ ժողովրդի հանդեպ անվերապահ հարգանքի, սիրո ցույցերի, արտահայտությունների:

«Մեր հարգանքը Հայոց Ս. Եկեղեցու հանդեպ, — նշում էին սրբազան պատրիարքները և Սինդոքի անդամները, — միշտ եղել է շատ մեծ, նրա քրիստոնեական փառապանծ ավանդությունների համար...», իսկ Հայ Եկեղեցու աշխարհայնորդ Հայրապետը «քրիստոնյա աշխարհի առաջ նորից է հայտնաբերել Էջմիածնի հոգևոր փառքը»: Հայոց Հայրապետի անձնավորությունը, շուքն ու օծությունը, ոգեշունչ քարոզներն ու ելույթները վառ, անմոռանալի տպավորություն են թողել ամենուրեք, եկեղեցական պետերի, հոգևորականության, պետական ջրջանակների և հավատացյալների վրա, որպես կենդանի և սրտառու մարմնացումը հայ հավատի և կենսունակության:

Նորին Ս. Օծությունը, իր բոլոր արտահայտությունների և ելույթների մեջ, վկայեց իր ջերմ սիրո և երախտագիտության մասին դեպի բուլղար և ռումեն հայրենիքները, ժողովուրդները, Ռումեն և Բուլղար Օրթոդոքս եկեղեցիները, դեպի նրանց սրբազան գահակալները, հոգևորականությունը և հավատացյալ ժողովուրդը, դեպի նրանց կազմակերպած հոգևոր, եկեղեցական և վանական կյանքը:

Հայոց Հայրապետը, Բուլղարիայում և Ռումինիայում գտնված օրերին, հանդիպումներ է

ունենում Սոֆիայում և Բուխարեստում սրբազան պատրիարքների, Ս. Սինդոքի անդամների և բարձրաստիճան հոգևորականության հետ: Ստեղծված եղբայրական, քրիստոնեական մաքուր մթնոլորտում, երեք եկեղեցիների պետերն ու պատվիրականները անդամները կարծիքներ են փոխանակում ավետարանական ոգով եկեղեցիների մերձեցման, համագործակցության, աշխարհի խաղաղության և ժողովուրդների եղբայրության հարցերի շուրջ:

Լիակատար համաձայնություն է գոյանում այն մասին, որ «առհրաժեշտ է առավել ջանքեր ի գործ դնել, կենսագործելու համար Աստուծո կամքը, ի խնդիր ի Զրիստոս եղբայրության հավատացյալների, ի խնդիր ժողովուրդների առավել միասնության, փոխադարձ համախոհության ոգով և եղբայրության, ինչպես նաև ջերմաշին աղոթքներով և գործնական ճիգերով աշխարհի խաղաղության պահպանման և ամրապնդման համար»:

Հայոց Հայրապետի սույն պատմական այցելությունը Ռումեն և Բուլղար Օրթոդոքս եկեղեցիների կողմից գլխավորվեց որպես «մի նոր և կարևոր նպաստ քրիստոնեական էկումենիկ մի օգտին», Բուլղար, Ռումեն և Հայ «եկեղեցիների հարաբերությունների» խորացման և մեր ժողովուրդների ավանդական կապերի սերտացման» տեսակետից:

Հովվապետական սույն վեցերորդ ուղևորության ծրագրում նախատեսվել էր անշուշտ բուլղարահայ և ռումինահայ ազգային-եկեղեցական իշխանության թեմական խորհուրդների և հավատացյալների սրտագին հրավերներով, Վեհափառ Հայրապետի այցելությունը վերահիշյալ երկու միացյալ թեմերի եկեղեցիներն ու վանքերը, անձամբ տանելու այդ հյուրընկալ երկինքների տակ ապրող հայ ժողովրդի հարապատ բեկորներին կենարար ողջույն և օրհնություն Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնից և մեր վերածնված Մայր Հողից:

Հայոց Հայրապետը, Բուլղարիայում և Ռումինիայում, իր հավատացյալ և հայրենակարոտ զավակների կողմից արժանանում է սրտագին և փառաշուք ընդունելության:

Ինչպես նախորդ հայրապետական ուղևորությունները, վեցերորդն էլ հանդիսանում էր նույնքան պատմական և իմաստալից իրադարձություն, մեր արդի ազգային-եկեղեցական տարեգրության մեջ, նրանով մանավանդ, որ Նորին Ս. Օծությունը ծնվել և ապրել էր ռումինական հողի վրա, գործել երկար տարիներ որպես ուսուցիչ, ազգային-հասարակական գործիչ և 1943—1955 տարիներին՝ որպես առաջնորդ Ռումինիայի հայոց թեմի, իսկ 1954 թվականից՝ նաև որպես Բուլղարիայի հայոց առաջնորդ:

Տոնական խանդավառության օրեր ապրեցին բուլղարահայ և ռումինահայ երկու թեմերը:

Սփյուռքի մեր ազգային-եկեղեցական համայնքներին տրված հովվապետական նման այցելություններ օրհնություն և բարիք միայն կարող են բերել:

Բուլղարական և ռումինական հյուրընկալ հողերի վրա հայ գաղութի հաստատման պատմությունը շատ հին է:

Ռումեն, բուլղար և հայ ժողովուրդներն անցյալում պատմական նույն դժնդակ պայմանների մեջ են ապրել: Հասարակաց այդ ճակատագրից է, որ շխարհ են եկել նույն բաղձանքներն ու անկեղծ, փոխադարձ համակրանք, սեր և հարգանք:

Շատ հին ժամանակներից, հայրենիքից հալածական, փախստական հայեր ջերմ, եղբայրական ասպնջականություն են գտել բուլղար և ռումեն հողերի վրա, հաստատվել այնտեղ, տուն ու տեղ կազմել, եկեղեցի, դպրոց հիմնել և ապրել վաղվա հույսով և հավատով:

1915 թվականի մեծ եղեռնից հետո, մանավանդ Բուլղարիան և Ռումինիան, լայնորեն բացել են իրենց հյուրընկալ դռները և սրտերը, սիրով ընդունելու հայ նոր գաղթականությանը:

Այժմ Բուլղարիայում հայությունը խմբվել է Սոֆիա, Պլովդիվ, Վառնա և այլ քաղաքներում: Գործում են 11 հայկական եկեղեցիներ: Ռումինիայում հայությունը ապրում է Բուխարեստում և Կոնստանցայում: Երկու թեմերն էլ կազմակերպական տեսակետից գտնվում են օրինակելի բարձրության վրա: Թեմերի ազգային-եկեղեցական կյանքը իր ամբողջության մեջ դրվել է ամուր, առողջ, եկեղեցասիրական և հայրենասիրական հիմքերի վրա, շնորհիվ թեմակալ առաջնորդի, թեմական, եկեղեցական խորհուրդների, հոգևորականության, հայրենակցական, մշակութային մարմինների համերաշխ, գիտակից և ողջամիտ համագործակցությամբ:

Թեմերից յուրաքանչյուրն ունի իր առանձին կազմակերպությունը և իր անդուլ ջանքերի շնորհիվ, նախախնամական դեր է կատարում մանավանդ նոր սերունդը հայ պահելու և մեր նախնիքների լուսավոր ճանապարհով, ավանդությունների շնչով, հավատով դաստիարակելու պատասխանատու գործում:

Յրկու թեմերն էլ միշտ կանոնավոր հարաբերության մեջ են եղել Վեհափառ Հայրապետի և Մայր Աթոռի հետ:

Ավանդություն դարձած սրտագին և ջերմ հարաբերություններ շարունակվում են պահպանվել Ռումեն, Բուլղար և Հայ եկեղեցիների և եղբայրական ժողովուրդների միջև:

Ահա այսպիսի կազմակերպված, հայկական շնչով և ավանդություններով տոգորված մի տիպար գաղութի և թեմի հովվապետական այցելություն է տալիս նախկին առաջնորդ՝ ազգիս Վեհափառ Հայրապետը:

Եվ պատահականություն չէր, որ ողջ հայ գաղութը Բուլղարիայի և Ռումինիայի, հուլուսով, արցունքով և երախտագիտությամբ էր ընդունում Հայոց Հայրապետի շնորհաբեր այցելությունը:

Սույն օրհնաբեր այցով է՛լ ավելի խորացան բուլղարահայերի և ռումինահայերի սերն ու հավատարմությունը դեպի հայ ժողովրդի լուստ խորան Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը, դեպի նրա արժանավոր Գահակալը, և ջերմացան հայրենակարոտ սրտերը հայրենիքի արևով:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կյանքի և գործունեության հիմնական նպատակն է Հայ Եկեղեցու պայծառությունը, մեր ժողովրդի բարօրությունը և մեր վերածնված Մայր Հայրենիքի ծաղկումն ու բարգավաճումը:

Հովվապետական նման բարեբաստիկ այցով, ողջ հայությունը կապրի Ս. Էջմիածնի հավերժական օրհնության ներքո, Մայր Հայրենիքով և Մայր Հայրենիքի համար:

Տ. Տ. Վ. Ա. Զ. Գ. Ե. Ն. Ա. Վ. Ե. ՀԱՓԱՌ. ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ Վ. Ե. ՅԵՐՈՐԴՈՒ ՈՒՂԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԸ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ

Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Մ

Հունիսի 9-ին, չորեքշաբթի, Տ. Տ. Վաղգեն Ա Վեհափառ Հայրապետը ձեռնարկեց արտասահման կատարելիք իր վեցերորդ հովվապետական ուղևորության, սրտագին հրավերներով Բուլղարիայի Նորին Սրբություն Տ. Կիրիլ Պատրիարքի և Ռումինիայի Նորին Սրբություն Տ. Ժուստինիան Պատրիարքի:

Սույն ուղևորության ժամանակ ծրագրվել էր անշուշտ նաև Բուլղարիայի և Ռումինիայի թեմերի առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Տիրայր եպիսկոպոս Մարտիրոսյանի և երկու թեմերի պատվարժան թեմական խորհուրդների սրտագին հրավերով այցելել վերոհիշյալ երկու թեմերի եկեղեցիներն ու վանքերը և անձամբ տանել այս հյուրընկալ երկիրների տակ ապրող հայ ժողովրդի հարազատ բեկորներին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի կենսարար օրհնությունը և վերածնված Մայր Հայրենիքի հայության ջերմ ողջույնը:

Ինչպես նախորդ հայրապետական ուղևորությունները, վեցերորդն էլ հանդիսանում էր նույնքան պատմական և իմաստալից իրադարձություն Սփյուռքի մեր ազգային-եկեղեցական տարիքության մեջ, մանավանդ նրանով, որ Նորին Ս. Օծությունը ծնվել ու ապրել էր ռումինական հողի վրա, գործել երկար տարիներ որպես ուսուցիչ, ազգային-հասարակական գործիչ և 1943—1955 տարիներին՝ որպես առաջնորդ Ռումինիայի թե-

մի, իսկ 1954-ից՝ նաև որպես Բուլղարիայի հայոց առաջնորդ:

Հունիսի 6-ին, կիրակի, երեկոյան ժամը 4.50-ին, Վեհափառ Հայրապետը առաջնորդվում էր Մայր Տաճար, աղոթելու րարեհաջող ուղևորության համար:

Միաբանության անունից Նորին Ս. Օծության բարի ճանապարհ էր մաղթում Տ. Սահակ արհեստագետը:

Ժամը 5-ին, Վեհափառ Հայրապետը առաջնորդվում էր Երևանի օդանավակայանը, ուր Նորին Ս. Օծության բարի ճանապարհ մաղթելու համար եկել էին Մայր Աթոռի միաբանությունը, Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի և վերստուգիչ հանձնաժողովի անդամները, Մայր Աթոռի պաշտոնեությունը, Արարադյան թեմի թեմական խորհրդի անդամներն ու քահանայից ղաաը, պաշտոնական այլ անձնավորություններ և հավատացյալներ:

Վեհափառ Հայրապետին ճանապարհում էր նաև Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների սովետին առընթեր Հայ Եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահի տեղակալ պր. Ս. Հովհաննիսյանը:

Ժամը 5.30-ին ինքնաթիռը անջատվում է Հայրենի հողից, բարձրանում եթեր և ուղղություն վերցնում դեպի Մոսկվա, բոլոր ներ-

Վեհափառ Հայրապետը ժամանում է Սոֆիայի օդանավակայանը

կանների սրտագին բարեմաղթությունների մեջ:

Վեհափառ Հայրապետի սույն ուղևորության կապակցությամբ, Մայր Աթոռի դիվանի կողմից տրվում է 7 հունիս թվակիր հետևյալ պաշտոնական հաղորդագրությունը.

«Նորին Ս. Օծուխյան Ս. Ս. Վաղդեն Ա, Սրբազնազույն Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, Բուղարիայի Ամենապատիվ Ս. Կիրիլ և Ռումինիայի Ամենապատիվ Ս. Ժուստինիան սրբազան պատրիարքների, ինչպես նաև հայոց երկու թեմական խորհուրդների հրավերներով, հունիսի 6-ին, մեկ ամսով մեկնեց Բուղարիա և Ռումինիա հովվապետական այցելության»:

Սույն ուղևորության ժամանակ Նորին Ս. Օծուխյան ընկերակցում է Ադրբեջանի հայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Հուսիկ եպիսկոպոս Սանբուրյանը, և որպես գալազանակիր՝ Մայր Աթոռի միաբան հոգեշնորհ Ս. Գևորգ վարդապետ Սեբաղյալյանը:

Հունիսի 6-ին, կիրակի, երեկոյան ժամը 8.30-ին, Մոսկվայի Վնուկովոյի օդանավակայանում Վեհափառ Հայրապետին դիմավորում են Մոսկվայի և Հյուսիսային Կովկասի հայոց առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Պարգև եպիսկոպոս Գևորգյանը, Մոսկվայի հայոց Ս.

Հարություն եկեղեցու եկեղեցական խորհրդի անդամներ և հավատացյալներ:

Նորին Ս. Օծուխյան դիմավորում են նաև ՍՍՌՄ Մինիստրների սովետին առընթեր Կրոնական պաշտամունքների գործերի խորհրդի նախագահի տեղակալ Ռյազանովը և խորհրդի աշխատակից Սոլովյովը:

Հայոց Հայրապետին դիմավորում է նաև Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների սովետին առընթեր Հայ եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահ Կ. Դալլաֆյանը:

Հունիսի 9-ին, շոբեֆշաբբի, առավոտյան ժամը 8-ին, Մոսկվայի Շերեմետևոյի միջազգային օդանավակայանում Վեհափառ Հայրապետին և շրթամբի անդամներին ճանապարհում են Մայր Աթոռի միաբանության, Մոսկվայի հայոց եկեղեցու հոգևորականության, եկեղեցական խորհրդի անդամներ, Ս. Պարգև եպիսկոպոս Գևորգյանի ղրավորությամբ:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին ողջերթ են մաղթում նաև ՍՍՌՄ Մինիստրների սովետին առընթեր Կրոնական պաշտամունքների գործերի խորհրդի տեղակալ Ռյազանովը, խորհրդի աշխատակից Սոլովյովը և Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների սովետին առընթեր Հայ եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահ Կ. Դալլաֆյանը:

ՎԵՀԱՓԱՌԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ ԲՈՒԼԱՐԻԱՅՈՒՄ

Ժամանում Սոֆիա

Հունիսի 9-ին, չորեքշաբթի, հայրենական «Իկ—18» ինքնաթիռը, երեք ժամյա թռիչքից հետո, ժամը 11.20-ին, իջնում է Բուլղարական Ժողովրդական Հանրապետության մայրաքաղաք Սոֆիայի միջադաշին օդանավակայանը, ուր հավաքված բազմահազար Բուլղարներ և հայեր ջերմորեն դիմավորում են Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի ժամանումը:

Նորին Ս. Օծուխյանն անձամբ ողջունելու համար օդանավակայան էր եկել Բուլղար Օրթոդոքս եկեղեցու Պետ Նուրին Ամենապատվությոն Ս. Կիրիլ Սրբազան Պատրիարքը, շրջապատված Ս. Սինոդի բարձրաստիճան անդամներով, հոգևորականներով:

Ամենայն Հայոց Հայրապետի ժամանումը պաշտոնապես ողջունում են Արտաքին գործերի մինիստրությանն առընթեր Կրոնական դավանությանց գործերի կոմիտեի նախագահ Մ. Քյուլյուկովն իր խորհրդականներով, ինչպես նաև սովետական ղեկավարության և Բուլղարեսովետական բարեկամության համաժողովրդական կոմիտեի ներկայացուցիչները:

Վեհափառ Հայրապետի շնորհաբեր գալուստը ողջունելու համար օդանավակայան էին եկել նաև Ռումինիայի և Բուլղարիայի հայոց միացյալ թեմերի առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Տիրալյո եպիսկոպոս Մարտիրոսյանը, թեմական խորհրդի անդամները ատենապետ Օ. Ասլանյանի գլխավորությամբ, Բուլղարիայի հայերի եկեղեցական վարչությանց անդամներ, եկեղեցական դասը, «Երևան»

մշակութային միության կենտրոնական վարչության անդամներ և Սոֆիայի ողջ հայ գաղութը:

Հուլիս էր պահը, երբ երկու եկեղեցիների պետերը՝ Հայոց Վեհափառ Հայրապետը և Բուլղար եկեղեցու Պատրիարքը, հին և մտերիմ բարեկամներ, ինչպես աստվածաշնչական Դավիթն ու Հովնաթանը, ժողովրդական խանդավառ արտահայտությունների և ծափերի տարափի տակ, ողջագործվում էին «ի համբույր սրբութեան և սիրոյ», բուլղարական հյուրընկալ հողի վրա:

Հանուն հայ գաղութի, արծաթե ափսեի մեջ Վեհափառ Հայրապետին է մատուցվում ավանդական աղն ու հացը:

Քույր եկեղեցու բարձրաստիճան հոգևորականներ, պետական պաշտոնական անձինք բուլղար և հայ, ծանոթանում են Հայոց Հայրապետի հետ:

Վեհափառ Հայրապետն ու Սրբազան Պատրիարք Հայրը, խանդավառ մթնոլորտում և սրտազին բարեմաղթությունների տակ, առաջնորդվում են օդանավակայանի պաշտոնական ընդունելությանց սրահը, ուր փոխանակվում են բարի գալստյան և ողջույնի սրտառու խոսքեր:

Հունիսի 9-ը, որպես անմոռանալի ոսկեդեմ մի նոր էջ, կղարդարի այսուհետև բուլղար և հայ եղբայրական ժողովուրդների, Բուլղար և Հայ եկեղեցիների դարավոր բարեկամության պատմությունը, շնորհաբեր այցելությամբ Հայոց Հայրապետի:

Երբեմնի բարեխնամ առաջնորդը, այժմ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը, տասը տարվա բացակայությունից հետո,

ՆՈՐԻՆ ԱՄԵՆԱՊԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ Տ. ԿԻՐԻՆ ՊԱՏԻԱՐԻ ԲՈՒՂԱՐ ՕՐԹՈԴՈՔՍ ԵԿԵՂԵՅՈՒ

Ամենապատիվ Տ. Կիրիլ Պատրիարքը, Ս. Սինոդի անդամները և պր. Բյուշուկովը ողջունում են Հայոց Հայրապետի ժամանումը

հովվապետական այցի է եկել բուլղարական օրհնյալ հողի վրա ապրող Իր հավատացյալ և հայրենարազ զավակներին, բերելով անձամբ կենարար լույսը Ս. Էջմիածնի հաղարամյա խորանների և սրտագին ողջունելով Հայոց աշխարհի և ժողովրդի:

Բուլղարական Ս. Ալեքսանդր Նևսկու Մայր Տաճարում

Փոքր դադարից հետո, պատվո ոստիկանների ջոկատի ուղեկցությամբ, հյուրընկալ ավտոմեքենաների շարանը ուղղվում է դեպի մայրաքաղաքի հռչակավոր բուլղարական Ս. Ալեքսանդր Նևսկու Մայր Տաճարը:

Տոնական տեսք է ստացել հոյակապ տաճարը:

Ուրախ և հանդիսավոր զողանջում են զանգերը, ավետելով աստվածաշնչական Արարատի փեշերից այցի եկած Հայոց Հայրապետի շնորհաբեր գալուստը: Մայր Տաճարի շրջափակը լցվել է հայ և բուլղար ժողովապետական ժողովուրդի:

Սրբազան Պատրիարք Հայրը և Հայոց Հայրապետը, եկեղեցական փառաշուք թափուրով, առաջնորդվում են Մայր Տաճար, ուր երգչախումբը հնչեցնում է հոգևոր երգեր՝ ի պատիվ Հայոց Հայրապետի:

Երկու հոգևոր պետերի հանդիսադրությամբ և ի ներկայության պետական պաշ-

տոնական հյուրերի և հայ և բուլղար խուռներամ հավատացյալների, տեղի է ունենում հանդիսավոր մաղթանք Հայ և Բուլղար եկեղեցիների պայծառության, հայ և բուլղար ժողովուրդների բարօրության և աշխարհի խաղաղության համար:

Եկեղեցական արարողության ավարտին, Նորին Սրբազնություն Ամենապատիվ Տ. Կիրիլ Պատրիարք Հայրը ջերմորեն ողջունում է Հայոց Վեհափառ Հայրապետին հետևյալ հոյակապ ուղերձով:

«Ձերդ Սրբություն, Սրբազնասուրբ և սիրելի Հովվապետ:

Հանուն ամբողջ Բուլղար եկեղեցու, մեզ համար հատկապես հաճելի է բարի գալուստ մաղթել Ձեզ մեր աստվածախնամ երկիրը, որպես մեր հրավիրյալը, որը սիրելի է մեզ համար: Ձեր եղբայրական այցելությունը մեզ համար ամենաբերանիկ մի իրողություն է և ներկայացնում է իրական մի էկոմենիկ տոն՝ այնքան սրտամոտ մեր երկու եկեղեցիների համար:

Մեր հարգանքը Հայոց Ս. եկեղեցու հանդեպ միշտ եղել է շատ մեծ: Բազմաթիվ են դրա պատճառները, բայց կարևորը կայանում է նրա խոր հնությունը մեզ: Մենք ճանաչում ենք պատմական հին ավանդության վկայությունը, ըստ որի Քրիստոսի Ավետա-

Բուլղար Օրթոդոքս Եկեղեցու Պատրիարքական Աթոռը
Սոֆիայի Ս. Ալեքսանդր Նևսկու Մայր Տաճարում

րանը քարոզվել է Հայաստանում Հուգո, Քաղեոս և Բարթոլոմեոս առաքյալների կողմից, ինչ որ ապել է, թե Հայոց Եկեղեցին վերանում է մինչև առաքյալները:

Մենք հարգում ենք սուրբ հիշատակը Գրիգորի, Լուսավորիչը Հայաստանի, որ եպիսկոպոս ձեռնադրված լինելով Կապադովկյան Կեսարիայի եպիսկոպոս Դեոնիտոսի կողմից, Ս. Ավետարանը ուսուցանեց հայ ժողովրդին, Քրիստոնեության դարձրեց Հայաստանի Տրդատ Գ թագավորին, որը մինչ այդ հալածվել էր այդ կրոնի, և նրա հետ ամբողջ հայ ժողովրդին Տրված լինելով, որ քրիստոնեությունը ազատ կրոն հայտարարվեց Արևելքի Հռոմեական կայսրության մեջ 313-ին Մեծն Կոստանդինոսի կողմից, սրանով իմանում ենք, որ հայերը, իբրև ժողովուրդ և պետություն, առաջինը ընդունեցին քրիստոնեությունը:

Ս. Գրիգոր, հայ ժողովրդի Լուսավորիչը Քրիստոսի փրկարար հավատի մեջ, 303 թվականին հիմնեց էջմիածինը, հայոց Կաթողիկոսական Աթոռի նստավայրը: Այս քաղաքը իրավամբ կոչվեց էջմիածին, որ նշանակում է՝ «այստեղ է որ իջավ Աստվածորդին», որովհետև այդ քաղաքը, դարերից ի վեր և մինչև մեր օրերը, հայ քրիստոնեության կենտրոնն է:

Մենք Հայոց Ս. Եկեղեցին հարգում ենք նաև իր քրիստոնեական փառապանծ ավանդության համար: Ամենահին ժամանակներից մինչև ներկայիս, էջմիածինը տալիս է բարեպաշտության և սրբության ճառագայթները, ընդգրկելու համար, հավատի և սիրտ միության մեջ, իրենց հայրենիքում ապրող կամ աշխարհով մեկ ցրված բոլոր հայերին. էջմիածինը նմանապես ամբողջ քրիստոնյա աշխարհի առաջ վկայում է իր հարատև քաղձանքի մասին զիպի հավատի միությունը բոլոր քրիստոնյա եկեղեցիների հետ և, հատկապես, Օրթոդոքս Եկեղեցու հետ: Էջմիածին սուրբ քաղաքի էկոմենիկ այս լայն ըմբռնումը քրիստոնեական աշխարհի հանդեպ՝ նմանապես, մեզ համար խորին պատճառներից մեկն է այն մեծ հարգանքի, որ մենք տածում ենք Հայոց Ս. Եկեղեցու և նրա ներկա Պետի, Վաղգեն Ա Պատրիարք-Կաթողիկոսի հանդեպ:

Նորին Սրբություն Վաղգեն Ա Պատրիարք-Կաթողիկոսը, որին մենք ճանաչել էինք նաև անձամբ—նախքան որ նա զբաղեցներ Հայոց Եկեղեցում ամենաբարձր պարտականությունը—իր անխնայ և տքնաջան գործերով, որպես մի ամբաստիք աշակերտը Մեծ Հովվի, նոր փայլով հարստացրեց հեղինակությունը հայոց փառաբանված Կաթողիկոսության,

հեղինակություն, որը ձեռք է բերվել դարերի ընթացքում նրա համառ հիմնադիրների և առաջնորդների կողմից: Նա իմաստությամբ է ղեկավարում հայ քրիստոնեության սուրբ գործը և քրիստոնյա աշխարհի առաջ նորից է հայտնաբերել էջմիածնի հոգևոր փառքը: Այսպես, նա նպաստում է զորացնելու հեղինակությունը Հայաստանի խորհրդային Հանրապետության, որը պահպանում է հայկական հին անցյալի, երաշխավոր կրոնական ազատության և կառուցողը նոր կյանքի, հասարակական արդարության հիմունքների վրա:

1958 թվականին, Կիրիլ և Մեթոդիոս սուրբ եղբայրների տոնի օրը, Քուլդարական Օրթոդոքս Եկեղեցու պատգամավորության ընկերակցությամբ, մենք ուրախ եղանք այցելելու Երևան, Հայկական խորհրդային Ռեսպուբլիկայի քաղաքամայրը, և էջմիածին, հայ քրիստոնեության հոգևոր կենտրոնը, իբրև հյուրերը Նորին Սրբություն Սրբազնասուրբ Կաթողիկոս Վաղգեն Ա-ի: Այս այցելության ընթացքում, անձամբ մենք և մեր ընկերակիցները, կարողացանք մեզ հաշիվ տալ Հայաստանի կողմից իրականացված նշանակալի առաջադիմության մասին, բոլոր տեսանկյուններից: Հայաստանի քաղաքամայր Երևանը, քաղաքաշինական իր մեծ թռիչքով, բայց առավել ևս իր մշակութային հաստատություններով և հարստություններով, մեզ պատճառեց խորին տպավորություն: Այն եղբակացությունը, որին մենք հանդեցինք, ամենից ավելի փաղաքշական էր Հայաստանի ապագայի համար: Էջմիածնում մենք կարողացանք զգալ Հայաստանի քրիստոնեական հին ավանդության մեծությունը: Ծարտաբաղետական և մշակութային հուշարձանները, ինչպես նաև էջմիածնի Առաքելական Աթոռի հավատի և բարեպաշտության փայլը դրա վկայությունն էին: Մենք հանդեցինք նաև մի կարևոր հետևություն. դա այն է, որ Նորին Սրբություն Վաղգեն Ա-ի իմաստուն ղեկավարության տակ, Հայոց Ս. Եկեղեցին շարունակարար առաջադիմում է, ի փառս Աստուծո և ի բարօրություն հայ ժողովրդի:

Նորին Սրբություն Վաղգեն Ա Կաթողիկոսի ջանքերի շնորհիվ, Հայոց Ս. Եկեղեցին ընդունվել է որպես անգամ Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի, ինչ որ մեզ ցույց է տալիս հայկական քրիստոնեության ընդհանրական ուղղությունը և նրա լուսավոր կամքը՝ Էկոմենիկ համագործակցության համար ամբողջ երկրի վրա խաղաղության համաշխարհային գործին: Եկեղեցիների համաշխարհային խորհուրդը, հաստատված

Ս. Աստվածամոր և Հիսուս Մանկան իկոնը

Ս. Ալեքսանդր Նսակու Մայր Տաճարում

(Նկարիչ՝ Մարկվիչկա)

ժընկույթում, և որին մասնակցում են ամբողջ աշխարհի բազմաթիվ քրիստոնեական եկեղեցիներ, իր էկումենիկ ծրագրի գլուխը դրեց խաղաղության դատը, իր բոլոր երևույթների ներքո, որովհետև խաղաղությունը քրիստոնեական գթության արտահայտություններից առաջինն է և տիեզերական քրիստոնեական ամեն համագործակցության պայմանը։

Նորին Ս. Օծովյուն Վազգեն Ա Կաթողիկոսի առաջնորդության ներքո, Հայոց Ս. Եկեղեցին գործարար մի անդամն է Պրագայի խաղաղության քրիստոնեական համաժողովի. սա Աստուծո և մարդկանց հանդեպ սիրո համոզեցուցիչ մի նոր ապացույց ևս է, որը ներշնչում է էջմիածին սուրբ քաղաքը։

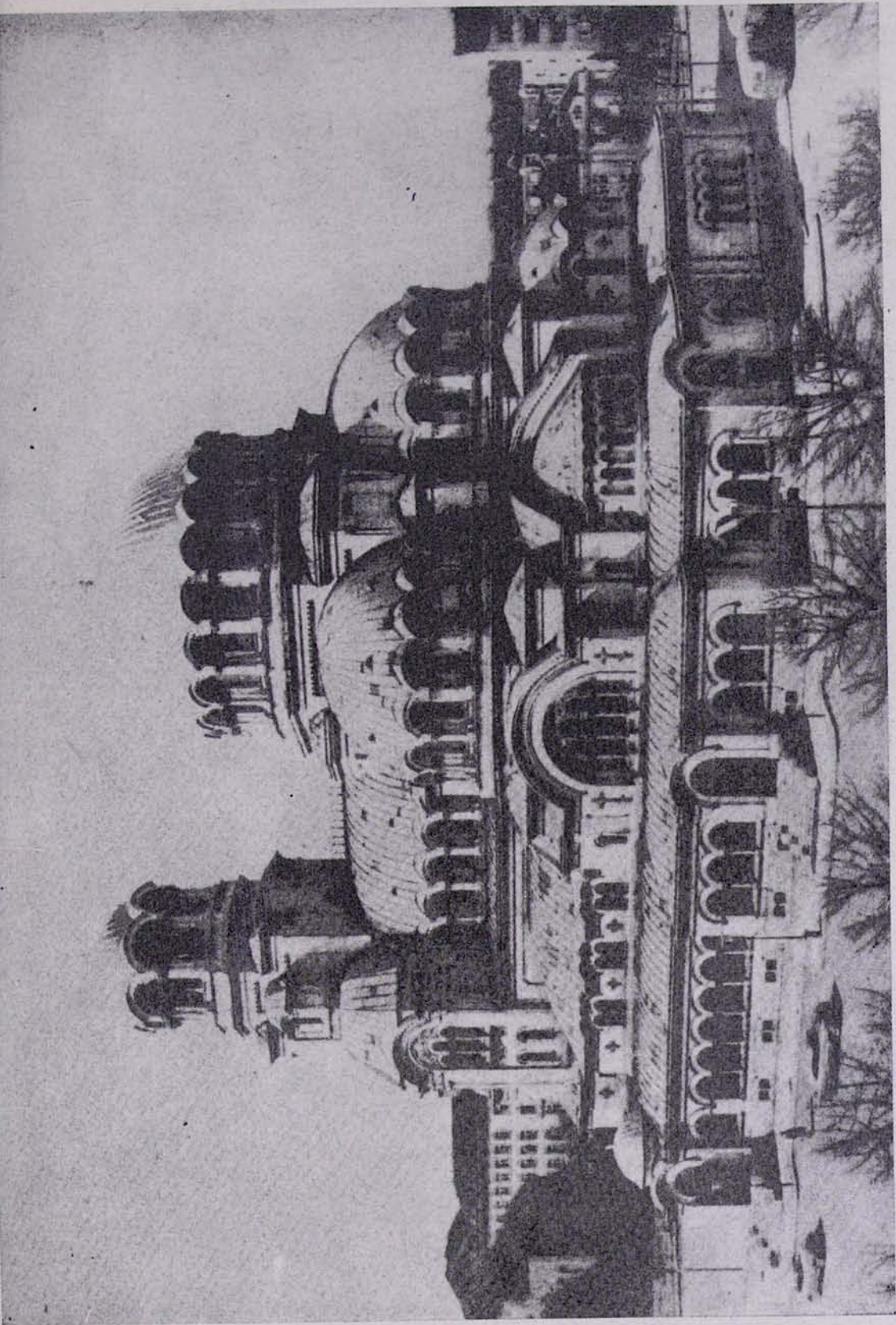
Ահա ինչ որ մեծապես բարձրացնում է էջմիածնի Կաթողիկոսական Աթոռի հեղինակությունը և, միևնույն ժամանակ, այն զրավիչ անձնավորությանը, Վազգեն Ա Կաթողիկոսին, որն այն գլխավորում է։ Ահա ինչ որ զորացնում է մեր սերը և մեր հարգանքը Սրբազնասուրբ Կաթողիկոսի, Հայոց Ս. Եկեղեցու, Հայաստանի Սոցիալիստական Հանրապետության և ամբողջ աշխարհի բոլոր հայերի հանդեպ։

Բայց մենք ունենք նաև ուղղակի դրդապատճառներ՝ սիրելու և հարգելու համար հայ ժողովուրդը, որովհետև մենք երկար ժամանակ պատմական դժնդակ նույն պայմանների մեջ ենք ապրել, մեր երկրների միևնույն բռնազրավորողի, մեր ժողովուրդների նույն ճնշողի լուծի տակ և ընդհանուր այս ճակատագրից է, որ լույս աշխարհ են եկել նույն բաղձանքները և անկեղծ ու փոխադարձ մի համակրանք։ Բավական է հիշել, որ ԺԺ դարի կեսին, շրջան, երբ պոռթկաց բուլղարական կրոնական ազատագրության շարժումը, նրա նախանձահույզները, Կոստանդնուպոլսում, համակրանք և բարոյական նեցուկ գտան Հայ Եկեղեցու ներկայացուցիչների և հայ ժողովրդի մոտ։ Եվ ավելի ուշ, երբ Բուլղարիան ազատագրվեց շնորհիվ ուսումնական ժողովրդի և իր հայրենասեր զավակների մեծ անձնուրացության, բուլղար ժողովուրդը միշտ անկեղծ համակրանքով վերաբերվեց սուլթանների շրջանում, Թուրքիայում հալածանքների և կոտորածների առարկա դարձած հայերի տխուր ճակատագրի հանդեպ։

Բուլղարների և հայերի միջև փոխադարձ այս սերը դեռևս այսօր էլ գոյություն ունի մեր երկրում, որտեղ բնակվում են քաջ և երջանիկ հայեր, մեր համաքաղաքացիները, ինչպես նաև մեր ժողովուրդների և պետությունների հարաբերությունների մեջ ընդհանրապես։ Մենք լավագույն զգացմունքներ ենք սնուցում հայերի հանդեպ և կցանկանայինք, որ իրենց անկեղծության խորությունը կարենա զգալի լինել մեր բարձր այցելուի և սիրելի հրավիրյալի՝ նորին Սրբություն Վազգեն Ա Կաթողիկոսի կողմից։

Հանուն Բուլղարական Օրթոդոքս Եկեղեցու Ս. Սինոդի և անձամբ մեր անունից, արտահայտելով ամբողջ Բուլղար Եկեղեցու և մեր ժողովրդի զգացմունքներն ու հարգանքը, մենք նորից ենք ողջունում, սիրով ի Տերն մեր Քրիստոս, Վեհափառ Վազգեն Ա-ին, ինչպես նաև նրա հարգարժան ընկերակցողներին, և նրանց բարեմաղթում ենք բարձր կեցություն այնքան անկեղծորեն հյուրընկալ մեր երկրում։

A black and white photograph of the exterior of the Church of the Holy Spirit in St. Petersburg, Russia. The church features a large central dome and several smaller domes, with ornate architectural details and a prominent entrance. The building is surrounded by a low wall and a path leads towards the entrance. The image is oriented horizontally on the page.

Վեհափառ Հայրապետը այնուհետև հանդես է գալիս հետևյալ գեղեցիկ պատասխան ուղերձով:

«Ձերդ Սրբություն Բուլղարաց Պատրիարք Կիրիլ, Մեր սիրեցյալ Եղբայր:

Անսահման ուրախությամբ կուզանք Ս. Էջմիածնեն Ձեզի բերելու Մեր բարեմաղթություններն ու ողջույնները: Մենք Մեզ պատիվ կհամարենք, որ Մեզ պատիվ վիճակեցավ ընդունվելու այս պատրիարքական հոյակապ տաճարին մեջ, որ փարոսն է ամբողջ Բուլղարիայի ու քրիստոնեական ոգվով կլուսավորե բուլղարները:

Շնորհակալություն այն եղբայրական հրավերին համար, որով շնորհիվ այսօր կգտնվինք Բուլղարիո մեջ:

Մենք շատոնց կճանչանք Ձեզ, կճանչանք նույնպես Բուլղարիան և եղբայրական բուլղար ժողովուրդը: Թույլ տվեք այս տաճարին մեջ ողջուն մատուցանել նաև ամբողջ բուլղար ժողովուրդին, վերածնած Բուլղարիային, որ կկերտե նոր կյանք: Շնորհակալություն կհայտնենք նույնպես բուլղարական ժողովրդական կառավարության, որ այնքան պատրաստակամությամբ դուրացուց Մեր այցելությունը:

Կաղոթենք առ Աստված, որ Ձեզի պարզև աղնջատություն և քաջառողջություն, Ձեր Ս. Աջով և իմաստուն մտքով ղեկավարելու Բուլղար Օրթոդոքս Եկեղեցին, ընդմիշտ առաջին տեղերեն մին գրավելու համար քրիստոնյա եկեղեցիներու շարքին մեջ:

Ձերդ Սրբությունը ամբողջ աշխարհին հայտնի է որպես եռանդով և հավատքով առլի հոգևորական, որպես իմաստուն մարդ և լուսամիտ անձնավորություն ապնիվ նկարագրով: Մենք խորապես համոզված ենք, որ յուրաքանչյուր ոք անգամ մը միայն տեսնելով Ձերդ Սրբությունը, միշտ պիտի սիրե Ձեզ ու բնավ պիտի չմոռնա: Թույլ տվեք, որ Մեր անձը դասենք անոնց շարքին, որոնք կսիրեն Ձեզ:

Մենք հուզված ենք Ձեր ճառեն, ուր հիշեցիք հալ ժողովուրդի անցյալը և անոր հերոսական պայքարները: Շատ արդար էր Ձեր համեմատությունը բուլղար և հալ ժողովուրդներու անցյալին մասին: Անցյալին նույն ցրկանքներն ու տառապանքները կրած են մեր երկու ժողովուրդները և մեր երկու եկեղեցիները: Այսօր, սակայն, ինչպես մեր երկու ժողովուրդները, նույնպես և երկու եկեղեցիները վերածնած են ու կապին ապատ ու երջանիկ:

Կաղոթենք առ Բարձրալը, որ խաղաղություն պարզև ամբողջ աշխարհին, որպեսզի մեր ժողովուրդները այլևս երբեք չմատնվին դժբախտություններու, ցրկանքներու և հալածանքներու, և աշխարհի բոլոր ժողովուրդները ապրին խաղաղության մեջ և սիրով:

Քրիստոսի նկարը Ս. Ալեքսանդր Նևսկու Մայր Տաճարում

(Նկարիչ՝ Վասնեցով)

Այս անկեղծ զգացումներով, անգամ մը ևս շնորհակալություն կհայտնենք Ձեզի և Բուլղար Եկեղեցվո Ս. Սինոդին՝ Ձեր հրավերին և Ձեր հյուրասիրության համար:

Թող հավետ ապրի և ծաղկի Բուլղար Օրթոդոքս Ս. Եկեղեցին»:

Սոֆիայի հայոց Ս. Աստվածածին եկեղեցում

Նույն օրը, ժամը 12.30-ին, Վեհափառ Հայրապետը, նույն հանդիսությամբ, «Հրաշափառ»-ով առաջնորդվում է Սոֆիայի հայոց Ս. Աստվածածին եկեղեցին:

Եկեղեցական արարողության ավարտին, գերաշնորհ Տ. Տիրալը եպիսկոպոս Մարտիրոսյանը, հանուն Բուլղարիայի հայոց թեմի, հետևյալ ուղերձով ողջունում է նորին Ս. Օծոթյան օրհնաբեր ներկայությունը Սոֆիայի հայոց եկեղեցու կամարների տակ:

Սլավոնական տառերի ստեղծիչ Ս. Մեթոդիոս և Ս. Կիրիլ
(Սվեր Ամենապատիվ Տ. Կիրիլ Պատրիարքից)

«Վեհափառ Տե՛ր.

Թույլ տվեք, որդիական խորունկ ակնա-
ծանքով և սրտագին երախտագիտությամբ,
ողջունել Ձեր օրհնաբեր այցելությունն ու
ներկայությունը մեր եկեղեցու կամարների
տակ, հանուն Բուղարիայի հայոց թեմի,
իրեն աղգիս Հովվապետին, որը ոտք է դնում
Արևելյան եվրոպայի այս հողամասի վրա,
մխիթարելու համար իր հոտին: Ողջունում

եմ նաև, հանձին Ձեզ, նախկին առաջնորդին
այս թեմի, ուր զեղեցիկ և անմոռանալի հի-
շատակ է թողել, իր հովվական առաջնորդա-
կան տարիներին:

Այս գաղութը, որ մեկն է ամենահներից
հայ Սփյուռքի թեմերի մեջ, դարավոր հետ-
քեր է թողել այս երկրում, դեմքեր է տվել այս
հողին, միշտ նորոգված անցյալում հայրե-
նիքից այստեղ ապաստանածների հավելու-

մով: Թեև հետո Հայ Եկեղեցու պատմական կենտրոնից և հայ հողից, այս գաղութը միշտ իրեն կապված է ղզացել Արարատի խորհրդին և հայրենի հողին: Այստեղ մեր ժողովուրդը կարծեք իր սեփական հողի վրա է ղզացել իրեն, որովհետև բուլղար հողն ու ժողովուրդը այնքան գուրգուրանքով են ընդունել իրենց ծոցում հայաժական հայ բնկորներին: Եվ մինչև այսօր էլ, շնորհիվ ժողովրդական Բուլղարիայի բարեխնամ կառավարության հոգածության, հայ գաղութը վայելում է բոլոր իրավունքները, որպես հարազատ քաղաքացին այս օրհնյալ հողի:

Վեհափառ Տե՛ր.

Մաղթում եմ, որ Ձեր շնորհաբեր այցելությունը է՛լ ավելի ամրապնդի այս գաղութի ջերմեռանդ կասյը մեր Մայրենի Եկեղեցու և մեր հարազատ Հայրենիքի հետ, և միևնույն ժամանակ լինի սրտառուչ առիթը Ձերդ Վեհափառության ցույց տալու իր գուրգուրանքը, որդիական իր հավատարմությունն ու պաշտամունքը դեպի Ս. Էջմիածինն ու նրա արժանավոր Գահակալը:

Օգտվելով պատմական ու հանդիսավոր այս առիթից, կուզենայի հանուն իմ և Բուլղարիայի հայոց թեմի, Ձերդ Վեհափառության ներկայության, մեր խորունկ շնորհակալությունն ու երախտագիտությունը հայտնել Բուլղար Օրթոդոքս Եկեղեցու Պետ, Նորին Սրբություն Ամենապատիվ Ս. Կիրիլ Սրբազան Պատրիարքին, այն հոգածության և ուշադրության համար, և մանավանդ բարոյական այն աջակցության համար, որով Նորին Ս. Օծուկյունը միշտ ղորավիզ է եղել մեզ, և կլինի հենարան ամեն անգամ, երբ դիմենք Նրան:

Վեհափառ Տե՛ր.

Ձեր շնորհաբեր այցելությունը Բուլղարիա այսօր, կպարտինք Նորին Ամենապատիվության նախաձեռնության, Ձեր բարձր անձի հանդեպ Նրա ունեցած եղբայրական խորունկ հարգանքին և սիրուն:

Թո՛ղ Տե՛րը միշտ անսասան պահի Հայ և Բուլղար եկեղեցիների համագործակցությունը, հայ և բուլղար ժողովուրդների դարավոր բարեկամությունը և երկա՛ր, երկա՛ր տարիներ շնորհի Ձերդ Սրբությանց՝ հովվելու Ձեր հայրական խնամքին և հոգևոր վերահսկողության հանձնված Քրիստոսի հոտը, «սու ջուրս հանգստեան»:

Վեհափառ Հայրապետը Ս. Տիրայր եպիսկոպոսի ողջունի խոսքին պատասխանում է օրհնության և գոհունակության խոսքերով, հաղորդելով միաժամանակ վերածնված հայ ժողովրդի սրտագին ողջունը Բուլղարիայի հայ հավատավոր և հայրենասեր ժողովրդին:

Եկեղեցական արարողության ավարտին, ժողովուրդն իր անսահման ուրախությունն ու երախտագիտությունն է հայտնում Հայոց Վեհափառ Հայրապետին աջահամբույրով: Նորին Ս. Օծուկյունը, որպես հիշատակ իր այցելության, խաչիկներ է բաժանում հավատացյալներին:

Այնուհետև Վեհափառ Հայրապետը բարձրանում է հայոց առաջնորդարան, ուր տեղի է ունենում ջերմ ընդունելություն, մտերիմ մթնոլորտում:

Կարճ հանգստից հետո, Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճում է ընդունել մի շարք բարի գալստյան այցելություններ:

Երեկոյան ժամը 8-ին, Բուլղար Եկեղեցու Ս. Սինդդի պալատում, Հայոց Հայրապետի պատվին, տրվում է մտերմիկ ընդունելություն, սեղմ շրջանակում:

Նորին Ս. Օծուկյունը համարվում է Բուլղարիայի Պատրիարք Նորին Ամենապատիվություն Ս. Կիրիլի և Բուլղար Եկեղեցու հարգարժան Հյուրը, իր Բուլղարիա այցելության օրերի ընթացքում, և Սոֆիայում բնակվում է Ս. Սինդդի պալատում, որտեղ Նրան տրամադրվում է մի ամբողջ հարկարածին:

Այցելություններ

Հունիսի 10-ին, հինգշաբթի, առավոտյան ժամերին, Վեհափառ Հայրապետը, Սինդդի պալատի իր հարկաբաժնում, բարեհաճում է ընդունել մի շարք այցելությունները պաշտոնական անձանց և ազգայինների:

Ժամը 10-ին, Վեհափառ Հայրապետն այցելում է Սոֆիայում սովետական դեսպան պր. Ն. Օրգանովին: Վեհափառ Հայրապետին ընկերակցում էին Վելիկո-Տանովոյի միտրոպոլիտ Սեմֆանը, Ս. Հուսիկ և Ս. Տիրայր եպիսկոպոսներն ու գավազանակիր Ս. Գևորգ վարդապետը:

Հայոց Հայրապետի և պր. դեսպանի միջև տեղի է ունենում ջերմ զրույց սիրալի մթնոլորտում:

Ժամը 11-ին, Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը ժողկեպոսակ է դնում բուլղար ժողովրդի հերոս զավակ Գեորգի Դիմիտրովի դամբարանին: Վեհափառին ընկերակցում է իր շքախումբը: Ներկա են պետական իշխանության ներկայացուցիչներ, գլխավորությամբ պր. Քյուչուկովի: Ներկա են նաև ներկայացուցիչները հայ եկեղեցական մարմինների և «Երևան» կազմակերպության:

Ժամը 11.15-ին, Վեհափառ Հայրապետն իր շքախմբով պաշտոնական այցելություն է տալիս Նորին Սրբություն Ամենապատիվ Ս. Կիրիլ Պատրիարքին, Ս. Սինդդի պալատում:

եկեղեցական երկու պետերի միջև տեղի է ունենում եղբայրական ջերմ զրույց, սրտագին մթնոլորտում:

Ժամը 11.45-ին, Ամենապատիվ Տ. Կիրիլ Պատրիարքը փոխադարձ այցելություն է տալիս Իր շքախմբով Հայոց Հայրապետին, Նրա պալատի հարկաբաժնում:

Երկու բարձրաստիճան հոգևոր պետերի և բարեկամների միջև տեղի է ունենում սրտագին զրույց, ջերմ մթնոլորտում:

Երեկոյան ժամը 5-ին, Վեհափառ Հայրապետը, Սոֆիայի հայոց եկեղեցում, նախագահում է երեկոյան ժամերգության:

Այնուհետև «Երեկոյի» սուրբ պատարագ է մատուցում գեղաշնորհ Տ. Հուսիկ եպիսկոպոս Սանբուրյանը, իսկ Վեհափառ Հայրապետը խոսում է հետևյալ բարոյզ, ողջունելի և օրհնելով Իր հոգևոր զավակներին.

«Յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ»:

Սիրելի՛ հավատացյալ ժողովուրդ.

Աստուծո ռոգորմության և Նորին Ամենապատվություն Կիրիլ Պատրիարքի հրավերով, Մեր քայլերը ուղղվեցան դեպի ձեր երկիրը, դեպի Բուլղարիա, դեպի ձեզ, հավատացյալ եղբայրներ Մեր: Մեզի համար հույունի և քաղցր հիշատակներու պահ մըն է այսօր, վասնզի ահա տասը տարի հետո վերստին կգտնվինք ձեր այս աղոթքի տան մեջ, նորեն ողջուն և օրհնություն բերելու բոլորիդ: Սակայն այս անգամ ողջունը և օրհնությունը կուզան ամենայն հայոց Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնեն:

Ս. Էջմիածին լոկ անուն մը չէ մեզի համար: Ան նույնիսկ լոկ գաղափար մը չէ, ոչ ալ սովորական սրբավայր մը: Մենք սրբավայրեր շատ ունինք, բոլորն ալ պաշտելի բոլորիս համար հավասարապես: Ս. Էջմիածինը մեր Մայր Սրբավայրն է: Ան հայ ժողովուրդի բազմադարյան հավատքի կեդրոնն է, լուսի և կյանքի աղբյուր, փրկության լաստ մեր տխուր պատմության մեջ հաճախ, ու միշտ հաղթական: Հետևաբար Մենք այս անգամ իբրև Հայոց Հայրապետ, Ս. Էջմիածնեն կուզանք ձեզի, օրհնություն բաշխելու ձեր բարեպաշտ հոգիներուն: Կերենք նաև ողջուն մեր Մայր Հայրենիքեն, Հայաստանեն, ողջուն ձեր հարապատ թույրերեն և եղբայրներեն, որոնք ձեզի պես հավատավոր հոգիներ, հաճախ կուզան մեր հայրենի տաճարներու կամարներուն տակ աղոթելու և ուխտելու, ու նոր կյանքի ուժով լիցքավորվելու, ճիշտ այնպես, ինչպես Մեր հավատացյալ զավակները աշխարհի վրա ուր ալ գտնվին, ինչքան ալ հեռու Հայրենիքեն, Էջմիածնեն, նույն աղոթքը կբարձրացնեն դեպի երկինք: Թող Տերը միշտ անսասան պահե Հայաստանայոց Առաքելական Ս. Եկեղեցին, կենդանի պահե մեր ժողովուրդը իր բոլոր սուրբ ավանդություններով, իր մայրենի լեզ-

վով, իր հայրենասիրությամբ: Թող Աստված Իր հովանին տարածե մեր համայն ազգին վրա, մեր վերածնած Մայր Երկրին վրա և հաջողություն պարգևե մեր ժողովուրդի բոլոր արդար գործերուն և իրականացնե մեր Եկեղեցվո ու ազգի բոլոր ազնիվ բաղձանքները, բոլոր շինարար ծրագիրները, եկեղեցաշեն և հայրենաշեն առաջադրանքները, որպեսզի մեր հինավուրց ազգը շարունակե իր սրբական առաքելությունը եղբայրական ժողովուրդներու շարքին, խաղաղության և բարեկամության կյանքի մը ճանապարհին վրա, իր բաժինը բերելով համաշխարհային արժեքներու գանձարանին մեջ:

Սիրելի՛ հավատացյալներ, Մենք կճանչնանք ձեզ, դուք իրոք հարապատ վավակներն եք մեր Եկեղեցիին և ազգին: Գիտենք, թե դուք ալ այս տարի մեր ազգին հետ ոգեկոչեցիք սուրբ հիշատակը մեր նահատակներուն ճիշտ այնպես, ինչպես ան ոգեկոչվեցավ փառավոր կերպով թե՛ Մայր Հայրենիքեն ներս և թե՛ ի Սփյուռս աշխարհի, ամեն տեղ: Կխորհինք, թե տեղյակ եք այս բոլորին ու հպարտ եք, որ մեր ազգը, թեև աշխարհի մեջ ցրուցան ու այլևայլ պայմաններու մեջ ամեն տեսակետե, նույնիսկ շատ տեղեր ծուլման ճանապարհի վրա, սակայն այս տարի ապրիլ 24-ը եկավ ապացուցանելու, թե հայության հոգին կենդանի է, առողջ է և միասնական: Ամբողջ հայ ժողովուրդը անխտիր ոտքի կանգնեցավ և միասնական համապային ոգեշնչվումով աղոթեց առ Աստված մեր մոտ 2 միլիոն անմեղ նահատակներու հոգիներուն խաղաղության համար: Բայց հայ սգավոր ժողովուրդի խոսքը միայն աղոթք մը չեղավ, այլ նաև կենդանի արտահայտություն մը համապային գիտակցության, հայրենասիրության, եկեղեցասիրության: Միաժամանակ ուխտի արտահայտություն՝ ի սփյուռս աշխարհի անպաստ պայմաններուն մեջ անխախտ մնալու մեր լուսն հավատքին մեջ, հավատարիմ մեր ազգային սրբություններուն և արդար իղձերուն: Հիսուն տարի հետո այդ նահատակության օրերեն ի վեր, հայ ժողովուրդը հրաշալի կերպով անգամ մը ևս ապացուցեւ տվավ իր կենսունակության, իր հոգեկան ուժերուն, ապագայի նկատմամբ իր ակնկալություններուն: Եվ անշուշտ այս ոգեկոչումին մեջ հայ ժողովուրդը մանավանդ մխիթարվեցավ թե՛ Հայաստանի մեջ, թե՛ ի սփյուռս աշխարհի, իր ներկա հայրենիքի վերածնունդով, այն համոզումով, թե այսօրվան վերածնած Մայր Հայրենիքը՝ Սովետական Հայաստանը, ճշմարտապես փառավոր հուշարձանն է մեր նահատակներուն: Մենք ոգեկոչեցինք հիշատակը մեծ եղեռնի մեր նահատակներուն ոչ միայն սուգով և աղոթքով, այլ նաև մխիթարությամբ, թե հայ ժողովուրդը, որ հիսուն տարի առաջ թվեցավ, թե պիտի

քննաշնչվի ընդմիջտ, այժմ ոչ միայն կենդանի է, այլև իր պետությունը ունի, իր Մայր Երկիրը վերաշինեց, ծաղկեցուց և կհառաջդիմե օրե օր, դիմելով դեպի առավել լուսավոր բարձունքներ: Այս մտածումները գիտենք, թե ձեր սրտերուն կխոսին, որովհետև գիտենք, թե դուք մեր Եկեղեցիին և ժողովուրդին հարապատ վավակներն եք:

Մեր ազգը անմահ է, դուք ալ անմահ եք, որովհետև անոր հարապատ վավակներն եք: Հետևաբար միախառնված հոգիով և հպարտությամբ կբերեք ձեր հավատքը և ձեր անունը և այն, ինչ որ ժառանգեցիք սերունդներեն, փոխանցեցե՛ք ձեր վավակներուն և ձեր թոռներուն, որպեսզի անոնք ալ անայլալ կերպով պահպանեն ձեր հավատքը, ձեր ուխտը իրենց սրտերուն մեջ ամուր պահած»:

Պաշտոնական ընդունելություն ի պատիվ Վեհափառ Հայրապետի

Հունիսի 10-ին, հինգշաբթի, երեկոյան ժամը 8-ին, բուլղարահայ եկեղեցական իշխանությունը, ի պատիվ Ամենայն Հայոց Հայրապետի, կազմակերպում է պաշտոնական ընդունելություն «Բալկան» ճաշարանում, շուրջ 200 հոգու ներկայությամբ:

Սեղանի օրհնում է Վեհափառ Հայրապետը, իսկ այն ձեռնհասորեն ղեկավարում է «Երևան» մշակութային ընկերության նախագահ և «Երևան» շաբաթաթերթի խմբագիր Բ. Թյուֆեեկյանը:

Ընդունելության ընթացքում Վեհափառ Հայրապետի շնորհաբեր ներկայությունը ողջունում են սրտագին ճառերով Տոնովոյի Ստեֆան միտրոպոլիտը, Տ. Տիրայր եպիսկոպոսը, Բուլղարիայի կրոնական գործերի կոմիտեի ներկայացուցիչ Ալ. Սադրկովը, թեմական խորհրդի ատենապետ Օ. Ալաւնյանը, Սոֆիայի հայոց եկեղեցական վարչության ատենապետ Օ. Քյուրալյանը, «Երևան» մշակութային միության կենտրոնական վարչության փոխ-նախագահ Մ. Խաչիկյանը, Սոֆիայի հայ ավետարանական համայնքի հովիվ վերապատվելի Մեսրոպ Փարավազյանը, Վառնայի հայոց եկեղեցական վարչության ատենապետ Ն. Հաճոյանը և ուրիշներ:

Սեղանների շուրջ ստեղծվել է ջերմ, հայրենասիրական մթնոլորտ:

Ճաշկերույթի ընթացքում գործադրության է դրվում նաև երգերից, արտասանություններից բաղկացած գեղարվեստական մի բովանդակալից հայտագիր, որին իրենց շնորհալի մասնակցությունն են բերում հոգեշնորհ Տ. Գեորգ վարդապետ Սեբաղդայանը, արժանապատիվ Տ. Մեսրոպ Բենիյա-

Պլովդիվի հայոց թեմական և թաղական խորհուրդները

և Երզնաստանը, ղեկավարությամբ Կ. Կարապետյանի, Կ. Ճոպոյանը, Ն. Հատավյանը և ուրիշներ:

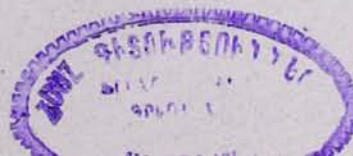
Ընդհանուր խանդավառության մեջ հանդես է գալիս Վեհափառ Հայրապետը, տալով իր օրհնությունը և հայրենաբույր պատգամը բոլոր ներկաներին:

Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ թեմական խորհրդի նիստ

Հունիսի 11-ին, ուրբաթ, առավոտյան ժամերին, Վեհափառ Հայրապետն իր շքախմբով ժանոթանում է Սոֆիայի և շրջակայքի տեսարժան վայրերին:

Ժամը 12-ին, Սոֆիայի հայոց եկեղեցու առաջնորդարանում, նորին Ս. Օծուխյան բարձր նախագահությամբ, գումարվում է Բուլղարիայի հայոց թեմական խորհրդի պաշտոնական նիստը:

Նիստը բացվում է Վեհափառ Հայրապետի աղոթքով, որից հետո գերաշնորհ Տ. Տիրայր եպիսկոպոս Մարտիրոսյանը ողջունում է նորին Ս. Օծուխյան ներկայությունը: Ապա թեմական խորհրդի անունից Ա. Քյուրալյանը

ընթերցում է մի գեկուցում վերջին շրջանի թեմական խորհրդի գործունեության և թեմի եկեղեցիների մասին:

Զեկուցաբերը իր խոսքը վերջացնում է ասելով.

«Վեհափառ Տեր.

Ահա ընդհանուր գծերու մեջ թեմական խորհուրդի գործունեության ամփոփ պատկերը: Թեմական խորհուրդը, առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Տիրայր եպիսկոպոս Մարտիկյանի գլխավորությամբ և իր ատենապետ Օննիկ Ասլանյանի ժրջան աշխատությամբ, կարելի ի գործ կդնեն իր ստանձնած պարտականությունը անթերի կատարելու համար: Այս մասին կզգանք նույնպես Զերդ Վեհափառության հայրական Ս. Աջը և Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդի օգնությունը:

Թեմական խորհուրդը ի վիճակի կզգա ինքզինքը այսուհետև ալ եռանդով շարունակել իր գործունեությունը, հանուն եկեղեցվո պայծառության, Բուղարական ժողովրդական Հանրապետության ծաղկման և հայ ժողովուրդի լավ ըմբռնված շահերուն»:

Նիստի վերջում օրհնության խոսքով հանդես է գալիս Վեհափառ Հայրապետը, իր բարձր հայրապետական գնահատությունը հայտնելով թեմում կատարված եկեղեցաշեն, ազգագույն և բարի ձեռնարկների համար, շնչելով առաջնորդ սրբազանի և թեմական պատվարժան խորհրդի անդամների սերտ համագործակցության արդյունավետությունը և օրհնում է բոլորին, անելով նաև մի շարք կարևոր թելադրություններ, թեմի սեղանի-եկեղեցական կյանքի է՛լ ավելի ամրապնդման և պայծառության համար:

Նիստը վերջանում է Նորին Ս. Օծության «Պահպանիչ»-ով:

Հետմիջօրեին, Վեհափառ Հայրապետը իր շքախմբով այցելում է մայրաքաղաքի պատմական հուշարձաններն ու եկեղեցիները, աստվածաբանական ակադեմիայի թանգարանը, ուր ջերմորեն դիմավորվում է տեսուչ Տ. Նիկողայ եպիսկոպոսի կողմից:

Վեհափառ Հայրապետը Պլովդիվում

Հունիսի 12-ին, շաբաթ, առավոտյան ժամը 10-ին, Վեհափառ Հայրապետը, իր մնացյալ շքախմբով, մեկնում է Պլովդիվ:

Նորին Ս. Օծության ընկերակցում են Տոնվոյի Ստեֆան միտրոպոլիտը, առաջնորդ Տ. Տիրայր եպիսկոպոսը, Բուղարիայի հայոց թեմական խորհրդի ատենապետ Օ. Ասլանյանը և փոխ-ատենապետ Ա. Քյուրդյանը:

Հայրապետական շքերթը հանդիսավորապես առաջնորդվում է Պլովդիվի միտրոպոլ-

տարանի բուղարական Ս. Մարինա եկեղեցին, ուր հայոց հայրապետին դիմավորում և ողջունում է Նարին Մերսյուն Ամենապատիվ Տ. Կիրիլ Մրբազան Պատրիարքը, շրջապատված Ս. Սինդդի անդամներով և բարձրաստիճան բոլոր հոգևորականներով:

Տաճարը, շրջափակը, մերձակա բոլոր մայրերը լցված են բուղար և հայ հավատացյալների բազմությամբ, որը երկյուղածորեն ներկա է լինում կատարվող եկեղեցական մաղթանքներին և աղոթքներին: Ժամը 13-ին, Պլովդիվի բուղարական եկեղեցու իշխանությունը, ի պատիվ Հայոց Հայրապետի և Բուղարիայի Պատրիարքի, կազմակերպում է ընդունելություն «Տրիմոնցիում» հյուրանոցում, որն անցնում է ջերմ, եղբայրական մթնոլորտում:

Երեկոյան ժամը 5-ին, Վեհափառ Հայրապետը, իր շքախմբով, այցելում է Պլովդիվի հայոց Ս. Աստվածածին եկեղեցին, ուր մուտք է գործում «Հրաշափառ»-ով: Նորին Ս. Օծության շնորհաբեր ներկայությունը ողջունում է հոգևոր հովիվ արժանապատիվ Տ. Գևորգ ավագ քահանա Սարյանը, հանուն եկեղեցական վարչության և բոլոր հավատացյալների:

Այնուհետև Նորին Ս. Օծությունը ողջունում և օրհնում է բոլոր ներկաներին և նախագահում կիրակամտի ժամերգության:

Հայրապետական սուրբ պատարագ և քարոզ Պլովդիվի հայոց եկեղեցում

Հունիսի 13-ին, կիրակի, առավոտյան ժամը 10-ին, Պլովդիվի հայոց Ս. Աստվածածին եկեղեցում, հայրապետական հանդիսավոր սուրբ պատարագ է մատուցում Վեհափառ Հայրապետը: Ս. Սեդանին սպասարկում են գերաշնորհ Տ. Հուսիկ և Տ. Տիրայր եպիսկոպոսները, հոգեշնորհ Տ. Գևորգ վարդապետը, քահանա հայրեր և սարկավագներ:

Սուրբ պատարագին ներկա են բուղար բարձրաստիճան հոգևորականներ Ստեֆան միտրոպոլիտի գլխավորությամբ, պետական պաշտոնական անձնավորություններ և ողջ հայ գաղութը:

«Հայր մեր»-ի ժամանակ «Հոգին Սուրբ եկեսցէ ի քեզ և զօրութիւն Բարձրելոյն հովանի լիցի ի վերայ քո» բնաբանով քարոզում է Վեհափառ Հայրապետը, բաշխելով հոգևոր մխիթարություն և օրհնություն համայն հայ ժողովուրդին:

Հավարտ սուրբ պատարագի, Պլովդիվի բուղար միտրոպոլտարանի կողմից, ի պատիվ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի, տրվում է պաշտոնական ընդունելու-

թյուն «Տրիմոնցիում» պանդոկում, ուր ճաներ են փոխանակում Ս. Կիրիլ պատրիարքն ու Վենափառ Հայրապետը:

Ընդունելությանը, որն անցնում է սրտազին ու հղբայրական մթնոլորտում, ներկա են լինում բազմաթիվ պաշտոնական անձնավորություններ, որոնց թվում Կրոնական գործերի կոմիտեի նախագահ Մ. Քյուլյուկովը, բաղադրապետարանի և խաղաղության պաշտպանության բուլղարական կոմիտեի ներկայացուցիչներ:

Հոգեհանգիստ ապրիլյան եղեռնի նահատակների հիշատակին և հուշարձանի բացման հանդիսություն

Հունիսի 13-ին, կիրակի, երեկոյան ժամը 6-ին, Պլովդիվի հայոց ազգային գերեզմանատանը, տեղի է ունենում հոգեհանգիստ ապրիլյան եղեռնի նահատակների հիշատակին, հայոց Վեհափառ Հայրապետի հանգիստադրամբ:

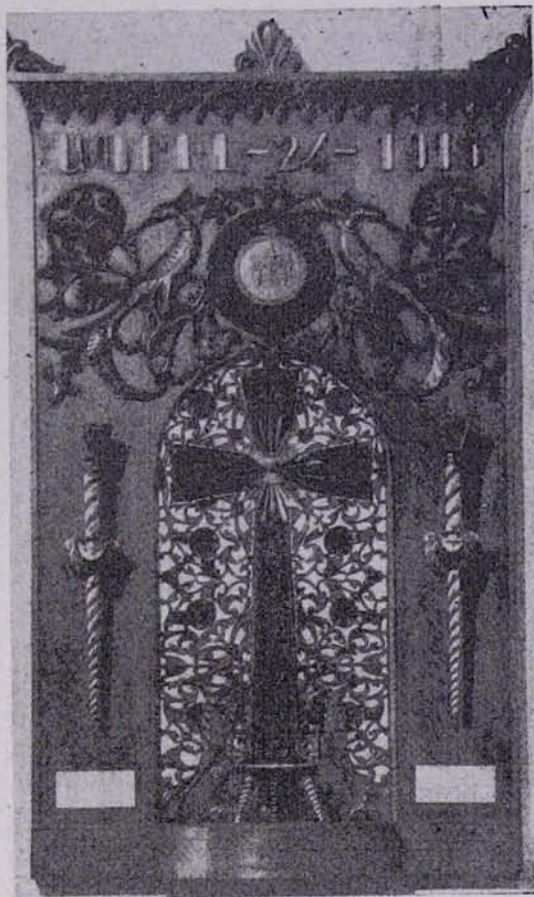
Այնուհետև, հանդիսավոր իրադրության մեջ, նորին Ս. Օծուկունը կատարում է հայոց գերեզմանատանը կառուցված նահատակաց հուշարձանի բացումը, ի ներկայության բուլղար և հայ բազմահազար ժողովրդի: Այս առթիվ, Վենափառ Հայրապետը հուզումնալից ճառով ոգեկոչում է հիշատակը ապրիլյան եղեռնի նահատակներին: Հանդիսության ներկա էին բուլղար բարձրաստիճան հոգևորականներ՝ Ստեֆան միտրոպոլիտի գլխավորությամբ և պետական իշխանությանը ներկայացուցիչներ, գլխավորությամբ պր. Մ. Քյուլյուկովի:

Երեկոյան ժամը 8-ին, Պլովդիվի հայոց եկեղեցական վարչությունը, ի պատիվ Հայոց Վեհափառ Հայրապետի, «Տրիմոնցիում» հյուրանոցում կազմակերպում է մեծ ընդունելություն, շուրջ 200 հոգու մասնակցությամբ, որն անցնում է շատ ջերմ ու սրտազին մթնոլորտում:

Ընդունելության ներկա էին նաև կրոնական գործերի կոմիտեի նախագահ Մ. Քյուլյուկովը և այլ պաշտոնական անձինք:

Ընդունելության ժամանակ ճառեր են արտասանում Ամենայն Հայոց Հայրապետը, Բուլղարիայի Ամենապատիվ Ս. Խիրիլ Պատրիարքը, Կրոնական գործերի խորհրդի նախագահ Մ. Քյուլյուկովը և ուրիշներ:

Գործադրության է դրվում գրական-գեղարվեստական մի հայտագիր: Ընդունելությունը վերջանում է սրտազին և խանդավառ մթնոլորտում:

Մեծ եղեռնի հիսնամյակի հուշատախտակը Սոֆիայի հայոց Ս. Աստվածածին եկեղեցում

(Գործ՝ Հովակիմ Հովակիմյանի)

Այցելություն բուլղարական Բաշկովայի վանք

Հունիսի 14-ին, երկուշաբթի, առավոտյան ժամը 10-ին, Վեհափառ Հայրապետը, Ստեֆան միտրոպոլիտի առաջնորդությամբ և իր շքախմբի ուղեկցությամբ, ուխտի է գնում բուլղարական Բաշկովայի վանքը, ուր ընդունվում է նորին Սրբություն Կիրիլ Պատրիարքի, վանահոր և բազմամարդ միաբանության անդամների կողմից, հարգալից մեծարանքով:

Հայոց Հայրապետը առաջնորդվում է վանքի եկեղեցին և իր ուխտը կատարելուց հետո, ողջունում և օրհնում է միաբանության բոլոր անդամներին:

Ժամը 12.30-ին, վանական սեղանատանը, Հայոց Հայրապետի պատվին, տրվում է ընդունելություն Պլովդիվի եպիսկոպոսի կողմից:

Վեհափառ Հայրապետը Պլովդիվում խոսում է եղեռնի հուշարձանի առաջ

Ժամը 15.30-ին, Վեհափառ Հայրապետը, Պլովդիվի ճանապարհով, վերադառնում է Սոֆիա, Բաշկովայի վանքի ուխտավորությունից ստացված լավագույն 'ուխտավորություններով:

Երեկոյան ժամը 8-ին, արտաքին գործերի մինիստրության առընթեր Բուլղար Օրթոդոքս Եկեղեցու և կրոնական դավանության գործերի կոմիտեն, ի պատիվ Հայոց Հայրապետի, կազմակերպում է պաշտոնական ընդունելություն «Ղրիմ» ճաշարանում, որին ներկա է լինում նաև Ամենապատիվ Ս. Կիրիլ Սրբազան Պատրիարք Հայրը, շրջապատված բուլղար միտրոպոլիտներով և Սինդոքի անդամներով և այլ հրավիրյալներով: Ընդունելության ընթացքում խոսք են առնում Մ. Քյուլյուկովը և Վեհափառ Հայրապետը:

Այցելություն Բուլղարիայի Մինիստրների խորհրդին

Հունիսի 15-ին, երեքշաբթի, առավոտյան ժամը 10-ին, Վեհափառ Հայրապետը պաշտոնական այցելություն է տալիս Սոֆիայում Բուլղարիայի Մինիստրների խորհրդին, ուր ընդունվում է հարգալիր մեծարանքով Մինիստրների խորհրդի առաջին տեղակալ, բանակի գեներալ Իվան Միխայլովի կողմից:

Հայոց Հայրապետի և պր. փոխ-նախագահի միջև տեղի է ունենում սիրալիր զրույց, չնրմ մթնոլորտում:

Պաշտոնական սույն այցելության ժամանակ, Վեհափառ Հայրապետին ընկերակցում էին Ստեֆան միտրոպոլիտը, Ս. Հուսիկ և Ս. Տիրալը եպիսկոպոսները, հոգեշնորհ Ս. Գևորգ վարդապետը, պր. Օնիկ Ասլանյանը:

Տեսակցության ներկա էր նաև Կրոնական գործերի կոմիտեի նախագահ Մ. Քյուլյուկովը:

Հրաժեշտի ընդունելություն ի պատիվ Հայոց Հայրապետի

Հունիսի 15-ին, երեքշաբթի, ժամը 13-ին, Բուլղար Օրթոդոքս Եկեղեցու Մ. Սինդոքը, ի պատիվ Հայոց Հայրապետի, «Բաշկան» հյուրանոցում կազմակերպում է հրաժեշտի պաշտոնական ընդունելություն, մասնավոր հրավիրյալների մասնակցությամբ, որոնց թվում պետական իշխանության ներկայացուցիչներ Մ. Քյուլյուկովի գլխավորությամբ և բուլղար մտավորականներ:

Ամենապատիվ Ս. Կիրիլ Պատրիարքը, ողջունելով ներկայությունը Հայոց Հայրապետի, ասում է.

«Ձերդ Սրբություն, Ձերդ Գերազանցություն, Ձերդ Մեծություն, Արտաքին գործերի մինիստրության առընթեր Բուլղարական Օրթոդոքս Եկեղեցու գործերի կոմիտեի շատ հարգելի պր. նախագահ, սիրելի հրավիրյալներ:

Նորից մենք արտահայտում ենք մեր ընդհանուր ուրախությունը այն այցելության առթիվ, որ կատարում է մեզ մոտ Ամենայն

Հայոց Պատրիարք-Կաթողիկոսը, Նորին Սրբություն Վազգեն Ա-ը: Մենք երջանիկ պատեհությունն ունեցանք արտահայտելու մեր մեծ հարգանքն ու սերը հանդեպ իրեն, էջմիածնի Կաթողիկոսական Աթոռին և բոլոր հայերին: Մենք շատ զոհ կլինենք, եթե Նորին Սրբությունը զգաց մեր զգացմունքների անկեղծությունը իր ներկա շփումների ընթացքում մեր ժողովրդի, պետության բարձր ներկայացուցիչների, ինչպես նաև Բուլղար Օրթոդոքս Ս. Եկեղեցու նվիրապետության ներկայացուցիչների և հոգևորականության հետ: Մենք չենք կասկածում, որ բուլղար ժողովրդի շատ բնական և եղբայրական դիրքը հայերի, մեր համաքաղաքացիների հանդեպ, տպավորություն թողած չլինի Նորին Սրբության վրա: Մենք չգիտենք տարբերություն դնել, մեր երկրում, բուլղարների և հայերի միջև, և սրա համար է, որ մենք շատ բնական համակրանքով վերաբերվեցինք և վերաբերվում ենք հայ ժողովրդի ընդհանուր ձակատագրի հանդեպ: Անցյալում, նրանց տառապանքները խորապես արձագանքել են բուլղարների սրտում: Հիստուն տարին նոր լրացավ, անցնող ապրիլ ամսին, հայկական սարսափելի կոտորածների ժամանակից, ի գործ դրված 1915 թվականին Օսմանյան կայսրության մեջ, որոնց ընթացքին մեկուկես միլիոն տղամարդիկ, կանայք, երեխաներ և ծերունիներ կոտորվեցին, միայն այն բանի համար, որ նրանք հայ էին: Մենք հիշում ենք, թե հայկական ազգային այս շանթահարող դժբախտության շարաշուք լուրերը ինչքան եղբայրական համակրանքի զգացմունքներ արթնացրին:

Հազիվ մի քանի տարի էր անցել, երբ մի մեծ նեցուկ, արդյունք Հոկտեմբերյան մեծ ռևոլյուցիայի, լույս աշխարհ եկավ, միևիթա-րությունն ու հույսը փայլեցին հայ ժողովրդի համար: Հայկական պետությունը հիմնվում էր Սովետական Սոցիալիստական Ռեսպուբլիկաների Միության հասարակության մեջ: Այս իրողությունը անկեղծ ուրախությամբ ընդունվեց նաև Բուլղարիայի հայերի կողմից և նրանց ուրախությունը բաժանվեց ամբողջ բուլղար ժողովրդի կողմից:

Բուլղար Օրթոդոքս Եկեղեցին պահպանել և մշակել է հարգանքի ու սիրտ զգացմունքներ հայ ժողովրդի և նրա Եկեղեցու հանդեպ: Ներկայումս, երբ նշելու ենք բուլղարական եկեղեցի երջանկահիշատակ Իոսիֆի ի Տեր հանգստյան հիսնամյա տարելիցը, կուգենայինք ընդգծել, որ մեր կրոնական նշանավոր դաստիարակներից և առաջին էկզարխներից երկուսը ևս, Անտիմոսը և Իոսիֆը, մեզ հորդորել էին պահել այս

Հացկերպի սեղանի առաջ

զգացմունքները հայ ժողովրդի և Հայ Եկեղեցու հանդեպ: Ապրիլյան ապստամբության, ազատագրության պատերազմի ամենաբուռն ժամանակաշրջանում և հաջորդող տարիներին, էկզարխությունը միշտ բարոյական օգնություն և բարեկամական խորհուրդներ է ստացել Կոստանդնուպոլսի հայոց Պատրիարքության կողմից:

Այս պատճառով, Բուլղար Օրթոդոքս Եկեղեցին միշտ ջանք է ի գործ դրել երբեք բաց չթողնելու նշանակալի առիթները՝ արտահայտելու համար իր հարգանքը Հայ Եկեղեցու հանդեպ, մեզ մոտ: Մենք կուգենայինք հակիրճ կերպով հիշել միայն մի պարագա՝ 1930 թվականի հունիսի 15-ին, հայոց արքեպիսկոպոս Ստեփանոս Հովակիմյանի հիսնամյակի հանդիսակատարությունը: Այդ շրջանին, Ս. Մինոդի շնորհավորությունները այս բարեպաշտ ծերունուն ներկայացվեցին մեր Եկեղեցու մի ուրիշ բարեպաշտ ծերունու՝ երջանկահիշատակ Վառլամ Լևկիսկու կողմից:

Ձերդ Սրբություն:

Մենք ճանաչում ենք Ձեզ և այս պատճառով գնահատում ենք Ձեզ: Մենք ճանաչում ենք Ձեր կրոնական մեծ գործը, Ձեր եռանդը, առավել ևս բարձրացնելու համար Ս. էջմիածինը, հոգեպես և կրոնական մշակույթի տեսակետից, Ձեր անդուլ ճիգերը՝ իրագործելու համար ամբողջ աշխարհի հայերի հոգևոր միությունը էջմիածնի Կաթողիկոսական Աթոռի հովանու ներքո: Մենք ճանաչում ենք Ձեր մեծ հայրենասիրությունը, ծանոթ ոչ միայն Ձեր հայրենիքում և սովետական ժողովուրդների կողմից, այլ ամբողջ աշխարհում, շնորհիվ այն իրողության, որ հայերը լայնորեն սփռված են աշխարհով մեկ. մենք ճանաչում ենք խաղաղության Ձեր գործու-

նեոլոգիստներ, Հայոց Ս. Եկեղեցու մասնակցությունը խաղաղության համաշխարհային շարժման. մենք ճանաչում ենք Ձեր էկոմենիկի ըմբռնումներն ու ըղձանքները, որոնք ձգտում են քրիստոնեական եկեղեցիների միություն:

Ահա այս բոլորին են պարտ այն հարգանքը, տածված Ձեր լուսավոր անձնավորության հանդեպ, և մեր ջերմեհանդեսն ու անկեղծ բարեմաղթությունները երջանիկ արևաշատության համար, շրջապատված նոր հաջողություններով Ձեր հովվապետական գործերի համար, խաղաղության պայմաններում, ինչպես Ձեր հայրենիքում, սովետական ժողովուրդների մեծ երկրում, այնպես էլ ամբողջ աշխարհում:

Բաժակ բարձրացնենք Վազգեն Ա Սրբազնասուրբ Պատրիարք-Կաթողիկոսի կենացը:

Վեհափառ Հայրապետը պատասխանում է Սրբազան Պատրիարքի ջերմ, եղբայրական խոսքերին նույնքան սրտագին հետևյալ ելույթով:

«Ձերդ Սրբություն, սիրեցյալ Եղբայր Մեր ի Զրիստոս:

Կան բարեկամություններ, որոնք կարծես թե դրոշմված են Նախախնամության ձեռքով: Մենք կհավատանք, թե այդպիսին է մեր երկուքի բարեկամությունը:

Բարեկամություն մը բնական, անկեղծ և սրտաբաց, փոխադարձ համակրանքի ջերմություն մը ողողված: Եվ այս բոլորին վրա ավելցնենք նաև նույնաման մտածելակերպ մը և դիրքորոշում մը այս հարցերու նկատմամբ, որոնք կդրվին խաղաղության մեր առջև եկեղեցական և ազգային-հայրենասիրական տեսակետներ: Արդյոք կարելի է երևակայել ավելի ամուր և տևական հիմք բարեկամության և եղբայրության:

Ամեն անգամ, երբ մենք երկուքս կհանդիպինք, անգամ մը ևս կամրապնդվի մեր այս սրտագին բարեկամությունը և առավել կճառագայթե մեր հոգիներուն մեջ եղբայրական փոխադարձ սերը և գնահատանքը:

Հայ Եկեղեցին անցյալի մեջ գրեթե նույն ճակատագիրը ունեցած է, ինչպես Բուլղար Եկեղեցին: Հայ Եկեղեցին ևս իր ժողովուրդին հետ տառապած ու նահատակված է և դարեր շարունակ անոր վիճակված է իր հալածված վավակներուն կյանքի պահպանման, լուսավորության և առաջնորդության առաքելությունը: Այս պատմական իրադրությունն է, որ կբնորոշե Հայ Եկեղեցին և միայն անոր լույսին ներքև կարելի է հասկնալ մեր Եկեղեցիին ոգին ու նկարագիրը:

Մնալով հավատարիմ մեր Եկեղեցիին ազգային ավանդություններուն ու պատմական

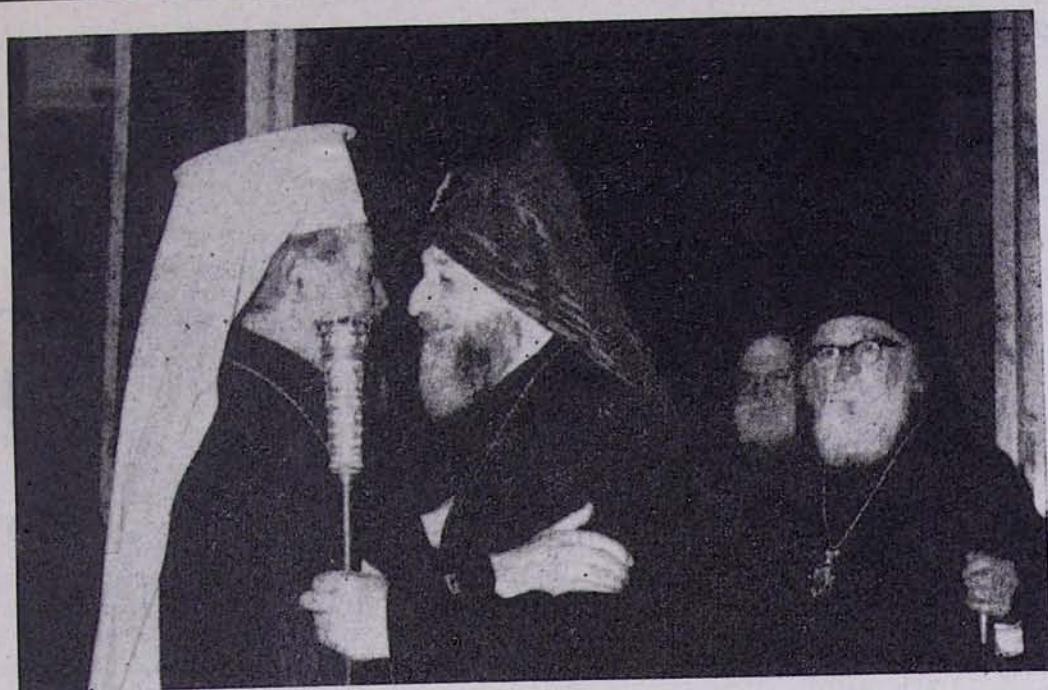
առաքելության, Մենք կփափագինք հեռու չմնալ այն աստվածահաճո շարժումն, որ մեր ժամանակներու էկոմենիկմ է: Բաց մտքով ու սրտով Մենք կողջունենք եկեղեցիներու միության զաղափարը Զրիստոսի սիրովն մեջ և կհավատանք, թե բոլոր քրիստոնյա եկեղեցիներու եղբայրական մերձեցումը և գործակցությունը կրնան նոր դարաշրջան մը բանալ ոչ միայն եկեղեցական կյանքն ներս, այլ նաև մարդկության վարճացման ճամբուն վրա:

Կխորհինք, թե եկեղեցիները, լուսավորված և զորացած և միացած Զրիստոսի սիրով, պիտի հանդիսանան վճռական գործոն մը բարերար ազդեցությամբ ժողովուրդներու կյանքի բարոյական հառաջդիմության, բարեկամության և աշխարհի խաղաղության:

Մենք ուրախ ենք հաստատելու, թե մեր երկու եկեղեցիները կարևոր չափով մը հաջողած են կյանքի կոչել այս նպատակները: Արդարև, Բուլղար և Հայ եկեղեցիներու միջև ճշմարիտ էկոմենիկ փոխհարաբերություններ կտիրեն շատոց ի վեր և ի մասնավորի վերջին տասը տարիներու ընթացքին: Մեր միջև կա փոխադարձ սեր և հարգանք, փոխադարձ գնահատանք ու եղբայրության ոգի ավետարանական իմաստով ու նաև վճռական պատրաստակամություն միասին աղոթելու ու գործելու: Մենք միասին ենք քրիստոնեական եկեղեցիներու խաղաղության շարժման մեջ: Մենք միասին ենք մեր երկու ժողովուրդներու միջև բարեկամությունը առավել խորացնելու ու ամրացնելու աշխատանքին մեջ: Մեր միջև էկոմենիկ մեր անցյալեն սկիզբ առած է, այսօր շոշափելի իրողություն մըն է և մենք կըղձանք, որ ան ապագային իր լուծմին հասնի:

Մենք երբեք չենք կրնար մոռնալ այն ճշմարիտ քրիստոնեական վերաբերմունքը, որ Բուլղար Եկեղեցին և ժողովուրդը ունեցան հայ հալածված քրիստոնյա եղբայրներու նկատմամբ անցյալ դարուն և քսաներորդ դարու սկիզբներուն, առաջին համաշխարհային պատերազմին հետո, երբ բուլղար հայրենիքը փրկության լաստ հանդիսացավ Օսմանյան կայսրության մահվան ճիրաններեն պատած հայ բազմություններուն համար: Բուլղար մեծ բանաստեղծ Յավորով իր հույակապ բանաստեղծությամբ խորհրդանշել է կհանդիսանա բուլղար քրիստոնյա ժողովուրդի հարապատ վզացումներուն դեպի հայ ժողովուրդը: Ահա, թե ուրկե՛ս սկիզբ կառնե մեր եկեղեցիներու էկոմենիկ ոգին, խարսխված պատմական խոր հիմքերու վրա, հիմքեր, որոնք կգտնվին նաև մեր հոգիներու մեջ այսօր և հավիտյան:

Այս հանդիսավոր առիթով, Մենք, իբրև Հայոց Հայրապետ, մեր Եկեղեցվո և ժողովուրդի երախտագիտությունը կհայտնենք Բուլղար Օր-

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը և Բուլղարիայի Սրբազան Պատրիարքը Ս. Ալեքսանդր Նևսկու Մայր Տաճարում

թողոքս Եկեղեցիին ու ազգին և կվերանորոգենք Մեր իղձը՝ առավել և առավել ամրացնելու մեր միջև սիրո և եղբայրության միությունը, նույն մտածումներով, նույն իդեալներով միասին աշխատելու ձեռք-ձեռքի միջեկեղեցական համաշխարհային եկամենիկ շարժման մեջ, ինչպես նաև ժողովուրդներու բարեկամության ու աշխարհի խաղաղության համար:

Թող Աստված լուսավորե մեր ճամբան և օրհնե մեր գործը:

Չերդ Սրբության կմաղթենք ամբողջական վերականգնում Ձեր մարմնական առողջության: Ձեզի երկար կյանք, սիրեցյալ Եղբայր, որպեսզի Ձեր պայծառ մտքով, Ձեր բարի սրտով և Ձեր սուրբ ձեռքերով շարունակեք Ձեր առաքելությունը բուլղար հավատավոր ժողովուրդի և քրիստոնեական համաշխարհային կյանքին մեջ: Չերդ Սրբությունը անփոխարինելի ոգեկան ուժ մըն էք այսօր մեզ բոլորիս համար: Թող Ձեր ոգին տակավին երկա՛ր, երկա՛ր տարիներ փայլի ու ճառագայթե ի փառս Բուլղար Օրթոդոքս Եկեղեցիին, ի փառս մեր օրերու քրիստոնեության: Ս. Էջմիածնի կամարներուն տակ Մենք միշտ պիտի մնանք Ձեզի աղոթակից, Եղբայր ի Բրիստոս:

Կմաղթենք նաև քաջառողջություն և նվիրյալ աշխատանքի անսպառ եռանդ Ձերդ Սրբության գործակիցներուն, Բուլղար Եկեղեցվո և Ս. Մի-

նոդի պատկառելի սրբազան հայրերուն, որոնք այնքան բարձր հոգևոր հեղինակությամբ և սուրբ ներշնչումներով կանգնած Ձերդ Սրբության կողքին, կաշխատին աստվածահաճո եռանդով ու ջերմ հայրենասիրությամբ:

Եվ Մեր խոսքը վերջացնելե առաջ, սեպուհ պարտ կհամարենք անգամ մը ևս Մեր հարգանքը և երախտագիտությունը մատուցանելու Ձեր վերածնած երկրի բարձր ղեկավարության, Բուլղարական Ժողովրդական Հանրապետության կառավարության՝ այն բոլոր դյուրություններուն և սքանչելի պայմաններուն համար, որոնք ստեղծվեցան այնքան սրտառուչ, բարի ցանկություններով, որպեսզի Մեր այցելությունը Ձեր երկրին մեջ ըլլա հաճելի ու երջանիկ:

Հավետ կեցցե՛ք Բուլղար Օրթոդոքս Ս. Եկեղեցին:

Հավետ կեցցե՛ք բուլղար ազնիվ և տաղանդաշատ ժողովուրդը:

Միշտ արև, միշտ խաղաղություն և միշտ փա՛ռք բուլղար Մայր Հայրենիքին:

«Այլ ինքն Աստուած և Հայր մեր և Տէր մեր Յիսուս Բրիստոս ուղղեսցէ զճանապարհս մեր առ ձեզ: Եւ զձեզ ինքն Տէր բազմապատիկս և առաւելս արասցէ սիրով ընդ միմեանս և առ ամենեսին, որպէս և մեք ի ձեզ» (Ա. Թեսաղ. Գ. 11—13):

Ամեն:

**Խորհրդակցություն Ամենայն Հայոց Վեհափառ
Հայրապետի և Բուլղարիայի Սրբապան
Պատրիարքի միջև**

Հունիսի 16-ին, չորեքշաբթի, առավոտյան
Ժամը 10-ին, Ս. Սինոդի պալատում, տեղի
ունեցավ հատուկ հանդիպում և զրույց երկու
եկեղեցիների Պետերի միջև, Բուլղար և Հայ

եկեղեցիների հարաբերությունների ամ-
րապնդման և հետագա զարգացման մասին,
էկումենիկ ոգով:

Այս առթիվ, Կիրիլ Պատրիարքը և Վեհա-
փառ Հայրապետը խմբագրեցին և ստորա-
գրեցին հետևյալ պաշտոնական հաղորդա-
գրությունը:

«ՀԱՄԱՏԵՂ ԶԵԿՈՒՅՑ

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԾ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅ Ս. ԵԿԵՂԵՑՎՈ ԱՄԵՆԱՅ ՀԱՅՈՑ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԶ ԵՎ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ ՎԱԶԳԵՆ Ա-Ի, 1965 ՀՈՒՆԻՍ 9—16, ՈՐՊԵՍ ԲՈՒՂԱՐ
ՕՐԹՈՂՈՔՍ ԵԿԵՂԵՑՎՈ ԵՎ ԱՆՈՐ ԳԱՀԱԿԱԼ ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ ԿԻՐԻԼ ՊԱՏՐԻԱՐԶԻ
ՀՅՈՒՐ, ՍՈՅԻԱ ԱՅՑԵԼՈՒԹՅԱՆ ԱՌԹՎ

Նորին Սրբություն Վազգեն Ա Սոփիայի
մեջ ընդունվեցավ ի Տեր Հիսուս եղբայրա-
կան սիրով և Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցվո
հանդեպ հարգանքի բարձր վկայությամբ:

Նորին Սրբությունը իր այցելության ըն-
թացքին արտահայտեց իր ջերմ սերը Բուլ-
ղար Օրթոդոքս Ս. Եկեղեցվո և բուլղար ժո-
ղովուրդի, ինչպես և իր խոր հանգամանք
Բուլղարաց Սրբազան Պատրիարքին և Բուլ-
ղար Եկեղեցվո սուրբ նվիրապետության
հանդեպ:

Նորին Սրբությունը Սոփիայի և Պոլսի մի
մեջ աղոթեց իր հայ հավատացյալ հոտին
մեջ, որ ջերմագին սիրո և հավատարմության
որդիական զգացումներով դիմավորեց իր
Հոգևոր Պետ:

Երկու եկեղեցիներու Գահակալներու և
բարձրաստիճան հոգևորականներու միջև
տեղի ունեցան կարծիքներու փոխանակում-
ներ ավետարանական ոգիով՝ եկեղեցիներու
մերձեցման և գործակցության, աշխարհի

խաղաղության և ժողովուրդներու եղբայրու-
թյան հարցերու շուրջ: Լիակատար համա-
ձայնություն գոյացավ այն մասին, թե ան-
հրաժեշտ է առավել ջանքեր ի գործ դնել
կենսագործելու համար Աստուծո կամքը ի
խնդիր ի Քրիստոս եղբայրության հավա-
տացյալներու, ի խնդիր ժողովուրդներու
առավել միասնության, փոխադարձ համա-
խոհության ոգիով և եղբայրության, ինչպես
նաև ջերմագին աղոթքներով և գործնական
նիզերով աշխարհի խաղաղության պան-
պանման և ամրապնդման համար:

Նորին Սրբություն Մայրագույն Պատ-
րիարք Վազգեն Ա-ի այցելությունը և իրեն
ցույց տրված հյուրընկալությունը կրճառ-
չեն, որպես նոր նպաստ մը, հայ և բուլղար
ժողովուրդներու, ինչպես նաև Սովետական
Միության և Բուլղարական Ժողովրդական
Հանրապետության միջև գոյություն ունեցող
ավանդական եղբայրության ամրապնդման:

ՎԱԶԳԵՆ Ա

Մայրագույն Պատրիարք և Կաթողիկոս
Ամենայն Հայոց

ԿԻՐԻԼ

Պատրիարք Բուլղարաց

Սոփիա, 16 հունիս 1965:

**Վեհափառ Հայրապետը հրաժեշտ է առնում
Բուլղարիայից**

Հունիսի 17-ին, հինգշաբթի, վերջին օրն
է հովվապետական այցելության:

Ժամը 8-ին, Սոփիայի միջազգային օդա-
նավակայանում, Հայոց Հայրապետին ան-
ձամբ ճանապարհում են Բուլղար Օրթոդոքս
Եկեղեցու Պետ, Նորին Սրբություն Ամենա-
պատիվ Ս. Կիրիլ Պատրիարքը, Կրոնական
գործերի կոմիտեի նախագահ Մ. Քյուշյուկո-
վը, Խաղաղության պաշտպանության բուլ-
ղարական ազգային կոմիտեի, մայրաքաղա-
քի ժողովրդական խորհուրդների, Սովետա-

կան և ուսմիական բարեկամության կոմի-
տեի ներկայացուցիչներ, բուլղար բարձրաս-
տիճան հոգևորականներ, Բուլղարիայի հա-
յոց թեմական խորհրդի և եկեղեցական վարչ-
ությանց անդամներ, «Երևան» մշակութա-
յին միության կենտրոնական և տեղական
վարչությանց ներկայացուցիչներ, բազմաթիվ
բուլղարահայ հավատացյալներ:

Ժամը 8-ին, ինքնաթիռը բարձրանում է
Եթեր և ուղղվում դեպի Բուխարեստ:

Բարի ճանապարհ Ամենայն Հայոց Հայ-
րապետին:

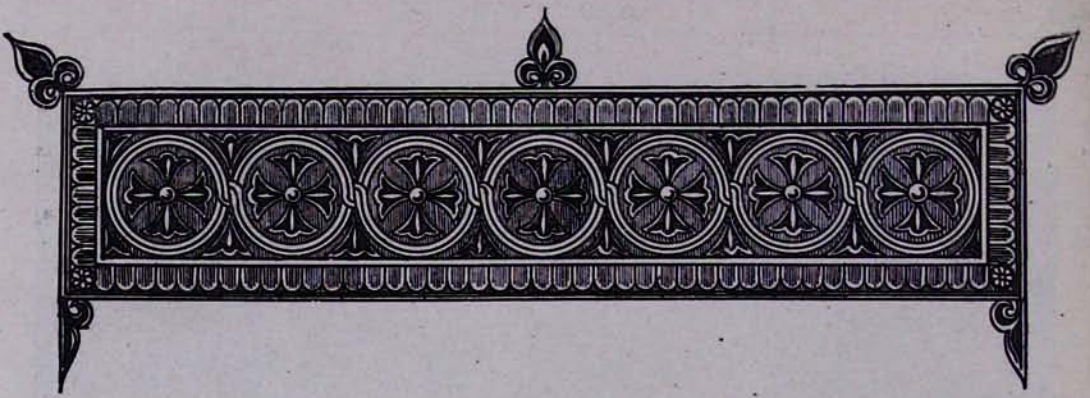

Վեհափառ Հայրապետը, Ամենապատիվ Տ. Կիրիլ Պատրիարքը և Ս. Սինոդի անդամները

Համատեղ հաղորդագրության ստորագրումը

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ ՌՈՒՄԻՆԻԱՅՈՒՄ

Ժամանում Բուխարեստ

Հունիսի 17-ին, հինգշաբթի, առավոտյան ժամը 9-ին, Վեհափառ Հայրապետը, ընկերակցությամբ Տ. Հուսիկ և Տ. Տիրայր եպիսկոպոսների և Տ. Գևորգ վարդապետի, ժամանում է Բուխարեստի Բանհասա միջազգային օդանավակայանը:

Հայոց Հայրապետին անձամբ դիմավորում են Ռումեն Օրթոդոքս Եկեղեցու Պետ Նորին Մրբություն Տ. Ժուստինիան Մրբազան Պատրիարքը, պատրիարքական փոխանորդ Տ. Անտիմ եպիսկոպոսը, Ս. Սինոդի բարձրագույն անդամներ, Պատրիարքարանի խորհրդական հայրերը, աստվածաբանական ակադեմիայի վերատեսուչը և մայրաքաղաքի մի քանի տասնյակ ուսանողներ:

Օդանավակայանում ներկա են նաև, հանուն ուսանող պետական իշխանությանց, արտաքին գործոց նախարարությունից ամբաստորդ Դիոնիսիե Յոնեսկուն, Կրոնական դավանությանց պետ պրոֆ. Դումիտրու Դոկա-րուն իր խորհրդականներով:

Հայոց Հայրապետին ողջունելու համար այստեղ են ժամանել նաև սովետական դեսպանատան խորհրդական Վ. Ա. Սելիկեր և դեսպանատան քարտուղար Դեյալիկեր:

Հայոց Վեհափառ Հայրապետի շնորհաբեր ժամանումը ջերմորեն ողջունում են Ռումինիայի հայոց հոգևորական դասը հանձին Տ. Զարեն արեղա Պարոնյանի, Տ. Իգնատիոս ավագ քահանա Քիլիմյանի, Տ. Մեսրոպ քահանա Պարոնյանի, Ռումինիայի հայոց թեմական խորհրդի անդամներ, թեմական խորհրդի ատենապետ և համալսարանի

դասախոս բժիշկ Գրիգոր Բամբուֆեյանի գլխավորությամբ, եկեղեցական վարչությանց և թաղական խորհուրդների ներկայացուցիչներ և խումբերում հայ հավատացյալներ:

Նորին Ս. Օծուխյանը ջերմորեն դիմավորում է նաև ժանոթ մտավորական և վաստակավոր բանասեր Հ. Զ. Սիրունին:

Հայոց Հայրապետին օդանավակայանում ողջունում են նաև Բուխարեստում Բուլղար Օրթոդոքս Եկեղեցու հոգևոր հովիվ Կոստանովը՝ հանուն Ամենապատիվ Տ. Լիբիլ Պատրիարքի և Սոֆիայի Ռումեն Եկեղեցու հովիվ Իոան Քրիստեան:

Ժողովրդական խանդավառ ծափերի տարափի տակ, սիրով և կարոտով ողջագուրվում են երկու Հայրապետները՝ Նորին Ամենապատվություն Տ. Ժուստինիան Պատրիարքը և Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետ Տ. Տ. Վազգեն Ա-ը, և փոխանակում բարի գալստյան և ողջույնի խոսքեր:

Օդանավակայանի պաշտոնական ընդունելությամբ դահլիճում փոքր հանգստից և հյուրասիրությունից հետո, երկու Հոգևոր Պետերը իրենց շքախմբով հանդիսավորապես առաջնորդվում են Բուխարեստի Ռումինական Պատրիարքարանի Մայր Եկեղեցին, ուր մեծ թվով համախմբված են ուսանողներ և հայ հավատացյալներ:

Վեհափառ Հայրապետը, եկեղեցական թափորով և զանգերի ավետավոր ղողանջի տակ ու երգչախմբի «Ton Despotin» մաղթերգի վեհ հնչյունների տակ առաջնորդվում է դեպի Ս. Սեդան, խոնարհվելու Ռումեն Եկեղեցու մեծ Սուրբ Դիմիտրիե Բասաբրովի նվիրական աճյունների առաջ:

ՆՈՐԻՆ ԱՄԵՆԱՊԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ Տ. ԺՈՒՍԻՆԻԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԻ ՌՈՒՄԵՆ
 ՕՐԹՈԴՈՔՍ ԵԿԵՂԵՑՈՒ

Վեհափառ Հայրապետը, Ժուստինիան Պատրիարքը և Դավանանքների բաժանմունքի պետ պրոֆ. Դ. Դոկարուն Բուխարեստի օդանավակայանում

Այնուհետև երկու Հայրապետները օրհնում են ժողովրդին, որից հետո սկսվում է հանդիսավոր զոհաբանական մաղթանքը, հանդիսադրությամբ պատրիարքական փոխանորդ Տ. Վիսարիոն եպիսկոպոսի:

Սրբազան արարողության ավարտին, խոսք է առնում Ամենապատիվ Տ. Ժուստինիան Սրբազան Պատրիարքը, ողջունելով Հայոց Հայրապետի ներկայությունը, իբրև թանկագին հյուրը Ռումեն Օրթոդոքս եկեղեցու:

Նորին Ամենապատվությունը ջերմ խոսքերով նշում է, որ Հայոց Հայրապետն իր ծննդով, մտավոր պատրաստությամբ և դաստիարակությամբ զավակն է ռումեն հայրենիքի, որ նա շատ բարի հիշատակներ է թողած ռումենների մեջ այն տասնյակ տարիների ընթացքում, երբ Վազգեն Ա Կաթողիկոսը հոգևոր առաջնորդն էր Ռումինիայի հայոց թեմի, մինչև 1955 թվականը, երբ կոշիկից բազմելու Հայոց Հայրապետական նվիրական Աթոռի վրա:

Նորին Ամենապատվությունը նույնքան ջերմ հոգով խոսում է Հայ և Օրթոդոքս եկեղեցիների պատմական եղբայրական հարաբերությունների մասին և ի մասնավորի ռումեն և հայ ժողովուրդների դարավոր բարեկամական կապերի և գործակցության մասին, եղրակացնելով, թե մեր օրերին առա-

վել ևս լայն հեռանկարներ են բացվում առավել մերձեցման և աշխատակցության եկեղեցիների միջև էկումենիկ ոգով, ինչ որ համապատասխանում է ժողովուրդների բարեկամության և աշխարհի խաղաղության ջանքերի սրբազան իղձերին:

Վեհափառ Հայրապետը Սրբազան Պատրիարք Հոր ջերմ խոսքերին պատասխանում է խոր հուզումով համակված.

«Եղիցի լույս Տեառն Աստուծոյ ի վերայ մեր»:
«Զգործս ձեռաց մերոց ուղիղ արա ի մեզ, Տեր» (Սաղմ. 20 17):

Ամենապատիվ Պատրիարք Ժուստինիան, սիրեցյալ եղբայր Մեր ի Զրիստոս.

Անհուն ուրախությամբ ընդունեցինք Ձերդ Սրբության եղբայրական հրավերը և ահա այսօր ուրախությամբ ոտք դրեցինք մեզ այնքան սիրելի ռումեն հայրենիքի հողի վրա և այս լուսավոր պահին գտնվում ենք այս սուրբ և պատմական տաճարի մեջ, բերելով Ձեզ բոլորիդ Հայաստանից, սուրբգրական Արարատի երկրից, մեր Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնից, սիրով լի Մեր ողջույնը և վկայությունը ամենաջերմ մտածումների և զգացմունքների Հայ Եկեղեցու և հայ հավատացյալ ժողովրդի, ինչպես նաև անձամբ Մեր կողմից:

Մեր այս հանդիպումը Մենք նկատում ենք մի աստվածային շնորհ իսկապես, և խորապես

Ռուսարեստի օդանավակայանում պրոֆ. Դ. Դոկարուն ողջունում է Վեհափառ Հայրապետին

համոզված ենք, թե մեր այս ճանապարհի վրա պիտի ծլեն ու ծաղկեն բարի արդյունքներ և առատ արդյունքներ: Եվ այսպիսով առավել պիտի պորանան ու ամրապնդվեն մեր քույր եկեղեցիների միջև փոխադարձ գնահատանքը, քրիստոնեական եղբայրությունը և գործակցությունը:

Մեզ համար իրավ երջանկություն է վերստին տեսնել ռումեն հայրենիքը, որից բաժանվեցինք 10 տարի առաջ և գտնվել կրկին անգամ ռումեն եղբայրների մեջ և լսել մեր շուրջ ռումեն քաղցր և վճիտ լեզուն:

Այս բոլորի համար, Ամենապատիվ Եղբայր Մեր, Երախտապարտ ենք անկեղծորեն Ձեզ:

Ժամանակները, ուր ապրում ենք, մեր հոգևոր առաքելության գիտակցությունը, ինչպես նաև խորունկ իմաստն ու պատգամը մեր Փրկչի Ս. Ավետարանի, մեզ մղում են ավելի և ավելի մերձենալ միմյանց, իբրև քրիստոնյա մարդիկ և եկեղեցիներ, միանալ եղբայրական ճշմարիտ սիրով և միացյալ ուժերով աշխատել, որպեսզի իրագործվեն Աստուծո պատվիրանները երկրի վրա և այս աշխարհի մեջ, տակավին այնքան տառապող ցավերով, հակամարտություններով և մանավանդ համաշխարհային նոր պատերազմի սարսափներով:

Կարծում ենք, թե մեր պարտքն է և մեր առաքելությունը շարունակել քարոզել հետպահ-

տե առավել հոգևոր թափով խաղաղությունը երկրի վրա և բարի հաճությունը մարդկանց և ազգերի միջև:

Սիրեցյալ Պատրիարք Եղբայր Մեր, տակավին այն օրերից, երբ Ռումինիայի հայերի առաջնորդն էինք, տևապես Ձերո Արքուքյան կողքին գտնվեցինք, ոգեշնչված լինելով միշտ անկեղծորեն, մաքուր սիրով դեպի Ձեր անձը և դեպի մեր եկեղեցիների գործակցությունը, ինչպես նաև ոգեշնչված էինք ծառայելու խաղաղության փրկարար և սուրբ դատին: Այժմ անչափ երջանիկ ենք վկայությունը բերելու Մեր նույն պաշտոնների և հույզերի, իբրև առաջին սպասավորը Հայոց Սուրբ և Առաքելական Եկեղեցու:

Խնդրում ենք ընդունել Մեր ջերմ մաղթանքները, որպեսզի բազում տարիներ ապրեք իբրև հովվապետ, արդյունավետ գործունեությամբ, Ռումեն Սուրբ Եկեղեցու և բարեպաշտ ժողովրդի իբրև Հովվապետ: Զի ահա երկու տասնյակ տարիներից ի վեր Ռումեն Օրթոդոքս Եկեղեցին, Ձեր իմաստուն ղեկավարության ներքո, լուսավոր իրագործումներով լի, աճում է և բարգավաճում, հետպահեռ առավել ոգեշնչումով և հոգևոր հեղինակությամբ, առաջնակարգ տեղ գրավելով ոչ միայն օրթոդոքս եկեղեցիների ծոցում, այլև ազգերի քրիստոնեական եկեղեցիների շարքում:

Թո՛ղ Աստված Ձեզ օգնի, որպեսզի ապրեք մինչև խոր ծերություն և տեսնեք հաջողությամբ պակումը Ձեր բոլոր սուրբ իղծերի և շինարար ծրագրերի, ի փառս Ռուսեն Օրթոդոքս Եկեղեցու և ի հոգևոր մխիթարություն Ձեր հավատացյալ վավակների, նաև հուրախություն Մեզ, որ Ձեզ գնահատում ենք և այսօր ողջագուրում Ձեզ, եղբայրական անարատ սիրով:

Այս հանդիսավոր պահին, Մեր պարտքն ենք համարում հայտնելու Մեր հարգանքն ու երախտագիտությունը հանդեպ պատվարժան կառավարության Ռուսեն Ժողովրդական Հանրապետության, որը դուրացրեց մեր այս այցելությունը, բացառիկ սիրալիրությամբ: Կմենք ջերմապես աղոթող Ռուսեն Ժողովրդական Հանրապետության խաղաղության և բարգավաճման համար և կմաղթենք նրա բարձր դեկավրներին շինարար և ստեղծարար աշխատանքի անսպառ ուժեր, ի փառս ազնիվ և չարքաշ ռուսեն ժողովրդի:

«Յոյց մեզ, Տէ՛ր, փողորմութիւնս քո և փրկութիւնս քո տուր մեզ» (Սաղմ. 2Ղ. 8):

Այժմ և հավիտյանս: Ամեն»:

Սուրբ խոսքը, ինչպես և բոլոր հետագա իր արտասանած ճառերը և խոսքերը զանազան առիթներով ռումինական տաճարներում, վանքերում և ճաշկերույթներին, Վեհափառ Հայրապետն արտասանում է ռումիններեն լեզվով:

Եկեղեցական արարողությունից հետո, երկու Հայրապետները հանդիսավորապես առաջնորդվում են Պատրիարքարանի պալատը, որտեղ Վեհափառ Հայրապետին հատկացվում է մի ամբողջ հարկաբաժին, իր շքախմբի անդամներով մնալու մինչև Ռումինիայից Նրա մեկնումը:

Կարճատև հանգստից հետո, Ամենապատիվ Ժուստինիան Սրբազան Պատրիարքի և Անտիմ եպիսկոպոսի ուղեկցությամբ, Հայոց Հայրապետը այցելում է Պատրիարքարանի պալատի բոլոր սրահները և ծանոթանում նկարչական ու քանդակագործական արվեստի թանկարժեք գործերին, որոնցով գեղեցկորեն և բարձր ճաշակով զարդարված են նրանք:

Վեհափառ Հայրապետն իր հիացմունքն է հայտնում մանավանդ Պատրիարքարանի քանդակազարդ կահույքի հանդեպ, որը պատրաստվել է եկեղեցական յուրահատուկ ոճով Ռումեն Պատրիարքարանի հատուկ արհեստանոցներում վերջին 20 տարիների ընթացքում:

Ժամը 1.30-ին, չափազանց ջերմ մթնոլորտում, Վեհափառ Հայրապետի պատվին, տեղի է ունենում ճաշկերույթ Պատրիարքարանի պաշտոնական ճաշարահում:

Վեհափառ Հայրապետը Բուխարեստի հայոց Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցում

Հունիսի 17-ին, հինգշաբթի, հայ հավատացյալների խումբերամ բազմությունը լցրել է հայոց եկեղեցին և շրջափակել Բուխարեստի հոգևորական և անհամբեր սպասում են Հայոց Հայրապետի ժամանմանը:

Ժամը ուղիղ 5-ին, Ռումեն Պատրիարքարանից ժամանում է Վեհափառ Հայրապետն իր շքախմբով, որին մաս են կազմում նաև ռումեն հոգևորականների մի խումբ, զխավորությամբ Տ. Անտիմ եպիսկոպոսի և Պատրիարքարանի խորհրդական Հայր Օլիմպ Բաշուլայի:

Զանգերի զոռանջի տակ, «Հրաշափառ»-ով ընդունվում է Վեհափառ Հայրապետը և հայ ու ռումեն հոգևորականների թափորով առաջնորդվում Ս. Սեղան:

Ներկա հավատացյալները համակված են խոր հուզումով և համարյա բոլորի նայվածքները մեջ շողում է արցունքը, իբրև դերագույն վկայություն սիրո և կարոտի, դեպի Հայոց Հայրապետը, դեպի նախկին առաջնորդը Ռումինիայի հայոց թեմի:

Հայտնապես հուզված է նաև ինքը, Հայոց Հայրապետը, որ հազիվ կարողանում է զսպել իր արտասուքը:

Եկեղեցական արարողության ավարտին, խոսք է առնում թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Տիրաչր եպիսկոպոսը և ողջունում է Վեհափառ Հայրապետի շնորհաբեր ներկայությունը:

«Վեհափառ Տեր»:

Հանուն Ռումանիո Ձեր հոտին և ազգային-եկեղեցական մարմիններուն, կողջունեմ Ձեր շնորհաբեր այցելությունը, կըր կուգաք գոհացում տալու մեր տասը տարիս ի վեր սնուցած կարոտին, սիրույն: Ամեն անգամ մեր աչքերը կըրաճրանային այս Ս. Սեղանի արձանագրության՝ «Խնդրեցէք և տացի Ձեզ», և մեր մեծագույն խնդրանքը կըլլար Աստուծո՛մն՝ Ձեզ անգամ մը ևս տեսնել այս Սեղանին առջև, լսել Ձեզ և ստանալ Ձեր հայրական օրհնությունը և շունչը վերածնած Սայր Հոլին:

Ձեզ այստեղ կողջունենք ուրեմն նախ իբրև ազգիս Վեհափառ Հայրապետը, որ կուգա իր հայրապետական օրհնությունները՝ բաշխելու իր հոտին, երկրորդ՝ ողջունելու հանձին Ձեզ իր երբեմնի առաջնորդին, որ այնքան զուրգուրանքով հովվեց տասնյակ տարիներ այս թեմը, և որ այնքան բաղդը հիշատակներ է ձգած ամեն մեկու սրտին մեջ: Ձեզ կողջունենք նաև որպես արժանավոր մեկ զավակը ռումեն հայրենիքին, ուր ծնաք, դաստիա-

Բուխարեստի հայոց Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցում

րակվեցաք, ապրեցաք և գործեցիք ավելի քան 40 տարի: Այս թեմը իր կարգին հոգևին կապված է Ձեր անձին, Ձեր կյանքին և Ձեր գործունեության: Վեց դարեր հայ գաղութը անցուց այս հյուրընկալ ափերուն վրա, իր Մայր եկեղեցիին շուրջը հավաքված, և եթե ժամանակները և պարագաները տակավ չոտարացուցին դայն, բայց շիրջան բան մը խորտակել այն հավատքեն, որ անորը եղավ, այսինքն անսակարկելի նվիրումը դեպի իր պապերուն սրբազան ավանդները, իր Մայրենի եկեղեցին, սերը դեպի հայրենիքը, մինչև այսօր ալ իր փոքրացած թվին հակառակ:

Այս թեմը, մեր ժողովուրդը կմնան ջերմությամբ կապված իուսավորչի Աթոռին և անոր արժանավոր Գահակալին:

Վեհափա՛ն Տեր.

Դուք գիտեք նույնպես, որ Հայ եկեղեցին այս հյուրընկալ երկրին մեջ կվայելն հոգաժութունը և պաշտպանությունը ժողովրդական Ռումանիո իշխանությանց, ինչպես և հայրական սիրալիր վերաբերմունքը Ռումեն Օրթոդոքս եկեղեցվո և անոր արժանավոր Գահակալին, հանձին ժուռտինիան Պատրիարքին: Մեր համայնքը շնորհապարտ է այսօր անոնց այն երջանիկ առիթին համար,

որ պատեհություն տվավ մեզի Ձերդ Վեհափառությունը մեր մեջ ունենալու:

Կհայցենք Ձեր հայրական օրհնությունը այս հյուրընկալ երկրի և անոր ազնիվ ու բարի ժողովուրդին, պետական, եկեղեցական իշխանությանց համար:

Բարո՛վ եկաք, Վեհափա՛ն Տեր, Ձեր տունը, Ձեր ժողովուրդին մեջ:

Բարի գալստյան այս խոսքերից հետո, Վեհափառ Հայրապետը հուզումնալից շեշտերով իր հայրապետական օրհնությունն ու ողջույնն է տալիս իր ժողովուրդին, Ս. Էջմիածնից և Հայոց աշխարհից:

«Անհուն կարոտով եկանք դեպի Ձեզ, սիրելիներ՝ և հարապատներ՝ Մեր, ջերմագին և բարի մաղթանքներով պեղուն:

Եկանք տեսնելու Մեր ծննդավայրը, ռումեն հայրենիքը, ուր ապրեցինք ավելի քան 40 տարի, մի ամբողջ կյանք, ձեզ հետ միասին, սերտ և անքակտելի կապերով կապված այս բարի և հյուրընկալ հողին և ռումեն եղբայր ժողովրդին:

Ճշմարիտ ասում ենք ձեզ, թե Մենք անսահման սեր ունենք դեպի ձեզ, դեպի ռումինահայ Մեր զավակները և դեպի այս երկիրը: Եվ Ս. Էջմիածնի սեղանների առաջ, միշտ աղոթող ենք խաղաղությանը և երջանկությանը համար

ռուսներն ժողովրդի, Ռուսներն Օրթոդոքս Եկեղեցու և նրա բազմավաստակ Հովվապետ Նորին Ամենապատվություն ժուստինիան Պատրիարքի, Մեր հին և սիրելի Եղբայրն ի Զրիստոս»:

Վեհափառ Հայրապետը, ոգեկոչելուց հետո մի քանի պահեր անցյալից և հիշելուց հետո 1958 թվականին ժուստինիան Պատրիարքի այցը Ս. Էջմիածին, հայտնում է իր իղձը, առավել խորացնելու և ամրապնդելու եղբայրական, դարավոր կապերը Ռուսներ և Հայ եկեղեցիների և երկու ժողովուրդների միջև:

Այսպես հոգևոր դասը և ամբողջ ժողովուրդը միաբերան երգում են «Հայր մեր»-ը:

Սույն առաջին հուլիսի հանդիպումը վերջ է գտնում Վեհափառ Հայրապետի օրհնությունը և աջահամբույրով:

Բոլոր ներկաներն անխտիր, կարոտի և սիրտ բացականչություններով, մոտենում են Վեհափառ Հայրապետին, երկյուղածությամբ և հարգանքով առնելով նրա Ս. Աչքը:

Եկեղեցական արարողությունից հետո, Վեհափառ Հայրապետը բարձրանում է առաջնորդարան, ուր տեղի է ունենում հյուրասիրություն:

Այստեղ Ս. Տիրայր եպիսկոպոսը ողջունի խոսք է ուղղում Ս. Անտիմ եպիսկոպոսին, վեր հանելով հին բարեկամությունը Վեհափառ Հայրապետի և նրա միջև, Նորին Ս. Օծություն Ռումինիայի առաջնորդության շրջանին:

Պատասխանելով, Ս. Անտիմ եպիսկոպոսը իր անսահման գոհունակությունն է հայտնում, որ ինքը ներկա եղավ այն հուզումնալից պահերին, երբ այնքան բացառիկ սիրտ զեղումներով, մայրաքաղաքի հայ հավատացյալները դիմավորեցին իրենց Գերագույն Պետին. «Միանալով ես էլ այն համատարած ուրախության, մի անգամ ևս մաղթում եմ Վազգեն Կաթողիկոսին բարի գալուստ, հանուն ժուստինիան Պատրիարքի, մեր ռուսներ հավատացյալների և անձամբ իմ»:

Ժամը 7-ին, Վեհափառ Հայրապետը վերադառնում է պատրիարքական պալատ, ուր, հանդիսավոր իրադրության մեջ, Պատրիարքարանի մեծ դահլիճներից մեկում, տեղի է ունենում ցուցադրությունը ռումինական եկեղեցական կյանքից երեք կինոժապավենների:

Այցելություններ

Հունիսի 18-ին, ուրբաթ, վաղ առավոտյան, Վեհափառ Հայրապետը, ուղեկցությամբ ժուստինիան Պատրիարքի, Անտիմ եպիսկոպոսի, Հայր Օլիմպ Բաշուլայի և իր

շքախմբի, ավտոմեքենաներով մեկնում է Դրակուլավելե, Բիդեշտ քաղաքի վրայով:

Հայրապետները կեսօրվա մոտ ժամանում են Դրակուլավելե, Կարպատյան լեռնաշղթայի այդ հիասքանչ վայրը, ուր հին մի մատուռան կողքին գտնվում է ռուսներ Պատրիարքի շքեղ վիլան:

Այստեղ հյուրասիրվելուց հետո, Վեհափառ Հայրապետը հանգստանում է իրեն հատկացված հարկաբաժնում:

Կեսօրվա ճաշից հետո, ավտոմեքենաները շարժվում են դեպի Սինայա, անցնելով Բրան, Բրաշով, Պրետյալ քաղաքները Կարպատյան լեռնանցքներով:

Մի պահ կանգ են առնում Բրաշով քաղաքի կենտրոնում գտնվող հուշակավոր և հուշակապ «Սև» եկեղեցում, գոթական արվեստի մի կոթող ռումին հողի վրա:

Վեհափառ Հայրապետը այստեղ մեծ հաճությամբ դիտում է եկեղեցու թանկարժեք արևելյան գորգերի համբավավոր ճոխ հավաքածուն:

Երեկոյան ժամը 8-ին, ավտոմեքենաները ժամանում են Սինայայի վանքը, ուր Հայրապետներն ընդունվում են «Ton Despotin» մաղթերգի և դանգերի ղողանջի ներքո:

Հանուն վանքի միաբանության, Հայր Նիոֆիլ Նիկան բարի գալուստ է մաղթում բարձրաստիճան հյուրերին, կարճ պատմականը անելով Սինայայի վանքի:

Ընթրիքից հետո, Վեհափառ Հայրապետը և բոլոր ընկերակիցները հանգստանում են իրենց հատկացված վանական առանձին հարկաբաժիններում:

Հունիսի 19-ին, շաբաթ, առավոտյան ժամը 8-ին, երկու Հայրապետները իրենց շքախմբերով, այցելում են Կարոլ Ա. Թագավորի կառուցած Պելեշ պալատը, անցյալ դարի վերջերին, որը նշանավոր է իր ճարտարապետությամբ, քանդակներով, նկարներով, ներքին հուշակապ կահավորումով և զարդարանքներով, արևմտյան ոճով:

Ճանապարհը շարունակելով, Վեհափառ Հայրապետը վերադառնում է մայրաքաղաք ժամը 11-ին և 12.30-ին իր շքախմբով պաշտոնական այց է տալիս Ռումինական Ժողովրդական Հանրապետության Մինիստրների խորհրդին առընթեր դավանությանց բաժանմունքին, ուր ջերմորեն դիմավորվում է պրոֆ. Դումիտրու Դոկաբուի կողմից, բացառիկ սիրալիրությամբ:

Տեղի է ունենում ջերմ զրույց և հյուրասիրություն:

Սույն օրը, ժամը 2-ին, դավանության բաժանմունքը, հանուն ռումին պետական իշխանության, պաշտոնական ճաշ է տալիս ի

Վեհափառ Հայրապետը շրջապատված Բուխարեստի հայոց թեմական և թաղական խորհուրդների անդամներով

պատիվ Վեհափառ Հայրապետի և շքախմբի, «Աթենն պալատ» ճաշարանի հանդիսավոր դահլիճում, որին ներկա են լինում Տ. Ժուստինիան Պատրիարքն իր շքախմբով, ուսման պետական իշխանության ներկայացուցիչներ, գլխավորությամբ պրոֆ. Դոկարուի և արտաքին գործոց մինիստրության ներկայացուցիչների և Ռումինիայի այլ դավանությունների պետերի:

Ճաշկերույթին ներկա են նաև սովետական դեսպանատան ներկայացուցիչները:

Ընդունելության ներկա են նաև ուսման մտավորականության ներկայացուցիչներ, գլխավորությամբ ակադեմիկոսներ պրոֆ. Կոնստանտինեսկու Յաշի և պրոֆ. Լուրուի:

Ընդունելության հրավիրվել էին նաև Ռումինիայի հայոց թեմական խորհրդի և եկեղեցական վարչության անդամները:

Ճաշկերույթի ընթացքում պրոֆ. Դ. Դոկարուն, հանուն ուսման կառավարության, հանդես է գալիս բարի գալստյան և ողջունի ճանով, սրտագին մաղթանքներ ուղղելով Հայոց Հայրապետին և ջերմ հաջողություն ցանկանալով նրա առաքելության:

Իր պատասխան խոսքերով Հայոց Հայրապետը իր անհուն շնորհակալությունն է հայտնում ուսման կառավարության և դավանության բաժանմունքի այս ընդունելու-

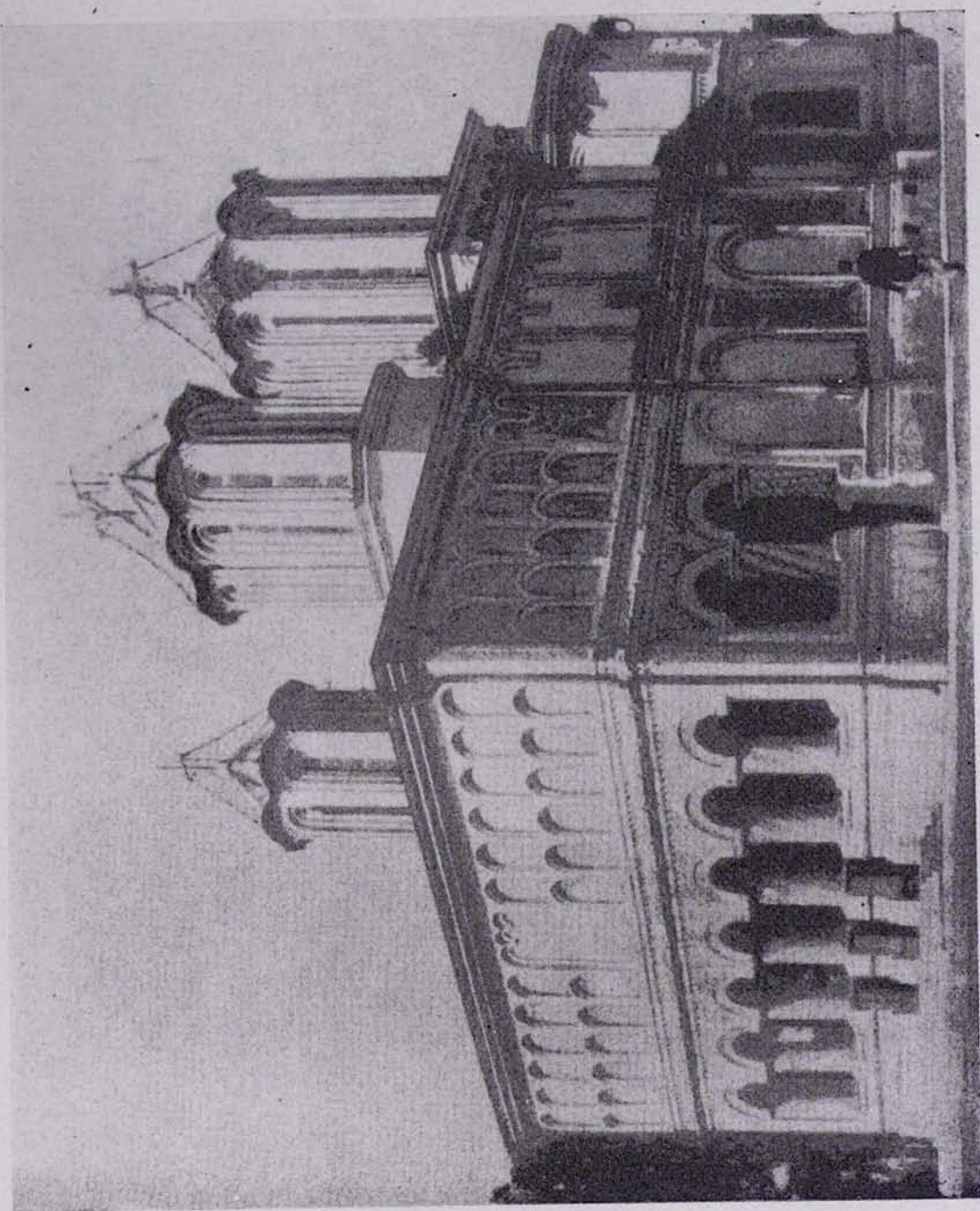
թյան և ազնիվ զգացումների համար, արտահայտված դեպի Հայոց եկեղեցին և դեպի նրա Գահակալը:

Վեհափառ Հայրապետը այս առթիվ ևս ոգեկոչում է իր անցյալ գործունեության տարիները ուսման հողի վրա և շեշտում իր անկեղծ սերը և գնահատանքը դեպի ուսման ժողովուրդը և ուսման հայրենիքը և ի մասնավորի դեպի ուսման մշակույթն ու գիտությունը, որոնց բարիքներից ինքը լիությամբ հարստացրել էր իր հոգին, ուսման հողի վրա, իր ուսանողության տարիներին:

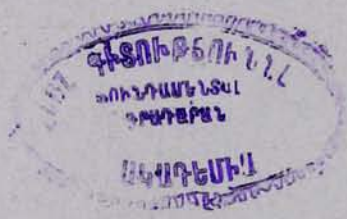
Վեհափառ Հայրապետը, հանուն Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի, իր շնորհակալությունն ու երախտագիտությունն է հայտնում ուսման բարեխնամ կառավարության և դավանության բաժանմունքի պետ պրոֆ. Դոկարունին, ցուցաբերված ջերմ և հարգալից վերաբերմունքի համար, և սրտագին բարեմաղթություններ անում Ռումինական ժողովրդական Հանրապետության և ուսման ժողովրդի խաղաղ առաջընթացի ու բարօրության համար:

Ճաշկերույթն անցնում է բարեկամական շափազանց ջերմ մթնոլորտում, աշխույժ և ուրախ:

Ժամը 6-ին, Ժուստինիան Պատրիարքը և Վեհափառ Հայրապետը պաշտոնական ափ-

ՀԱՅԿԱՊԱՏԵՆՑԻ ՌԱԿԵՏԻ ՊԱՏԻՍՏԱՐԱՐԱՐԱՆԸ

ցելություն են տալիս Բուխարեստի ուսման աստվածաբանական ակադեմիային:

Նորին Ս. Օծուխյանն ընդունում են ոսկետոր Հայր պրոֆ. Նիկոլայեսկուն, դասախոսական ամբողջ կազմը, քահանա հայրեր և աստվածաբանական ակադեմիայի ուսանողությունը, «Ton Despotin» մաղթերգով:

Բացի ակադեմիայի ուսանողներից, ներկա են նաև Բուխարեստի հոգևոր ճեմարանի ուսանողները, ընդամենը շուրջ 400 հոգի:

Հանդիսավոր մուտքից հետո, տեսչարանի դահլիճում, վերատեսուչ Հայրը Հայոց Հայրապետին է ներկայացնում դասախոսական կազմի անդամներին, որոնց թվում բազմապատակ գիտնական և հայրաբան պրոֆ. Հայր Իսահ Գումանին, ծանոթ աստվածաբաններ Հայր Լիվյու Ստանին, պրոֆ. Ն. Իսենսկուին և ուրիշների:

Վեհափառ Հայրապետն իր շքախմբով այնուհետև առաջնորդվում է ակադեմիայի հանդիսությանց մեծ դահլիճը, ուր հավաքված հոգևորականներ, հրավիրյալներ և ակադեմիայի ու ճեմարանի ուսանողությունը ծափողջույններով դիմավորում են Հայոց Հայրապետին:

Հանուն ակադեմիայի, Հայր վերատեսուչը մի բովանդակալից ճառով վեր է հանում պատմական արժեքը և դերը Հայաստանյայց Եկեղեցու և նրա ձեռք բերած մեծ նվաճումները Արևելքում, քրիստոնեական կյանքի, գրականության և հոգևոր մշակույթի տեսական տեսքից:

Ապա սրտաբուխ մաղթանքներով ողջունում է ներկայությունը Հայոց Հայրապետի և հրավիրում Նորին Ս. Օծուխյան Իր օրհնության խոսքը ասելու հաստատության և ուսանողության:

Վեհափառ Հայրապետը, շուրջ մեկ ժամ տևող իր խոսքի մեջ, նախ իր գնահատանքն է բերում և սերը դեպի այս կրթական հաստատությունը և նրա լուսամիտ մշակները, գլխավորությամբ Հայր վերատեսուչի, և ապա խոսում է Հայ Եկեղեցու ծագման, Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության և Վարդանանց հերոսամարտի մասին, եղրակացնելով, որ հայ ժողովուրդն ահա մոտ երկու հազար տարիներից ի վեր կա և մնում է, ամուր կանգնած Քրիստոսի Ավետարանի և քրիստոնեական մշակույթի վեմի վրա: Նորին Ս. Օծուխյանն իր խոսքը վերջացնում է օրհնությամբ և բարեմաղթություններով և ջերմ կոչով դեպի ուսանողությունը, որ հավատարիմ իրենց կոչման և հետևելով Եկեղեցու մեծ դեմքերի օրինակին, ծառայեն Աստուծուն, Եկեղեցուն և իրենց հարազատ ժողովրդին:

Վերջում գործադրվում է հոգևոր երաժշտության մի ծրագիր, կատարված ուսանողական երգչախմբի կողմից:

Ընդհանուր խանդավառության մեջ վերջ է գտնում այս շատ նշանակալից հանդիպումը:

Պատրիարքական հանդիսավոր սուրբ պատարագ և հայրապետական բարոյ ուսմանական Տոմնիցա Պրլաշա եկեղեցում

Հունիսի 20-ին կիրակի, առավոտյան ժամը 10-ին, Վեհափառ Հայրապետը և Սրբազան Պատրիարք Հայրը, իրենց շքախմբերով, մեկնում են մայրաքաղաքի մեծագույն և շքեղ տաճարներից դեպի Դոմնիցա Պրլաշա եկեղեցին:

Բազմահազար ուսման և հայ ժողովուրդը լցրել է եկեղեցին և շրջակայքը, խոր ջերմեռանդությամբ:

Սուրբ պատարագը մատուցում է Նորին Ամենապատվոյուն Ժուստինիան Պատրիարք Սրբազանը, իր կողքին ունենալով Բանադի միտրոպոլիտ Նիկոլայը և Կլոմի եպիսկոպոս Թեոֆիլը:

Ս. Սեղանին սպասարկում են չորս քահանաներ և վեց սարկավազներ:

Բացի Հայոց Վեհափառ Հայրապետի շքախմբի անդամներից, սուրբ պատարագին ներկա են Ս. Սինոդի անդամներ և քույր եկեղեցիների ու դավանությունների պետեր, ինչպես նաև Պատրիարքարանի խորհրդական հոգևորականներ, ակադեմիայի վերատեսուչը, դասախոսական կազմը, հայոց թեմական և եկեղեցական խորհրդի անդամներ և այլ հրավիրյալներ:

Սուրբ պատարագի ավարտին, Տ. Ժուստինիան Պատրիարքը հանդես է գալիս Հայ Եկեղեցու, հայ ժողովրդի և Հայոց Հայրապետի մասին ողջույնի, սիրո և գնահատանքի բովանդակալից և շատ գեղեցիկ բարոյով:

Նորին Սրբույնուն Ժուստինիան Պատրիարքն իր բարոյի առաջին մասում, օրվա տոնի առթիվ ոգեկոչեց հիշատակը ամենայն սրբոց, վեր հանելով Եկեղեցու այդ մեծ դավակների կյանքի և գործի լուսավոր օրինակը և կոչ արեց համայն հավատացյալ ժողովրդին՝ ընթանալ նրանց աստվածահաճ ճանապարհով, աշխարհի վրա կյանքը դարձնելու համար ավելի բարի, ավելի երջանիկ, արդար:

Այնուհետև Նորին Սրբությունը նշեց, թե առաջին դարերում բոլոր քրիստոնյաներն ապրում էին այդ սրբության զգացման մեջ, կազմելով մեկ և անբաժան մի եղբայրություն ի Քրիստոս, որ և նվիրագործվեց կոստանդնուպոլսի առաջին տիեզերական Ս. Ժո-

ղովում «Մի, Ընդհանրական և Առաքելական Ս. Եկեղեցի» բանաձևով:

Նորին Սրբությունը շարունակելով իր բովանդակալից քարոզը, ասաց.

«Այս օրերին պատիվը և ուրախությունն ունենք ընդունելու այցելությունը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Նորին Սրբություն Վազգեն Ա-ի, որ գալիս է Ս. Էջմիածնից, Սովետական Հայաստանից, իր ուղեկիցներով, որոնք ներկա են այս պահուստ այս սուրբ տաճարում:

Սիրելի հավատացյալներ, հայերը հին ժողովուրդ են և առաջիններից, որոնք ընդունեցին քրիստոնեական հավատը: Հռոմեական մեծ կայսրության մեջ, Հայաստանին դրացի քրիստոնյաները տակավին հալածվում էին, երբ հայերը ճանաչեցին և ընդունեցին քրիստոնեությունը իրենց ազգից մի մեծ առաքյալի՝ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի միջոցով, որին տոնախմբում է նաև Օրթոդոքս Եկեղեցին սեպտեմբերի 30-ին: Որով, հայերը առաջին ժողովուրդն են հանդիսանում, որի պետությունը հռչակվեց քրիստոնյա:

Հռոմեացի հալածող կայսր Մաքսիմիանոսը այս պատճառով զայրացած, հայերի դեմ պատերազմեց, որոնք պաշտպանեցին և պահեցին քրիստոնեական կրոնը: Եվ դրանից հետո էլ, դարերի ընթացքում, նրանք հերոսական կռիվներ մղեցին և մեծ զոհեր տվեցին ալլադական և ալլազգի ուժերի դեմ, որոնք բռնի միջոցներով և արյունալի հալածանքներով կամեցան պարտադրել նրանց հրաժարվել քրիստոնեությունից: Կարելի է ասել, թե ոչ մեկ քրիստոնյա ժողովուրդ չի տառապել այնքան շատ և այնքան ծանր կերպով, ինչքան հայ ժողովուրդը:

Կյանքի այսպիսի պայմաններ խանգարեցին և տկարացրին Հայ Եկեղեցու ավանդական կապերը Օրթոդոքս Եկեղեցու հետ: Այսօր սակայն, նա ցանկանում է, որ վերականգնվեն եկեղեցական հին կապերը այնպես, ինչպես ցանկանում են նաև այլ քրիստոնյա եկեղեցիներ, որոնք նույնպես բաժանված են մնացել Օրթոդոքս Եկեղեցուց անբարենպաստ պարագաների հետևանքով: Նրանք այսօր մտածում են անցյալի եկեղեցական միություն մասին և ճանապարհի վրա են գտնվում վերստին հաստատելու քրիստոնեական կյանքի առաջին հինգ դարերի հին կապերը:

Քրիստոնյա բոլոր եկեղեցիներից մեզ՝ օրթոդոքսներիս ամենամոտ գտնվողները Արևելքի Եկեղեցու հին ճյուղերից հանդիսանում են Հայ Եկեղեցին, Ասորական Եկեղեցին, Եգիպտական Դպտի Եկեղեցին և Եթովպական Եկեղեցին, որոնք իրար մոտ գալով,

իրենց տրամադրություններն են հայտնում միասին միանալու օրթոդոքսների հետ:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի այցելությունը կօգնի մեր եկեղեցիների մերձեցման, չնայած Ռումեն և Հայ եկեղեցիների կապերը բավականին հին են, որովհետև 1293-ի մեծ գաղթի ընթացքին, երբ հայերը ստիպված եղան լքելու իրենց պետությունը և իրենց մայրաքաղաք Անին, անցնելով ալսօրվա Ռուսաստանի հարավային շրջաններից և Լեհաստանից, եկան Մոլդովա ԺԴ դարի առաջին կեսերին և հաստատեցին բավական բազմամարդ համայնքներ զանազան քաղաքներում, ինչպես Սուլավայում, Սիրետում, Բոտոշանում, Յաշում, Տորոնոյում, Բազրում, Ռոմանում, Դրոբու-Օզնայում, Կալացում և Ֆոքշանում:

1418-ին Մոլդովայի իշխան Ալեքսանդրու Զել-Բունի հավանությունը, Մոլդովայում հաստատվում են ևս 3 000 հայ ընտանիքներ, որոնք սիրով են ընդունվում մոլդովացիների կողմից:

Ալեքսանդր Զել-Բունի 30 հունիս 1401 թվակիր հրովարտակով, հայոց եպիսկոպոսական առաջին Աթոռը հաստատվում է Մոլդովայի մայրաքաղաք Սուլավայում, մեր երկրի հողի վրա, եպիսկոպոսական Աթոռ, որն իր գոյությունը պահպանում է մինչև 1717 թվականը: Հայերը Սուլավայում ունեցել են իրենց եկեղեցիները և վանքերը, ոմանք իրենց տրամադրված ունենք երկրի իշխանների կողմից, իսկ ոմանք կառուցված իրենց՝ հայերի կողմից, ինչպիսիք են Ջամբա վանքը և Հաճկատարը: Մոլդովայի հողի վրա տեղի ունեցած հաճախակի պատերազմների հետևանքով, հայերի մի մասը անցել է դեպի Աստիալ (Տրանսիլվանիա) և հաստատվել Գեուլա, Իբաշֆալու, Բիսդրիցա, Գեորգենի և այլ քաղաքներում: Մոնտենիայում և Դոբրուչայում հայերը հաստատվել են Ժե դարի առաջին կեսին, գաղթելով Մոլդովայից և Հայաստանի շրջաններից, Պարսկաստանի, Թուրքիայի և Բուլղարիայի վրայով: Դարերի ընթացքում հայերը ունեցել և պահպանել են իրենց գաղութները, իրենց եկեղեցիներով և քահանաներով ու դպրոցներով, որտեղ ավանդվել են իրենց մայրենի լեզուն՝ հայերենը և երկրի լեզուն՝ ռումիներենը: Նրանք այնքան էին նույնացել մեր երկրի գերագույն շահերի հետ, որ 21 օգոստոս 1920 թվականին շնորհվել է ռումինական քաղաքացիություն բոլոր հայերին, որոնք հաստատված էին Ռումինիայում մինչև 1916 թվականի օգոստոսի 15-ը: Այդ առթիվ նշվել էր, թե «մի ժողովուրդ, հոգեկան և բարոյական այնպիսի մեծ

հատկանիշներով, ինչպիսիք են հայերը, չէր կարող չվայելել մեր երկրի կողմից ամենամեծ վստահությունն ու սերը, տրված լինելով, որ դարերի ընթացքում նրանց բոլոր զգացմունքները ամբողջապես նույնացել են ուսման ցանցների զգացմունքների հետ: Հայերը մեր երկրում միևնույն հավատարմությունը և սերը վայելում են նաև այսօր, իսկ Ռուսեն Օրթոդոքս եկեղեցու և Հայ եկեղեցու կապերը շատ սերտ են:

Հետևաբար, ինչ վերաբերում է մեր երկու եկեղեցիներին, ոչ մի արգելք գոյություն չունի, որպեսզի նրանք հասնեն առավել մերձեցման և միություն, որ ցանկալի է մեր բոլորի կողմից, ի շահ մեր եկեղեցիների և ժողովուրդների:

Այն հույսով, որ բարին Աստված ամենայն սրբաց բարեխոսությամբ կօգնի մեզ, որպեսզի իրականանա մեր իղձը, փոխադարձ սիրով և հավատարմությամբ, աշխատենք գտնել այն ճանապարհը, որով պետք է ընթանան բոլոր քրիստոնյաները, որպեսզի հասնեն իրագործմանը մեր Փրկչի աստվածային ցանկությանը և բահանայապետական աղոթքին, որը մեզ բոլորիս համար պատգամ է հանդիսանում. «Ջի ամենեքին մի իցեն, որպես Դու, Հայր, յիս, և ես ի Քեզ, զի և եմքա ի մեզ իցեն. զի և աշխարհ հաւատաց, եթէ Դու առաքեցեր զիս» (Յովհ. Ժէ 21):

Միանալով սիրո և աղոթքի մեջ, խոնարհարար հպատակվելով Տիրոջ պատվիրանին, քրիստոնեական ուրախությամբ հուսանք իրականացնել մեր հավատի միությունը, որպեսզի բոլոր սրբերի հետ միասին, որոնց հիշատակում ենք այսօր, խոստովանենք Հորը, Որդուն և Ս. Հոգուն՝ մի և անբաժանելի Երրորդությունը:

Նորին Սրբությունն իր քարոզը վերջացնում է ջերմ մաղթանքներով և բարի ցանկություններով:

Վեճափառ Հայրապետը հանդես է գալիս հետևյալ պատասխան ճառով.

«Բարին Աստված Մեր քայլերը առաջնորդեց դեպի այս սիրելի վայրերը, եղբայրական հրավերովը Մեր սիրեցյալ Եղբոր՝ Նորին Սրբություն Ժուստինիան Պատրիարքի:

Ահա մի քանի օր է, որ գտնվում ենք ռուսներ, և քաղաքներ, և գյուղեր, բոլորը ծաղկման մեջ, աղոթելով սուրբ սեղանների և հրաշագործ սրբանկարների առաջ: Մենք խորապես վագված ենք ամեն ինչով, ինչ խորապես տեսանք և զգացինք: Ռուսներ երկիրը ամբողջ վերածննդի, ծաղկման և գեղեցկացման ճանապարհի վրա է գտնվում ամեն տեսակետից: Ժողովրդա-

կան Հանրապետության ղեկավարման այս տարիներին, ռուսներ ժողովուրդը ավելի քան երբեք կերտում է իր ճակատագիրը, ազգային վեհիքության լիակատար պայմաններում, հայրենասիրությամբ, կազմակերպված աշխատանքով, ստեղծարար հանձնարով և բոցավառ խանդավառությամբ:

Այս բոլորը Մեր հոգին լցնում են անասելի ուրախությամբ:

Սակայն Մեր սիրտը ուրախությամբ խայտում է մանավանդ դիտելով կյանքը և իրագործումները Ռուսներ Օրթոդոքս Եկեղեցու, արժանի պատմության մեջ հիշատակության:

Այսօր Ռուսներ Եկեղեցին, գուցե ավելի քան երբեք ամբողջապես գիտակից իր սուրբ առաքելության, կենսունակորեն և հաղթականորեն գործում է, գնահատված, սիրված և պաշտպանված մի ամբողջ ճշմարտապես հավատացյալ ժողովրդի կողմից:

Ռուսներ Օրթոդոքս Եկեղեցին այսօր մի փառոս է, որ լուսավորում է ռուսներ հայրենիքի սահմաններից շատ հեռու: Եթե Ռուսներ Օրթոդոքս Եկեղեցին կարողացել է հասնել այս աստվածահաճո հանգրվանին, այս ոգեկան, բարոյական հեղինակության, այս եկեղեցական շինարարության և կազմակերպության մեծ նվաճումներին, անկասկած այս բոլորը Ռուսներ Եկեղեցին պարտական է Ժուստինիան Պատրիարքի բացառիկ անձնավորության և Նրա ծավալած փայլուն գործունեության:

Ժուստինիան Պատրիարքի անունը Ռուսներ Եկեղեցու պատմության մեջ ոսկե տառերով կարձանագրվի և հաջորդ սերունդները այն հիշելու են երախտագիտությամբ:

Թո՛ղ Տերը հավետ իր հովանու և իր օրհնության ներքո պահպանի Ռուսներ Օրթոդոքս Եկեղեցին, նրա ծառայողներին և հավատացյալներին, ի փառս երկրի վրա հաստատած Եկեղեցուն:

Թո՛ղ Տերը Ժուստինիան Սրբական Պատրիարքին պարգևի կենաց անհատնում օրեր, քաջառողջություն, խաղաղություն և արդյունավետ գործունեություն, ի մխիթարություն ռուսներ հավատավոր ժողովրդի:

Հանուն Հայաստանյայց Եկեղեցու և նրա հավատացյալների, այս հանդիսավոր առիթով և Մենք բերում ենք Ս. Էջմիածնից, բազմադարյան կենտրոնը մեր քրիստոնեական հավատի, եղբայրական սիրո ջերմ ողջույնը, բարձր գնահատանքը և արտագին բարեմաղթությունները Մեր հարապատ Պատրիարք Եղբոր, բարձրաստիճան հոգևորականության, Ռուսներ Օրթոդոքս Եկեղեցու բոլոր քրիստոսասեր սպասավորներին և աստվածային օրհնություններ ռուսներ ժողովրդին, սուրբգրական Արարատի աշխարհից:

Մեր այս այցելությունը, Մենք հավատում ենք, թե նախախնամության տնօրինությամբ կատարվեց և նա կհանդիսանա մի պատմական հանգրվան, արժանի հիշատակության մեր եկեղեցիների կյանքում, եկեղեցիներ, որոնք դարձրով միմյանց ճանաչել են որպես թույրերի:

Անցնող դարերի ընթացքում երբեք սովոր չի իջել մեր բարեկամական և փոխադարձ հարգանքի կապերի վրա, իբրև եկեղեցիներ և ժողովուրդներ:

Հայ եկեղեցին և ժողովուրդը միշտ երախտագիտությամբ կհիշատակեն այն եղբայրական և քրիստոնեական ասպնջականությունը, որ գտան ռուսներն հողի վրա, մանավանդ անցյալ դարի վերջերին և առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո, երբ բազմաթիվ հայեր, ճողպարած Օսմանյան կայսրության մեջ իրենց դեմ շղթայակերծված մահափախուստ սարսափներից, այստեղ գտան ապահով ապաստան, խաղաղություն, բարեկամություն և ասպնջականություն:

Մեր եկեղեցիների և ժողովուրդների միջև բարեկամությունը հաստատվել է ամուր կերպով, մեր քրիստոնեական հավատի ընդհանրության վրա, և պատմական մի փորձի վրա, միասնական կյանքի և փոխադարձ գնահատանքի վրա:

Մեր վճռական ցանկությունն է, որ այս եղբայրության կապերը և գործակցությունը մենք շարունակենք և պարզացնենք հետզհետե առավել միասնական դառնալու համար, մեր Տիրոջ և Փրկչի սիրուն և ոգիին մեջ: Միասին աղոթենք և գործենք մանավանդ, որպեսզի առավել ամրապնդվեն խաղաղության հիմքերը և բարեկամությունը աշխարհի ժողովուրդների միջև, այդ դավանելով մեծագույն պատգամը մարդաներ Աստուծո:

Սրբազան Պատրիարք Եղբայր Մեր, մի անգամ ևս Մեր սրտագին շնորհակալությունը Ձեր հրավերի և ընդունելությանց համար և բոլոր այն մաքուր սիրտ վկայությունների համար, որոնք կատարվում են Ձեր կողմից:

Խնդրում ենք վստահ լինել, որ Մենք երբեք այս բոլորը չենք մոռանա, և պիտի մնանք միշտ Ձերո Սրբության բարեկամը, եղբայրը և գնահատողը:

Թո՛ղ մեր աղոթքները միատեղ բարձրանան դեպի երկինք:

«Աստուած Վորութեանց, դարձո Վմեզ, երևեցո Վերեսս թո ի մեզ և կեցցուք» (Սաղմ. 20 4):

Սուրբ պատարագի և հանդիսությանց ավարտին, ժամը 2-ին, Պատրիարքարանի պալատում, նորին Ամենապատվություն ժուստինիան Պատրիարքը, ի պատիվ իր մեծ Հյուրի, տալիս է պաշտոնական ճաշկերույթ:

Ներկա են Ս. Սինոդի անդամները, Բուխարեստի արքեպիսկոպոսության թեմական խորհրդի անդամները, Ռումեն ժողովրդական Հանրապետության դավանությունների կրոնապետները, արտաքին գործերի մինիստրության կողմից ամբաստանող Դիոնիսիե Խոնեսկուն, դավանությանց բաժանմունքի պետ պրոֆ Դ. Դոկաբուն, ընդհանուր տնօրեն Ի. Պրապուսկուն, տնօրեններ Ի. Օնցանուն և Կ. Նենչուն:

Ճաշկերույթին ներկա են նաև սովետական դեսպանատան խորհրդականներ Վ. Ա. Սելկինը և քարտուղար Դեյատկինը:

Սեղանին ներկա են նաև աստվածաբանական ակադեմիայի վերատեսուչ Հայր Ն. Նիկոլանսկուն, դասախոսներ և արքեպիսկոպոսության խորհրդականներ, Հայր Ալեքսանդր Խոնեսկուի և Հայր Օլիմպ Բաշուլայի գլխավորությամբ:

Ընդունելության ժամանակ բաժակաճառերի շարքը բացում է ժուստինիան Սրբազան Պատրիարքը, ողջունելով Հայոց Վեհափառ Հայրապետին:

Ողջունի և հարգանքի բաժակաճառերով հանդես եկան Ռեֆորմատ Եկեղեցու պետ Հովիթս Նակի եպիսկոպոսը, Կաթոլիկ Եկեղեցու պետ Ֆրանչիսկ Ավուստին եպիսկոպոսը, բարունապետ դոկտ. Մոգիս Ռոզենը, մահմեդական համայնքի պետ Յակուբ Մանմեղը և հայոց թեմական խորհրդի ատենապետ, համալսարանի դասախոս դոկտ. Գրիգոր Բամբուխյանը:

Վերջում, բուռն ծափերի մեջ, խոսք է առնում Վեհափառ Հայրապետը, իր ջերմ շնորհակալությունը հայտնելով ժուստինիան Պատրիարքին և բոլոր ճառախոսներին, նրանց սրտագին արտահայտությունների համար և բարեմաղթում, որ Աստված բոլորին լինի օգնական, որպեսզի իր կամքը և իր խաղաղությունը հաստատվեն երկրի վրա, այժմ և հավիտյան, իբրև գերագույն օրհնություն և երջանկություն համայն մարդկության:

Ժամը 6-ին, Վեհափառ Հայրապետը, ընկերակցությամբ ժուստինիան Սրբազան Պատրիարք Հոր և շքախմբի անդամների, այցելություն է տալիս Անտիմ պատմական եկեղեցուն, նրա շուրջ գտնվող վանական հաստատություններին և Պատրիարքարանի մատենադարանին:

Մատենադարանի սրահներից մեկում, հատուկ սեղանի վրա, ցուցադրվել էր Հայ Եկեղեցու և հայ ժողովրդի մասին ուսմանը լիզվով տպագրված գրքերի մի հավաքածու:

Հանդիպում և գրույց Ռուսներ և Հայ եկեղեցիների պատվիրակությանց միջև

Մատենադարանի այցից հետո, Անտիմ վանքի Ս. Մինոգի ժողովասրահում, տեղի է ունենում հանդիպում Ռուսներ և Հայ եկեղեցիների պատվիրակությանց միջև, գլխավորությամբ երկու Պետերի:

Հանդիպման բացումից հետո, Ս. Ժուստինիան Պատրիարքը կարդում է մի ընդարձակ գիր, ներկայացնելով եկեղեցիների մերձեցման և գործակցության հետ կապված հարցեր, մեր օրերի էկոմենիկ շարժման լուսի ներքև: Նորին Սրբությունը հիշում է պատմական տվյալներ անցյալից, շեշտելով անհրաժեշտությունը միության գաղափարի, ակնարկելով Ասրհուսի, ինչպես նաև Աղդիս-Աբեբայի ոչ քաղկեդոնական եկեղեցիների ժողովին:

Նորին Սրբության խոսքը բովանդակալից էր և ջերմ, ոգեշնչված քրիստոնեական սիրով և հատկապես գնահատանքով և հարգանքով դեպի Հայաստանյայց եկեղեցին և նրա կառույցների դերը քրիստոնեական եկեղեցիների կյանքում:

Այս խոսք է առնում Վեհափառ Հայրապետը, որ նախ իր մասնավոր գոհունակությունն է հայտնում, որ Ժուստինիան Պատրիարքի նախաձեռնությամբ և գլխավորությամբ կազմակերպված է այս պատմական հանդիպումը, որն անկասկած իր նշանակությունը կունենա երկու եկեղեցիների հարաբերությունների և գործունեության հետագա զարգացման ճանապարհին:

Նորին Ս. Օծությունն իր հերթին հանգամանորեն ներկայացնում է Հայ եկեղեցու ավանդական կեցվածքը և սիրո ու համագործակցության ոգին քույր եկեղեցիների հանդեպ, ինչպես նաև մեր եկեղեցու արդի վիճակը Հայաստանում և Սփյուռքում, ուր ապրում է ավելի քան կեսը հայ ժողովրդի, կազմակերպված իր Ազգային եկեղեցու հովանու ներքո:

Այս առթիվ, Վեհափառ Հայրապետը հայտնում է, թե Ասրհուսի հանդիպման 1964 թվականին Հայ եկեղեցին չի մասնակցել, իսկ Աղդիս-Աբեբայի ժողովին, 1965 թվականին, թեև անձամբ ներկա է գտնվել ինքը ի դուրս Հայ եկեղեցու պատվիրակության, սակայն պաշտոնապես ժողովի աշխատանքներին չի մասնակցել և ժողովի որոշումների տակ չի ստորագրել, Հայ եկեղեցու ներքին որոշ կացությանց հետ կապված պարագաների հետևանքով:

Այնուհետև Վեհափառ Հայրապետը անդրադառնում է եկեղեցիների միության հարցերին, ընդգծելով Հայ եկեղեցու տեսակետ-

ները, 4 հունիս 1965 թվակիր հայրապետական իր կոնդակի ոգով, հայտնելով, թե Հայաստանյայց եկեղեցին պատմական այս շրջանին ցանկանում է իրականացած տեսնել լիության միության եկեղեցիների և քրիստոնյա ժողովուրդների միությունը Քրիստոսի սիրուն մեջ և նրանց գործակցությունը քրիստոնեական եկեղեցիները և համայն մարդկությանը հուզող հարցերի առնչությամբ, ամեն մի եկեղեցի պահպանելով իր ավանդությունները և վարչական-կազմակերպական անկախ ինքնուրույնությունը, ղեկավարությունը:

Վեհափառ Հայրապետն իր խոսքը վերջացնում է լավատես հայացքներով եկեղեցիների միության վերաբերյալ:

Այս առթիվ խոսք են առնում նաև Մուղդվայի Ս. Ժուստին միաբնակիցը, որ շեշտում է եկեղեցիների միության գաղափարի այժմեությունը, իբրև անհրաժեշտություն մեր օրերի կյանքի պայմանների, բնորոշում է Վազգեն Վեհափառ Հայրապետի հայացքները «միություն ալլադանության մեջ» բանաձևով, առաջադրելով, որ միության գաղափարը ժամանակի ընթացքում կարող է իրականություն դառնալ հետզհետե առավել լիության մեջ:

Միաբնակից Ժուստինը ողջունում է Հայ եկեղեցու դիրքը, բաժանում է նրա մտահոգությունները և վերջացնում է իր խոսքը լավատես ոգով քրիստոնեական եկեղեցիների եղբայրության և միության նկատմամբ:

Վերջում խոսք է առնում Ժուստինիան Պատրիարքը, գոհունակություն հայտնելով այս հանդիպման համար, եղբայրացնելով, որ եկեղեցիների միջև ցանկալի է տեսնել հետզհետե առավել աշխատակցություն, փոխադարձ ճանաչում և կապերի ամրապնդում, ինչ որ ամբողջապես համապատասխանում է մեր և Հայ եկեղեցու իղձերին և շահերին:

Սրբազան Պատրիարքը վերջացնում է իր խոսքն ասելով.

«Արդ, սկսենք առաջ ընթանալ, որպեսզի հեռու հասնենք»:

Վեհափառ Հայրապետը պատասխանում է. «Իսկ Մենք կողջագուրենք Ձեզ սիրով»:

Նույն երեկոյան, ընթրիքից հետո, ժամը 10-ին, Վեհափառ Հայրապետն իր շքախմբով գնացելով մեկնում է դեպի Յաշ, ուղեկցության մեջ Մուղդվայի Ժուստին միաբնակիցը, Անտիմ եպիսկոպոսի և Հայր Օլիմպ Բաշույանի:

Սույն ուղևորության մասնակցում է նաև դոկտ. Գրիգոր Բամբուխյանը:

Վեհափառ Հայրապետը Մուղդվայում

Հունիսի 21-ին, երկուշաբթի, առավոտյան ժամը 6-ին, Վեհափառ Հայրապետը, իր

շքախմբով և բարձրաստիճան ուղեկիցներով, ժամանում է Մոլդովայի մայրաքաղաքը Յաշ և առաջնորդվում միտրոպոլիտարանի մեծակառույց պալատը:

Նորին Ս. Օծուխյան տրամադրվում է շքեղ պալատի առանձին հարկաբաժիններից մեկը:

Կարճ հանգստից և նախաճաշից հետո, ժամը 10-ին, Վեհափառ Հայրապետը, իր շքախմբով, հանդիսավոր մուտք է գործում միտրոպոլիտարանի տաճարը, զանգերի ղողանջի և «Ton Despotin»-ի վեհ հնչյունների տակ, տաճարի հոգևորականության կողմից ընդունվում է խաչով ու խաչվառով, գլխավորությամբ Իրինեա վարդապետի:

Տաճարում ներկա է նաև հավատացյալների բազմություն:

Կրոնական արարողությունից հետո, Նորին Սրբազնություն ժուռախե միտրոպոլիտը ջերմ ողջույնի և բարի գալստյան խոսք է ուղղում Հայոց Հայրապետին, հանուն Մոլդովայի միտրոպոլիտության և հավատացյալ ժողովրդի:

Նորին Սրբազնությունը մասնավոր զնահատանքով է խոսում Հայ Եկեղեցու և հայ ժողովրդի մասին և ոգեկոշում հայոց ներկայությունը դարերից ի վեր Մոլդովայի հողի վրա և վեր է հանում դարավոր բարեկամությունը ուսմանների և հայերի միջև:

Նորին Սրբազնությունը շեշտում է. «Հայերը և ուսմանները մեր երկրում ապրել են միշտ խաղաղության և փոխադարձ հասկացողության մեջ: Այստեղ հայերը երբեք չեն համարվել օտարականներ և երբեք դժգոհելու պատճառներ չեն ունեցել:

Այսօր եղբայրական կապերը հայերի և Ռումեն Օրթոդոքս Եկեղեցու միջև ավելի են զարգանում և ամրապնդվում:

Մեր հայրենիքում ապրող հայ հավատացյալները, ուսմանների կողքին, հավասար եռանդով մասնակցում են այն բոլոր ձեռնարկներին և աշխատանքներին, որոնք կատարվում են մեր հայրենիքի ազատ առաջընթացի համար:

Մենք միասին ենք նաև միջազգային գետնի վրա մեր աշխատանքներում, վասն խաղաղության ժողովուրդների ամբողջ աշխարհում:

Նորին Սրբազնությունը շնորհակալություն է հայտնում Հայոց Հայրապետին, որ ցանկություն է հայտնած այցելել Մոլդովա:

Նորին Սրբազնություն ժուռախե միտրոպոլիտը վերջացնում է իր խոսքը բացականչելով.

«Թո՛ղ Աստված օրհնի Հայաստանը: Թո՛ղ Աստված օգնական լինի Ձեզ:

Պատասխանելով ժուռախե միտրոպոլիտի ջերմ խոսքերին, Վեհափառ Հայրապետը իր խոր գոհունակությունն է հայտնում, որ Մոլդովա այցելելու իր իղձը իրականանում է և ինքը պատահություն կունենա տեսնելու բազմաթիվ սրբավայրեր, որոնք հանդիսանում են հավատի սյուների ուսման հավատացյալ ժողովրդի, և որոնք միաժամանակ ուսման ստեղծարար հանճարի արգասիքներն են, որպես ճարտարապետական կառուցում և գեղարվեստական նկարչություն:

Նորին Ս. Օծուխյան իր ուրախությունն է հայտնում, որ վերստին ինքը աղոթելու է նույնքան պատմական հայ եկեղեցիների սեղանների առաջ, որոնք հայերի կողմից կառուցվել են հավատով և սուրբ եռանդով, դարեր առաջ, մոլդովական այս հյուրընկալ և բարի հողի վրա:

Վեհափառ Հայրապետը իր շնորհակալությունն է հայտնում Ս. ժուռախե միտրոպոլիտին՝ նրա այնքան ջերմ ընդունելության և հյուրասիրության համար, և իր օրհնությունն է աալիս Մոլդովայի եկեղեցիներին և ներկա հավատացյալներին:

Կրոնական արարողությունից հետո, Վեհափառ Հայրապետն այցելում է միտրոպոլիտարանի թանգարանը, հոգևորականների հանրակացարանի մեծ շենքը և վարչական պալատը:

Փոքր հանգստից հետո, Վեհափառ Հայրապետը, նույն շքախմբով և ուղեկցությամբ ժուռախե միտրոպոլիտի, այցելում է հուշակավոր Տրեյ Երարիս պատմական եկեղեցին, թանգարան գոթական սրահը, ապա նույնքան պատմական Կոլյա եկեղեցին, Յաշի ազգային թատրոնը և Կորուփ պատմական այգին, որտեղ սրբությունը պահպանվում է Միխայիլ էմինսկու ուսման մեծ բանաստեղծի թմբին:

Վեհափառ Հայրապետն այնուհետև այցելում է Յաշի հայոց Ս. Աստվածածին եկեղեցին, ուր դիմավորվում է Յաշի փոքր համայնքի կողմից Ս. Վահան քահանա Կարապետյանի գլխավորությամբ: Տեղի է ունենում կարճ արարողություն, որից հետո Վեհափառ Հայրապետը օրհնում է ներկաներին:

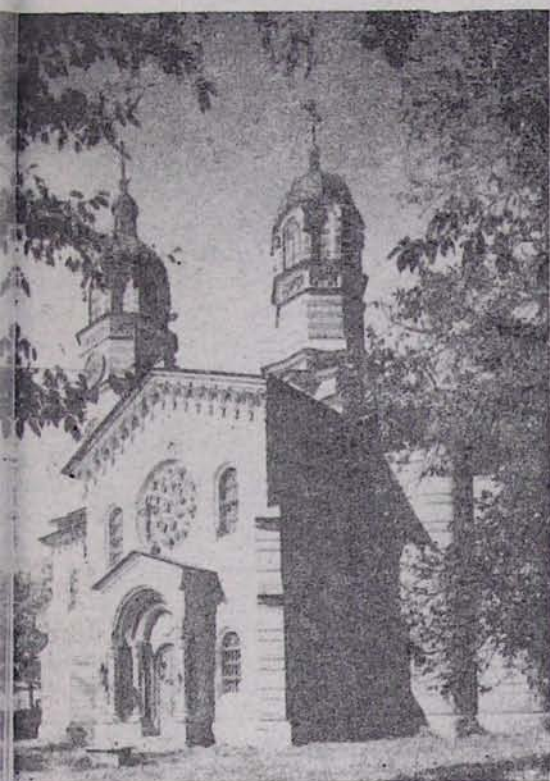
Կեսօրին, ժուռախե միտրոպոլիտը ընդունելություն է կազմակերպում ի պատիվ Վեհափառ Հայրապետի: Բացի բարձրաստիճան ուսման հոգևորականներից, սեղանին ներկա են Յաշի շրջանային կոմիտեի նախագահ Խոնտանտին Նիստորը, Յաշի քաղաքի իշխան Վ. Ֆիլիպը, ակադեմիկոս պրոֆ. Ղեկտ. Վ. Ուրշկանուն, պրոֆ.-դոկտ. Հովիտ Նիցեսկուն, պրոֆ. Յոան Պոպան, բանաս-

ՅԱՇԻ ՏՐԻԵՐԱՐԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՌԱՋ

7

Ռոմանի հայոց Ս. Աստվածածին եկեղեցին

տեղծ Կ. Լեւոնեն, դավանությանց բաժանմունքի ներկայացուցիչներ, ինսպեկտոր Ֆլորին Պոպուշկան և Դ. Անդրոնեն:

Ներկա են նաև ռումեն թեմական խորհրդի ներկայացուցիչներ և երեք ներկայացուցիչներ Յաշի հայ համայնքից:

Հնդուներության ժամանակ փոխանակվում են բաժակաճառեր:

Երեկոյան ընթրիքը տեղի է ունենում Ժուստին միտրոպոլիտի Բուշում այգում, քաղաքից քիչ հեռու, գեղածիծաղ բնության ծոցում:

Այցելություն Մոլդովայի պատմական վանքերին

Հունիսի 22-ին, Երեֆչաբքի, երեկոյան ժամը 10-ին, Վեհափառ Հայրապետը, իր շքախմբով և ուղեկցությամբ Տ. Ժուստին միտրոպոլիտի, Տ. Անտիմ եպիսկոպոսի, Տ. Իրինեու վարդապետի և Հայր Օլիմպ Քաշուլայի, ավտոմեքենաներով գնում է Ագապիա (Կուսանաց) վանքը, որը հայտնի է իր ներքին նկարազարդումներով, կատարված անցյալ դարում, ռումեն մեծագույն նկարիչ Նիկոլան Կրիկորեսկուի կողմից:

Վանքի մուտքին, ռումեն կույսերի մի մեծ խումբ, գլխավոր մայրապետի առաջնորդությամբ, բուրվառներով և հոգևոր երգերով, դիմավորում է Հայոց Հայրապետին և առաջնորդում Ս. Տաճար:

Ներկա է նաև հավատացյալների մի հոծ բազմություն:

Տ. Ժուստին միտրոպոլիտը բարի գալուստյան խոսք է արտասանում, որին պատասխանում է Վեհափառ Հայրապետը, օրհնելով վանքի միաբաններին և ժողովրդին, խաչիկներ բաժանելով կույսերին:

Եկեղեցական արարողությունից հետո, Վեհափառ Հայրապետը հրավիրվում է կույսերի կողմից մեծ խնամքով և ճաշակով պատրաստված վանական ճաշի:

Փոքր հանգստից հետո, Վեհափառ Հայրապետը հրաժեշտ է առնում Ագապիա վանքից և ուղղվում Վարադեկ կուսանոցը, ուր նույն կարգով և նույն հանդիսությամբ ընդունվում է կույսերի և ներկա հավատացյալների կողմից:

Այստեղ ևս, Տաճարում, ողջույնի խոսքեր են փոխանակվում Ժուստին միտրոպոլիտի և Վեհափառ Հայրապետի միջև, ի ներկայության շուրջ 150 միաբան կույսերի և մի խումբ հավատացյալների:

Վեհափառ Հայրապետը այնուհետև այցելում է վանքի եկեղեցական թանգարանը:

Տեղի է ունենում հյուրասիրություն վանքի մեծավորուհու կողմից, մրգերով և ընտիր խմորեղեններով:

Հրաժեշտ առնելուց հետո վանքից, ավտոմեքենաներն ուղղվում են դեպի Նյամց նշանավոր ռումինական մեծ վանքը, որն այսօր ունի շուրջ 120 միաբան:

Հեռվից հնչում են այս պատմական վանքի նշանավոր և հնչեղ զանգերը, տոնական հանդիսավորությամբ:

Վանքի ամբողջ միաբանությունը, զգեստավորված, սպասում է Հայոց Հայրապետին խաչով, խաչվառով, շրջապատված վանքի հոգևոր ճեմարանի ուսանողությամբ և շրջակա շենքերից եկած հավատացյալներով, գլխավորությամբ Նյամց վանքի վանահայր Տ. Դիոնիսիե Վելեա վարդապետի:

Վանական երգչախմբի կատարած հոգևոր երգերի հնչյունների տակ, Վեհափառ Հայրապետը մուտք է գործում եկեղեցի, համբուրում Ս. Սեղանը: Բարի գալուստյան հուզիչ ճառ է արտասանում Ժուստին միտրոպոլիտը, խոր հուզումով ոգեկոչում պատմական անցյալը Նյամց վանքի և վեր է հանում նրա կատարած դերը Ռումեն եկեղեցու պատմության մեջ, ինչպես նաև ռումեն մշակույթի ու եկե-

ղեցական արժեքների պահպանության գործում:

«Այս պատմական հուշարձան վանքը, — ասում է Ժուստին միտրոպոլիտը, — այսօր հիմնապես վերանորոգվել է մեր պետության նյութական միջոցներով և վերստին է ստացել իր նախնական հոյակապ տեսքը, որ նա ուներ Մեծն Շտեֆան իշխանի փառքի օրերին: Ահա այս վանքը և այս սրբատեղին գրկաբաց կրեդոն են Ձերդ Սրբությանը և բոլորս կգոչենք. «Բարի՛ եկաք մեր այս աղոթքի տունը, որը խնդրում ենք համարել նաև Ձեր տունը»:

Վեհափառ Հայրապետը պատասխանում է հատկապես հուզված, հայտնելով իր եղբայրական երախտագիտությունը Ժուստինիան Պատրիարքի հրավերին և Ժուստին միտրոպոլիտի կողմից կազմակերպված այս փառավոր ընդունելությանը համար:

«Այժմ բացառիկ ուրախությունն ունենք գտնվելու այս վանքում, որն իրոք ռուսներ կրկին սրբավայրերի մեջ առաջնակարգ տեղ է գրավում իր պատմական անցյալով և իր իրագործումներով: Մեզ համար, աշխարհի բոլոր քրիստոնյաների համար, մեծ միաբնակություն է հաստատել, թե ձեր երկրում վանքերը և եկեղեցիները այսքան լավ պահված ու խնամված, հանդիսանում են հոգևոր կյանքի կենտրոններ, որոնց սեղաններից բաշխվում են բոլորին օրհնություններ և աստվածային շնորհներ:

Անտարակույս այս վանքը բացառիկ տեղ է գրավում Ձեր երկրում և հանդիսանում է միաժամանակ քրիստոնեական կյանքի սյուներից մին ամբողջ աշխարհում:

Ուղիղ տասը տարիներ են անցել այն օրերից, երբ Մենք մեկնեցինք այս բարի երկրից և կոչվեցինք գրավելու Ամենայն Հայոց Հայրապետական Աթոռը Էջմիածին:

Ուղիղ տասը տարիներ լրանում են նաև այն օրերից, երբ Մենք այցելեցինք այս վանքը 1955 թվականի օգոստոսի վերջերին, Էջմիածին Մեր մեկնումից հազիվ մի-երկու շաբաթ առաջ:

Պատկերացրեք Մեր հուզումը և Մեր հոգու ուրախությունը: Թույլ տվեք, սիրելի՛ միաբան եղբայրներ, սիրելի՛ ուսանողներ և հավատացյալներ, այս հանդիսավոր պահին, Ձեզ բոլորիդ բերելու քրիստոնեական ողջույններ և աստվածային օրհնություններ Ս. Էջմիածնից և սուրբ-գրական Արարատի փեշերից՝ Հայաստան աշխարհից:

Ս. Էջմիածինը ինքն էլ քրիստոնեական պատմական սրբատեղիներից մեկն է հանդիսանում, հիմնված Դ դարի սկզբներին, որը ճակատագրական դեր է խաղացել Հայ Եկեղեցու և հայ ժողովրդի բազմադարյան պատմության մեջ, մինչև մեր օրերը»:

Ապա Վեհափառ Հայրապետը իր խոսքը մասնավոր կերպով ուղղում է հոգևոր ճեմարանի ավելի քան 100 ուսանողներին, հորդորելով նրանց զորանալ հոգևոր զրահներով, մոտ ապագային նվիրումով և հավատով ծառայելու համար Եկեղեցուն և ուսման ժողովրդին:

Այնուհետև Վեհափառ Հայրապետն օրհնում է բոլորին առատ բարեմաղթություններով:

Չափազանց խանդավառ և զվարթ մթնոլորտում, ուսանողների երգչախմբի հոգևոր երգերով, Վեհափառ Հայրապետը իր հետևիկներով առաջնորդվում է վանքի հանդիսությանը դահլիճը, որտեղ տեղի է ունենում ճոխ ճաշկերույթ:

Վեհափառ Հայրապետին և բոլոր ուղեկիցներին հատուկ հարկաբաժիններ են հատկացվում վանական բարեկարգ և շքեղ կահավորված շենքերում, ուր նրանք գիշերում են:

Հունիսի 23-ին, չորեքշաբթի, առավոտյան նախաճաշից հետո, Վեհափառ Հայրապետն այցելում է Նյամց վանքի հարուստ թանգարանը և ծանոթանում է վանքի վրա կատարված շինարարական աշխատանքներին և նկարչական վերանորոգումներին և իր հիացմունքն է հայտնում ճաշակով կատարված այդ աշխատանքների համար, որոնց շնորհիվ երևան են հանվել վանքի ճարտարապետական, նկարչական արվեստի գեղեցկությունները, իրենց նախնական և հարազատ ձևերի մեջ:

Վեհափառ Հայրապետը շնորհավորում է վարպետ նկարչին և մանրամասնորեն հետաքրքրվում ու ծանոթանում նրա որմանկարչական արվեստին և տեխնիկային:

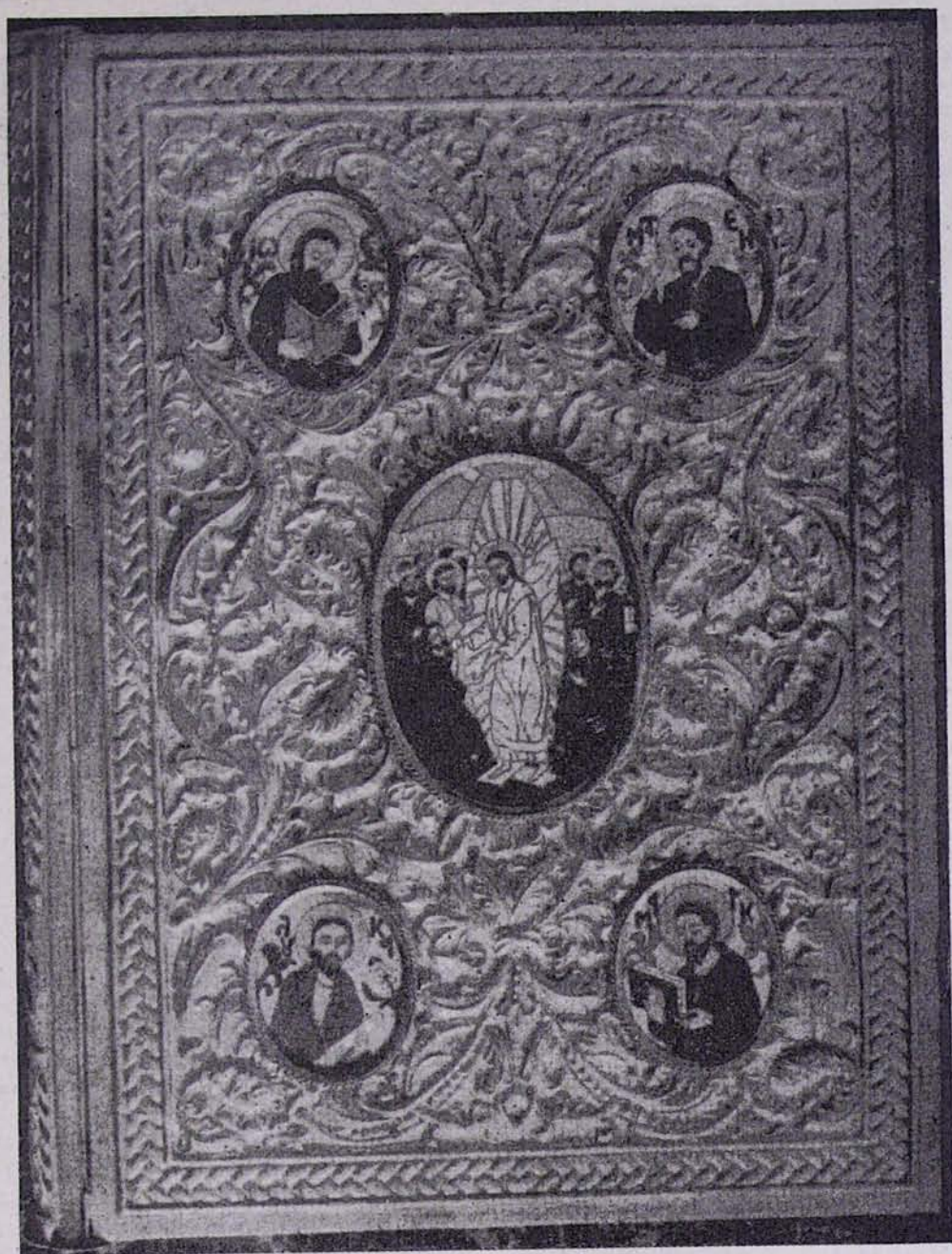
Բացառիկ և խոր տպավորություններով, Վեհափառ Հայրապետը բաժանվում է Նյամց վանքից:

Ավտոմեքենաներն ուղղվում են դեպի Բիբազի նորակառույց ամբարտակը, Կարպատյան լեռնաշղթայի խոր կիրճերից մեկում կառուցված, հսկա իրագործումներից մեկը Ռուսիանական Ժողովրդական Հանրապետության, որը մեծ հիացում է պատճառում այցելուներին:

Բիբազից ավտոմեքենաներն ուղղվում են դեպի Ռոման քաղաքը, անցնելով Պիադրո-Նյամց և Բաբաու քաղաքներից:

Վեհափառ Հայրապետը կանգ է առնում մի ժամով Բաբաու, այցելելու հայոց եկեղեցին: Այստեղ այսօր ապրում են միայն մի քանի հայ ընտանիքներ:

Ամրակուռ և հոյատեսիլ հայոց եկեղեցին վկայում է սակայն հայ համայնքի բարգա-

Հմալապատ Ավետարանի կալմ (Նավեր Ամենապատիվ Ս. Ժուստինիան Պատրիարքից)

վաճ անցյալի և եկեղեցական կազմակերպված կյանքի մասին:

Ժամը 2-ին, Վեհափառ Հայրապետը ժամանում է Ռոման առաջնորդանիստ քաղաքը: Մայր եկեղեցու դանգերի ղողանջների ներքո, Վեհափառ Հայրապետը հանդիսավոր թափուրով, երգով և շարականով առաջնորդվում է Մայր Տաճար, ուր նորին Ս. Օծուխյան ող-

ջունում է Ռոմանի Ս. Բարդենին եպիսկոպոսը, շրջապատված բազմաթիվ քահանա հայրերով: Ներկա են բազմաթիվ հավատացյալներ, որոնց մեջ նաև մի քանի հայեր տեղի փոքրաթիվ հայ համայնքից:

Բարի գալստյան ջերմ խոսքերով, նորին Սրբազնություն Բարդենին եպիսկոպոսը ողջունում է Վեհափառ Հայրապետին և խոսում

Ռումեն և Հայ եկեղեցիների և հավատացյալների անբախտելի բարեկամության մասին, հատկապես Մուղովայում, և ջերմագին բարեմաղթություններ է անում Հայ Եկեղեցու և Հայաստանի հավատացյալների համար:

Վեհափառ Հայրապետը պատասխանում է բաղյուր զգացմունքներով համակված դեպի գերաշնորհ Տ. Բարդենիե եպիսկոպոսը, որի բարեկամն է եղել տարիներ առաջ: Նորին Ս. Օծովյունը բարեմաղթություններով և օրհնությամբ է վերջացնում իր խոսքը:

Կեսօրին, տեղի է ունենում պաշտոնական ճաշկերույթ եպիսկոպոսական պալատում, որին ներկա է նաև տեղի իշխանության ներկայացուցիչ պր. Տ. Սավին:

Ճաշի ժամանակ փոխանակվում են ճառեր: Ժամը 5-ին, Վեհափառ Հայրապետը և Ժուլետին սրբազան միտրոպոլիտը, ուղեկցությամբ Բարդենիե եպիսկոպոսի և նրա շքախմբի, այցելում են հայոց եկեղեցին, որը հիմնված է ԺԶ դարում և վերակառուցված անցյալ դարի կեսերին, Բավարիայից հրավիրված Իոհան Բրանդել ճարտարապետի կողմից:

Ռումանի հայոց եկեղեցին, իր ճարտարապետական կառուցվածքով, արտաքին և ներքին ձևավորմամբ, Մուղովայի պատմական գեղեցիկ հուշարձաններից մեկն է համարվում:

Այստեղ ևս, մինչև մեր դարի սկիզբները, բարգավաճ և հոծ հայ համայնք է ապրել ու գործել իր հոգևոր կյանքով, ազգային վարժարանով:

Ռումանի մի քանի տեսարժան վայրերը այցելելուց հետո, ավտոմեքենաներն ուղղվում են դեպի Մուշավա քաղաքը, ուր ժամանում են երեկոյան ժամը 9-ին:

Վեհափառ Հայրապետը, Ժուլետին Սրբազան միտրոպոլիտն ու բոլոր ուղեկիցները առաջնորդվում են Ս. Յուան Զել Նոու վանքի միտրոպոլտարանի պալատը, ուր հյուրերին հատկացվում են առանձին հարկաբաժիններ:

Վանքի վանահայր Հ. Նեստուր վարդապետը բարի գալստյան խոսքերով ողջունում է հյուրերին:

Վեհափառ Հայրապետը պատմական Մուշավայում

Հունիսի 24-ին, հինգշաբթի, տոնական ուխտի օրն է Ս. Յուան Զել Նոուի: Բազմահազար ուսմիհանցի հավատացյալներ, իրենց ազգային երփներանգ տարազներով, շրջակա հեռավոր և մոտիկ քաղաքներից ու գյուղերից, նախորդ գիշերվանից եկել և լցրել են վանքի ընդարձակ շրջափակը:

Ռումինական փայտաշեն եկեղեցի

Վանքի բակի կենտրոնում, մի հատուկ տաղավարի ներքո, դրվել են Ս. Յուանի աճյունները, օրվա պաշտամունքի առարկան: Հավատացյալները շարան-շարան, երկյուղածորեն, մոտենում են և համբուրում սուրբի մասունքները, աղոթքի ջերմ մրմունջներով:

Վանքի արևմտյան կողմում հատուկ պատարագի սեղան է պատրաստված, բացօդյա, օրվա պատարագը մատուցելու համար:

Ժամը 10-ին, Ժուլետին սրբազան միտրոպոլիտը, շքեղորեն զգեստավորված, իր կողքին ունենալով Անտիմ և Բարդենիե եպիսկոպոսներին, քահանաների և սարկավազների մի մեծ խումբ, առաջնորդվում է դեպի սեղան, հանդիսավոր թափորով, մատուցելու օրվա սուրբ պատարագը:

Նույն թափորի մեջ, Վեհափառ Հայրապետն իր շքախմբով, առաջնորդվում է բացօդյա սեղանի բնմը, մասնավոր հատկացված տեղում:

Թափորը առաջանում է հանդիսավոր և դանդաղ, ժողովրդական զանգվածի միջև, բարեպաշտիկ, հուզիչ մթնոլորտում:

Հայոց Հայրապետը և Ժուստին սրբազան միտրոպոլիտը, կողք-կողքի, առաջանում և օրհնում են հավատացյալներին:

Սուրբ պատարագը կատարվում է հանդիսավորությամբ և հոգեզմայլ երգեցողությամբ, ծովածավալ հավատացյալ բազմության խոր լուսթյան և հոգևոր ջերմ ապրումների մեջ:

Սուրբ պատարագի վերջում, ոգեշունչ քարոզ է խոսում պատարագիչ Ժուստին միառարկաբար, Ս. Յուսանի տոնի առթիվ հոգևոր մխիթարություն և օրհնություն բաշխելով հավատացյալներին:

Քարոզի երկրորդ մասում, Ժուստին սրբազան միտրոպոլիտը խանդավառ խոսքերով ողջունում է ներկայությունը Հայոց Վեհափառ Հայրապետի, խոսում Նրա անձնավորության, Նրա կյանքի և գործունեության մասին և շեշտում Հայոց Հայրապետի Ռուսիայի, Մոլդովա կատարած այցելության պատմական նշանակությունը, ռուսներ և հայ ժողովուրդների դարավոր կապերի ամրապնդման գործում:

Խոր հուզմունքով խոսք է առնում Վեհափառ Հայրապետը և փառք տալիս Աստուծուն, որ այնքան մեծ ուրախություններ են պարգևավում Իրեն, Ռուսիայից այցելության առթիվ:

«Այս սուրբ օրվա հիշատակը անջնջելի կմնա Մեր հիշողության մեջ: Երեկ երեկոյան և այս առավոտ, ի տես այս բազմաթիվ հավատավոր ժողովրդի ջերմեանդության և հոգևոր մաքուր ապրումների, Մեր հոգին վկայում է, որ գտնվում ենք սքանչելի մի պատկերի առաջ, որը այլ կերպ չենք կարող բնորոշել, քան որպես հրաշքը հավատի:

Մենք գալիս ենք հեռավոր Հայաստանից, քրիստոնյա մի հին երկրից, որն իր հոգին նույնպես բաց է արել Զրիստոսի լույսի առաջ դեռևս Դ դարից սկսյալ: Մենք այդ երկրից ենք գալիս, և Ս. Էջմիածնից բերում ենք ձեզ քրիստոնեական ջերմ ողջույն և աստվածային օրհնություններ, ձեզ, հավատացյալ ռուսինացիներ, և Մեր սրտի բովանդակ ջերմությամբ, աղոթում ենք առ Աստված, որպեսզի Տերը անսասան պահի Ռուսեն Օրթոդոքս Եկեղեցին և համայն ռուսեն ժողովրդին:

Այսօրվա պատկերը Մեր հոգու մեջ պահած, նույն այս ջերմ աղոթքը դեպի երկինք պիտի առաքելք նաև Ս. Էջմիածնի սեղաններից:

Բարին Աստված ձեզ բոլորիդ լինի միշտ պրավիզ և պահապան, այժմ և հավիտյան: Ամեն»:

Եկեղեցական թափորը նույն հանդիսավորությամբ առաջնորդվում է դեպի միտրոպոլիտարանի պալատը, ուր տեղի է ունենում պաշտոնական ճաշկերույթ:

Վեհափառ Հայրապետը, հետմիջօրեին, իր շքախմբով և ուղեկցությամբ ռուսներ բարձրաստիճան հոգևորականության, այցելում է Սուլավայի հայոց Ս. Խաչ եկեղեցին, ուր մուտք է գործում «Հրաշափառ»-ով:

Հայոց Հայրապետին դիմավորում են ծերունազարդ արժանապատիվ Ս. Գեկ ավագ քահանա Մանդալյանը, հոգեշնորհ Ս. Զարեհ արքեպիսկոպոստ, եկեղեցական խորհրդի անդամներ և մի խումբ հայ հավատացյալներ եկած Բուխարեստից, որոնց թվում նաև ծանոթ մտավորական և բանասեր Հ. Ճ. Սիրունին, պետապետարանի մենեջեր Ս. Արաբյանի Սվանյանը և մի քանի հայ ընտանիքներ Բուխարեստում և Ռուսիայի քաղաքներից:

Արժանապատիվ Ս. Գեկ քահանան, դողդոջուն ձայնով և մեծ հուզմունքով, արտասովորաբար է հետևյալ ուղերձը:

«Վեհափառ Տեր:

Հանուն հին համայնքի մը, որմե դժբախտաբար բեկորներ միայն կմնան այսօր, և հանուն նաև նվիրական այս վայրերուն, որոնք այնքան սերունդներու երկյուղածության վկանները հանդիսացան, թույլ տվեք, որ Ձերդ Վեհափառության գալուստը ողջունեմ պատմական այս ոստանին մեջ:

Այս քաղաքը անծանոթ չէ Ձերդ Ս. Օծության: Անոր վանքերեն մեկուն՝ Հաճկատարի մեջ էր, որ շաղկապվեցաք Հայ Եկեղեցիին հետ և ուր Ձեր անդրանիկ պատարագը մատուցեք:

Ս. Հաճկատարը, որ հուզմունքով և հպարտությամբ հետևեցավ Ձեր նախախնամական վերելքին Հայ Եկեղեցվո նվիրապետության աստիճաններեն վեր, ինքն ալ կհրճվի հիմա, Հայոց Հայրապետը ողջունած ատեն իր կամարներուն տակ: Փոքր երջանկություն չէ նաև ինձ համար, այս սրբավայրերու ծերուն պահակիս, աչքերս փակելի առաջ, տեսնել անգամ մը ևս զՁեզ, հիմա արդեն իբրև Հայ Եկեղեցվո Գերագույն Պետ, նվիրական այս վայրերուն սեմեն ներս, ստանալ Ձեր օրհնությունը, ինչպես նաև ողջույնը, զոր Ս. Էջմիածնեն և Հայոց հոգին կբերեք մեզի:

Երջանիկ եմ այս օրվան համար, զոր Տերը պարգևեց ինձի, և ուր կրնամ ըսել այլևս. «Արդ, արձակեա զծառայս»:

Մաղթանքի արարողությունից հետո, Վեհափառ Հայրապետը խոսք առնելով ողջունում է Տեր Հորը, զնահատանքի խոսքերով դրվատում նրա անբասիր ծառայությունը և օրհնում ներկաներին:

Ապա Վեհափառ Հայրապետն այցելում է հայոց Դուռնու-Ռոշու եկեղեցին, Բրունքով ընտանիքի կառուցած գեղեցիկ մատուռը, հայոց գերեզմանատունը, Ս. Օգոստինոս

Զամբա հայկական հնադարյան վանքը, ուր հայ հոգևորականների խումբը երգում է հաղթական շեշտերով «Ուրախ լեր Ս. Եկեղեցի» և «էջ Միածինն ի Հօրէ» շարականները:

Հ. Ճ. Սիրունին պատմական բացատրություններ է տալիս Զամբայի Ս. Օգոստինոս վանքի մասին:

Զամբայի վանքը ունեն կառավարության մասնավոր խնամքի առարկան է և պետության ծախսով վերանորոգվել է մասամբ 5—6 տարի առաջ, որպես Ռումինիայի պատմական արժեքավոր հուշարձաններից մեկը: Մրազբվել են վերանորոգչական նոր աշխատանքներ, նույնպես պետական օժանդակությամբ:

Վերադարձի ճանապարհի վրա տեղի է ունենում հյուրասիրություն Տ. Գնել ավագ քահանայի երիցատանը:

Հունիսի 25-ին, ուրբաթ, Վեհափառ Հայրապետի կարգադրությամբ, որոշվում է ուխտագնացություն կատարել դեպի հայոց հիմնավորը Հաճկատար Ս. Աստվածածին վանքը, սուրբ պատարագի մատուցմամբ:

Ս. Հաճկատար վանքը գտնվում է Սուլավայից 4 կիլոմետր հեռավորության վրա, կառուցված 1512 թվականին, մի փոքր բլուրի կատարին:

Հայ և ուսման հավատացյալներ, առավոտ կանուխ, արդեն ճանապարհ են ընկել դեպի Հաճկատար, շատեր հետիոտն, ինչպես ուխտի մեծ օրերին:

Ժամը 9-ին, եկեղեցին և ընդարձակ շրջափակը լցվել էին հավատացյալներով:

Պատարագում է Տ. Գեորգ վարդապետ Սեբաղյառյանը:

Ս. Սեղանին սպասարկում է Տ. Զարեհ արեղա Պարոնյանը:

Սուրբ պատարագի երգեցողությունը կատարում են Բուխարեստից ուխտավորաբար եկած մի խումբ հավատացյալներ, երգչուհի Արաֆա Սվաճյանի մենակատարությամբ:

Սուրբ պատարագը մատուցվում է գեղեցիկ կատարումով, հուզիչ մթնոլորտում:

Վեհափառ Հայրապետը քարոզում է հուզված շեշտով, նախ ուսմաններն և ապա հայերեն լեզվով, ոգեկոչելով հեռավոր անցյալը և Հաճկատար սրբավայրի հիմնադրության սքանչելի պարագաները, Հայ Եկեղեցու զավակների աստվածասեր կյանքը այդ վայրերում, ինչպես նաև իր անձնական հիշատակները, որոնք կապված են Սուլավայի և Հաճկատարի հետ:

Վեհափառ Հայրապետն իր շնորհակալության խոսքն է ուղղում գերաշնորհ Տ. Ժուստին միտրոպոլիտին, գնահատանքի խոսքեր է ասում Տ. Տիրայր եպիսկոպոսի և ծերու-

նաղարդ Տ. Գնել քահանայի հասցեին և իր օրհնությունը բաշխում բոլորին:

Սուրբ պատարագից հետո, վանական շենքում տեղի է ունենում ճաշկերույթ:

Բովանդակալից և գեղեցիկ բաժակաճառեր են արտասանում Անտիմ եպիսկոպոս, Բարտեմեյ եպիսկոպոս, Տիրայր եպիսկոպոս, դոկտ. Գրիգոր Բամբուխյանը, Հ. Ճ. Սիրունին և եկեղեցական համայնքի ատենապետ պր. Կախան:

Վերջում օրհնության խոսքով սեղանը փակում է Վեհափառ Հայրապետը, ընդհանուր ոգեշնչման և ուրախ տրամադրությունների մեջ:

Վեհափառ Հայրապետն իր շքախմբով վերադառնում է Սուլավայի միտրոպոլիտարան և կարճ հանգստից հետո, մեկնում է Դրագոմիրոնա հայտնի կուսանաց վանքը, Սուլավայից ոչ շատ հեռու: Վեհափառ Հայրապետին դիմավորում են վանքի կույսերը, մայրապետ Օլիմպիայի գլխավորությամբ:

Վանքի փառավոր եկեղեցին հիմնական վերանորոգության մեջ է: Նորին Ս. Օծությունը ծանոթանում է կատարվող աշխատանքներին, դիտում վանքի թանգարանը և ձեռագրերը, որոնք գեղարվեստական բարձր մակարդակի արժեքներ են հանդիսանում:

Ապա տեղի է ունենում ճաշկերույթ վանական հանդիսության սրահում, մեծ խնամքով պատրաստված ծրաջան կույսերի ձեռքով:

Ճաշի ընթացքում փոխանակվում են բաժակաճառեր:

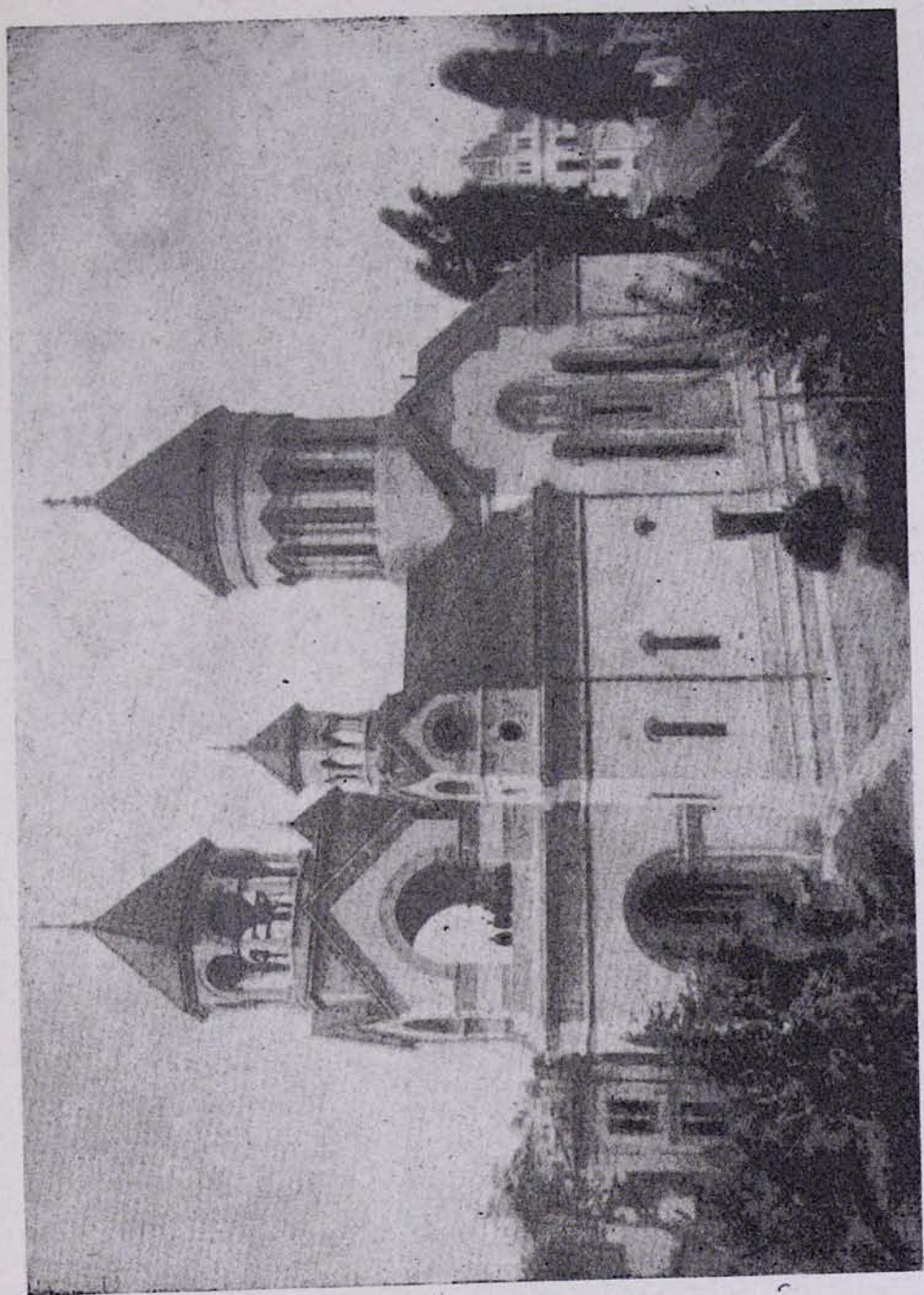
Հայ Եկեղեցու պատվիրակության անունից գեղեցիկ ճառ են արտասանում Տ. Հուսիկ եպիսկոպոս Սանթրույանը, ապա Յաշի միտրոպոլիտի տեղակալ Իրինեոս վարդապետը և նեստոր վարդապետը:

Նորին Ս. Օծության օրհնությամբ փակվում է սեղանը:

Վեհափառ Հայրապետը, իր շքախմբով և ուղեկիցներով, ուղղվում է դեպի Սուլավայի կայարանը, գնացքով մայրաքաղաք վերադառնալու համար, ուր հասնում է կեսգիշերին:

Հունիսի 26-ին, շաբաթ, Վեհափառ Հայրապետը, առավոտյան ժամը 10-ին, այցելություն է տալիս Բուխարեստի հայոց գերեզմանատան, իր շքախմբի և Անտիմ սրբազան եպիսկոպոսի ու Հայր Օլիմպ քաղալայի ուղեկցությամբ: Գերեզմանատանը հավաքվել էր հայ հավատացյալների հոծ բազմություն:

Նորին Ս. Օծության հանդիսադրությամբ, Մելիք ընտանիքի կառուցած գերեզմանատան մատան մեջ, տեղի է ունենում հոգեհանգստյան կարգ, գերեզմանատան մեջ

ԲՈՒԿԱՐԵՆԻՆ ԼԱՅՈՑ Ս. ՆՐԵՏԱՌԱՊԵՏԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

թաղված բոլոր ննջեցյալների հիշատակին, որոնց շարքում է գտնվում նաև թեմի հանգուցյալ առաջնորդ Տ. Հուսիկ արքեպիսկոպոս Զոհրապյանի աճյունը, ամփոփված մատան գետնահարկ դամբարանում:

Այնուհետև Վեհափառ Հայրապետը այցի է գնում իր հոր՝ Աբրահամ Պալեյանի գերեզմանին և նորոգ վախճանված իր վաղեմի սրտակից ընկերոջ՝ Ժիրայր Գարգաշյանի հողակույտին, ի ներկայության սգակիր ընտանիքի անդամների: Վեհափառ Հայրապետը այցելում է նաև հայտնի հայագետ պրոֆ. Վլադ Բըրցեանուի և բարերար Հովսեփ Տուպյանի գերեզմանները:

Հետմիջօրեի ժամը 5-ին, ի պատիվ Վեհափառ Հայրապետի, Բուխարեստի ռումեն աստվածաբանական ակադեմիայում կազմակերպվում է մեծ համերգ, մայրաքաղաքի ռումեն քահանաների, երգչախմբի և Պատրիարքարանի Մայր Տաճարի երգեցիկ խմբերի կատարումով: Քահանաների երգչախումբը կատարում է զուտ կրոնական երաժշտության մի ծրագիր, Հայր Ի. Ռուկնուի ղեկավարությամբ: Համերգի երկու բաժիններն էլ կատարվում են բացառիկ հաջողությամբ, գեղարվեստական բարձր մակարդակի վրա:

Համերգին ներկա են նաև Ամենապատիվ Տ. Ժուստինիան Սրբազան Պատրիարքը, շրջապատված բարձրաստիճան հոգևորականներով, պրոֆ. Գ. Դոկարուն իր պատասխանատու գործակիցներով, ինչպես նաև սովետական ղեսպանատան երկու ներկայացուցիչներ:

Համերգին ներկա են նույնպես աստվածաբանական ակադեմիայի վերատեսուչը, դասախոսներ, քահանա հայրեր, իսկ Հայ եկեղեցու կողմից՝ թեմական խորհրդի և եկեղեցական խորհրդի անդամներ, գլխավորությամբ ղոկտ. Գրիգոր Բամբուլեջյանի, նկարիչ Հրանտ Ավագյանի, փաստաբան Արամ Հակոբի և Գևորգ Գևորգյանի:

Ներկա են նաև բազմաթիվ ռումեն և հայ հավատացյալներ:

Նույն օրը, երեկոյան ժամը 7.30-ին, Վեհափառ Հայրապետը հայոց եկեղեցում նախագահում է կիրակամտի ժամերգության:

Երեկոյան, ավելի ուշ, առաջնորդարանի դահլիճում, թեմի առաջնորդը և թեմական խորհուրդը կազմակերպում են ճաշկերույթ, ի պատիվ Վեհափառ Հայրապետի և ռումեն բարձրաստիճան հոգևորականների, որոնք եկեղեցում ներկա են եղել արարողության:

Սեղանի շուրջ խոսք են առնում Տ. Տիրայր սրբազանը, Տ. Անտիմ Եպիսկոպոսը և ղոկտ. Գրիգոր Բամբուլեջյանը:

Վերջում խոսք է առնում Վեհափառ Հայրապետը, իր օրհնությունները բաշխելով ներկաներին:

Հայրապետական հանդիսավոր սուրբ պատարագ հայոց եկեղեցում

Հունիսի 27-ին, կիրակի, առավոտյան վաղ ժամերից, հայ հավատացյալների մեծ բազմությունը լցրել էր Բուխարեստի հայոց եկեղեցին և շրջափակը:

Ուղիղ ժամը 10-ին, ռումեն Պատրիարքարանից ժամանում է Վեհափառ Հայրապետը իր շքախմբի անդամներով, և առաջնորդարանում զգեստավորված, հանդիսավոր թափորով մուտք է գործում եկեղեցի, մատուցելու սուրբ պատարագ:

Սեղանին սպասարկում են Տ. Հուսիկ, Տ. Տիրայր Եպիսկոպոսները, Տ. Գևորգ վարդապետը և Տ. Զարեհ արքեպիսկոպոսը:

Հայրապետական պատարագին ներկա են նորին Սրբություն Տ. Ժուստինիան Պատրիարքը իր շքախմբով, դավանությանց ներկայացուցիչներ, ռումեն բարձրաստիճան հոգևորականներ և հյուրեր:

Պատարագի երգեցողությունը կատարվում է հմտությամբ և ճաշակով Արա Մանաշի ղեկավարությամբ. մեծ արվեստով մեներգում են Արաֆա Սվանյանը, Կարպիս Զուպյանը, Անահիտ Քերբիշյանը, Մելինե Փոլադյանը և Նդվարդ Թումաշանյանը, երգահանի ընկերակցությամբ Սեդա Գարգաշյանի:

Վեհափառ Հայրապետը, «Հայր մեր»-ից առաջ, խոր ապրումներով համակված, ռումեն լեզվով իր եղբայրական սերն է արտահայտում և իր գնահատանքն ու երախտագիտությունը Ժուստինիան սրբազան Պատրիարքին, Ռումեն եկեղեցուն, պետական իշխանությանց, այն ջերմ ընդունելությանց համար, որը վալելից ռումեն հողի վրա, որպես հյուրը Ռումեն Օրթոդոքս եկեղեցու Վեհափառ Հայրապետն ընդգծում է:

«Միայն Տերը պիտի կարողանա Մեզ օգնել, որպեսզի բանիվ և գործով կարենանք Մեր գոհունակությունն ու շնորհակալությունը հայտնել Ձերդ Սրբության, հանուն Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու և հանուն հայ հավատացյալ ժողովրդի:

Նման առիթներով ով հիմնադրվել ասում էին. «Այս օրը թող արձանագրվի սպիտակ մարմարի վրա»: Մեզ համար ավելին ևս, Մենք ցանկանում ենք, որ այսօրը արձանագրվի մեր բոլորի հոգիների մեջ և նրա լուսավոր հիշատակը փոխանցվի ապագա սերունդներին»:

Այնուհետև Վեհափառ Հայրապետը հայերեն լեզվով խանդավառ քարոզ է խոսում, ոգեկոչելով հիշատակը ապրիլյան եղեռնի

Ամենապատիվ Ս. Ժուստինիան Պատրիարքը Բուխարեստի Ռայոց եկեղեցում

նահատակների և ներկա վերածնունդը հայ ժողովրդի, հայրենի հողի վրա:

Վեհափառ Հայրապետը խոսում է նաև Բուխարեստի Հայ Եկեղեցու և հայ համայնքի փառավոր անցյալի մասին, հիշելով, որ լրացել են 50 տարիները, երբ Բուխարեստում, հին եկեղեցու հիմքերի վրա, կառուցվել է այսօրվա առաջնորդանիստ հոյաշեն եկեղեցին, հայկական ճարտարապետական ոճով:

Ի նշումն այս հիշատակի, Վեհափառ Հայրապետը թեմի առաջնորդ Ս. Տիրայր եպիսկոպոսին հանձնում է Ս. Էջմիածնից բերված մի խաչքար, այն դետեղելու համար եկեղեցում մի հարմար տեղ:

Վեհափառ Հայրապետն իր խոսքը վերջացնում է ջերմագին մաղթանքներով և օրհնությամբ:

Սուրբ պատարագի վերջավորության, խոսք է առնում Ամենապատիվ Ս. Ժուստինիան Պատրիարքը, իր ապրումներն արտահայտելով հայոց սուրբ պատարագի ունկնդրության առթիվ և իր ջերմ սիրտ խոսքն ուղղելով Հայոց Հայրապետին ու իր հայրական օրհնությունները բաշխելով հայ հավատացյալներին:

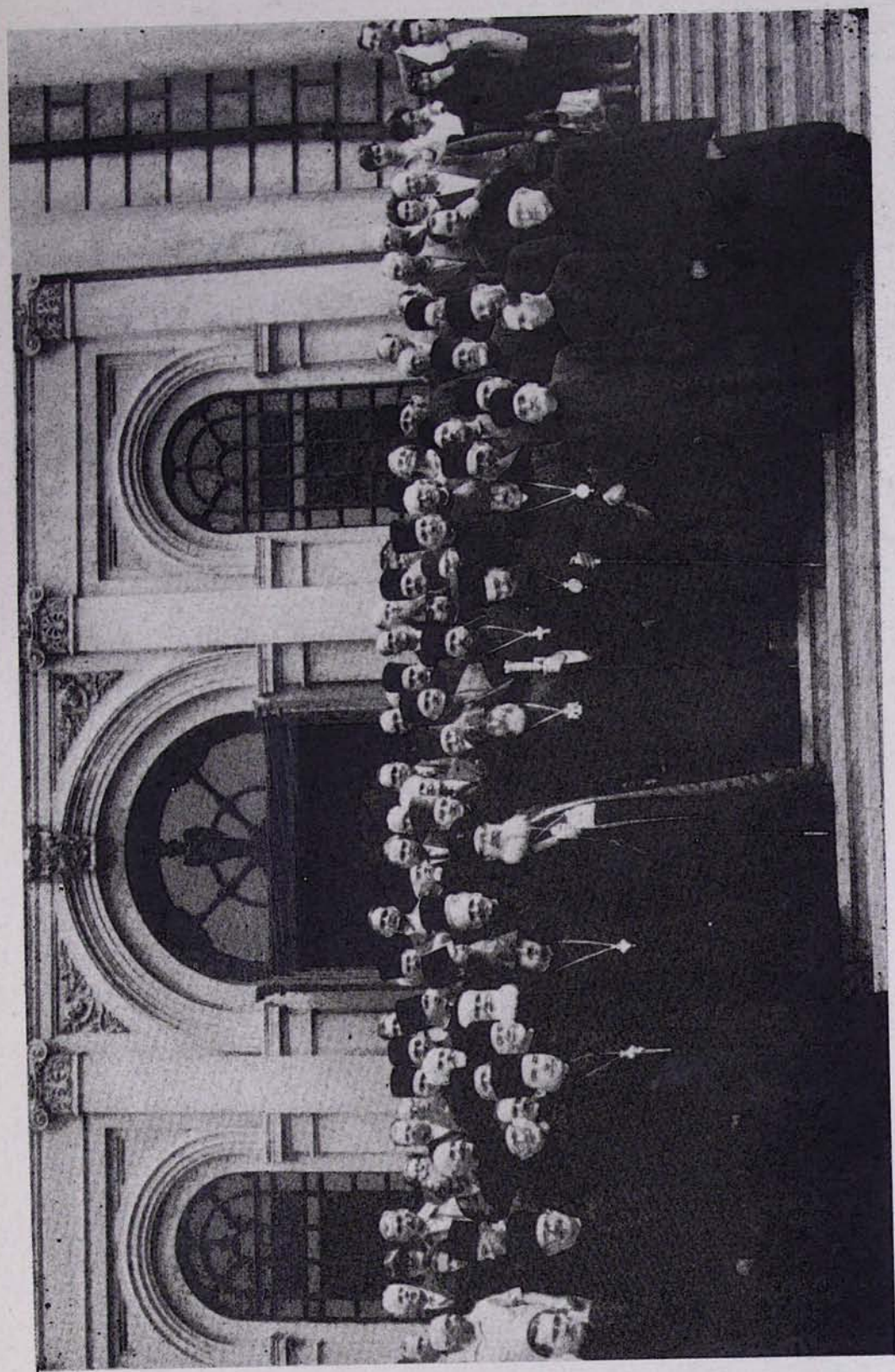
Հավարտ սուրբ պատարագի, նույն հանդիսությամբ, երկու հայրապետները բարձրանում են առաջնորդարան, ուր միասին ստորագրում են հատուկ պատրաստված հիշատակության մագաղաթը, նվիրված երկու հայրապետների հանդիպմանը հայոց եկեղեցում, նրա կառուցման 50-ամյակի առթիվ:

Ժամը 6-ին, հայոց եկեղեցում, Վեհափառ Հայրապետի հանդիսարությամբ, կատարվում է հոգեհանգիստ, ի հիշատակ հայոց մեծ եղեռնի նահատակների:

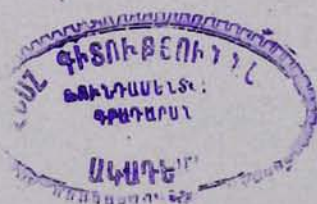
Այնուհետև կատարվում է կրոնական համերգ, մասնակցությամբ եկեղեցու երգչախմբի, ղեկավարությամբ Արա Մանաշի:

Հոգեհանգիստը և հաջորդող հոգևոր համերգը տեղի են ունենում խուռներամ բաղնիքային ներկայության, խոր հոգևոր ապրումների հուզիչ մթնոլորտում:

Սույն հանդիսության սկզբում Ս. Տիրայր եպիսկոպոսը ոգեկոչում է հիշատակը հայ ժողովրդի շուրջ 2 միլիոն նահատակների 50 տարի առաջ, երբ գրեթե նույն տարիներին Ռումինիայի հայ հավատավոր ժողովուրդը սույն տաճարը կառուցեց, իբրև հայ հավատի և հոգու հաղթության կոթող:

ՎԵՂՔԱՆԻ ՄԱՐԿԱՐԿՈՍԻԱՆՍԻ Ս. ԺՈՒՍԵՍԻՆԻ ՄԻՏՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՆՏԻՄ ԵԴՈՒՍԻՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԱՇԻ ՄԵՏՐՈՒԹՅՈՒՆՍԱՐԵՆԻ ԴԱՄԱՏԻ ԱՌԱՋ

Երևկոյան ժամը 9-ին, Վեհափառ Հայրապետի պատվին, մեծ ճաշկերույթ է կազմակերպվում թեմական խորհրդի և Բուխարեստի հայ համայնքի կողմից, «Մայիս մեկ» ճաշարանի մեծ դահլիճում:

Ճաշկերույթին մասնակցում են Ռումեն Եկեղեցու բարձրատիճան հոգևորականներ, գլխավորությամբ Անտիմ սրբազան եպիսկոպոսի և Պատրիարքարանի խորհրդականներ Սուարե և Օլիմպ հայրերի:

Սեղանների շուրջ հավաքվել է շուրջ 200 հոգի հայ համայնքից, գլխավորությամբ թեմական խորհրդի և եկեղեցական վարչության անդամների ու պաշտոնեությունների:

Ճաշկերույթն ընթանում է չափազանց ջերմ և խանդավառ մթնոլորտում:

Բաժակաճառեր են արտասանում Անտիմ եպիսկոպոսը, Տիրայր եպիսկոպոսը, Հուսիկ եպիսկոպոսը, Հայր Օլիմպ Քաչուլան, դպկո. Գրիգոր Բամբուլեյանը, Վահագն Ճանապետեյանը, Գեորգ Գեորգյանը և Քրիստի Օղաբաշյանը:

Այս առթիվ Հ. Ճ. Սիրունին կարդում է հետևյալ գեղեցիկ ճառը.

«Վեհափառ».

Քսան և ավելի տարիներ հետո, երբ առաջին անգամ է, որ հայ բառերը կուգան սիրտս պարպել հայերու, շրթունքներս կարծես կզուղան. բայց քաղցր մթնոլորտը, որ Ձերդ Վեհափառության շուրջը ստեղծված է հիմա հոս, ջերմությամբ կլեցնե սիրտս, ուժ կուտա շրթունքներուս, ու թույլ չի տար, որ բաժակը դողդառ ձեռքիս մեջ:

Ձեր ներկայությունը դիս կվերստեղծե: Ու հազար հիշատակ ու հազար մտածում կտողանցեն մտքիս մեջ, երբ Ձեզ բազմած կտեսնեմ այս սեղանին գլուխը, ու երբ կփորձեմ Ձեզ ողջունել հանուն անոնց, որոնք Ձեր քայլերուն հետևեցան, անոր բոլոր հանգրվաններուն մեջ:

Հանուն անոնց, կողջունեմ Ձերդ Վեհափառության այցը մեզի. ան միայն այցելությունը չէ Հոգևոր Պետի մը, որ Արարատեն ու էջմիածնեն, հայոց արևեն ու հայ ավերակներեն, հայ հոգեն ու հայ տքնութենեն ողջուն բերելու եկած է մեզի. ան այցն է նաև սիրելիի մը, որ իր մանկությունը որոնել կուգա այս փերուս վրա, որոնել օրրանը, ուրկե ճամբա ելավ Ան, ուխտի, նվիրման, ճիգերու ուղին, ուրկե քալեց Ան, մեծ տեսիլքները, որոնք իր կյանքի բոլոր հանգրվաններուն բողբոջեցան իր ներսը, ու բարի ձեռքը նախախնամության, որ հետևեցավ միշտ իրեն հանգրվան առ հանգրվան, ու տարավ զԱյն, բեզմեցուց Լուսավորչի Գահին:

Բարի՛ եկաք: Ձեր գալուստը կզուգադիպի երկու հիսնամյակներու: Հիսնամյակն է նախ փառաշուք այն տաճարին, որ Բուրբեշի հայ եկեղեցին է, և որ Ռումանիո մայրաքաղաքին մեջ կկանգնի իբրև խորհրդանշանը հայ ժողովուրդի մոլեգին սիրուն գեպի իր պայերուն հավատքը: Հայ Եկեղեցին, ինչպես ամենուրեք, Դրմբովիցայի փերուն վրա ևս հետևած է աղետներեն փախչող հայ քարավաններուն, տարածելու համար իր հովանին անոնց բեկորներուն վրա. ու այդ հովանին դարեր դիմացուցեք է այդ բեկորները, և ո՛վ փախեր է այդ հովանիեն, հեղեղեն քշվի: շուտով: Նույն այս տաճարին մեջ է, որ Ձերդ Վեհափառության հոգին թրծվեցավ Հայ Եկեղեցիին հետ, ու մտերմացավ անոր ավանդություններուն:

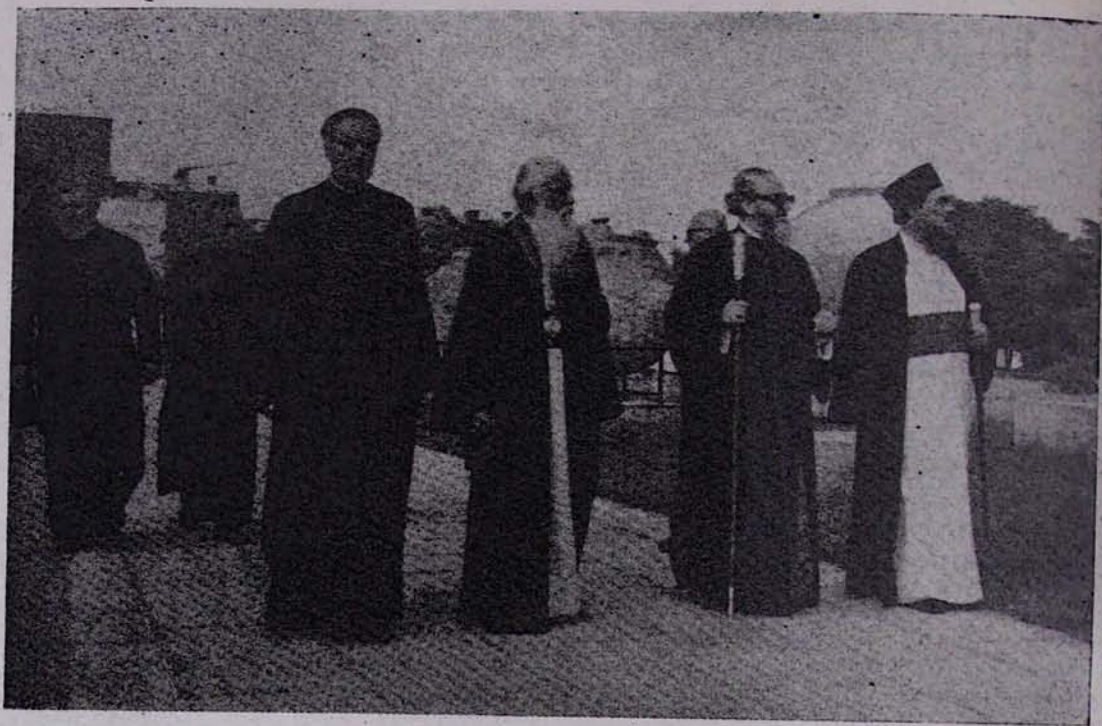
Այս տարին երկրորդ հիսնամյակ մը ևս ունի: Հիսուն տարիներ մեզ կբաժենե եղբրական այն գիշերեն, երբ ճիվաղը հայ մտավորականության դուռը բախեց, շարաշուք մանգաղն ի ձեռին: Ու այդ գիշերեն ի վեր, ապրիլ 24-ը խորհրդանշանը մնաց այն դարհուրելի եղեռնին, որուն նմանը հագիվ թե արձանագրած ըլլա ժողովուրդներու պատմությունը, և տեղին էր հետևաբար, որ սուգի տարի հոշակեր մեր այս տարին, հոգիով ու սրտով դրված Ձեր գեղեցիկ կոնգալի:

Պիտի շուրջի արցունք ալ խառնել մեր բաժակներուն: Բայց չէի կրնար մեծ մեռելներուն հիշատակը չգեկոչել հոս, նվիրական պահու մը, երբ Տերը իմ շրթունքներս բացավ, և մաղթելու համար, որ լացի պատ մը չըլլա ան մեզի, որպեսզի անոր առջև խմբվելու դանք ոչ միայն հոբելյանե հոբելյան, այլ ամեն տարի և տարվան բոլոր օրերը, արժարձելու համար մեր ներսի կրակը, զոր մեռելները ավանդեցին ողջերուն, և անոր փարած՝ քայլելու համար փառքի անհաս բարձունքին:

Հայ ժողովուրդը փառքի այդ անհաս բարձունքն է, որ կմազցի դարերով, հպարտ այն առաքելության համար, զոր նախախնամությունը բաժին հաներ է իրեն, զմայլելի կոթողներուն և գոհարներուն համար, որոնցմով պճներ է իրեն շնորհված դարերը, և նաև խութներուն համար, զորս կոխոտեր է, իր տքնության, իր մաքառումներուն, իր քրտինքին համար:

Հպարտ ինչպես իր ճիգերուն, նույնպես իր տառապանքներուն և իր սուգին մեջ, հպարտ, որովհետև եթե հայ ծնիլը դժբախտություն է և հայ մնալը հաղթանակ, ինչպես ըսեր է մեծ բանաստեղծը, հայ ըլլալը հպարտություն ալ է և փառք:

Այդ գիտակցությամբ, խմենք ուրեմն նախ Ձեր կենացը համար, ու այն սրբազան

Շրջապատվող Կոնստանցայի բացօդյա թանգարանում

օթևանին, որ էջմիածինն է, և ուր իրենց պաշտամունքը մատուցին հայ ժողովուրդի բոլոր դարերը իրենց Աստուծուն:

Խմենք նվիրական այն լեռան համար, որ հայ ժողովուրդի ճակատագրին կհսկե դարերն ի վեր, և որուն ստորոտեն քանի՜-քանի՜ ցեղեր անցան գլխահակ, առանց համարձակելու անոր կատարը հանել իրենց հոգին:

Խմենք Հայրենի Հողին համար, որուն ծոցը կապրին մեր մեռելներն ու մեր ավանդությունները, և ուր հայ ժողովուրդը քրտինք կթափե այսօր, հոխորտ նայելով գալոց դարերուն:

Խմենք և այն ժողովուրդներուն համար, որոնք մեզ ապաստան տվին մեր դժնդակ օրերուն, որպիսին ռուսներն ժողովուրդն է, որուն ճիգերուն խառնեցինք մեր ալ քրտինքը, և որուն հողին մեր ալ հոգիեն սերմ նետեցինք բուռ-բուռ:

Խմենք այն անուշ բարբառին համար, որ ամոքած է մեզ մեր տառապանքներուն մեջ, քաղցրացուցած է մեր գերությունը, ու հորիզոն է բացած մեր մտքին ու սրտին առջև:

Խմենք այն համեստ բայց վսեմ ժողովուրդին համար, որ մերն է, որ դարերուն ծոցեն խրոխտ կբալն բոլոր աղետներն ու սուգերը հեգնելով, իր անցքին վրա լույս ու ծաղիկ ցանկրվի:

Խմենք և այն վսեմ ուխտին համար, զոր մեր մեռելները մեզի կտակ թողուցին, որպեսզի շղեղեինք փորձության պահուն, ու միշտ թարմանանք վերելքի մեր մեծ ճիգին մեջ դեպի փառքի մեծ ճամբան:

Խմենք հայ ծնած ըլլալու փառքին և հայ ապրած ըլլալու հպարտության համար:

Վերջում խոսք է առնում Վեհափառ Հայրապետը, ընդգծելով Ս. Էջմիածնի նախախնամական դերը հայ ժողովուրդի կյանքում և նրա ի գործ դրած ճիգերը, տարած աշխատանքը մեր օրերի պայմանների մեջ, Հայաստանից ներս և ի սփյուռս աշխարհի, հայ հոգևոր կյանքի ամրապնդման և համայն հայ հավատացյալ ժողովուրդի միասնության պահպանման ի խնդիր:

Ամփոփ խոսքերով Վեհափառ Հայրապետը հիշում է նաև Ս. Էջմիածնում կատարված շինարարական աշխատանքները, ինչպես նաև Հայաստանում մի շարք վանքերի և եկեղեցիների վերանորոգումը:

Նորին Ս. Օծությունը սեղանը փակում է իր հայրապետական օրհնություններով:

Վեհափառ Հայրապետը Կոնստանցայում

Հունիսի 28-ին, երեկոյաբքի, համաձայն կազմված ծրագրի, Վեհափառ Հայրապետը, առավոտյան ժամը 6-ին, մեկնում է դեպի

Վեհափառ Հայրապետը Բուխարեստի հայոց առաջնորդարանում պատրիարքական փոխանորդ
Տ. Անտիմ, Տ. Հուսիկ եպիսկոպոսների և Հ. Ը. Սիրունու հետ:

Կոնստանցա իր շքախմբով և ուղեկցությամբ Տ. Ժուստինիան Սրբազան Պատրիարքի փոխանորդ Տ. Անտիմ եպիսկոպոսի և Պատրիարքարանի խորհրդական Հ. Օլիմպ Քաշուլայի Կոնստանցայում նորին Վեհափառության դիմավորում են Դանուբի շրջանի եպիսկոպոս Կեզարիե սրբազանը իր շքախմբով, ինչպես նաև տեղի դավանությանց ներկայացուցիչ Կր. Բաղդուսեղուն: Դիմավորելու են եկել նաև տեղի հոգևոր հովիվ Տ. Մեսրոպ Բախանան, տեղական եկեղեցական վարչության անդամներ և հայ հավատացյալներ:

Վեհափառ Հայրապետը, իր շքախմբով և ուղեկիցներով, Կեսարիե եպիսկոպոսի առաջնորդությամբ, ավտոմեքենաներով մի պտույտ է կատարում ժողովների շրջանում և այցելում է Սև ծովի զեղածիծաղ ափերը՝ Մանգալիայի, Էֆորիայի և Քեքրիգյուլի, ուր և կանգ են առնում ավտոմեքենաները: Այստեղ Վեհափառ Հայրապետը առաջնորդվում է ուսման Պատրիարքարանի հատուկ բուժարան-հանգստարանի շենքը, որտեղ բոլորին հատկացվում են հատուկ հարկաբաժիններ:

Քեքրիգյուլի այս հանգստավայրի ճաշարահում Կեսարիե սրբազան եպիսկոպոսը կազմակերպում է պաշտոնական ճաշկերույթի պատիվ Հայ եկեղեցու պատվիրակության:

Բացի Վեհափառ Հայրապետի շքախմբից և ուղեկիցներից, ներկա են նաև Տիտ-Սիմեոնի սրբազան եպիսկոպոսը և Վալերիան սրբազան եպիսկոպոսը, ինչպես նաև տեղական իշխանության ներկայացուցիչներ:

Ճաշկերույթի ընթացքում փոխանակվում են ողջունի ճառեր Կեզարիե եպիսկոպոսի և Վեհափառ Հայրապետի միջև:

Հետմիջօրեի ժամը 5-ին, Վեհափառ Հայրապետը, իր շքախմբով և ուսման բարձրաստիճան հոգևորականների ուղեկցությամբ, հանդիսավոր թափորով մուտք է գործում Կոնստանցայի ուսմանական Մայր Տաճարը, հավատացյալների հոծ բազմության ներկայությամբ:

Կեզարիե եպիսկոպոսը խանդավառ ճառով ողջունում է Ամենայն Հայոց Հայրապետի այցելությունը Կոնստանցա քաղաքը և խնդրում Նրա օրհնությունը ներկա հավատացյալ ժողովրդի վրա:

Վեհափառ Հայրապետը խոսք առնելով, իր գոհունակությունն է հայտնում, որ գտնվում է այս հոյակապ տաճարում և իր հիացմունքն է արտահայտում ուսմանական ոճով կատարված եկեղեցու ներքին դրամարկության մասին, իրագործված այնքան յուրահատուկ արվեստով, վերջին երեք տարիների ընթացքում: Վեհափառ Հայրապետը

սիրով օրհնում է հավատացյալներին, բարի մաղթանքներով հանդերձ:

Ապա Վեհափառ Հայրապետը, ուղեկցությամբ բարձրաստիճան հոգևորականների, այցելում է Կոնստանդայի հոռմեական հնությունների նշանավոր թանգարանը, որից հետո ուղևորվում է դեպի քաղաքի հայոց եկեղեցին: Այստեղ Վեհափառ Հայրապետին սպասում է Կոնստանդայի հայությունը հոծ թվով: Նորին Ս. Օծուխյունը «Հրաշափառ»-ով մուտք է գործում եկեղեցի և մաղթանքի արարողությունից հետո, տեղի հոգևոր հովիվ Տ. Մեսրոպ Բաճաճ Պարոնյանը բարի գալստյան մի գեղեցիկ ճառով ողջունում է Հայոց Հայրապետի շնորհաբեր ներկայությունը:

Վեհափառ Հայրապետը հուզումնալի խոսքով պատասխանում է, իր սերն ու կարոտը հայտնելով դեպի Կոնստանդայի հայությունը: Մի անգամ ևս նա իր շնորհակալությունն է հայտնում Նորին Սրբություն Ժուստինիան Պատրիարքին և անկեղծ գնահատանքի խոսքեր ուղղում Կեզարիե և Անտիմ սրբազան եպիսկոպոսներին: Վեհափառ Հայրապետը իր խոսքը վերջացնում է ջերմ օրհնություններով, բերած Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնից և Հայոց աշխարհից:

Ապա Վեհափառ Հայրապետը, իր շքախմբով և ուղեկիցներով, այցելում է ծովեզերյա Մամայայի նշանավոր շրջանը, հիացումով դիտելով վերջին 10 տարիներին այստեղ կառուցված հարյուրավոր հանգստարան-բուժարանների բազմահարկ, հսկա շենքերը, գեղեցիկ և նորագույն ոճով և օժտված ամեն հարմարություններով:

Ընդունելություն ի պատիվ Հայոց Հայրապետի

Երեկոյան ժամը 7-ին, Կոնստանդա քաղաքի մեծ կադիստոյի շքեղ դահլիճում, եկեղեցական վարչությունը և հայ համայնքը մեծ ճաշկերույթ են կազմակերպում Վեհափառ Հայրապետի պատվին: Ներկա է մոտ 150 հոգի Կոնստանդայի հավատացյալներից, գլխավորությամբ եկեղեցական վարչության անդամների: Ներկա են նաև տեղական իշխանության ներկայացուցիչներ: Ծաշկերույթի ժամանակ բաժակաճառեր են արտասանում թեմական խորհրդի անդամ և տե-

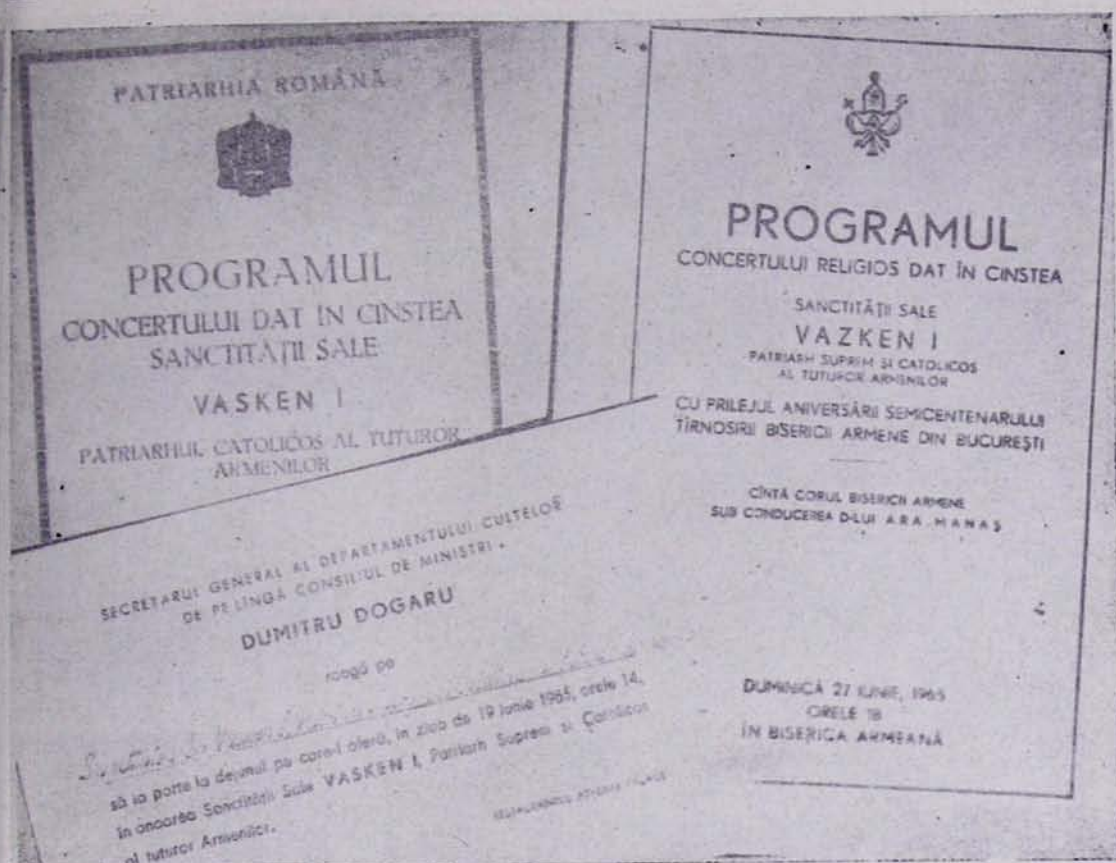
Առաջնորդ Տ. Տիրայր եպիսկոպոսը Բուխարեստի հայոց եկեղեցում

ղի հայտնի իրավաբան-փաստաբան Արամ Հակոբը, Կեզարիե և Անտիմ սրբազան եպիսկոպոսները, Տիրայր եպիսկոպոսը: Ընդունելության վերջում խոսք է առնում Վեհափառ Հայրապետը, բաշխելով իր օրհնությունները բոլոր ներկաներին:

Պաշտոնական հաղորդագրության ստորագրում

Հունիսի 29-ին, երեքշաբթի, առավոտյան ժամը 6-ին, Վեհափառ Հայրապետն իր շքախմբով վերադառնում է մայրաքաղաք:

Նույն օրը, երեկոյան ժամը 7-ին, Պատրիարքարանի հանդիսավոր նիստերի դահլիճում, Նորին Սրբություն Ժուստինիան Պատրիարքը և Վեհափառ Հայրապետն ստորագրում են հետևյալ հաղորդագրությունը, ի ներկայության ումեն և հայ բարձրաստիճան հոգևորականների և հայոց թեմի եկեղեցական մարմինների ներկայացուցիչների.

Վեհափառ Հայրապետի պատվին կազմակերպված ընդունելությանը ծրագրեր

«ՀԱՄԱՏԵՂ ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ՌՈՒՄԵՆ ՕՐԹՈՂՈՔԱԵԿԵՂԵՑՈՒ ԵՎ ՀԱՅ ԱՌԱՐԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳԱՀԱԿԱԼՆԵՐԻ ՀԱՆԴԻՊՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ռումինիայի Պատրիարք Նորին Սրբություն ժուստինիանի հրավերով, 17 հունիսից 3 հուլիս 1965 թ., Նորին Սրբություն Վազգեն Ա, Մայրազույն Պատրիարք և Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնից բարեկամական այցելություն տվեց Ռումեն Օրթոդոքս եկեղեցուն:

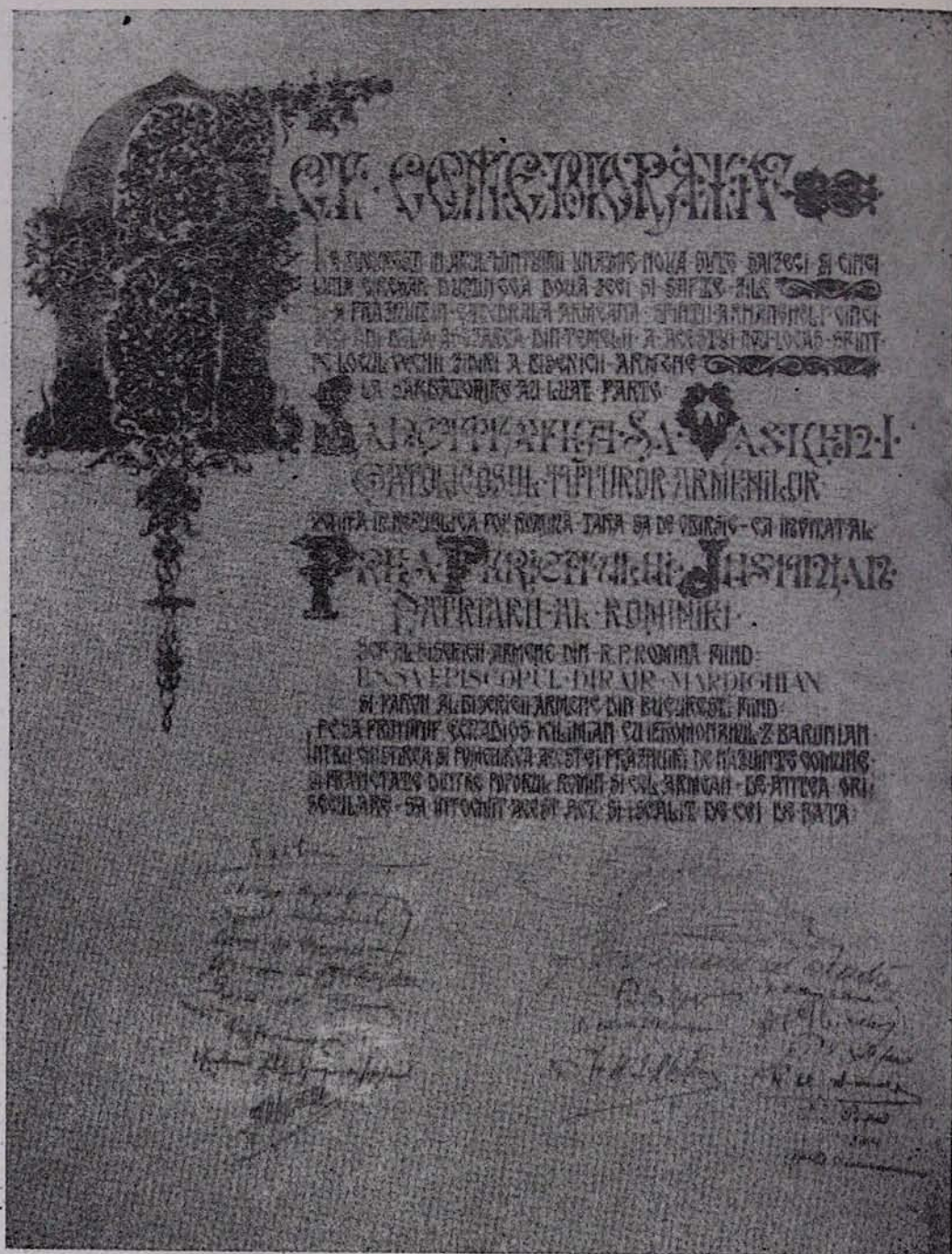
Նորին Սրբություն Վազգեն Ա-ին ընկերակցում էին գերազնորհ Տ. Հուսիկ եպիսկոպոս Սանթրույանը՝ առաջնորդ Ադրբեյջանի հայոց թեմի, գերազնորհ Տ. Տիրայր եպիսկոպոս Մարտիկյանը՝ առաջնորդ Ռումինիայի հայոց և հոգեւոր Տ. Գևորգ վարդապետ Սերադյաբյանը:

Առաջին այցելությունն է, որ տալիս է Ռումեն Օրթոդոքս եկեղեցուն մի հայ Կաթողիկոս և արևելյան քրիստոնյա եկեղեցիների գահակալներից մին: Սույն այցելությունը տեղի է ունենում էկումենիկ ոգով, որով առաջնորդված են այսօր քրիստոնյա եկեղեցիները:

Ռումինիայում Նորին Սրբությունը, իր ուղեկիցների հետ միասին, այցելեց Ռումեն Պատրիարքարանի կենտրոնական հաստատությունները և որոշ եկեղեցական հիմնարկություններ՝ Բոլսարեստի և Յաշի արհեստագործարանները և Ռումանի և Դանուբի եպիսկոպոսարանները:

Այս այցելության առթիվ Նորին Սրբությունը առիթն ունեցավ ծանոթանալու աստվածաբանական ուսմանը ընթացքին, ինչպես նաև ճանաչելու վաճառքի ու եկեղեցիներ և կրոնական արվեստի հին կոթողներ Մունտենիայում, Մոլդովայում և Դաբրուջայում, ներկա լինելով եկեղեցական պաշտամունքներին և մտախոհ հարաբերության մեջ մտնելով ռումեն օրթոդոքս հավատացյալների եկեղեցական կյանքին հետ:

Նորին Սրբությունն այցելեց նաև Բոլսարեստի, Յաշի, Բագրուի, Ռումանի, Սուչավայի և Կոնստանցայի հայ եկեղեցիների հավա-

Ռումեն և Ռայ եկեղեցական Պետերի համատեղ հաղորդագրության բնագիրը

տացյալներին, նախագահելով կրոնական արարողություններին և բաշխելով հոգևոր հորդոներ:

Ռումեն ժողովրդական Հանրապետության մեջ կատարած իր հանապարհադրության բն-

թացում, նորին Սրբությունն այցելեց, ի միջի այլոց, Պոնդաի արդյունաբերական շրջանը, Բիգադի երեկտակայանը, Սև ծովի ափը, հիացումով հաստատելով ռումեն ժողովրդի մեծ իրագործումները վերջին տա-

իներին: Բարձրաստիճան Հյուրը և Իր ուղե-
վորները ամեն տեղ դիմավորվեցին ջերմ ըն-
դունելությամբ:

Նորին Սրբություն վազգեն Ա.-ը այցելու-
թյուն կատարեց նաև Նախարարաց խորհրդ-
րին առընթեր Դավանությանը բաժանմուն-
քին, ուր սրտագին գրույց ունեցավ բաժան-
մունքի ընդհանուր ֆարտուղար պր. պրոֆ.
Ռուսիստու Դոկարուի հետ:

Հայ եկեղեցու պատվիրակության և Ռու-
սիայի Օրթոդոքս եկեղեցու Ս. Սիմոնի անդամ-
ների միջև Բուխարեստում կայացած ժողո-
վում, եղբայրական մրնոլորտում, երկու
կողմից էլ արտահայտվեց ցանկություն ա-
ռառակել սերտ գործակցության ժամանակա-
կից մարդկության առաջադիմության և խա-
ղաղ գոյակցության հարցերում և ընդգծվեց
անհրաժեշտությունը փոխադարձ հանդի-
սությունների և առավել խոր հանաչման Ռուսի-
ն Օրթոդոքս և Հայ եկեղեցիների միջև, որով

Ժ Ո Ւ Ս Տ Ի Ն Ի Ա Ն

Պատրիարք Ռուսիստուի

հանապարհը կբացվի արդյունավետ հարա-
բերությունների դեպի նրանց միությունը:

Այս այցելության առթիվ Նորին Սրբու-
թյուն վազգեն Ա. Իր բոլոր արտահայտու-
թյունների և խոսքերի մեջ վկայեց Իր սիրո,
գնահատանքի և երախտագիտության մասին
դեպի ռուսներ հայրենիքը և ժողովուրդը, որի
ժողովում ծնվել է, որի մշակույթին հաղորդվել
է և ուր գործել է մինչև 10 տարի առաջ, երբ
կոչվեց Հայ Առաքելական եկեղեցու բարձ-
րագույն ղեկավարության պաշտոնին:

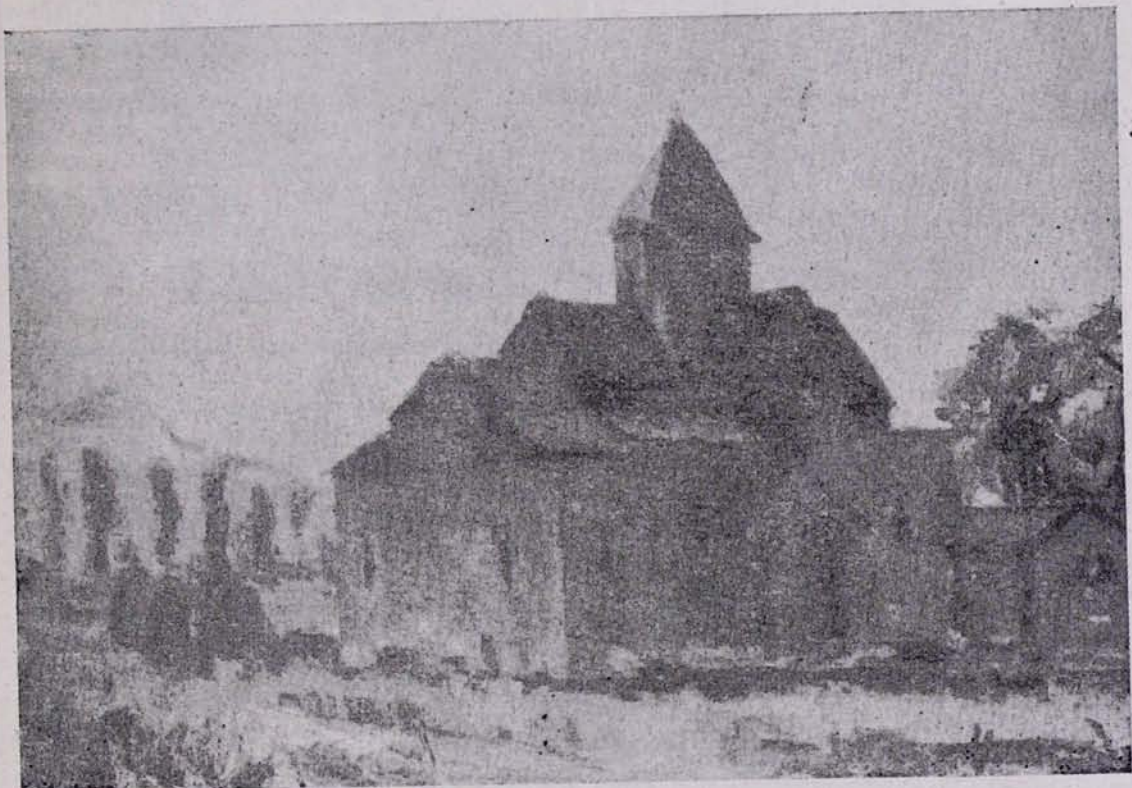
Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Նորին Սրբու-
թյուն վազգեն Ա.-ի Ռուսիստու շրջանում
ներկայացնում է մի նոր և կարևոր նպաստ
ֆրիստենական էկումենիզմի օգտին, երկու
եկեղեցիների հարաբերությունների խորաց-
ման և մեր ժողովուրդների ավանդական կա-
պերի սերտացման գործում:

Վ Ա Ջ Պ Ե Ն Ա

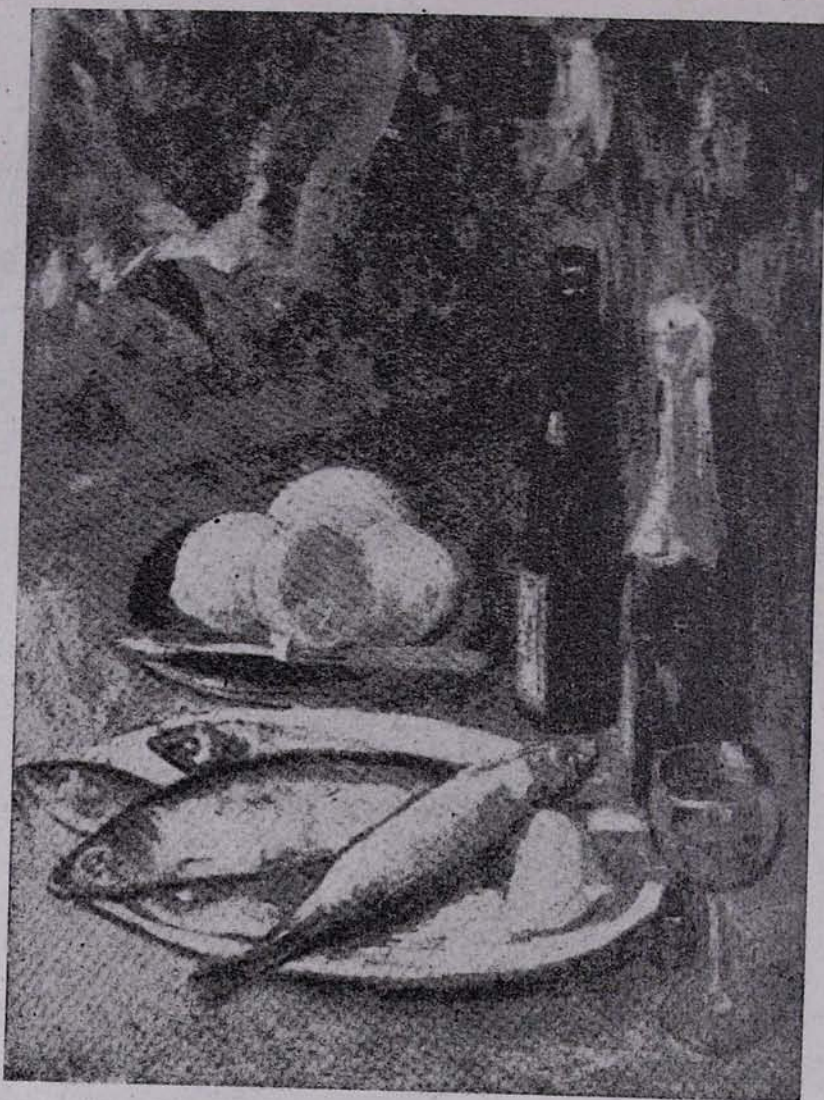
Ծայրագույն Պատրիարք և Կաթողիկոս
Ամենայն Հայոց

2 հուլիսի 1965 թ.

Բուխարեստ:

Ա. Գալանեի տաճարը (Նվեր նկարիչ Հրանտ Ավագյանից)

Նատուր-մորտ (Նվեր Նկարիչ Ասլանյանից, Սոֆիա)

Հունիսի 30-ին, չորեքշաբթի, առավոտյան ժամը 11-ին, Դավանությունների բաժանմունքի պետ պրոֆ. Դումիտրու Դոկարուն, հայոց առաջնորդարանի դահլիճում, Հայոց Հայրապետին պաշտոնական այցի է գալիս: Վեհափառ Հայրապետի և պրոֆ. Դոկարուի միջև տեղի է ունենում սիրալիր և մտերմական զրույց սրտագին մթնոլորտում:

Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ թեմական խորհրդի նիստ

Հունիսի 30-ից մինչև հուլիսի 2-ը, Վեհափառ Հայրապետը, ցերեկվա ժամերին, լինում է հայոց առաջնորդարանում, ուր հանդիպումներ և խորհրդակցություններ է ունե-

նում թեմական խորհրդի, եկեղեցական վարչության անդամների և պաշտոնյաների ու ռեկտոր կյանք» թերթի խմբագրական կազմի հետ: Այդ օրերին Վեհափառ Հայրապետն ընդունում է նաև բազմաթիվ ուղևորներ, ազգայինների, որոնք կարոտով և սիրով եկել էին մի անգամ ևս օրհնությունը առնելու իրենց նախկին առաջնորդի:

Հուլիսի 2-ին, կեսօրից հետո, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, հայոց առաջնորդարանում, տեղի է ունենում խորհրդակցական նիստ հոգևոր դասի, թեմական խորհրդի, եկեղեցական վարչության և պաշտոնեության, գլխավորությամբ թեմի առաջնորդ Տ. Տիրայր եպիսկոպոս Մարտիկյանի:

Թեմակալ առաջնորդ սրբազանը, նիստը բացելով, իր անսահման երախտագիտությունն է հայտնում Հայոց Հայրապետի Ռումինիա այցելության առթիվ և համայն ուսմինհայ ժողովրդի սերն ու հավատարմությունը դեպի Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին և Նրա Գահակալը Ապա Ս. Տիրայր եպիսկոպոսը հակիրճ կերպով զեկուցում է Վեհափառ Հայրապետին իր և թեմական խորհրդի գործունեության մասին: Իր խոսքի մեջ սրբազանը երախտագիտություն է հայտնում ուսմինհայ տակալ իշխանություններին և Դավանության բաժանմունքի հարգարժան ընդհանուր քարտուղարին, Հայոց Հայրապետի այցելության առթիվ ցույց տրված խորունկ ուշադրության և հարգանքի համար: Այնուհետև սրբազանը իր զննատանքն է հայտնում իրեն գործակից հանդիսացող թեմական և եկեղեցական մարմինների անդամներին ու պաշտոններին համազործակցության և աջակցության համար ի նպաստ թեմի աղգային-եկեղեցական կյանքի բարվոք առաջընթացի: Նիստի ժամանակ խոսք են առնում նաև թեմական խորհրդի ատենապետ զոկտ. Բամբուխյանը և եկեղեցական վարչության ատենապետ Գևորգ Կեռքյանը:

Վերջում, Վեհափառ Հայրապետը խոսք առնելով, իր անկեղծ գոհունակությունն է հայտնում Ռումինիայի հայոց թեմի կողմից այնքան անթերի կերպով կազմակերպված ընդունելությունների և հյուրասիրությունների համար ի ջանքեր և ջանքերի խոսքեր ուղղում թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Տիրայր սրբազանին, թեմական խորհրդին և Բուխարեստի եկեղեցական վարչության: Նիստը փակվում է Վեհափառ Հայրապետի «Պահպանիչ»-ով:

Վեհափառ Հայրապետը հրաժեշտ է առնում

Թեմական խորհրդի նիստից հետո, Վեհափառ Հայրապետն առաջնորդվում է եկեղեցի, ուր հայ հավատացյալների մեծ բազմություն է հավաքվել, հայցելու Վեհափառ Հայրապետի վերջին օրհնությունը: Պաշտոնվում է երեկոյան հանդիսավոր ժամերգու-

թյունը, որի ավարտին Վեհափառ Հայրապետը, հայտնապես հուզված, հրաժեշտի իր հուզումնալից խոսքն է ասում ժողովրդին և օրհնությունները բաշխում իր սիրեցյալ հոտին: Եկեղեցու շրջափակում հավաքված խոռոներում հայ հավատացյալների ծափող-ջուլնների և եկեղեցու զանգերի ղողանջի տակ, Վեհափառ Հայրապետը հրաժեշտ է առնում Սրբոց Հրեշտակապետաց եկեղեցուց և իր հարազատ ժողովրդից:

Հուլիսի 3-ին, շաբաթ, Վեհափառ Հայրապետի Բուխարեստ այցելության վերջին օրն է:

Առավոտյան, Վեհափառ Հայրապետը և ժուստիեիան Սրբազան Պատրիարքը, իրենց շքախմբերով, հանդիսավորապես մեկնում են դեպի Բուխարեստի միջազգային Բանհասա օդանավակայանը:

Նորին Ս. Օծություն Վազգեն Ա Կաթողիկոսին բարի ճանապարհ մաղթելու համար, օդանավակայանում են գտնվում բարձրաստիճան հոգևորականներ, ուսմին քահանաների մի մեծ խումբ, ինչպես նաև Հայ Եկեղեցու հոգևոր դասը և թեմական ու եկեղեցական վարչությունների բոլոր անդամները և բազմահարյուր ժողովուրդ, գլխավորությամբ թեմի առաջնորդ Ս. Տիրայր սրբազանի:

Օդանավակայանում Վեհափառ Հայրապետին ողջերթ են մաղթում Դավանությունների բաժանմունքի պետ պրոֆ. Դումիտրու Դոկաուլ, արտաքին գործերի մինիստրության ներկայացուցիչ ամբաստանոր Դիմիտրի Զոնեսկուն, դավանությունների տնօրեններ Ի. Օնցանուն և Կ. Նենչուն, ինչպես նաև սովետական դեսպանատան ներկայացուցիչներ:

Մեկնումի վերջին պահն է: Ընդհանուր հուզման և խանդավառության մեջ, երկու քույր եկեղեցիների Պետերը ողջագուրվում են եղբայրական մաքուր սիրով, միմյանց վերստին հանդիպելու քաղցր իղձով համակված: Քիչ հետո, ինքնաթիռը բարձրանում է եթեր, ուղղություն վերցնելով դեպի Մոսկվա, բոլոր ներկաների բարեմաղթությունների և ծափողջուլնների տարափի ներքո:

Բարի ճանապարհ Հայոց սիրելի Հայրապետին:

2. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻ

Վ Ե Յ Ե Ր Ո Ր Դ Պ Տ ՈՒ Յ Տ Ը *

Ա.— Հայ Եկեղեցին Արևելյան Եվրոպայի մեջ

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը Հայ Եկեղեցւոյ վեց դարերը փնտռելու կուգա այս ափերուն վրա, և օրհնելու բեկորները, որ դեռ կմնան այդ վեց դարերէն, իբրև տեսակ մը խորհրդանշան այն տաճնապններուն, զորս ապրեցաւ Հայ Եկեղեցին և մանավանդ մաքառումներուն, զորս մղեց այն դիմանալու համար հազար փորձութեան:

Եվ սակայն հայ ժողովուրդի պատմութեան բազմաթիւ գլուխներուն պես, շփոթ է նաև հայոց անցյալը հողի այն երկար երիզին վրա, որ Կիւսէն կսկսեր Պոլսո դուռներուն հասնելու համար, և շատ քիչ բան գիտենք այն պարագաներուն մասին, որոնց մեջ ծագում առին առաջին հայ կորիզները:

Այն զուլգ աղետները, որոնք Անիի կործանումն ու Կիլիկիան Հայաստանի չքացումն եղան ԺԱ և ԺԲ դարերուն և որոնք հայ ժողովուրդի հոծ զանգվածներ շորս հովերուն ցրվեցին, այնքան ահալոր եղան և շմեցուցիչ, որ մեզմե կծածկեն ճամբան, ուրկե

մեկնեցան քարավանները՝ հյուրընկալ ափեր որոնելու համար իրենց:

Այս շրջաններու պատմութեամբ զբաղողներս մեր կարգին կնճիռներ կստեղծենք մենք ալ: Այն մոլորութիւնը, որ երբեմն կհամակեր մեր երանելի նախնիքը դրախտէն սերած ըլլալու փառքը ավանդելու համար սերունդն սերունդ, կերպով մը վարակեր է մեզ ալ: Ժիգ մը ունինք առասպելներու կառչիլ, ամեն գինով հին երևալու համար մեր պատմած շրջաններուն մեջ:

Թշուրիմացութեան մեջ են մեր հին ու նոր բանասերները, որոնք հայ գաղութներու պատմութեանը հնութեամբ օծելու համար, գաղութի կորիզ կհաշակեն ամեն մեկ հայ հետք, որուն կհանդիպին աշխարհի այս կամ այն մասին վրա: Մեր կարծիքով, մեր գաղութները պետք է թվագրել այն պահէն, երբ հայ կորիզները համայնքի վերածված են արդեն, իսկ համայնքներ ստեղծված են բացառապես հայ եկեղեցիներու շուրջ:

* Վեհափառ Հայրապետի Ռումիի կատարած հով-վապետական այցելութեան առթիւ, ծանոթ բանասեր և սիրված մտավորական 2. Ճ. Սիրունի տպագրութեան է պատրաստել ? գլխից բազկացած մի բովանդակալից ուսումնասիրութիւն «Հայ Եկեղեցին ումեն հողի վրա» խորագրի ներքո, որից հրատարակում ենք որոշ հատվածներ, ամբողջական գործը շուտով տպագրված տեսնելու սրտագին ցանկութեամբ:— Խմբագրութուն «Էջմիածին» ամսագրի:

Արևելյան Եվրոպայի երկու ծայրերուն վրա ալ առասպելներով կսկսի հայը իր պատմութեանը: Անուններն ու թվականները, զորս ավանդութեանը մեզ կհասցնեն, բավական չեն սակայն հայ գաղութի կորիզներ ենթադրելու համար որքան Կիլի, նույնքան Բուլղարիո մեջ, ինչպես հունգար տիրապետութեան տակ եղած վայրերուն մեջ ալ, վայրեր, ուր հայ հետքեր անշուշտ եղած են,

Հայ Եկեղեցին այս շրջաններում մեջ ոտք կոխելին շատ առաջ:

Այսքանը սակայն ստույգ է, որ հետագայի հայ գաղութները Ուկրաինային մինչև Բալկան, կապ չունին առաջին այն հայ հետքերուն հետ, զորս կիրթվեցին որսալ մշուշին խորեն: Հայ Սփյուռքի պատմության համար անշուշտ արժեք ունին այդ հետքերը ևս, բայց պետք է շատ խոժոռ նայինք ետև, որպեսզի այդ արժեքը մեզ չզինուլցնեն:

Մեր ծանոթությունները կսկսին ճշգրիտ դառնալ հազիվ այն պահին, երբ ԺԴ դարուն Ղրիմին եվրոպական ափ կենտրոնին նոր քարավաններ, կայք փնտռելու համար ասպլենջական երկիրներում տակ, հավանաբար հետևելով ավելի կանուխ Մայր Հողին խույս տվողներու հետքերուն: Նույն այդ դարու առաջին կեսուն, Լեհաստան ու Մոլդովա ժամանած են արդեն առաջին հայ քարավանները, և բջիջ կազմած, հետագային ժամանողներու համար ալ: Մեծն Կազիմիր, երբ 1356-ին առանձնաշնորհումներ կուտար Լվովի հայոց, պետք էր հայերը վաղուց թիվ կազմած ըլլային հոն, իսկ Դրագոշ Վոդան, 1352-ին հիմնելու ատեն Մոլդովայի իշխանապետությունը, հայեր կգտներ այնտեղ:

Տասնյակ մը կաթողիկոսական կոնդակները, որոնք մեզ հասած են ԺԴ և ԺԵ դարերին, մեզ օգնության կուզան: Առաջին կոնդակը, որով Մեսրոպ կաթողիկոս Լվովի Աթոռին համար Գրիգորը եպիսկոպոս կձեռնադրե, 1364 թվականն է: Կհաջորդեն Կոստանդին և Թեոդորոս կաթողիկոսներու կոնդակները 1374 և 1383 թվականներուն, և անկե հետո, զանազան թվականներու, ուրիշ կաթողիկոսներուն ալ:

Դժբախտաբար կաթողիկոսական այդ կոնդակները ևս կնձիռներ կատեղծեն իրենց կարգին: Հայ համայնքներ մատնանշած ատեն Լվովի թեմին ենթակա շրջաններուն մեջ, կարճաժամանակ անտուններ ևս, որոնց տեղն ու ճշգրիտ կոչումը ճշտելու համար հայ բանասիրությունը կշարունակե վիճիլ: Մինչև այսօր ալ դեռ պարզված չէ, թե ո՞ւր կգտնվեն Մանքեբմանը, Պտինը¹, Ընկիսալան, զորս կհիշեն կաթողիկոսական այդ կոնդակները Լվովի թեմին ենթակա քաղաքներու կարգին:

Հայ թեմ, իրականին մեջ, ԺԴ դարու կեսերին է, որ կթագրվի ուրեմն: Ան ծնունդ կառնե Լվովի շրջանին և Մոլդովայի մեջ գրեթե միաժամանակ: Առաջին հայ եկեղեցիները և հետևաբար առաջին հայ համայնք-

ները կստեղծվին, երկու շրջաններուն մեջ ալ, նույն այդ դարու կեսերուն: Ըստ մեզ հասած տվյալներուն, առաջին հայ եկեղեցին Բոտոշանը կունենա 1350-ին, հետո՝ 1363-ին՝ Լվովը, Սիրեթը, Սուչավան և Լուցկան՝ հավանաբար 1388-են առաջ, 1395-ին՝ Յաշը, 1398-ին՝ Կամենեցը, և դեռ ուրիշ քաղաքներ հարևան զույգ գաղութներու մեջ:

Լվով և Սուչավա ամբողջ երեք դար հավակնած են հոգևոր կեդրոն դառնալու: Եվ եթե Լվով հաջողած է երբեմն ավելի ճարպիկ հանդիսանալ իր հավակնությանց մեջ և հարևան թեմը քանիցս ենթարկել իր հոգևոր իրավասության, Սուչավա փառքի իր շրջանները ունեցած է ինքն ալ, իր զույգ վանքերով և իր երկու և երեքմե ավելի եկեղեցիներով, ու երկար ատեն մնացած է հոգևոր օջախ մը Մոլդովայի հայ համայնքներուն համար, իր դիրքերը Յաշի և մասամբ ալ Բոտոշանի ղեկնե առաջ:

Լվով հազիվ կրցած է սակայն երեք դար դիմանալ: ԺԵ դարու կեսերուն, ան վաճառած է իր հոգին, լքելով իր պապերուն հավատքը, իր կապերը խղելով Հայ Եկեղեցիին հետ, և անոր պատմության մեջ ձգելով այնպիսի ամոթալի էջեր, որոնք երբեք պիտի չկրնային սրբվիլ: Ան ճգնած է հետո ուղկան նետել հարևան գաղութին ծոցին ներս ալ, և սակայն Մոլդովան շարունակած է ամուր մնալ Հռոմի մարդոտական բոլոր փորձերուն դեմ:

Քիչ հետո, Հայ Եկեղեցվո պատմութենին ինքզինք պիտի արտաքսեր Տրանսիլվանիո հայ գաղութը ևս, որ 1672-ին մեկնած Մոլդովային հոծ զանգվածով մը, ոչ իսկ զույգ տասնյակ տարի պիտի դիմանար Հռոմի և Ավստրիո սադրանքներուն ու անձնատուր պիտի ըլլար հոգվով, հետզհետե ընկճված իր ավանդությանց կառչած մնալու իր հուսահատ փորձերուն մեջ, իր ծագումը հիշելով հեռավոր մշուշի մը ընդմեջեն:

Մոլդովան, այդ օրեն ասդին, Հայ Եկեղեցվո միակ միջնաբերդը մնացած է այս շրջանակներուն մեջ: Ան կրցած է երեք դար ևս դիմանալ, հակառակ փորձություններուն, որոնք անսպակաս եղած են միշտ: Մինչ լեհահայր կուծանար անդին, և հայկական Տրանսիլվանիան կուրանար իր ավանդությունները, Մոլդովայի հայ համայնքները փարած կմնային իրենց պապեական հավատքին, կծկտած մնալով Հայ Եկեղեցվո պաշտպանությանը տակ:

Այնպես որ Արևելյան Եվրոպայի հոգևոր հայ կյանքը ի վերջո եկավ սեղմվիլ ռումեն երկիրներու մեջ, Մոլդովայի մեջ նախ, ուր

¹ Գուցե Աքերման, Վիտին—Խմբ:

ավանդությունները երկար դիմացան քան ուրիշ որևէ տեղ, հետո Մունտենիո² (Վալաբիա) մեջ ալ, ուր ևս հայ համայնքներ սկսած էին կազմվիլ Մուդուվային քիչ հետո, և վերջապես Դոբրուջայի³ մեջ, որ նույնպես իր հայ համայնքները բերավ կցեց նախկին երկու իշխանապետությանց հայ համայնքներուն:

Դարերը, ինչպես ամեն տեղ, իրենց դերը կատարեցին սակայն այս ափերուն վրա ալ: Սերունդներու համառությունը ալիքներուն դեմ կուրծք տալու՝ անզոր մնաց հեղեղին առջև, որ միշտ կարշավեր: Այլիչն անգամ, որ անընդհատ հոսեցավ դուրսեն, ուրիշ բան չըրավ, բայց եթե ատեն-ատեն թարմացնել անճիտվելու դատապարտված հեք ծառը:

Այսօր, Ռումանիո հայ թեմը համեստ մեկ մասնիկն է միայն Հայ Եկեղեցվու Ան, ինչպես ըսինք, խորհրդանշան մըն է առավելապես այն վեց դարերուն, զորս հայ գաղութը ապրեցավ իր հովանիին տակ, ասպնջական ժողովուրդի մը ծոցին մեջ, որուն ճիգերուն խառնեց իր ալ քրտինքը:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին այցը այս ափերուն առիթ եղավ քրքրելու մեր պատմության քանի մը մոռցված էջերը, մարդոց հիշողությունը թարմացնելու համար պարզապես: Այդ էջերը պետք է որ կցվեն այնուամենայնիվ Հայ Եկեղեցվու Հոգևոր Պետին ուղևորության, որովհետև շատ սերտ կապված էին անոնք Հայ Եկեղեցվու ապրած դարերուն հետ իսկ այս երկնքին տակ, հոգ չէ, թե արագ ակնարկն մը անդին լանցենին նոթերը, զորս ընթերցողը պիտի գտնե այս էջերուն մեջ:

Հետևաբար, պատմական նոթերը, որոնք սկսված են այս էջերուն մեջ, այս շրջանի հայության անցյալը ներկայացնելու բնույթը երբեք չունին: Անոնք կ'իտրծեն տալ պարզապես թիվեր ու դրվագներ Հայ Եկեղեցվու անցուցած կյանքին մասին այս ափերուն վրա, օգտվելով Հայ Եկեղեցվու Պետին անոնց տված սույն այցեն, և ուրեմն սահմանափակվելով առավելապես այն վայրերուն մեջ, ուրկե պիտի անցնեն Ան:

Եվ սակայն, Հայ Եկեղեցվու վեց դարերու այս պատմությունը արդար է, որ օր մը լրիվ գրվի, սկսելով այն օրերեն, երբ Հայ Եկեղեցին ինք ևս հետևեցավ տարագիր հայ քաղաքներուն, իր հովանիին տակ դիմացնելու համար զանոնք աշխարհի բոլոր փորձու-

թյուններուն, պատմելով, հանգրվան հանգրվան, բոլոր այն տաճնապները, որոնք փոթորկեցին վեց դարերու այդ կյանքը, հասնելու համար մեր օրերու մարդոց հոգեդարձի աղվոր, բայց տարաբախտ ճիգերուն:

Բ.— Անի քաղաք պառ մը կ'սպառի

1965 հունիս 24—25:

Հաղվաղեպորեն կտրվի մարդու ապրիլ հուլուններու այն պահերը, զորս ապրեցավ ամբողջ երկու օր Սուլալայի մեջ այս տողերը գրողը:

Ան քանիցս եղեր է Սուլալա, բայց ոչ մեկ ատեն այսքան խոռվե չէ համակեր իր հոգին, որովհետև ոչ մեկ ատեն այսքան խորունկն չէ լացեր Անի քաղաքը, որքան այս օրերուն, երբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս մըն է եկեր վերջին «Հոգևոր»-ն ըսնելու իր ավերակներուն վրա:

Մերունի քահանա մըն է, որ կհսկե Անիի ավերակներուն: Գնել քահանա Մանդալյան, «այս սրբավայրերու ծերուկ պահակը»,— ինչպես ան ինքզինք կոչեց Վեհափառին ուղղած իր ուղերձին մեջ,— Արմաշեն եկած նետված հոս, վերջին լուսարարն է այս աղոթատեղիներուն, ուր այնքան դարեր հայր խոսեր է իր Աստուծուն հետ՝ դիմանալու ուժ աղերսելով:

Սրբ Ս. Խաչ կ'մտնե Հայոց Կաթողիկոսը, իր օրհնությունը ա'լ հասկցող մը չկա: Ցանցառ են հայերը եկեղեցին լեցնող բարեպաշտներուն մեջ, բայց անոնց մեջ ալ իրենց պապերուն լեզուն լայ գիտցող մը: Ինչպե՞ս կկսկծան արդյոք ժամուն հեք պատերը, որոնք դարերով հայու աղոթք լսած են ու մխիթարված:

Խոռվեք մեզ կընկերանա, երբ կբարձրանանք քահանային սենյակը:

Հոս, ճիշտ այս սեղանին առջև, Վաղգեն վարդապետը իր քառասունքեն հանեցին: Սեղանին կմասնակցեր ծերունազարդ Կարապետ Կըրնան, հայազգի պատկառելի դատավորը, վերջին փշրանքը, որ Անիեն դեռ կմնար և որուն հետ ինքն ալ գերեզման պիտի մտներ. քանի մը տարի հետո, մեկտեղ տանելով դարերն ու իրենց ավանդությունները:

Պիտի չմոռնամ երբեք դրվագը, զոր Կըրնա մեզ պատմեց օր մը, ուսանողության իր տարիները հիշելու ատեն: Վիեննա, ուր կուսաներ, սենեկակից ունեցեր էր սերբ ուսանողներ, որոնք առտու մը նրբացրին մեջ զայն կկեցնեն հարցնելու համար, թե որո՞ւ հետ ժամերով կվիճեր գիշերը իր սենյակին մեջ:

— Մեկը չունեի մոտս,— կպատասխանե Կըրնա:

² Հարավային Ռումինիան Դանուբի ափերից մինչև Կալպատեան լեռնաշղթան:

³ Հարավ-արևելյան Ռումինիան, Սև ծովի ափին:

— Բայց բարձրաձայն խոսակցության ձայներ կուզային սենյակեդ,— կրսե սերբ ուսանող մը:

— Հասկցա,— կհարե Կրինա.— երբոր առանձին ըլլամ, հաճախ բարձրաձայն կխոսիմ մինակս, որպեսզի հայերենս շմոռնամ...:

— Այսպիսի ժողովուրդ մը մի՞թե կմեռնի,— կրսեն իրարու սերբ ուսանողները:

Այդպիսի ժողովուրդ մը բնա՛վ չի մեռնիր. բայց իր բեկորները, հայրենի հողեն հեռու, պիտի մեռնին ուշ կամ կանուխ, դիմանալու ի՛նչ ճիգ ալ փորձեն:

Կարապետ Կրինան վերջինն էր անոնց, որոնք դարեր հետո ալ դեռ պահեցին մայրենի բարբառը նվիրական ավանդի մը պես, բայց ի վերջո իրենց հետ զայն ալ գերեզման տարին:

Հիմա հայու այլևս չես հանդիպիր Սուշավայի մեջ, իսկ հայ բարբառը վաղուց է լռած խայտու: Հրաշա սեփական վերջին բախտավորն էր եղեր. հանդիպեր էր սուշավացի բահանայի մը, որ նույնպես Կարապետ Կրինա կկոչվեր, որ իր պապերուն բարբառը դեռ գիտեր: Մենք այդ բախտը չունեցանք: Մեր պատահած հայերը, ասկե շորս տասնամյակ առաջ, այլևս խոսքի բրդուճենք միայն կհիշեին:

Եվ սակայն, մինչև քանի մը սերունդ առաջ, հայ բարբառը երբեմն հոս ալ կլսվեր փողոցներուն մեջ. մարդիկ, իրար հանդիպած ատեն, դեռ կրսեին իրարու.

— Բարի օր կկամենամ ձեզ:

Կամ թե, տոնի օրերու՝

— Սուրբ օրդ շնորհավոր:

Հիմա հայ մը չկա, որուն հանդիպիս, հայ մը, որ քեզ իր տունը կանչե ըսելով.

— Մեզի զխամթը պի պաշխիք մեր մոտ աշխատելով (մեզ բախտավորութիւն պիտի ընծայեք մեզ այցելելով):

Փոխարեն, քարերն է որ կխոսին հիմա: Անոնցմե շատեր կմնան դեռ Սուշավայի մեջ, ժամերուն բակը լքված: Անոնց վրա դեռ կապրին հեք տառերը մեր լեզվին, որ մեռած է իսպառ, այդ քարերուն տակ թաղված մեռելներուն պես:

Կարդանք, օրինակ, տապանաքար մը, դոր ճակատագիրը բերեր, նետեր է Ս. Խաչ եկեղեցով բակը.

«Տապանս է այս Մարտիրոսին

Մեծ տաճարնի ետմիա պրբնին

Աստ եղեալ մարմին սորին

Ի ծերութե ժամանակին

Եւ առ Ած փախ գոգին

Թվ. ՌԿԱ մախի Իթին»:

1612 թվականը կրող այս քարին ներքև մոլորվացի երեմիայի Մովսիս իշխանին մաքսերուն պետ Մարտիրոսն է, որ կհանգչի...:

Ու ո՛վ դիտե դեռ ինչքա՛ն Մարտիրոսներ կան, որոնց քարերը մեզ չէ բերած այն ահավոր դահիճը, որ ժամանակն է...:

Կրարձրանանք հիմա Զամբա: Անգամ մըն ալ ելեր ենք այս բարձունքն ի վեր, 22 տարիներ առաջ, նորընծա վարդապետին հետ: Հիմա արդեն Զամբա կուգա Ան իբրեւ Հայոց Հայրապետ, ու իր հետը հայ և ռումեն բարձրաստիճան հոգևորականներու ամբողջ խումբ մը կա, որ պատկառանքով կբարձրանա սարն ի վեր ու երկյուղած կմտնե Զամբայի պատերեն ներս, ուր դարերը բազմաթիվ հայ եպիսկոպոսներ տեսան, և ուր ժէ դարուն սկիզբը այնքան ձեռագիրներ գրեց ու ծաղկեց Ղաղար Բաբերդցին:

Հիմա լքված է Զամբան, ու ա՛լ աղոթք չի լսվիր Ս. Օգսենդի այս դարավոր տաճարին մեջ: Բայց դարերը իրենց փառքը դեռ կապահեն անոր խարխլած պատերուն վրա, ու արվեստի մարդիկ միշտ անոնց պիտի մոտենան երկյուղած, այո՛, ուխտավորներու պես:

Երբ հոգևորականներու պատկառելի խումբը կմտնե պարիսպներեն ներս, տարբեր հուզումով մը լեցված է հոգիս. ոչ ոք չի տեսներ անշուշտ սարսուռը, որ համակած է զիս, և թող չծիծաղի ընթերցողը ևս, երբ իրեն ըսեմ, թե ուխտի կուգամ ես ալ Զամբային, խորհրդավոր այս օրը, երբ էջմիածինը ողջույն է զրկեր հեռավոր այս Ս. Օգսենդին, որուն, ավա՛ղ, վաղուց է մատաղ բերող չկա Ս. Հակոբի տոներուն:

... Զարհուրելի պահու մը, երբ անասուններու վագոնի մը մեջ թխմված, դեպի անծանոթը կբշվեինք, և երբ ծարավեն ու տենդեն պապակած, լեղուն վագոնին սառած պատերուն կքսեի զովանալու համար վայրկյան մը, չեմ գիտեր ուրկե ուր հոգիես հանկարծ տարօրինակ աղերս մը թռավ:

— Ըրե՛, Աստված, որ անգամ մըն ալ խմեմ Զամբայի հորեն...:

Ընթերցողը հարկավ գիտե, թե ամենեն այլանդակ մտածումները ամենեն ահավոր վայրկյաններու կխուժեն մեր մեջ, բայց ան չի գիտեր, թե 1945 դեկտեմբեր 13-ն էր այդ օրը, երբ Սիբիր կփոխադրվեինք: Ս. Հակոբը այդ վագոնին մեջ կգտներ զիս այդ տարին, տենդեն ու ծարավեն խելահեղ: Եվ ըսեք հիմա, որ խորհրդավոր բան մը չկա այն աղերսին մեջ, որ սրտես ժայթքեց այդ դժոգակ պահուն, և այն պատեհութիւն մեջ, որ ինձ տրված է այսօր այցի գալու Ս. Օգսենդին:

Ու այն միևնույն պատուքը, որ շրթներս տողորեր էր քսան տարիներ առաջ հոգեկան տազնապի մը պահուն, զիս համակած է կարծես հիմա ալ, երբ բաժակ մը ջուր կխնդրեմ Զամբայի հորեն...:

Ու ոչ ոք չգիտցավ, թե քանի՜ տարիներու պապակ մը կսփոփեր ան... Ու ոչ ոք չանդարարձավ շրթներս խոտովող սարսուռին...:

Զամբայեն Ս. Խաչ կղանանք կրկին; ծերունի քահանային տունը, մեյմեկ սուրճ առնելու։ Ռումեն բարձրաստիճան հոգևորականներու ամբողջ խումբ մը կընկերանա միշտ Վեհափառին, ու համով ստուգիս մը կսկսի դարերու անցքին մասին այս փերին։ Բոլորը շփոթած են երկու վանք ու երկու ալ եկեղեցի գտած ըլլալուն համար քաղաքի մը մեջ, ուր հայ գրեթե չկա այսօր, ու իրենց շփոթութիւնը ավելի կաճի, երբոր կիմանան, թե ուրիշ երեք եկեղեցիներ ևս երբեմն եղեր են այստեղ։

Ու ո՞վ կրնա չզարմանալ, երբ այդքան աղոթատեղիներ պատմութեան հանձնած են իրենք զիրենք, լքված առհասարակ...:

Ավանդութիւնը շորս հազար հայ ընտանիք կը բերն այստեղ Մոլոտովայի ծաղկիլ սկսած օրերուն։ Ո՛ւր են անոնց հետքերը։

Ապերտասն այս հարցումը ցցվեր է մարդոց մտածումին մեջ, ամեն անգամ, որ անոնք պատմութիւնը թղթատեր են։

Այդ դաժան հարցումը մեզ ալ ուղղվեր է հաճախ, ու շվարեր ենք պատասխան փնտրած ատեն։

Ինչո՞ւ հայր հատավ Մոլոտովայի «յոթը քաղաք»-ներուն մեջ, ու ինչո՞ւ հատավ հոս, Սուլավայի մեջ...:

Շվարեր ենք, որովհետեւ մեզ դուրին չէ եղեր վճռել, թե ինչո՞ւ, օրինակ, մեկ դարու ընթացքին չքացավ Սուլավան։ Բազմաթիւ ազդակներ քով-քովի կան այդ աղետը դարձնելու համար։ Մեծ դեր կատարեցին տնտեսական պայմանները նախ ավստրիական տիրապետութեան տակ. քանի Սուլավա կորսնցուց չիր տնտեսական կարևորութիւնը, այնքան շատցավ թիւը քաղաքին հեռացողներուն։ Փոքր դեր չխաղաց նաև անձիտումը, նվազումը ամուսնութեանց և ամուսնութիւնը հայ ընտանիքներուն։

Դեռ նոր, համբերութիւնն ունեցանք ցուցակ կազմելու մեկ ու կես դարու ընթացքին Սուլավայի մեջ ծնած հայ մանուկներուն։ 1800-են մինչև 1850 ծնունդներուն թիւն է եղած 2068, ԺԹ դարու երկրորդ կիսուն՝ 841, և վերջին հիսուն տարիներուն՝ հազիւ թե 163։

Անձիտում չէ, հապա ի՞նչ է աս...:

Սլլասերումը դեր չէ խաղացեր, եթե Սուլավան չքացեր է դարու մը ընթացքին։ Քիչ են եղեր իրենց ծագումն ամեցողները, իրենց պապերուն հավատքը ուրացողները հոս։ Սուլավան նոսրացեր, հատե՛ր է ներսնն։

Հայկական Սուլավան երբեմն տարածված էր նաև իր շրջակա քաղաքներուն ու գյուղերուն մեջ։ Գյուղեր կային, որ կպատկանէին սուլավացի հայերուն իրենց, կամ կվերցվէին անոնց կողմէ կապալով։ Այդպես էին, օրինակ, Թեոդորեշտ, Շկեյա, Ռումանեշտ, Յակոբեշտ, Դերմանեշտ, Օրոսչեն, և դեռ շատ այսպիսի գյուղեր։

1882 հոկտեմբեր 15 թվականով վավերաթուղթ մը, որ կնեկայացնէ ցուցակը հայ համայնքին մեջ քվեարկութեան իրավունք ունեցող 177 անձերուն, կթվէ անոնց ապրած վայրերը ևս։ Մոտ կեսը, այն է 87 հոգին, կրնակին Սուլավայի մեջ։ Հետո կուգան Հոմորի, Իլիշեշտի, Ռատաուձի, Շկեյայի, Ռոնեշտի, Տոռնայի, Ռոսոխաչի, Չերնովիցի, Պրեշտի, Սուգայի, Գաշիգայի մեջ բնակողները։ Քվեարկութեան իրավունք ունեցող հայեր կապրեին նաև ուրիշ 22 ավաններու մեջ։

Հիմա հայերի դատարկ են բոլոր այդ վայրերը։

Սուլավայի հայերեն շատերը կարկառուն դիրք ունեին ինչպէս քաղաքին, նույնպէս շրջանին, նույնիսկ ամբողջ երկրին մեջ։ «Տոն» տիտղոսով հայ ընտանիքներ եթե միայն Փրունգովներն ու Քափրիններն էին, փոխարեն, բազմաթիւ էին երկրին տնտեսական կյանքին մեջ դեր կատարող սուլավացիները։

Վավերաթուղթ մը, որ կթվագրվի անցյալ դարու առաջին տարիներին, մեզ գաղափար կուտա հայոց դիրքին մասին Սուլավայի մեջ իբրև առևտրական տարր։ Առաջին հերթին ան կհիշէ «եզի արքատուր» և «տավրով արքատուր» ընողները, և հետո հինգ դասի կը բաժնէ քաղաքին հայ վաճառականները, — «օտաւրով մեծ պաղըրկան», «մոշիայով մեծ պաղըրկան», «պալաւրով մեծ պաղըրկան», «ձարթով պաղըրկան» և «միջակ պաղըրկան»։ Իսկ հայոց ըրած արհեստներուն մեջ կթվէ «սաբօնար»-ը (օճառագործ), «ջօպօթար»-ը (մուճակագործ), «կոշքար»-ը (կոշկակար), «պլանձի»-ն (մուշտակագործ), «պաքալիաով տուքանչի»-ն (նպարավաճառ) և «սուրունի»-ն (մաշկագործ)։

Քանի մը հայեր միայն կան հիմա պետական ծառայութեան մեջ։

Քանի՜-քանի՜ անգամ սակայն Սուլավան փորձեց ճողոպրիլ մահվան ճիրաններին, թերևս ոչ մեկը հայ գաղութներին այնքան ուժով չէ կոպր դարերուն դեմ: Ան նախ փորձեց դիմանալ, կովան ըրած իրեն հայրենի ավանդությունները Փարած մնաց իր պապերու հավատքին: Ու մինչ ավերին կուրծք տալ չլրացավ հարևան կովով, ինք ամուսնյան մատնեց մարդորաներու բոլոր փորձերը: Ան երբեք ալ Մայրենի Եկեղեցվո հովանիին չհեռացավ, նույնիսկ երբ պարագաները Ավստրիո տիրապետության հանձնեցին զինքն ալ բովանդակ Բուքովինայի⁴ հետ, ու կաթոլիկ կայսրության մեջ միակ հայ կորիզը մնաց, որ չվաճառեց իր հոգին, մինչ կովն ու Տրանսիլվանիան ծունկ չղծեր էին վաղուց:

Սուլավա եթե երկար դիմացավ, այդ բանը կպարտի նախ իր ներսը ամուր պահած սրբություններուն, որոնցմե բան մը չղճեց: Մատաղները, զորս իր վանքերուն կրնիր տարին երկու հեղ այնքան երկյուղածությամբ, հայրենի ավանդությանց հեռավոր արձագանքն էին: Հայ Եկեղեցվո հետ կապված ա-մեն սովորություն զուրգուրանքով փոխանցեց սերունդն սերունդ: Մինչև մեր օրերուն ալ աճուրդի կղներ եկեղեցվո վարագույրը բանալու, խաչը ջուրն հանելու, Դանիելին գիրքը կարդալու փառքը, ու մրցումը, որ կմղվեր այդ փառքը կորզելու համար, իր ժամուն ամենն ուշագրավ եկամուտներն մեկը կազմեց տարվետարի:

Անոնք, որ ինձ պես առիթ ունեցեր են կամ պիտի ունենան օր մը աչքն անցնելու հազարավոր վավերաթուղթեր, զորս դիպվածը կրցեր է կորուստն փրկել, ապշած պիտի մնան Սուլավայի թափած ճիգերուն համար հանուն իր սրբություններուն: Հայ լեզուն մեկն էր եղեր անոնցմե և Սուլավա զայն հասցուց մեր դարու սեմին: Հայ բարբառը ան պահպանեց ինչպես իր ընտանիքին ներս, նույնպես իր նամակագրությանց մեջ, ու ատաղձ կտակեց հայ բանասիրության:

Գուրգուրանքը, զոր ան շուայեց հայ դպրոցին, մեկն էր ամենն հուզիչ նախանձախնդրություններն, որոնց փարեցավ պահ մը ավելի դիմանալու համար հեղեղին:

Երբ մարդ կթղթատե, օրինակ, հայ դպրոցի մատյաններ ուսման պետական արխիվներուն կամ ուսմանահայ թեմական ալիքի վին մեջ, շի կրնար չլեցվիլ հպարտությամբ, բայց և դառնությամբ. հպարտություն այն մեծ՝ ճիգին համար, զոր Սուլավա ամբողջ

դար մը ըրավ իր հայ դպրոցն ունենալու համար, և, ավա՜ղ, նաև դառնություն ի տես աղետին, որուն կու գնաց ի վերջո Անիի վերջին պատենը այս ավերուն վրա:

Սուլավա կզգար, որ կհիշեր ներսն, ու թարմանալու փորձեր հաճախ ըրավ: Գիտեր, որ ա՛լ ցամաքած է իր հեք արգանդը, և ուզեց նոր հայեր բերել իր ծոցը:

Սա շենքը, Ս. Խաչի բակին մեջ, որ հիմա իբր դպրոց կծառայե օտարին, Քրիստեա Հաջիի կտակով կառուցվածն էր: Հայրենասեր, բայց միամիտ այս մարդը գումար մը ձգեք էր աղգին, որպեսզի որբանոց մը հիմնվի Ս. Խաչի հովանիին տակ, երկու սեռե հայ մանուկներ բերվին հոն, տուն-տեղ ըլլան Սուլավայի մեջ ու զայն կրկին շենցնեն օր մը:

Սուլավան նման երազ մը ապրեր էր քանի մը տասնյակ տարի առաջ ալ, Ադանայի ջարդերն քիչ հետո: Տասնյակ մը որբեր բերեր էր Պոլսն, զանոնք խնամեր, հուսալով, որ անոնք պիտի թարմացնեն հայ ընտանիքները Սուլավայի մեջ: Որբերը մեծցեր, մարդ էին եղեր, բայց անոնք ավելի դյուրավ էին ուծացեր, քան դարերուն կուրծք տվող այս հեք հայերը:

Ուրբաթ օր մըն էր, երբ Վազգեն նորն-ծան իր վարդապետական անդրանիկ պատարագը կրներ Հաճկատարի մեջ, 28 նոյեմբեր 1943-ին, քանի մը վկաներու առջև, որոնցմե մեկն ալ մենք էինք: Քսաներկու տարիներ հետո, ուրբաթ առտու մըն է դարձյալ, որ կընկերանանք իրեն, երբ իր շքախումբին ու ռումբն բարձրաստիճան հոգևորականներուն հետ Հաճկատար կուգա այս անգամ իբրև Հայոց Հայրապետ, տեսնելու համար խուցը, ուր իր քառասունը անցուց, և լուսավորչին ողջույն բերելու համար Հաճկատար Ս. Աստվածածնին, որ դարերի ի վեր հայ հավատքը կալահպանն հեռավոր այս բլուրին վրա:

Յանցառ են հիմա հայերը, որ ուխտի կուգան իրեն: Փոխարեն, ուրբաթն ուրբաթ, Հաճկատարը կլեցվի ուսման ուխտավորներով, որոնք գյուղերին կուգան հրաշք աղերսելու հայոց Աստվածածնին: Պետք է տեսնել երկյուղածությունը այդ գեղջուկներուն, երբ անոնք ծնկաչոք կբարձրանան նվիրական բլուրը և ծնկաչոք ալ երիցս կդառնան հայոց վանքին շուրջ:

Այս անգամ ավելի ստվար են եկած մուսուկա և հեռավոր գյուղերեն, իմանալով, որ Հայոց Կաթողիկոսը ինքը Հաճկատար պիտի գա անձամբ, և պիտի օրհնե ուխտավորները: Հոգևորական թափոքը հազիվ ճամբա կգտնե

⁴ Մոլդովայի հյուսիսային շրջանը, դեպի լեհական սահման:

սակայն տաճար մտնելու համար. իր քայլերուն առջև պառկած են դարման տենչացող աղջնակներ, կիներ, որպեսզի թափորը իրենց վրային անցնի, կոխոտեն նույնիսկ զիրենք: Մարդկային տառապանքը, ա՜հ, որքա՛ն հզոր է երբեմն...:

Շատ քիչ պատարագներ այնքան խորհրդավոր եղած են ու այնքան հուզիչ, որքան այդ օրվանը Հաճկատարի փոքրիկ այդ տաճարին մեջ: Զայն կմատուցանեն Գևորգ Սեբաղդարյան երիտասարդ վարդապետը, ի ներկայությամբ Վեհափառին և իրեն ընկերացող հայ և ռումին հոգևորականություն: Հանդիսավոր հանդիպումներ շատ եղան, վերջին տասը օրերուն, Ռումանիո գանազան եկեղեցիներուն մեջ: Բայց ուրիշ քաղցրություն ուներ Հաճկատարին: Գրկախառնում մըն էր ան հին դարերուն հետ, որոնք աղոթք էին Հաճկատարի կամարներուն տակ, — տոնախմբությունը հոգեկան կյանքին, զոր Հայ եկեղեցին ընկերացուցեր էր հայ հողեն փախչող քաբավաններուն: Եվ միևնույն ատեն պանծացումը Հայ և Ռումին եկեղեցիներունոր եղբայրության, նվիրական բարձունքի մը վրա, որ հայ հավատքը կխորհրդանշեր դարավոր իր ջերմությանը մեջ:

Մատաղի սեղան շունեցանք: Փոխարեն, Հաճկատարը կողք-կողքի սեղան նստեցուց Հայ և Ռումին եկեղեցիները ու քանի մը տասնյակ հայ ուխտավորներ Սուլավային, Բուրեղեն, Բոտոշանեն և Ռումանեն ու սեղանը վերածեց եղբայրական տոնի մը, որպիսին ունեցած չէր Հաճկատարը դարավոր իր պատմության մեջ: Անուշ հուզումը համակեր էր բոլորս, հայ և ռումին: Փոխադարձ եղբայրության և սիրո ցույցեր բազմիցս ունեցած են երկու ժողովուրդները, բայց տարբեր է այսօրվանը: Անոնք կզրկախառնվին իրենց հավատքին մեջ ալ այսօր:

Հուզման այս պահուն, զոր կունենամ Հաճկատարի սեղանին վրա, քանի մը խոսք ըսելու համար բաժակը ձեռքս, կշվարիմ բառերը որոնած ատեն: Ինչպե՞ս բառ ճարել, երբոր դարերը, որ Հաճկատարի ստորոտեն անցան, հոգիդ կճմլեն հիմա, երբոր կզգաս, որ Անին իր հուսկ բեկորները քամիներուն է հանձնել այս ափերուն վրա ալ, երբոր կտեսնես, որ այստեղ, շուրջդ, «Անի քաղաք նստեր կուլա...»:

Ու հանկարծ սիրտդ կփղկփի մեկեն, տեսնելով մենավոր այս վանքը, որ կհսկե ավերակներուն վրա, զորս Անին թողուց հոս. կուզե դիմանալ, որպեսզի դեռ երկար պատմե աշխարհին, թե հայեր անցած են հոսկե, աղետներեն փախչելով, բայց սերմ ցանելով իրենց ամեն մեկ քայլին. որպեսզի վկայե

վաղվան մարդոց ալ, որ երկար տոկաց հայը հոս, որովհետև փարած մնաց իր պապերուն հավատքին, որ եթե սպառեց զայն ժամանակը ի վերջո, իր կանթեղին մեջ յուզն անսպառ ըրավ վերջին հայը...:

Այդ մտածումն է, որ հուզումդ կամոքե պահ մը, ու կզգաս, որ «Անի քաղաք պահ մը կժպտի», հպարտ, որ վերջին հայը յուզը անսպառ ըրավ Աստվածամոր կանթեղին մեջ, որպեսզի Ան հսկե իր ալ աճյուններուն, երբոր ինքն ալ այլևս չըլլա...:

Մտածումս պահ մը թեև առած կսուրահետե, կտեսնե, որ կողջագուրվին իր դեմը երկու եկեղեցիները, ու կհիշե պահերը, երբոր անոնք իրարու խոժոռ տայեցան երբեմն. կհիշե, որ ավելի քան չորս դար առաջ, 1551-ին, շար իշխան մը, որ Շոտֆան Ռառնչն էր, ավերեց սույն Հաճկատարը: Զորս դար հետո, երկու հոգևոր պետեր սիրո համբույրներ կփոխանակեին իրարու հետ, ու անուշ խոսքեր կըսեին իրարու երկու եկեղեցիները, այս պատմական Ս. Սեղանին վրա, մինչ Հաճկատար Ս. Աստվածածինը, քիչ անդին, սփոփանք կբաշխե-իրեն դիմող ռումին հավատացյալներուն...:

Շրթունքներս շունչ կառնեն մեկեն այս քաղցր մտածումներուն հետ, բառերը կսկսին հորդիլ սրտես, որովհետև ա՛լ գտնված է աղվոր բնաբանը.

«Անի քաղաք պահ մը կժպտի...»:

Ժամ է, որ ա՛լ հեռանանք դարերեն ու անոնց դիզած ավերակներեն, դանոնք հանձնած Հաճկատարի մայրական պահպանությանը...:

Կառախումբը, որ մեզ կրածնե Սուլավային, մեր հետ կտանի անուշ հուզումն ալ, զոր Հաճկատարը այդ օրը մեզ ապրեցուց, և վերջին բառերը մեր բաժակաճառին.

«Անի քաղաք պահ մը կժպտի...»:

Գ.— Մինչ կողջագուրվին եկեղեցիները

Հուզիչ եղավ երկու եկեղեցիներու ողջագուրումը: Համբույրը, զոր երկու հոգևոր պետերը կփոխանակեին, կուզար նվիրագործել, անգամ մը ևս, երկու ժողովուրդներու սիրո դարավոր կապը:

Սիրո այդ կապը դիմացեր էր շատ մը փորձությունաց, ու հիմա անգամ մը ևս կսրբագործվի եղբայրական այն ցույցերուն մեջ, որով Ռումին եկեղեցին կընդունի Հայ եկեղեցվո Հոգևոր Պետը:

Ու ժողովրդական խանդավառությունը, որ երկու եկեղեցիներու գրկախառնումին կընկերանար, երկու եկեղեցիներու պաշտոնական այս հանդիպումը կվերածեր եղբայրա-

կան տոնի մը, ուր կողակողներ երկու ժողովուրդներու սիրելի կենակցութիւնը վեց և ավելի դարերու ընթացքին:

Արդարեւ, հայը հազվադեպորեն որեւէ հողի վրա այնքան ջերմ ասպնջականութիւն գտած է, որքան այս երկնքին տակ, և թերեւ ոչ մէկ տեղ այնքան սիրով քրտինք չէ թափած, որքան ուսման ժողովուրդի ծոցին մեջ: Ավելին. Արեւելեան Եվրոպայի երկրներին ոչ մէկուն մեջ այնքան աղատ չէ շնչած Հայ Եկեղեցին և այնքան երկար չէ դիմացած, որքան այս ափերուն վրա:

«Կրօնական հանդուրժողութիւնը», զոր ուսման ժողովուրդի մեծագույն առաքինութիւններին մեկը հռչակեց ուսման մեծ պատմարան մը, որպիսին էր Բողոքան Հաշտեան, ձրի տիաղոս մը չէր իրականին մեջ: Ծիշտ է, կրօնական հանդուրժողութիւնը իմացութիւն մըն է, որ դիմագիծ կփոխե դարե դար և միջավայրե միջավայր, բայց բոլոր պարագաներու տակ վկան է ան ասպնջական ոգիի մը, որ եղբայր կղարձեն հարեանները:

Ուսման ժողովուրդը հանդուրժող եղաւ իրոր. եղաւ, երբ դժվար էր ըլլալ այդպիսին, երբ կրօնական մոլեռանդութիւնը դարերուն հետ դեռ կըսէր սանձարձակ, ու կկաշկանդէր մարդոց հոգին, խրամատ բանալով ժողովուրդի ժողովուրդ և հարեան հարեան, երբ դուրսեն ևս կհրահրէին այդ մոլեռանդութիւնը, փորձելով թշնամի դարձնել նույնիսկ եղբայրը եղբոր:

Մեր պատմութիւնը դժնդակ պահեր անշուշտ այստեղ ալ անցուց: Իրաւ ալ, ի հեռուկայ այն գուրգուրանքին, որով ընդունվեր էին հայ քարվանները այս երկնքին տակ ապաստան փնտռած ատեն, և այն սրտագին ջերմութիւնը, որով հայը իր տքնութիւնը կպարզէ հշուրդնկալ հողին, Հայ Եկեղեցին հոգի պահեր ունեցաւ այնուամենայնիւ:

Պետք է ըսել սակայն, որ հավանական դալանափոխութիւն մը վտանգը երբեք չապրեցաւ հայը ուսման երկիրներու մեջ: Վարդանցով դեպք մըն էր խելագար այն փորձը, զոր Շտեֆան Ռաուշ Վոդան ըրաւ 1551-ին Մուղղվայի հայերը օրթողոքս դարձնելու համար, հալածանք, որ յոթը քաղաքներու մեջ (Սուլայա, Յաշ, Ռոման, Բոտոշան, Հոտին, Սիրեստ և Վասուլ) շղթայաղերծված միեւնույն ատեն, նոդկանքով կարձանագրե ուսման պատմութիւնը ինքն իսկ:

Զանազան հալածանքներ, զորս հայը կրեց անկէ հետո, տարբեր ընույթ ունենին: Անոնք պարզապէս հետեանքն էին քաղաքական դեպքերու, որոնց մեջ մաս առած էին իրենք հայերն ալ, և որոնք իրենց դեմ թշնամութիւնը գրգռեց էին այս կամ այն իշխանին:

Եվ սակայն, «կրօնական հանդուրժողութիւնը», զոր ուսման ժողովուրդին իբր փառքի տիաղոս կուտան իր պատմագիրները, փորձութիւն պահեր ունեցաւ ինքն ալ:

Այդ այն վայրկյաններուն էր, երբ Ֆեները, թուրքին մեղսակցութեամբ, իր թաթը տալով ուսման երկիրներու վրա, իր տիրապետութիւն տակ առաւ իշխանական զույգ աթոռները Յաշի և Բուքրեշի մեջ, իր բարբրը մխրձեց ուսման կյանքին ներս, և հույն հոգևորականներով ողողեց ուսման զույգ իշխանապետութիւնները: Անոնց հետ մեկտեղ ներս մտաւ նաև «Արցիժուրը»⁵:

Դ.— Վերջին քրթնջութիւնները

Ի հեռուկայ սակայն բոլոր այս անհեթեթութիւնց ու քրթնջութիւններուն, դարը թոթված էր արդեն իր մոլեռանդութիւնը:

Ուսման Եկեղեցիով ծոցին մեջ նոր սերունդ հասած էր, որ այլևս կրնար պժգանքով նայել երեկվան վրա: Տակաւ վերջ էին սկսեք գտնել տեղի որակումները, զորս սերունդները փոխանցեց էին մեկը մյուսին, և զանոնք տեղավորեց եկեղեցական գրքերու մեջ ալ:

Դեռ անշուշտ հիմնապէս չէր ուսումնասիրված Հայ Եկեղեցին իր պատմութիւն ու վարդապետութիւն մեջ, և թյուրիմացութիւններ, ինչպէս և սխալ դատաստաններ դեռ կային: Բայց նախապաշարումներն ու կիրքը այլևս չէին շեշտ դնողը Հայ Եկեղեցիով նվիրված հետազոտութիւն մեջ:

Դիմիտրու Դանն էր մեկը այն ուսման հոգևորականներն, որոնք Հայ Եկեղեցիով և հայ հալատացալներով ևս զբաղեցան, այլևս պաղարշուն մոտենալով անցյալին: Բացի Մինաս Թոխատեցիի ողբեն, 1551-ի շարաշուք դեպքերուն մասին, որուն գերմաներեն թարգմանութիւնը պիտի տար 1894-ին Չերնուցի մեջ, նույն քաղաքին մեջ լույս ընծայեց Դանն պատմական աշխատութիւն մը Բուքովինայի հայերուն մասին, նախ 1890-ին գերմաներեն և 1891-ին ուսման լեզվով, աշխատութիւն, որ հայերենի ևս պիտի թարգմանվեր նույն տարին:

Դիմիտրու Դան 1896-ին համառոտ գրքուկի մը նյութ պիտի ընէր Մուղղվայի և Բուքովինայի մեջ գտնված շորս ամենահին հայերեն ձեռագրերը, ու ավելի հետո, 1902-ին, պիտի զբաղէր, ուրիշ գրքուկի մը մեջ, Հայ Եկեղեցիով միաբնակութեամբ⁶, և

⁵ Վերալորական բառ Հայ Եկեղեցու հասցին:

⁶ «Արեւելեան հայք ի Բուքովինա», թարգմ. Լ. Գրիգոր վարդապետ Գալմիսյայան, Վիեննա, 1891:

⁷ Dan Ilie Mitru, «Monofisismul în biserică armeană orientală», Cernăuți, 1902.

վերջապես, 1904-ին լույս պիտի ընծայեր, միշտ Զերնուցի մեջ, ռումաներեն և գերմաներեն երկու գրքովյալ հայկական սովորությունը և հավատալիքներու մասին ծնունդի, հարսնիքի և հուղարկավորությանց առթիվ:

Քիչ հետո, ռումեն ուրիշ քահանա մը, Միրոն Սաբելար, թեզի մը նյութ կառնե՛ր Հայ և Ռումեն եկեղեցիներու միջև գոյություն ունեցող զանազանությունները և զայն կտպագրե՛ր առանձին գրքովյալով ալ⁸:

Շատ ավելի նոր օրերու, այս անգամ արւելեն «Orthodoxia»-ի էջերէն, Հայ եկեղեցիով և իր վարդապետութեամբ պիտի զբաղե՛ր աստվածաբանական կաճառի հոգևորական դասախոսներէն մին, Ն. Գիցեսկուն, օրթոդոքսության և արևելյան եկեղեցիներու միջև հարաբերությունները լուսաբանելու առթիւ⁹:

Բոլոր այս գրությունները՝ արդեն թո՛թափած լիճիկն ըլլալ հին օրերու նեղմիտ ոգին, և առավելապէս պատմական մտահոգությունը որդեգրել իբր ուղեցուցց: Եվ այնուամենայնիվ անոնք զերծ չեն թյուրիմացություններէ, որոնք թերևս չսպրդե՛ին, եթէ անոնց հեղինակները տեղյակ ըլլային հայ աղբյուրներու Շնորհալին, օրինակ, որ իր «Ընդհանրական»-ով զիրենք ճշմարտության պիտի առաջնորդե՛ր բազմաթիւ իրենց տարակարծություններուն ատեն, ոչ մեկուն մատչելի եղած է: Իսկ արդեն ուղղակի հանցանք է, երբ 1910-էն հետո կատարված որե՛է հետազոտություն Հայ եկեղեցւոյ մասին Օրմանյանը կանտեսե: Այդ թվականէն հետո լույս տեսած, գիտնականներուն մատչելի եղող բոլոր լեզուներով, Օրմանյանի «Հայ եկեղեցի»-ն օտար որե՛է հեղինակ պիտի փրկե՛ր ամեն շփոթութենէ, և ըսենք նաև՝ ամեն սայթաքումէ:

Ուղղակի Հայ եկեղեցիով զբաղող ռումեն հոգևորականներու կողմէն, ներելի պիտի չըլլար մոռացության տալ նաև անոնք, որ զանազան առիթներով հետազոտության նյութ ըրած են հայ մշակութի տարբեր մարդերը: Անհրաժեշտ է հիշել, օրինակ, Զորջե Ատրնեսկուն, Կլուժի աստվածաբանական վարժարանի դասախոս, որ խղճամիտ ուսումնասիրություն մը նվիրեց հայ ոսկեդարուն, Աստվածաշունչի հայերէն թարգմանության 15-րդ դարադարձին առթիւ: Հիշենք, նույնպէս, հրապարակային ելույթը ռումեն գիտ-

նական քահանայի մը, Գալա Գալակտիոնի, զբաղեւ և ակադեմական, որ Աստվածաշունչի հայերէն թարգմանության այդ մեծ դեպքը պանծացուց, հայ ուսանողներուն առջև իր խոսած ճառով: Չմոռանա՛ք Յոն Պետրեսկու երաժշտաբան քահանան ալ, որ հայ երաժշտության մասին այնքան հմտալից պատահոսություն մը ըրաւ 1935-ին համերգի մը առթիւ, որ Գալլեսի սրահին մեջ կտրվե՛ր հիշյալ տարեդարձի տոնախմբության օրերուն:

Սահմանափակվեցանք ռումեն հոգևորականներու կողմէն ցույց տրված շահագրգռությամբ զեպի Հայ եկեղեցին: Ապա թե ոչ հարկ պիտի ըլլա՛ր հիշել ռումաներէն¹⁰ և ֆրանսերէնէն¹¹ ռումաներէնի թարգմանված երկեր ալ Հայ եկեղեցւոյ պատմության և վարդապետության վերաբերող, թարգմանություններ, որոնք ևս իրենց դերն ունեցան բնականաբար այն օրերու ձգտված մթնոլորտին մեջ:

Վետք է ըսել, որ Աստվածաշունչի հայերէն թարգմանության տոնախմբությունը առիթ մը եղաւ, զրեթե ամենուրեք, հայ հոգեւեան արժեքները պանծացնելու և հարգանքի կանչելու համար նաև օտարը բացառիկ այն դերին առջև, զոր կատարած է Հայ եկեղեցին դարերու ընթացքին: Որքա՛ն տեղին էին այն ուշագրաւ խոսքերը, զորս հայ ժողովուրդի մեծ բարեկամը, Նիկոլա Յորգա, արտասանեց 1935 հոկտեմբեր 27-ին, Աթենքի բեմին իր խոսած ճառին ատեն, զանոնք ուղղելով մեզ, հայերուս. «Դուք, որ հավաքվե՛ր եք այսօր ձեր մեծ դարադարձը տոնելու համար, գիտե՛ք, թե որքա՛ն իրավունք ունիք հպարտ ըլլալու Ուրիշ ժողովուրդներ ալ տոներ ունին: Բայց անոնք կտոնեն ավելի իրենց հաղթանակները ուրիշ ազգերու վրա, իրենց ղեկի հաջողությունները, փառքը պատերազմներուն: Այո՛, ժողովուրդներ կան, որ բռնության հաղթանակը պաշտամունք ըրած են իրենց: Բայց ի՛նչ գեղեցիկ է, երբ ձերին նման հին և մեծ ժողովուրդ մը ոչ թե կամած իր մղած պատերազմները տոնել կամ իր կրած տառապանքները, այլ կտոնէ իր հոգեկան նվաճումները: Աստվածաշունչի ձեր թարգմանությունը, ասկի 15 դար առաջ, մեկն է ամենէն մեծ հոգեկան հաղթանակներէն, զոր ժողովուրդ մը երբեկեց կրնա տարած ըլլալ պատմության մեջ»:

⁸ Miron Preotul Sachelor Joan V., „Deosehirea dintre Biserica Ortodoxă și Biserica Armneană“, Ploesti, 1916:

⁹ Prof. N. Ghifeseu, „Orthodoxia și bisericile rășăritene mai mici“, „Orthodoxia“, 1961, № 4, p. 485—502.

¹⁰ Mustacov V.N. „Canoanele Mărturisirii Bisericii Creștinești păzită de Biserica Armenească. Tradusa din limba rusească. București, 1850.

¹¹ Tutuy Joan „G., „Istoria, Dogmele, Tradițiunile și Liturgia Bisericii armene din Răsărit“. Tradusă din limba franceză. Jassi, 1874.

Ե. — Հանուն հոր օրերու եղբայրության

Հոգեպես պատրաստ էր դարձ, թոթափելու համար ամեն նախապաշարում և ոխ, և համարա բանալու համար եկեղեցիներու եղբայրության Ռումանիո մեջ:

Այդ եղբայրությունը չէր կրնար սակայն անվիրագործվիլ, բանի օրինական գոյությունը չէր շնորհված բոլոր այն եկեղեցիներուն, որոնք հավատացյալներ ունեին Ռուման հողի վրա:

Որպեսզի, սակայն, այդ մեծ դեպքը տեղի ունենար, պետք էր որ մարմին առներ նախ օրենք մը՝ իրավական ինքնուրույնություն շնորհելու համար բոլոր դավանանքներուն: Այն օրվան իշխանությունները տարբեր հոգեր ունեին դավանանքներու մասին խորհելի առաջ, և տարբեր հաշիվներ ալ, ազատություն կարենալ տալու համար բոլորին: Այնպես որ երկար ատեն պառլամենտ ըստով օրինագիծը, որովհետև իրարու հաջորդող կառավարությունները փոփոխելիք բան մը միշտ կգտնեին անոր մեջ: Ու ավելցենք, որ դյուրին չեղավ Հայ Եկեղեցին ալ մտցնել արտոնված եկեղեցիներու շարքը:

Հազիվ 1928 ապրիլ 22-ին էր, որ լույս տեսավ դավանության օրենքը: Ան իր 21-րդ հոդվածով հիշատակված պատմական եկեղեցիներու կարգին կներմուծեր նաև Հայ Եկեղեցին, — «Գրիգորյան» տիտղոսը կցեղով անոր, ավա՛ղ, ինչպես ըրեր էին ռուսները իրենց Պոլտեմիրային մեջ, — և առաջին բալլն էր Հայ Եկեղեցվո տալու իր արդար տեղը մյուս եկեղեցիներու կարգին:

Անհրաժեշտ էր, որ Հայ Եկեղեցին օրինական ճանաչում ստանար նաև իբրև թեմ, և ունենար պետութենեն վավերացված կանոնադրությունը:

Ամբողջ երեք տարի մաքառիլ պետք եղավ սակայն, որպեսզի Հայ Եկեղեցին իրավունք ստանա իբրև թեմ կազմակերպվելու, ու այդ հնարավոր եղավ միայն շնորհիվ հայ ժողովուրդի մեծ բարեկամին, Նիկոլա Յորգայի, որ ան երկրին գլուխը եկավ 1931-ին:

Անոր կպարտինք, եթե հայ թեմին ճանաչման օրենքը խորհրդարանին կողմն քվեարկվեցավ 1931 հուլիսին և լույս տեսավ պաշտոնաթերթի օգոստոս 3-ի թիվով, հոկտեմբեր 27-ին Հուսիկ արքեպիսկոպոս պաշտոնապես ճանչվեցավ իբր առաջնորդ Ռումանիո հայոց թեմին, իսկ թեմական կանոնադրությունը, նախարարական խորհուրդի կողմն վավերացվելի հետո 1931 նոյեմբեր 19-ին, նվիրագործվեցավ նոյեմբեր 25 թվակիր արքայական հրովարտակով մը:

Ավելի քան հինգ դար առաջ, 1401 հուլիս 30-ին, Ալեքսանդր Զեկ Բուն իշխանը առաջին հայ եպիսկոպոսությունը հաստատել էր Սուլավայի մեջ. 530 տարի հետո, Ռումանիո հայ թեմը իր պաշտոնական անդրանիկ առաջնորդը կունենար: Հայ Եկեղեցին կվտներ այսպես պետության պաշտպանության տակ:

Եվ սակայն Հուսիկ եպիսկոպոս Զոհրապյանի առաջնորդության օրով, որ ավելի քան 22 տարի էր տևեր, պատմական հանգամանքներ դուրս չեկան Հայ Եկեղեցվո հարաբերությունները Ռուման Եկեղեցվո հետ:

Դեռ ատեն պետք է անցնեք, որպեսզի եղբայրանային ալ երկու եկեղեցիները:

Նոր օրերու մեջ է միայն, որ Հայ և Ռուման եկեղեցիները հոգեպես ալ շփում ունեցան: Այդ բանին նպաստեց նախ այն պարագան, որ Հուսիկ արքեպիսկոպոսի մահին և Սուրեն եպիսկոպոսի կարճատև առաջնորդութենեն հետո, թեմը վարել կոչվեցավ այս երկրին մեկ զավակը, հանձին Վազգեն վարդապետի Ռուման հոգևորականությունը, իր կարգին, մերձեցման ամեն փորձ ըրավ, և իր օրգաններուն մեջ համակրությամբ արձագանք եղավ Հայ Եկեղեցվո անցուղարձերուն, — շահագրգռություն, որ ավելի ևս պիտի աճեր բնականաբար, երբ Լուսավորչի Գահուն վրա երթար բազմիլ այս երկրին զավակը:

Ռուման Պատրիարքին էջմիածին այցը 1958-ին սիրալիկ կապերու ճամբան բացավ: Առաջին անգամ էր, որ Ռուման Եկեղեցվո Պետը Հայոց Կաթողիկոսին հետ կողջագուրվեր, ու նոր էջ մը կբացվեր երկու եկեղեցիներու հարաբերության մեջ:

Ու հիմա, Վազգեն Ա-ի այցը Ռումանիա նոր առիթ մը կըլլա շաղախելու բարեկամությունը Հայ և Ռուման եկեղեցիներու միջև: Սրտագին ընդունելությունը, զոր ըրին Ռուման Եկեղեցին և ժողովուրդը, ամենն հուզիչ ապացույցն է եղբայրական այս նոր ջերմության:

Ողջունի այն գեղեցիկ ուղերձը, զոր ժուստինիան, Ռումանիո Պատրիարքը, արտասանեց 1965 հունիս 20-ին, Դոմինիցա Պալաշա եկեղեցվո մեջ իր մատուցած պատարագին միջոցին, ուղղակի պանծացումն էր Հայ Եկեղեցվո և զայն ստեղծող ժողովուրդին, պանծացումը Եկեղեցվո մը, որ առաջինն ըլլալով պաշտոնական կրոնը դարձեր էր պետության մը, և որ դարերով կրցեր էր քրիստոնեության անառիկ բերդը դառնալ ամեն փորձության, ամեն աղետի և ամեն նախճիրի առջև:

... Դարերը իրենց մեղքը կբավեն այս համբույրին մեջ, ու հանձին երկու եկեղեցիներու, երկու ժողովուրդներ է որ կողջագուրվին:

ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ, ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԶԻՆԱԹԱԺՄԱՆ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎ ՀԵԼՍԻՆԿԻՈՒՄ

Հուլիսի 10—15 օրերին, Ֆինլանդիայի մայրաքաղաք Հելսինկիում, նումարվեց խաղաղության, ազգային անկախության և զինաթափման համաշխարհային կոնգրեսը, երկրագնդի 98 երկրների 1470 պատգամավորների մասնակցությամբ:

Մասնավոր հրավերի վրա, Հայաստանյայց եկեղեցու պատգամավորությանն անձամբ բարեհաճել էր գլխավորել Վեհափառ Հայրապետը: Նորին Ս. Օծուխյան ընկերակցում էին նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի հայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Պարզե եպիսկոպոս Գևորգյանը և գավազանակիր հոգեշնորհ Տ. Արսեն վարդապետ Բերբերյանը:

Հուլիսի 9-ին, Վեհափառ Հայրապետն իր շքախմբով Մոսկվայից մեկնում է Հելսինկի:

Հելսինկիի խաղաղության կոնգրեսը գումարվում էր այն պահին, երբ երկրագնդի մի շարք երկրներում միջազգային իրադրությունը զգալիորեն սրվել էր և խաղաղությունը լրջորեն վտանգվել, որով էլ ավելի հրամայական էր դառնում խաղաղության օգտին հանդես եկող քրիստոնեական եկեղեցիների, կրոնական այլ դավանությունների, հասարակական կազմակերպությունների և մարդկության ճակատագրի համար պատասխանատու բարի կամքի տեր բոլոր ուժերի միասնության ամրապնդումը՝ դատապարտելու պատերազմը և կանխելու նոր արյունահեղություններ ու թշվառություններ:

Այս առումով, Հելսինկիի խաղաղության կոնգրեսը իր արժանի ավանդը մուծեց խաղաղության պաշտպանության գործում:

Կոնգրեսը բացվում է հանդիսավորապես հուլիսի 10-ին, առավոտյան ժամը 9-ին, ֆիննական մայրաքաղաքի «Կուլտուրայի տան» մեծ դահլիճում:

Ժողովասրահը զարդարված էր մասնակից երկրների ազգային դրոշակներով:

Պատգամավորներն ու հյուրերը ջերմորեն ողջունում են Ֆինլանդիայի պետության ղեկավար, նախագահ Ուրիսո Կ. Կեկոնենի ժամանումը:

Կոնգրեսի բացումը կատարում է Ֆինլանդիայի ազգային նախապատրաստական կոմիտեի նախագահ, պառլամենտի անդամ Վ. Սվինխուվուդը:

Ֆինլանդիայի կառավարության անունից կոնգրեսի պատգամավորներին ողջունում է վարչապետ Ի. Վիրտալանեն:

Այնուհետև ներածական խոսքով հանդես է գալիս խաղաղության համաշխարհային խորհրդի նախագահ պրոֆ. Զոն Բեռնալը:

Կարճատև ընդմիջումից հետո, կոնգրեսի պատգամավորները լսում են նախապատրաստական կոմիտեի ղեկուցումը կոնգրեսի աշխատանքի կարգի մասին:

Հուլիսի 10-ի և 11-ի պլենար նիստերում կոնգրեսը շարունակում է իր աշխատանքները: Լսվում են շուրջ 14 ղեկուցումներ:

Հուլիսի 11-ի առավոտյան նիստում հրապարակվում են ողջույնի հեռագրերն և ուղերձները ՍՍՌՄ Միևիստների սովետի նախագահ Ա. Ն. Կոսիգինի, Զխոսլովակիայի Սոցիալիստական Ռեսպուբլիկայի նախագահ Ա. Նովոտնու, Գերմանիայի Դեմոկրատական Հանրապետության Պետական խորհրդի նախագահ Վ. Ուլբրիխտի և ուրիշների:

Հուլիսի 12-ին, կոնգրեսի բոլոր անդամները բաժանվում են 7 առանձին հանձնաժողովների, օրակարգում դրված հարցերը ուսումնասիրելու, քննելու, վիճելու և ընդհանուր ժողովին բերելու եզրակացություններ և բանաձևեր:

Ծնթաժողովներում քննության էին դրված հետևյալ հարցերը.

1-ին հանձնաժողով
Նյութ՝ Վիետնամ:

2-րդ հանձնաժողով

Նյութեր՝ Դեռևս դադարեցրած լուծի առկա գտնվող ժողովուրդների ազատագրում, ազգային վեհաժողովության պահպանում և վերջինիս պաշտպանությունը ընդդեմ ամեն ոտնձգության:

3-րդ հանձնաժողով

Նյութեր՝ Արգելում միջուկային զենքերի, հրթիռակիր ընդծովյանների փորձերի, միջուկային տարածման՝ ներառյալ բազմակողմանի և բազմազգ զորքերը, միջուկային սահունցում, միջուկային զենքերի պահեստների և կառքերի ոչնչացում:— Միջուկազենք գոտիներ և մասնակի զինաթափման այլ միջոցներ, օտար բանակների և զինվորական խարխիսների, զինվորական դաշինքների և բլոկների վերացում, ընդհանուր զինաթափման դաշինք:

4-րդ հանձնաժողով

Նյութ՝ Համաշխարհային երկրորդ պատերազմի հետքերի հաշվահարդար, եվրոպական անվտանգություն, զբաղեցրում, խաղաղության դաշինքները, գերմանական հարցը և այլ խնդիրներ, ինչպես Օկինավայի վերագործը ճապոնիային:

5-րդ հանձնաժողով

Նյութ՝ Ազգերի տնտեսական վեհաժողովություն. ազատություն նրանց համար՝ որոշելու տնտեսական և առևտրական դարգացման իրենց հատուկ կերպը և միջազգային համագործակցություն:

6-րդ հանձնաժողով

Նյութ՝ Զինարշավի հասարակական և տնտեսական հետևանքները. պատերազմական արդյունաբերության վերափոխումը խաղաղության արդյունաբերության:

7-րդ հանձնաժողով

Նյութեր՝ Խաղաղության նպաստավոր մթնոլորտի ստեղծում: Մշակույթի, կրոնի և դաստիարակության դերը ի սպաս խաղաղության. խաղաղության կազմակերպությունների գործարար համագործակցությունը:— ՄԱԿ-ի համաշխարհայնությունը, միջազգային օրգանիզմների կառուցվածքի և աշխատանքի բարեփոխումը:

Հայ Եկեղեցու պատգամավորությունը մասնակցում է 7-րդ ենթաժողովի աշխատանքներին:

Հուլիսի 12-ին, 7-րդ ենթաժողովի առավոտյան նիստում, հանուն Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու, հանդես է գալիս Վեհապառ Հայրապետը հետևյալ գրավոր ճառով.

«Հանուն Հայաստանյայց Եկեղեցու, Մենք կողջունենք Հելսինկիի խաղաղության համաժողովը և կարտահայտենք Մեր համոզումը, որ

այս ժողովը պատմական հանգրվան մը պիտի ըլլա խաղաղության համար մղված պայքարի և համայն աշխարհի խաղաղասեր ուժերու ամրապնդման ճամբուն վրա:

Մեր փորձառությունը կապացուցանե, որ ինչքան ժամանակը սահի, այնքան ժողովուրդներու կամքը խաղաղության համար ավելի ու ավելի հստակ և հաստատուն կդառնա:

Հայ ժողովուրդը ևս բուն փափագով մը կսպասե խաղաղության դատին վերջնական հաղթանակին, որովհետև իր հապարայա պատմության ընթացքին ան միշտ պատերազմներու վրի է դարձած:

Մեր ժողովուրդի հիշողության մեջ ընդմիշտ դրոշմված է Արևմտյան Հայաստանի մարտիրոսագրությունը համաշխարհային առաջին պատերազմի ընթացքին, երբ գրեթե երկու միլիոն քրիստոնյա հայեր կոտորվեցան օսմանյան կառավարության հրամանով:

Այսօր, երբ մարդու իմացության հանճարը տիեզերքը կհաղթահարե, պետք է հուսալ, որ հեռու չէ այն օրը, երբ աշխարհը պիտի ողջունե նաև մարդու բարոյական հանճարի հաղթանակը: Եվ այս հաղթանակի գերագույն արտահայտությունը պիտի ըլլա խաղաղության վերջնական ամրապնդումը մեր մոլորակի վրա, այն խաղաղության, կոր մեզ ավետեր էր հրեշտակներու երգը, դարեր առաջ. «Յերկիր խաղաղություն, ի մարդիկ հաճութիւն»:

Այս համագումարը հրավիրված է քննարկելու համար խաղաղության հարցի բոլոր երեսները, համաշխարհային ներկա պայմաններուն մեջ:

Առաջին հերթին, անկասկած, պետք է կասեցնել արյունոտ պատերազմի կրակը Վիետնամի մեջ, որտեղ կզոհվի անմեղ ժողովուրդը, և պետք է կարգավորել Վիետնամական խնդիրները խաղաղ միջոցներով, Վիետնամի ժողովուրդի իսկ ապատ կամքով:

Բայց Մենք կհավատանք, որ աշխարհին ապահովելու համար շարունակական և տևական խաղաղություն մը, պետք է կապմը ընդարձակ և ծավալուն ծրագրեր, դաստիարակելու համար մարդիկը և աճող սերունդը՝ խաղաղության և բարի կամեցողության ոգիով, որպեսզի պատերազմները անկարելի ըլլան ապագային:

Մարդկային կյանքին մեջ վճռական դերը կպատկանի միշտ իրեն՝ մարդուն, անոր խղճին, անոր կամքին և անոր գործունեության:

Եթե կարենայինք այս փոփոխությունը կատարել մարդու հոգիին մեջ, մենք կկարողանայինք ոչնչացնել չարիքի արմատները:

Դաստիարակության համաշխարհային նման ծրագրի մը իրագործումը անշուշտ պիտի ունենա իր արդյունքը և պիտի ստեղծե խաղաղու-

թյան համար նպաստավոր մթնոլորտ մը մարդկային կյանքին մեջ:

Եթե հոգևորականները, եկեղեցիները, դաստիարակները, գործները, գիտնականները և արվեստի մարդիկ նվիրվին այս սուրբ և մարդասիրական գործին, Մենք վստահ ենք, որ կունենանք դրական արդյունքներ:

Որպես Պետք քրիստոնյա հին եկեղեցիներեն մեկուն, Մենք այստեղ կուզենք ընդգծել այն կարևոր դերը, որ կրնա խաղալ Եկեղեցին՝ ստեղծելու համար խաղաղության այս մթնոլորտը:

Քրիստոնեությունը էապես սիրո և խաղաղության առաքելություն մըն էր մարդոց աշխարհին մեջ:

Խաղաղության մթնոլորտը ստեղծելու առաքելությունը կատարանի Եկեղեցիին, այդ պետք է ըլլա անոր սուրբ պարտականությունը:

Այսօրվան աշխարհին, որ կոռուպցիոն անորոշութեն, վախէ և համաշխարհային երրորդ պատերազմի մը սպառնալիքէն, մենք, քրիստոնյաներս, պետք է ցույց տանք սիրո և խաղաղության ճանապարհը, համագործակցության և խաղաղ գոյակցության ճանապարհը: Նույնիսկ խաղաղության գաղափարը, խաղաղ ապրելու և գործելու կյանքի քրիստոնեական ըմբռնում մըն է, գերազանցապես քրիստոնեական: Կարելի է խաղաղության գաղափարը անջատել Քրիստոսի Ավետարանէն:

Հանուն մեր կրոնական հավատքին, հանուն Քրիստոսի Ավետարանին, պետք է պատերազմը հայտարարել օրէնքէ դուրս և բոլոր ճանապարհները փակել անոր առջև:

Ընդդիմաբալ պատերազմին կնշանակէ հպատակի Աստուծո կամքին: Մարդկությունը կրնա և պետք է ապրի առանց պատերազմներու: Մենք, քրիստոնյաներս, լեցուն ենք լավատեսությամբ և կիսկատանք, որ աշխարհը պիտի կրնա պահպանել խաղաղությունը և, վերջապէս, իրագործել աստվածային կամքը:

Մենք այս հարգարժան համաժողովին կներկայացնենք ծրագիր-նախագիծ մը, ուղղված քրիստոնյա եկեղեցիներուն և ամբողջ աշխարհի կրոնական հաստատություններուն, հրավիրելով զանոնք մասնակցելու խաղաղության մթնոլորտի ստեղծման գործին:

1. Զարոգել մեր ժողովուրդներուն մեր կենդանի խոսքերով սեր և խաղաղություն, և հավատացյալներն ու երիտասարդությունը դաստիարակել այս ոգիով, առանց կրոնական հավատքի, ազգության, ցեղի, ընկերային դիրքի, քաղաքական գաղափարախոսության խտրության:

Պետք է բոլոր մարդիկը դաստիարակել աշխարհի բոլոր մարդոց հանդէպ բարեկամության և եղբայրության ոգիով:

2. Պաշտպանել խաղաղության դատը մեր խղճի ամբողջ ուժով, բոլոր հնարավոր միջոցներով և կազմակերպել մեր աշխատանքը հանուն այս նպատակին, հակադրվելով բոլոր այն ուժերուն, որոնք ժողովուրդները կտանին դեպի պատերազմ:

Պահանջել վիսաթափում և ատոմական փորձարկումներու արգիլումը, պաշտպանել ժողովուրդներու և պետություններու խաղաղ գոյակցության սկզբունքը, գտնել միշտ խաղաղ լուծումներ բոլոր միջապագային խնդիրներուն համար:

3. Պաշտպանել ժողովուրդներու ազատ ինքնորոշման և անկախության սկզբունքը ընդդէմ գաղութատիրական ձգտումներու:

4. Պաշտպանել կրոնական և քաղաքական խաղաղությունը, ընկերային արդարությունը և ժողովուրդներու տնտեսական բարեկեցությունը:

5. Այնտեղ, որտեղ անհրաժեշտ է, կազմակերպել օգնություն այն ժողովուրդներուն, որոնք պետք ունին անոր, տնտեսական, մշակութային, բժշկական տեսակետով, հաշվեհարդարի ենթարկելու համար աղքատությունը և հետամնացությունը մարդկային ընկերության մեջ:

6. Գործոն կերպով մասնակցիլ միջապագային բոլոր ձեռնարկներուն խաղաղության համար և գործակցիլ խաղաղության կողմնակիցներու բոլոր կազմակերպություններուն հետ:

7. Հաստատել միջկրոնական կեդրոն մը, իբրև նպատակ ունենալով վերահիշալ բոլոր աշխատանքներու կազմակերպումը և համակարգումը, միևնույն ոգիով, աշխարհի բոլոր եկեղեցիներուն և կրոններուն համար:

Պետք է կատարել այս բոլորը, ստեղծելու համար խաղաղության նպաստավոր մթնոլորտ մը բոլոր ժողովուրդներու կյանքին մեջ: Այս է մեր գերագույն նպատակը:

Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցին պիտի միացնէ իր ճիգերը, իր զգացումները և իր գործունեությունը բոլոր եկեղեցիներու և կրոններու հետ, իրականացնելու և ամրապնդելու համար մարդկային եղբայրությունն ու համերաշխությունը, որ պիտի ըլլա Կորավոր ազդակ մը աշխարհի վրա խաղաղության տևականացման համար:

Թող բարին Աստուծո օրհնությունը տարածվի բոլոր ժողովուրդներուն վրա, որպեսզի արդարությունը և խաղաղությունը իշխեն երկրի վրա ընդմիշտ:

Ամեն»:

Հուլիսի 14-ին, երեկոյան, բոլոր հանձնաժողովներում ավարտվում են աշխատանքները և յուրաքանչյուր խմբակ գրավոր կերպով կոնգրեսի ընդհանուր նիստին է բերում իր եզրակացություններն ու բանաձևերը:

Հուլիսի 14-ին, կոնգրեսի բոլոր կրոնական պատգամավորները, առանձին նիստ գումարելով, խմբագրում են հետևյալ կոչը, ուղղված աշխարհի բոլոր եկեղեցիներին, կրոնական կազմակերպություններին, հավատացյալներին և բարի կամքի բոլոր մարդկանց.

«Շատ սիրելի եղբայրներ՝ ու բուլբուլներ».

Դավանելով տարբեր հավատներ և ոգեշնչված մարդկությանը աշխարհակործան մի պատերազմի սպառնալիքից փրկելու ընդհանուր ցանկությամբ, երկրագնդի բոլոր անկյուններից մենք եկել ենք Հելսինկի, Ֆինլանդիայի մայրաքաղաքը, որտեղ մասնակցեցինք իսաղաղության կողմնակիցների համաշխարհային համաժողովի աշխատանքներին, որը գումարվեց 1965 թվականի հուլիսի 10—15-ին:

Մենք միաձայն եղանք ծառանալու ընդդեմ ամեն բռնության, և ամենից առաջ ընդդեմ եղբայրասպան պատերազմների և ընդդեմ պատերազմների պատրաստության բոլոր ձևերի, որովհետև այդ բոլորը դեմ են Աստուծո կամքին: Առաջնորդված և ներշնչված Նախախնամության կողմից, մենք մեր պարտականությունը համարեցինք կոչ ուղղել ձեզ և բոլոր նրանց, ովքեր հարգում են արժանապատվությունը մարդկային էակի՝ Աստուծո արարածի, որ կանգնել է այսօր անդունդի սեմին, մահվան զենքով բնաջնջման սպառնալիքի առաջ: Մենք այդ բանն անում ենք հանուն այս համաժողովում միավորված հոգևորական անձնավորությունների:

Եղբայրներ՝ և բուլբուլներ, մենք զգում ենք խորունկ անձկության մի զգացում այն մտքից, որ շարի ոգին կարող էր մի ակնթարթում ավելել, ոչնչացնել, տառապանքների և դժբախտությունների դաշտի վերածել այս երկիրը, որն Արարչի կողմից նախասահմանված է մարդու երջանկության:

Մեր կրոնական պատասխանատվությունը մարդկային ցեղի ճակատագրի և գալիքի մասին, ժամանակակից աշխարհի բազմաթիվ երկրների, դավանանքների և տարբեր ժողովուրդների ներկայացուցիչների առաջնորդել է այստեղ, միավորելու համար մեր ճիգերը և միանալու բոլոր նրանց, որոնք խաղաղությունը կրում են իրենց սրտերում, որոնք իրենց կյանքը դրել են ի սպաս և ի պահպանումն իր հարեանի երջանկության:

Հանուն Ամենակարողի և մարդկության հանդեպ՝ նրա սիրո, մենք կոչ ենք ուղղում ձեզ՝ լսեցե՛ք մեր ձայնը և կանգնեցե՛ք խիստամուտ թափով՝ վանելու համար աշխարհի կործանման վտանգը:

Հակառակ այն հեռավորություններին, քաղաքական սահմանագծերին և արգելքներին, որոնք բաժանում են մեզ, մենք կարող ենք, ներշնչվելով մեր հոգիների եղբայրությամբ և Աստուծո օգնականությամբ, միանալ հանուն մարդու:

Որոշ հեռավորություններ և կրոնական դարավոր բաժանումներ թեև գոյություն ունեն մեր միջև, բայց, որպես Աստուծո որդիներ, մենք բոլորս էլ եղբայրներ ենք և եկել է ժամը միմյանց բաց անելու մեր բազուկները հանուն նրա, հանուն մեզ շնորհած սիրո իրագործման: Եթե մենք անցնենք՝ անտարբեր մնալով մարդկային տառապանքներին, այն ժամանակ, երբ թափվել է անմեղների արյունը, մեր աղոթքները կլինեն անզոր Աստուծո մոտ, որովհետև մնալով կրավորական և համր, մենք մահացու սուրբ դնում ենք պատերազմին սատարողների ձեռքերի միջև: Ահա ինչու՛, ուղղելով Աստուծո մեր աղոթքները վասն խաղաղության մարդկության, մենք, այս աշխարհի քաղաքացիներս, անում ենք ամեն ինչ, որ գտնվում է մեր իշխանության ներքո, որպեսզի թշնամությունը, ատելությունը և եղբայրասպան կոկիվները ընդմիջտ վտարվեն: Մենք ձեզ կոչ ենք անում ձեռնարկելու գործողությունների, որոնք կարող են նպաստ բերել արյունոտ և ամայացուցիչ մի պատերազմի անմիջական դադարեցմանը վիետնամական հողի վրա և Դոմինիկյան հանրապետության մեջ, ինչպես նաև աշխարհի այլ մասերում, որտեղ ծնունդ են առնում պատերազմի վտանգավոր օջախներ: Մենք կոչ ենք ուղղում ձեզ՝ գիտակցելու մեր մարդկային եղբայրությունը, միավորվելու համար բարի կամքի բոլոր մարդկանց հետ, պաշտպանելու համար յուրաքանչյուր մարդու կյանքի և արժանապատվության իրավունքը:

Մենք շենք կարող ընդունել, որ կատաղի ազգայնամոլությունը և գաղութարարությունը, ցեղային խտրականությունը, ապարտեիդը և հասարակական անարդարությունները քաղաքացիական իրավունք ունենան երկրի վրա:

Մենք պատրաստ ենք միացնելու մեր ջանքերը խաղաղության բոլոր ուժերի և միջազգային կազմակերպությունների ջանքերին, որոնք նպաստում են հաշվհարդարի ենթարկելու անցյալի այս ամոթալի ժառանգությունը:

Բայց համաշխարհային մի տագնապի ստույգ սպառնալիքի առաջ, մեր պարտականությունն է արտահայտվել հօգուտ ատոմական զենքի տարածման արգելքի, դատապարտության և ոչնչացման:

Աստված տիեզերքն ստեղծել է մարդու համար, և հանուն Նրա մենք խնդրում ենք ձեզ ծառայել խաղաղության, մարդկային երջանկության և եղբայրության դատին:

Թո՛ղ հնչեն խաղաղության մեր կոչերը, հետամուտ լինե՛նք մեր գործին Նրա անունով և վերառաքենք մեր աղոթքները, որպեսզի խաղաղությունը ընդմիշտ իշխի երկրի վրա»:

Հուլիսի 14-ին, կեսօրվա ժամը 12-ին, համագումարին մասնակցող եկեղեցական պատվիրակությունները Հելսինկիի լուսերական եպիսկոպոսի կողմից հրավիրվում են մայրաքաղաքի նորակառույց Մայր Եկեղեցում հատուկ գահաբանական արարողության, որին հաջորդում է ընդունելությունի պատիվ հյուրերի: Խոսք է առնում Հելսինկիի եպիսկոպոսը և ողջունում հյուրերին: Պատասխան խոսքով հանդես է գալիս Բուլղարիայի Պատրիարք Նորին Ամենապատվություն Կիրիլ՝ հանուն բոլոր պատվիրակությունների,

Հուլիսի 15-ին կայանում է կոնգրեսի վերջին և եզրափակիչ նիստը:

Ժողովը բացվում է առավոտյան ժամը 9-ին: Ընդհանուր նիստում լսվում են 7 ենթաժողովների եզրակացություններն ու բանաձևերը, որոնցում հանրագումարի են բերված պատգամավորների հայացքները քննարկված հարցերի վերաբերյալ:

2-րդ ենթաժողովը, ուր քննության էր առնված «Դեռևս գաղութային լուծի տակ գտնվող ժողովուրդների ազատագրում, ազգային վեհաժողովության պահպանում ընդդեմ ամեն տեսակի ոտնձգության և ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունք» թեման, բռնակալությունը, գաղութատիրությունն ու ցեղասպանությունը դատապարտող իր ընդունած ծավալուն և համարձակ բանաձևում մտցրել էր նաև հետևյալ կետը, հայոց եղեռնի 50-ամյակի վերաբերյալ:

«Այս տարի 50-ամյակն է Օսմանյան Թուրքիայի կողմից գործարկված հայկական կոտորածների, ազգային հարցը մի ժողովրդի բնաջնջումով լուծելու նպատակով: Այս ցեղասպանությունը խլեց կյանքը միլիոն քան մեկ ու կես միլիոն ազատասեր հայերի, այսինքն հայ ժողովրդի երկու երրորդի»:

(«This year is the 50-th anniversary of the Armenian massacres perpetrated by Ottoman Turkey aimed at settling the national question through the extermination of a people. This genocide cost the lives of more than one and a half million free-

dom-loving Armenians, or tho-thirds of the Armenian people».)

Այս բանաձևը, մյուս բանաձևերի հետ միասին, հուլիսի 15-ին, ընդհանուր ժողովում ընդունվեց միաձայն և արձանագրվեց կոնգրեսի գրքում, որպես պաշտոնական փաստաթուղթ:

Հանձնաժողովների եզրակացությունների հաստատումից հետո, ընդհանուր ժողովում քննվեցին երկու փաստաթղթեր ևս՝ բանաձև վիետնամի մասին և ընդհանուր հայտարարություն կամ որոշում, որի մեջ ասվում էր.

«Խաղաղության, ազգային անկախության և ընդհանուր զինաթափման համաշխարհային համաժողովը գումարվեց Հելսինկիում 1965 թվականի հուլիսի 10-ից 15-ին: Համաժողովը միավորեց 1470 մասնակից, որոնք ներկայացնում են բոլոր ցամաքամասերի 98 երկրների ժողովրդական կազմակերպություններ և 17 միջազգային կազմակերպություններ:

Համաժողովին ներկայացված հարցերը յոթը հանձնաժողովներում առարկա դարձան. կոնկրետ և խորացված քննության. օժանդակություն վիետնամի ժողովրդին անկախության, միության և խաղաղության համար նրա արդար դատի մեջ. ազատագրություն գաղութային տիրակալության ենթակա ժողովուրդների. պահպանում ազգային վեհաժողովության. պայքար ընդդեմ ցեղային խտրականության (ապարտեիդի), ցեղապաշտության (ռասիզմի) և մարդու իրավունքների բռնաբարման. զինաթափում, վերացում համաշխարհային երկրորդ պատերազմի հետքերի և եվրոպական անվտանգություն. ազգերի տնտեսական վեհաժողովություն. զինարշավի տնտեսական և սոցիալական հետևանքները. պատերազմական արդյունաբերության վերափոխումը խաղաղության արդյունաբերության. ստեղծում խաղաղության նպաստավոր մթնոլորտի, խաղաղության կազմակերպությունների համագործակցություն, ՄԱԿ-ի հարցեր:

Յուրաքանչյուր հանձնաժողովի աշխատանքները ամփոփված են այն ղեկուցագրերի մեջ, որ նրանք հաստատել են և որոնք ներկայացվել են համաժողովին»:

Համաժողովը կոչ է անում բոլոր ժողովուրդներին՝ պահանջել իրենց կառավարություններից՝ չեզոքացնել իմպերիալիզմը և կանգնեցնել նրա հարձակումը, նեցուկ կանգնել գաղութատիրության դեմ պայքարի մեջ գտնվող ժողովուրդներին և ազգային անկախության հաղթանակին, նեցուկ կանգնել ժո-

դոլորդների պայքարին իրենց իրական անկախության, իրենց ազատության և իրենց տնտեսական ու հասարակական զարգացման համար, ընդդեմ նոր-գաղութատիրության և շահագործման: Համաժողովը կոչ է անում բոլոր ժողովուրդներին գործել՝ վերջ տալու համար զինարշավին և հասնելու զինաթափման գործնական միջոցառումների, պահանջել զինվորական խարխախների հաշվհարգարը և օտար երկրամասերում բանակած զորքերի դուրսբերումը, շոշափելի միջոցառումներ աշխարհի անվտանգության և վեճի առարկա եղող հարցերի խաղաղ կարգավորման համար:

Ժողովուրդների միությունը և ուժը՝ խաղաղությունը փրկելու համար իրենց ձեռնարկի մեջ է:

Ընդդիմադրության և պատերազմի ուժերը չեն անցնի ժողովուրդների վճռականության և նրանց հասարակաց պայքարի առաջ»:

Խաղաղության, ազգային անկախության և ընդհանուր զինաթափման համաշխարհային համագումարը Հելսինկիում իր աշխատանքներն ավարտում է հուլիսի 15-ին, հինգշաբթի օրը, երեկոյան ժամը 9-ին: Ընտրվում են Խաղաղության համաշխարհային խորհրդի նախագահություն, գործադիր բյուրո, որը գործելու է 6 ամիս՝ մինչև նոր նախագահի ընտրությունը: Պրոֆ. Զոն Բեռնալը, ծերու-

թյան հետևանքով, հրաժարվում է նախագահի պաշտոնից:

Հուլիսի 16-ին, Վեհափառ Հայրապետն այցելում է Հելսինկիի տեսարժան վայրեր, պատմական հուշարձաններ և եկեղեցիներ:

Ֆինլանդիան, 60 000 կղզիների այդ չքնաղ երկիրը, ունի 337 009 քառակուսի կիլոմետր տարածություն, 4 600 000 բնակչություն: Ֆինների 93,1 տոկոսը լութերական բողոքականներ են:

Ֆինները Ֆինլանդիա են գաղթել քրիստոնեական թվականության սկզբներին:

Ֆինների հիմնական զբաղմունքը երկրագործությունն է, փայտի և թղթի արդյունաբերությունը, ձկնորսությունը:

Ֆիննական լեզվով առաջին հրատարակությունը եղել է ԺՁ դարում: 1640 թվականին բացվել է ֆիննական առաջին համալսարանը Տուրկու նախկին մայրաքաղաքում:

1917 թվականի դեկտեմբերից Ֆինլանդիան սահմանադրական հանրապետություն է: Երկրի քաղաքական բարձրագույն իշխանությունը մարմնավորվում է հանրապետության նախագահի իշխանության մեջ:

Ֆինլանդիայի արդի մայրաքաղաքն է Հելսինկին, կես միլիոն բնակչությամբ:

Հուլիսի 17-ին, շաբաթ օրը, Վեհափառ Հայրապետը մեկնում է Մոսկվա, իր շքախմբի անդամների հետ, և 21-ին ժամանում է Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին:

Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ Ո Ւ Մ

Հունիսի 20-ին, կիրակի, «Տօն Կաթուղիկէ Ս. Էջմիածնի»: Մայր Տաճարում սուրբ պատարագ մատուցեց հոգեշնորհ Տ. Մուշեղ վարդապետ Պետիկյանը, քարոզեց հոգեշնորհ Տ. Արսեն վարդապետ Բերբերյանը՝ «Ի վերայ Աշոյն և Էջմիածնի ամենայն ազգն Հայոց կապեալ կան» բնաբանով:

Հավարտ սուրբ պատարագի, կատարվեց հայրապետական մաղթանք:

**

Հունիսի 27-ին, կիրակի, Մայր Տաճարում պատարագեց հոգեշնորհ Տ. Արսեն վարդապետ Բերբերյանը:

**

Հուլիսի 4-ին, կիրակի, Մայր Տաճարում պատարագեց հոգեշնորհ Տ. Նարեկ վարդապետ Շաքարյանը:

**

Հուլիսի 6-ին, երեքշաբթի, Մայր Աթոռ վերադարձան գերաշնորհ Տ. Հուսիկ եպիսկոպոս Սանթրուկյանը և հոգեշնորհ Տ. Գևորգ վարդապետ Սերայդարյանը, որոնք ավելի քան մեկ ամիս ուղեկցում էին Վեհափառ Հայրապետին, նրա Ռումինիա և Բուլղարիա հովվապետական այցելության ընթացքին:

**

Հուլիսի 8-ին, հինգշաբթի, «Տօն սրբոց Թարգմանչացն մերոց Սահակայ և Մեսրոպ-բայ»:

Հանդիսավոր սուրբ պատարագի արարողությունը կատարվեց Օշականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցում: Պատարագեց և քարոզեց Արարատյան թեմի առաջնորդական փոխանորդ գերաշնորհ Տ. Վահան եպիսկոպոս Տերյանը:

Սուրբ պատարագի արարողությունից հետո, կատարվեց հոգեհանգստյան պաշտոն Վահան Ամատունի իշխանի շիրմի վրա:

**

Հուլիսի 11-ին, կիրակի, «Տօն գիտի տփոյ Ս. Աստուածածնի»: Մայր Տաճարում պատարագեց արժանապատիվ Տ. Մկրտիչ ավագ քահանա Մկրտչյանը:

**

Հուլիսի 18-ին, կիրակի, Մայր Տաճարում պատարագեց արժանապատիվ Տ. Հովհաննես քահանա Մարուքյանը, քարոզեց հոգեշնորհ Տ. Նարեկ վարդապետ Շաքարյանը՝ «Լաւ է մի պատառ համով խաղաղութեամբ, քան զտուն լի զենեօք և բարեօք թշնամութեամբ» բնաբանով:

**

Հուլիսի 25-ին, կիրակի, «Վարդավառ, պայծառակերպութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»: Մայր Տաճարում հանդիսավոր սուրբ պատարագ մատուցեց և քարոզեց գերաշնորհ Տ. Հուսիկ եպիսկոպոս Սանթրուկյանը:

**

Հուլիսի 26-ին, երկուշաբթի, «Յիշատակ մեռելոց»: Մայր Տաճարում պատարագեց արժանապատիվ Տ. Մկրտիչ ավագ քահանա Մկրտչյանը:

**

Հուլիսի 31-ին, շաբաթ, Վեհափառ Հայրապետը մեկ ամսվա արձակուրդով մեկնեց Կիսլովոդսկ, «Կրասնի կամեն» առողջարանը: Վեհափառ Հայրապետին ընկերակցում է հոգեշնորհ Տ. Նարեկ վարդապետ Շաքարյանը:

**

Օգոստոսի 1-ին, կիրակի, Մայր Տաճարում պատարագեց հոգեշնորհ Տ. Մուշեղ վարդապետ Պետրիկյանը:

**

Օգոստոսի 8-ին, կիրակի, Մայր Տաճարում պատարագեց և քարոզեց հոգեշնորհ Տ. Գևորգ վարդապետ Սերայդարյանը, բնաբան ունենալով «Այսօր տօնեմք զյիշատակ սուրբ Հայրապետացն, որք լուսաւորեցին զհաւատոյ մանկունսն»:

**

Օգոստոսի 18-ին, կիրակի, «Վերափոխումն Ս. Աստուածածնի»: Մայր Տաճարում հանդիսավոր սուրբ պատարագ մատուցեց գերաշնորհ Տ. Հուսիկ եպիսկոպոս Սանթուրյանը:

Հավարտ սուրբ պատարագի, կատարվեց «Կարգ խաղող օրհնելոյ»:

**

Օգոստոսի 16-ին, երկուշաբթի, «Յիշատակ մեռելոց»: Մայր Տաճարում պատարագեց հոգեշնորհ Տ. Մուշեղ վարդապետ Պետրիկյանը:

**

Օգոստոսի 22-ին, կիրակի, Մայր Տաճարում պատարագեց արժանապատիվ Տ. Մկրտիչ ավագ քահանա Մկրտչյանը:

**

Օգոստոսի 27-ին, ուրբաթ, Կիսկովողսկում մեկ ամիս հանգստանալուց հետո, Մայր Աթոռ վերադարձավ Վեհափառ Հայրապետը, ընկերակցութեամբ հոգեշնորհ Տ. Նարեկ վարդապետ Շաքարյանի:

**

Օգոստոսի 29-ին, կիրակի, Մայր Տաճարում պատարագեց արժանապատիվ Տ. Հակոբ քահանա Հակոբյանը:

Սուրբ պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

**

Օգոստոսի 30-ին, երկուշաբթի, Վեհափառ Հայրապետին այցելեցին ֆրանսահայ մի խումբ տուրիստներ:

**

Սեպտեմբերի 2-ին, հինգշաբթի, Վեհափառ Հայրապետը Վեհարանում բարեհաճեց ընդունել Մայր Հայրենիքում գտնվող սփյուռքահայ ուսուցիչների խումբը:

**

Սեպտեմբերի 4-ին, շաբաթ, երկու տարի Միրֆիլդի (Անգլիա) աստվածաբանական կուլիջում իր ուսումը կատարելագործելուց հետո, Ս. Էջմիածին վերադարձավ Մայր Աթոռի միաբան հոգեշնորհ Տ. Ներսես վարդապետ Պողապալյանը:

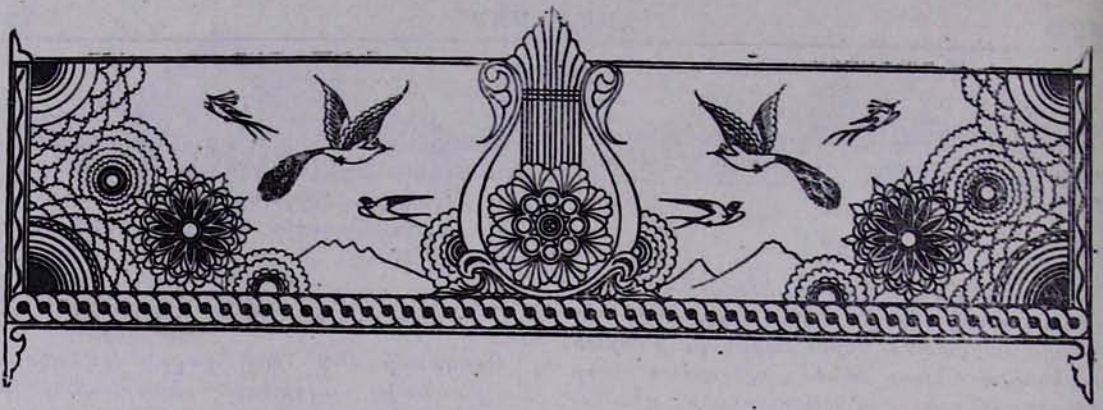
Վեհափառ Հայրապետի բարեհաճ կարգադրութեամբ, հոգեշնորհ Տ. Ներսես վարդապետ Պողապալյանը ստանձնեց Ս. Էջմիածնի Հոգևոր Ճեմարանի տեսչի պաշտոնը:

**

Սեպտեմբերի 5-ին, կիրակի, Մայր Տաճարում պատարագեց արժանապատիվ Տ. Մկրտիչ ավագ քահանա Մկրտչյանը:

Սուրբ պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Հ. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻ

Կ Ո Մ Ի Տ Ա Ս Ի Ն Հ Ե Տ*

Գ. ՓՈՒՇԵՐ ԵՎ ԽՈՒԹԵՐ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅԱՆ ՄԸ ՃԱՄՐՈՒՆ ՎՐԱ

Այցը, զոր Պոլսո տվինք Կոմիտասը հոն բերելն առաջ, մեր առջև պարզեց ամենեն դժնդակ պահերեն մեկը, զոր կապրեր սուլթաններու մայրաքաղաքը: Կտիրեր հոն ռեժիմ մը, որ հայ միտքն ու հոգին խամրեցուցեր էր, ու կըլատեր ամեն ճիգ: Ծահճացներ էր բովանդակ հայ կյանքը, և հոգեկան սփոփանքի առիթ չէր կրնար տալ մարդոց:

Մամուլը կաշկանդված, գրականությունը ծաղկանոց նետված, հայ բեմը վաղուց հանձնրված թուրքին, մխիթարական միակ երեվոյթը եկեղեցիներու շուրջ ստեղծված եռուզեռն էր բազմաձայն երգեցողության շնորհիվ, և սակայն ան ալ անընդհատ տազնապ կանցներ, տիրացուներու հարուցած խռընդոտներու երեսին:

Եվ մինչ Պոլսո մեջ կմղվեր այսպես տիրացուներու պայքարը բազմաձայն երգեցողության դեմ, Կոմիտաս թևակոխած էր արդեն իր առաքելության ամենեն վճռական մեկ փուլը:

1907-ը, երբ ան հաղթական էջմիածին կղաղնար Եվրոպային, ուշագրավ թվական մըն էր արդարև անոր կյանքին մեջ: Հոգին թարմացած, և նոր տեսիլքներով առցուն, իր բույնը կղաղնար հպարտ, նոր ճիգի, նոր տքնության լծվելու համար:

* Շարունակված «էջմիածին» ամսագրի 1965 թվականի № Թ Ա-ից և Ե-ից:

Իր երկու համերգները 1906 դեկտեմբերին և 1907 հունվարին, և դասախոսությունը, զոր 1907 հունվար 13-ին կատարեց Փարիզի մեջ, և ապա իր համերգներն ու դասախոսությունները, զորս տվավ նույն տարվան զարնան Ցյուրիխի, Ժընևի, Լոզանի, Բեռնի և Վենետիկի մեջ, տեսակ մը նախադուռն եղան իր հիմնական առաքելության, — աշխարհին ցույց տալ ամենեն շքեղ մեկ երեսը ստեղծագործ հայ հանճարին:

Ծիշտ է, որ 1899 հունիսին իր տված դասախոսությունները Բեռլինի մեջ, տեղվույն երաժշտանոցը ավարտած օրերուն, և երկու տարի հետո, 1901-ին, իր ելույթները Բեռլինի միջազգային երաժշտական համաժողովին մեջ, որուն մասնակցելու հրավիրվել էր, ինչպես և աղկե քիչ հետո իր այցը Փարիզ, բացեր էին իր առաքելության ուղին:

Իրավ ալ, Փարիզ տված սույն այցելության առթիվ էր, որ Արշակ Չոպանյան իր «Անահիտ»-ին մեջ ստորագրեր էր ամենեն խանդավառ էջերեն մեկը, էջ, որ առաջին ներքողն ու միևնույն ատեն առաջին խրախուսանքը կըլլար մեծ արվեստագետին, իր ստանձնած վսեմ գործին մեջ:

«Այս օրերս Փարիզ եկավ և մեր մատուռին մեջ պատարագի ժամերգության կարևորագույն հաստատվածներեն մեկ քանին երգեց, — կգրեր Չոպանյան: — Հուզումը, զոր զգացի

իմանալով այդ վեհ ու սրտաբուխ մեղեդիներն ու «Ճէր ողորմեա»-ին վսեմ ողբը, երգված՝ պարզ, վճիտ, հզոր, «հայ» ոճով մը, իր արվեստը խորապես գիտցող և իր ցեղին գեղեցկագիտական ոգովուն լիակատար ըմբռնումն ունեցող անձն մը, կյանքիս ամենն խորին ու ամենն քաղցր հուզումներն մին պիտի մնա։ Իրեն հետ ունեցած մեկ քանի տեսակցության մեջ, վարդապետը հաճեցավ ինձի պարզել իր տեսություններն ու այն ծրագիրը, զոր կուզե իրագործել. և ինձի կթվի, որ ինքը այն մարդն է, որ անհրաժեշտ է, որպեսզի հայ երաժշտությունը արմատապես վերանորոգվի իր ազավաղումն ու անկումն և որպեսզի ան ծանոթ դառնա եվրոպացի երաժշտագետներուն և համաշխարհային երաժշտության մեջ սկսի գրավել այն տեղը, որուն արժանի է և զոր չունի դեռ»։

Զուպանյան, ակնարկ մը նետել հետո այն աշխատանքին վրա, զոր Կոմիտաս իրականացուցած էր մինչև այն ատեն, Դյուվալի և Օբրիի նման ֆրանսացի մեծ երաժշտագետներու հիացումը Կոմիտասի վաղվան ծրագիրներուն մասին, կեղրակացներ.

«Փափագելի է, որ հայ ժողովուրդը գիտնա գնահատել այսպիսի արվեստագետ մը և տա իրեն բոլոր միջոցները, որ հարկավոր են, որպեսզի ան ամբողջապես ի գլուխ հանն այն հսկա գործը, որ զինքը քսաներորդ դարու Շնորհալին պիտի կացուցանեն»⁴։

Այս տողերը, 1901-ին գրված, տեսակ մը մարգարեություն էին միևնույն ատեն։ Վեց տարի անցած չէր այդ օրին ի վեր և արդեն Կոմիտաս աշխարհին բացած էր հայ հոգիին գանձերը։ Եվ երբ 1907 սեպտեմբերին էջմիածին կղաճար ան Եվրոպայեն, հոգին լեցուն էր մեծ տեսիլքներով, և նաև մեծ սարսափով ահալոր տքնությունց դաշտին համար, որ իր առջև կրացվեր։

Էջմիածինը շատ նեղ էր սակայն, որպեսզի Կոմիտաս կարենար գլուխ հանել իր մեծ առաքելությունը։ Մայր Աթոռը մեծ հնարավորություններ տվեր էր իրեն, որպեսզի այդ առաքելության հիմը դնե ան։ Կոմիտաս էջմիածին մեջ էր, որ ստացեր էր ստուգիվ երաժշտական իր առաջին կրթությունը, առիթ ունեցեր էր հայ ժողովրդական երգիի ծանոթանալու և դյուրություն՝ հայ հին երաժշտության ուսումնասիրությամբ պարապելու, վարժվել էր երգ հավաքելու և դաշնակելու, ինչպես և խումբ կազմակերպելու և վարելու։ Էջմիածնին կպարտեք դարձյալ կերպով մը իր երաժշտական բարձրագույն կրթությունը Բեռլինի մեջ, Մանթաշյանի օգնությամբ։

Սակայն Բեռլինն դարձին, երբ ավելի ևս լայնցած էր հորիզոնը իր առաքելության և իր ծրագիրներուն, գործունեության ավելի լայն դաշտի մը կարիք կզգար ան։ Իր շրջագայությունները արևմտյան ոստաններու մեջ՝ Բեռլին, Փարիզ, Յուրիխ, Ժնև, Լոզան, Բեռն և այլուր, ինչպես և Կովկասի երկու մեծ հայ կեդրոններուն՝ Քիֆլիսի և Բաքվի մեջ, ոչ միայն հագուրդ չէին կրցած տալ իր հոգին փոթորկող երազներուն, այլ կարծես թե ավելի ևս զրգուր էին զանոնք։

Ան վաղուց սեղմված կզգար իր հոգին արդեն էջմիածնի մեջ, ու իր շուրջը ամեն բան զօգոհ կթողուր զինքը։

Դեռ 1905 հունիս 25-ին էջմիածնեն կգրեր Մարգարիտ Բաբայանին.

«Հուսով եմ, որ դուք բոլորդ էլ լավ եք. իհարկե Փարիզի պես երաժշտության ծով աշխարհում ոչ մի րուպե ձանձրույթ չեք զգա։ Իսկ մենք ընկած սոսկալի խորքում, լուծության մեջ ենք սնվում. վայ մեզ»⁵։

Հաջորդ տարին, 1906-ին, Բեռլինն գրած էր նույն Մարգարիտ Բաբայանին, ակնարկելով հոգեկան այն հուզումներուն, զորս իրեն տրվեցավ ապրիլ Բեռլինն էջմիածին դառնալն հետո.

«Այս յոթ տորի է ձեր ծառայելով, թոքերս մաշելով, առողջություն քայքայելով, համբերեցի, ոչ մի տրտունջ չհանեցի. բայց փոխանակ խրախույսի ոչ թե նախատինք, երանի՜ նախատինք լինեք, լուկ անտարբերությամբ վարձատրեցին ինձ։ Իհարկե վերաբերու ենք հագել, պարտական ենք իշու պես շարքալ լինել, կարոտ կյանք վարել, վայքեղ, թե բերանդ բաց ես արել. է՛լ «հաստափոր», է՛լ «ծրիակեր», է՛լ «պորտաբույծ», է՛լ ինչ, չգիտեմ, անուններ ժառանգես... է՛հ, էլ ինչու ձեք գլուխն եմ ցավացնում. սիրտս կտոր-կտոր է լինում, չեմ իմանում ինչպե՞ս հովանամ»⁶։

Հուսիկ եպիսկոպոս Զոհրաբյան, որ դասակից և օժակից եղած էր Կոմիտասին, և տեղյակ էր անոր հոգեկան ապրումներուն, մեր խնդրանքով գրի առած իր հուշերուն մեջ կըսե.

«Որքան որ հաջող էր նրա գործը ձեմարանում, որքան որ նա այստեղ սիրված և հարգրված և գնահատված էր ուսուցչության և աշակերտության կողման, նույնքան, դուցե և ավելի, հալածված էր նա վանքի մի շարք հնամուլ եպիսկոպոսներից ու վարդապետներից, որոնք լսելով Կոմիտասի քառաձայն պատարագը, զայրանալով գոչում էին. «քանի որ Աստված մեկ է՝ ուրեմն պատարագն

⁵ «Մշակույթ», Փարիզ, 1935, էջ 155։

⁶ Անդ։

⁴ «Անահիտ», 1901, հունիս-հուլիս։

ալ միաձայն պիտի երգվի»։ Այս և նման անմիտ խոսքերով աշխատում էին այդ սնապաշտները մեղադրել Կոմիտասին և զգվեցնելով նրան կամենում էին հեռացած տեսնել նրան։ Այս մտքով շարախոսում, վատաբանում էին նրան ամեն տեղ։ Աշխատում էին ամեն կերպ որևէ առիթ գտնել, սևացնելու համար Կոմիտասի երգեցողությունը, որը մեկ ինչ որ նորահնար և Հայոց Եկեղեցու ոգույն հակառակ բան էին հռչակում։ Սակայն այդ տգեղությունների բամբասանքը լոկ բամբասանք էր մնում և նրանց ամեն մի բողոքը անհետևանք, քանի տակավին կենդանի էր Հայոց Հայրիկը, որը լուսավոր հոգի և լայն հայացքներ ուներ և որի շնորհիվ էջմիածնի նոր սերունդը ինքնին պատշապանություն էր գտնում սևահոգի հնապարհ-հնամուկների ամեն տեսակ որոգայթների դեմ»⁷։

Մանուկ Աբեղյան, որ նույնպես մոտիկ եղած է Կոմիտասի, էջմիածնի մեջ անոր ապրած օրերուն, կգրե սակայն.

«Մի սխալ կարծիք կա տարածված, թե այստեղ (էջմիածնում) նրա հետ իբր վատ են վարվել։ Այդ ճիշտ չէ բնավ։ Ընդհակառակը, նրա հետ ընդհանրապես շատ հարգանքով և սիրով էին վարվում ոչ միայն իր ընկերները, այլև ուրիշները։ Եվ ոչ միայն այդ, շատ բանում ներողամիտ էին և խստապահանջ չէին նրա վերաբերմամբ՝ իբրև արվեստագետի»⁸։

Աբեղյան կթվի հետո դյուրությունները, զորս կվայելեր Կոմիտաս էջմիածնի մեջ։ Ան կհիշե, օրինակ, թե նույնիսկ ծերունի միաբանները կհարգեին ու կսիրեին զայն, թե անոնցմե մեկը, Հովհաննես եպիսկոպոս Շիրակունին, անոր հազար ուրբի նվիրեց «Ռոյալ» մը գնելու համար, թե վանքին մեջ անոր հարմար բնակարան մը հատկացուցած էին, որ ոչ ոք կխանգարեր զայն, թե իր տրամադրության տակ պարտեզ մը ուներ պտղատու ծառերով, թե ազատ կերպով կընդուներ իր մշտական հյուրերը, և այլն։

Աբեղյան կփորձե հետո Կոմիտասի դժգոհության պատճառները որոնել.

«Ինչու, ուրեմն, նա ձանձրանում էր էջմիածնից և հեռացավ այնտեղից։ Էջմիածինը նրան բավականություն չէր տալիս իբրև ստեղծագործող երաժշտի։ Ամենից առաջ նրան հոգնեցրել էր խումբ պատրաստելը թե՛ պատարագի և թե՛ ժողովրդական երգերի համար։ Նա շատ անգամ ինձ գանգատվել է, թե իր համար մի պատիժ է դարձել այդ գործը, որովհետև խումբը կազմված էր լինում միայն ձեմարանի աշակերտներից, որոնք փոփոխվում էին և կամ մեծանում էին, ձայ-

ները փոխվում։ Ամեն տարի նույնը պետք էր գլխից սկսել։ Ապա այդ խումբը չէր բավարարում նրան, որովհետև դրան ոչ միայն մեծեր, այլև կանայք չէին մասնակցում։ Նա փորձեց Վաղարշապատ գյուղում խառը խումբ կազմել երկու սեռից (և այդ թույլ տրվեց նրան), ապա մի տարի նույնն արավ նաև Երևանում և դրա համար շաբաթը երկու օր էջմիածնից Երևան էր գնում-գալիս և նույնիսկ իր խմբով Թիֆլիս էլ գնաց համերգ տալու։ Սակայն դրանցից ոչ մեկը, ինչքան մեզ համար շատ լավ էր, չէր գահացնում Կոմիտասին։ Մեծ պակասություն էր համարում նա իր խմբի համար և այն, որ լոկ ձայնական էր, առանց որևէ նվագարանի ընկերակցության։ Մինչդեռ նրա երազն էր իր պատարագի համար երգահոն շինել տալ, իսկ ձեմարանի վարչությունը կարողացավ աշակերտական խմբի համար մի քանի նվագարաններ բերել տալ միայն այն ժամանակ, երբ Կոմիտաս պիտի թողներ Հայաստանը»⁹։

Ինչ կվերաբերի գուրգուրանքին, որով շրջապատված էր Կոմիտաս ձեմարանի մեջ, ըլլա իր պաշտոնակիցներուն, ըլլա աշակերտության կողմից, Աբեղյան լիապես իրավունք ունի։ Հուշերը, զորս իր մասին տպեցին շատերը ձեմարանի նախկին սաներեն (Արմենակ Շահմուրադյան, Սպիրիդոն Մելիքյան, Վահան Տեր-Առաքելյան, Արմենակ Բարսեղյան, Միսոն Վրացյան, Արտաշես Տիրացյան, Մելքոն Քրիշչյան, Ղևոնդ Մելոյան, Ս. Բաղդիրյան, Վահան Համբարձումյան, հիշելու համար անոնք, որոնց հուշերը տեսնելու առիթ ունեցած ենք), միահամուռ կվկայեն բացառիկ այն պաշտամունքի մասին, զոր սնուցած են ձեմարանի սաները դեպի մեծ վարպետը, պաշտամունք, որ եթե մասամբ հետևանք էր ակնածանքին, զոր անոնք կտածեին անոր տաղանդին հանդեպ, մեծ չափով կբխեր այն անխառն սերեն, զոր կներշնչեր ինքը վարպետը։

Եվ սակայն շատերը նույն այս սաներեն, ինչպես Տեր-Առաքելյան, Վրացյան, Բարսեղյան, Քրիշչյան և այլն, իրենց հուշերուն մեջ չեն մոռնար մատնանշելու նաև անբարյացակամ այն վերաբերմունքը, զոր Կոմիտասի նկատմամբ ցույց տված են ոմանք միաբանության անդամներեն, բնականաբար անոնք առավելապես, որոնց ավանդապաշտությունը թույլ չէր տար, որպեսզի հանդուրժեն շունչը, զոր Կոմիտաս մտցուցեր էր վանքեն ներս։

Չափազանց բնորոշ են, օրինակ, դոկտ. Արմենակ Բարսեղյանի սա քանի մը տողերը անհանդուրժողության այն մթնոլորտին մա-

⁷ «Նավասարդ», Բուրեռ, 1925 ապրիլ, էջ 268—269։

⁸ «Ժամանակակիցները Կոմիտասի մասին», էջ 71։

⁹ Անդ, էջ 72։

սին, որուն մեջ կկկվեր վարպետին դյուրագրաց հոգին.

«Իջմիածնի հին միաբանները (այդ միջոցին մեծամասնությունը հիններ էին) սկսան տրտնջալ... պատարագը երկաթ կռեն: Վարպետը շափ տալու ատեն կընեն շարժումներ՝ որոնք բնավ վրա միայն բույլատրելի են: Քառաձայն պատարագեն բողոքականություն կրուրե:

Այս տրտնջները օր մըն ալ դարձեր էին բողոք և ներկայացվեր լուսահոգի երիմյան Հայրիկին: Աստված մեկ է և ահա մատուցված պատարագն ալ միաձայն կրեա ըլլալ, — ըսե՛ր էին հայրապետին ներկայացող պատգամավորները:

Ազատախոհ, բանաստեղծ ու արվեստասեր հայրապետը իրեն հատուկ նուրբ հեղանակով ճամբեր էր այդ պատգամավորները...

Նախանձն ու տգիտությունը, սակայն, չէին առեր իրենց դասը: Պետք էր հագեցնել կիրքը: Եվ ահա փսիսուք մը վանքին մեջ... Առջի օր Կոմիտասը պատարագիչ է եղեր և հաղորդության սկիզբին գինին ամբողջովին չէ խմեր, այլ ահա մեկ մասը թափեր է:

Կհիշեմ, թե ինչպես կատղեր էր Կոմիտաս վարդապետ, երբ լսեր էր այս վայրենություն մասին:

— Անգոր հակառակորդի զենք է, հայր սուրբ, ահամարե՛ն, ըսի:

Մեղմացավ: Լոնց և սկսավ մտածել: Զուշացավ նաև լրջության խառնված զվարճախոսությունը.

— Ըսածդ ճիշտ է, որդի՛դ սուրբ (հաճախ այս ստույգները կգործածեր իրեն հայր սուրբ լսողին), բայց ես այլևս պատարագ չեմ կրեհար ընել:

Ու չորավ: Եվ երիմյան Հայրիկ հասկցավ զինքը¹⁰:

Վահան Տեր-Առաքելյան, իր լավագույն սաներեն մին, ըսելն հետո, որ «ձեմարանի ամբողջ աշակերտությունը սրտանց սիրում էր պարզ ու կենսուրախ Կոմիտասին և լիովին վրեժավում էր նրա ջերմ սերն ու ընկերական վերաբերմունքը, գիշերօթիկ սաների հատուկ խանդավառությամբ համախմբվելով նրա շուրջը և լսելով նրա մտերմական կատակներն ու սրախոսությունները», — կգրե իր հուշերուն մեջ, թե վանքին ներս հոգևորականներ ալ կային, որոնք այնքան հաշտ աչքով չէին նայեր «սեր» երգող վանականին, որի քառաձայն պատարագից «լուսեղբորականության հոտ էր փչում»¹¹:

Մենք չենք ուզեր հավատալ, որ անձնական թշնամություն կրելու անբարյացակամ այս մթնոլորտը: Բյուրեղի նման հոգին, որ Կոմիտասին էր, չէր կրնար թշնամի ունենալ: Այո՛, թշնամի մը ուներ ան. բայց այդ՝ ժամանակն էր, որ ան կապեր: Հոգիները դեռ հասունցած չէին ըմբռնելու համար նոր շունչը, զոր Կոմիտաս կրեցրել: Ավանդապաշտությունը, որ կհամարներ կառչել մարդոց ըմբռնումներուն, վեղար կրեին անոնք թե ոչ, թու՛մը կշարեր բոլոր այն ճիգերուն առջև, որոնք պիտի դալին հեղաշրջել հայ միտքը, և հայ կյանքն ալ անոր հետ: Մեր պատմության հին ու նոր բոլոր ռահվիրաները տատակներու վրայն քալեցին: Կոմիտաս չէր կրնար բացառություն կազմել:

Զգարմանանք այն դժնդակ կեցվածքին համար, զոր ծերունի միաբաններն ումանք ունեցան Կոմիտասի փորձած «հեղաշրջության» առթիվ: Անոնք չէին կրնար դեռ ըմբռնել զայն: Անոնք կկարծեին Հայ Եկեղեցին և իր ավանդությունները պաշտպանած ըլլալ՝ պայքարելով այդ հեղաշրջության դեմ: Երիմյան Հայրիկ լայնախոհ հոգին կսանձեր անշուշտ իրենց չկամությունը, ու թույլ չէր տար, որ իրենց պայքարը քթմնջյուններեն անդին անցնի:

Զգայուն հոգին, որ Կոմիտասին էր, չէր կրնար չազդվիլ նույնիսկ ամենեն փոքր քթմնջյուններեն: Անոնք, որ ճանդած են զինքը, զիտեն, թե շատ ամուր էր հոգիով, արհամարհելու համար ամեն չկամություն և խժժանք, և տեր էր կամքի մեծ ուժի մը իր ջիղերը զսպելու համար: Իր տառապանքը առավելապես անկե էր, որ իր շրջապատը այլևս զոհացում չէր կրնար տալ իրեն: Երաժշտական պաշտոնը, զոր ուներ Մայր Աթոռի մեջ, շատ փոքր էր, ասպարեզ դառնալու համար իր հոգին չարչարող ծրագիրներուն: Նույնիսկ երգչախումբը, զոր իր տրամադրության տակ ուներ հոն, չէր կրնար զինքը գոհ թողուլ: Դժգոհ էր մանավանդ երգչներու ձայներեն:

Ակնարկելով այն պատրաստություններուն, որոնց ստիպված էր դիմել թաղման պատարագը երգել տալու համար իր խումբին, երիմյան կաթողիկոսի վախճանումեն հետո, Կոմիտաս 1909-ին պիտի գրեր Մարգարիտ Բաբայանին.

«Վեհափառի անակնկալ մահն ինձ այնպիսի աշխատության մեջ ձգեց, որ դեռ նոր է խելքս զլիսս զալիս: Երևակայիր մի բանակ կոտրած ձայներ, ապականված մտքեր, փշալած անհատներ, որոնք այս կամ այն կերպ ձեմարանի աշակերտության են արժանացել...

¹⁰ Գեղտ. Ա. Բաբայան, «Հուշեր Կոմիտաս վարդապետի կյանքին», «Հայրենիք», 1935, նոյեմբեր 22:

¹¹ «Կոմիտաս» ժողովածու, Երևան, 1930, էջ 96:

...Սկսեցի պատրաստություն տեսնել, ահա թե ինչպես: Թեպետև պատարագն ունիմ ամբողջապես գրված, բայց խառն խմբի համար է. այժմ ճեմարանում փոքր աշակերտներ չկան, որովհետև Ա և Բ դասարանները փակ են. ուրեմն պետք է գործ սկսել մեծ աշակերտների ձեռքով միայն: Պետք էր նոր պատարագ գրել արական խմբի համար: Շատ լավ. ձայն չկա, եղածները խռպոտ, ազդավային խարդախ հնչյունով ձայներ, այդ էլ մեծ մասը փչացած tenor-ներ, մի քիչ baryton, թույլ, խավար ու մեղած հնչյուններով. ահա՛ քեզ խումբ: Ուզած չուզած պետք է պատրաստես»¹²:

Ժամանակակիցներու հուշերեն գիտենք, թե Կոմիտաս պահ մը փորձած է տեղափոխվիլ Կովկասի մեծ կեդրոններեն մեկը: Թիֆլիսն ու Բաքուն, այն օրերու իրենց հավակնություններով, թերևս կարենային ընդարձակել աշխատանքի իր մարզը: Անոնք թերացան իրենց պարտականությունը մեջ. անտարբեր մնացին:

(Այդպես են հաճախ մեծ քաղաքները: Թովմաս Հարություն, ռուս մեծ երաժշտագետը, տարիներ հետո, այն է 1919-ին, Թիֆլիս անցելած ատեն կրսեր. «Մայրաքաղաքների հետամնացությունը վաղուց հայտնի է: Թիֆլիսում ավելի լավ չէր: Երբ ուղեցի գտնել նրա (Կոմիտասի) երկերը, ոչ մի երաժշտական խանութում հնարավոր չեղավ դրանք գտնել: Ծշմարիտ է, նրա հեղինակությունները տպվել են արտասահմանում. բայց եթե պահանջ լիներ, նրանց կարելի էր վերահրատարակել Թիֆլիսում: Պահանջ չկար»¹³:

Այդ ձախողությունն հետո, Փարիզը ամենեն հարմար վայր կմնար իր ծրագիրներուն համար: Անգամ մը այցելելը էր արդեն հոն և կազդուրվելը հոգեպես: Եվրոպական մեծ ոստանի մը մեջ, որպիսին Փարիզն էր, ան պիտի կրնար միշտ նորոգվիլ ու միշտ ստեղծել: Դժվար էր անշուշտ գործել հայ հողեն հեռու, հայ ժողովուրդին հետ անմիջական շփումի գրկված: Բայց ինչ որ քաղեր էր ան արդեն հայ ժողովուրդի հոգեկան ստեղծագործություններեն, բավական ատաղձ էին իրեն երկար տարիներու համար. Փարիզ ավելի ևս դյուրություն պիտի տար իր մշակումներուն:

Կոմիտասը Փարիզ բերելու գաղափարով պահ մը խանդավառվեցավ նաև Արշակ Զուպանյան: Զուպանյան, որ Կոմիտասի ամենեն ջերմ և սրտացավ համակիրներեն մեկն էր եղեր առաջին օրեն և որ հետագային ալ զմայլելի զորավիգ մը պիտի դառնար անոր,

նույնիսկ աշխատեցավ իրականացնելու այդ ծրագիրը:

Ահա թե ինչ կգրե ան.

«Ստանալով իրմե նամակ մը Բեռլինեն, ուր եկած էր քանի մը շաբթվան համար, գրեցի իրեն գալ Փարիզ և գեթ ատեն մը մնալ ու գործել այստեղ: Իբր եկամուտ ուրիշ բան չունեի, բայց եթե էջմիածնա միաբանի իր փոքրիկ ամսականը, որ հեռու էր Փարիզի պես տեղ մը իր պետքերուն բավել. հույս ունեի սակայն, որ Փարիզի հայ գաղութը պիտի ուզեր այսպիսի վարպետ ու հայալի նրա ժիշտ մը իր եկեղեցվույն իբր դպրապետ պահել և անոր ապրուստը վախճլորեն ապահովել: Այդպես կմտածեի, և՛ դեպքերը ցույց տվին, որ կսխալեի: Հետեցավ թեևադրություն և եկավ Փարիզ. շատ բան ըրավ հայ արվեստին, հայ անունի վարկին համար, բայց Փարիզի հայերը չըրին ինչ որ պետք էր զինքը իրենց մեջ պահելու համար, ու տարի մը ետքը սրտաբեկ ու դառնացած ելավ դարձավ էջմիածին»¹⁴:

Տեղը չէ հոս՝ պատմել բոլոր մանրամասնությունները այս դժիմ անտարբերության: Չենք կրնար սակայն հատված մը ևս շարտագրել Զուպանյանին, Կոմիտասը Փարիզ պահելու համար իր կատարած փորձերուն մասին.

«Ինչեալ լուծումը՝ անշուշտ՝ իր Փարիզ մնալն էր: ...Փարիզի հայ եկեղեցվու իբր դպրապետ՝ իր կյանքն ապահոված, ան հոյակապ հայկական երգչախումբ մը պիտի կազմեր, և այն, և այն: ...Այս էր, որ կփափագեի ես, ու կկարծեի, թե այդ փափագս դյուրավ իրականանալի բան մըն էր, քանի որ ամսական քանի մը հարյուր ֆրանկի վրա էր խնդիրը: Թեևադրեցի զայդ այն ատենվան Փարիզի հայ եկեղեցվու հոգաբարձության ատենապետ հանգուցյալ Միհրան Հովակիմյանին, որ խորապես կսիրեր և լրջորեն կգնահատեր Կոմիտաս վարդապետը... Հովակիմյան բոլորովին համաձայն, այդ առաջարկը դրավ հոգաբարձության սեղանին վրա, և պնդեց ինչքան կրցավ, բայց առանց հաջողության. իր ընկերները հայտարարած էին, թե իրենք ալ կգնահատեին Կոմիտաս վարդապետը, բայց կկարծեին, թե եկեղեցվույն միջոցները թույլ չէին տար դպրապետ ու խումբ պահելու... Հոգաբարձությունը եկեղեցվու երիցատան մեջ սենյակ մը հատկացրած էր Կոմիտաս վարդապետին՝ որպեսզի պանդոկի ծախք չունենա, ադիկա բավական կհամարեին իրենց համակրությունը հայտնելու համար: Գացի եկեղեցվու վարչու-

¹² «Մշակույթ», էջ 161—162:

¹³ «Անահիտ», 1935, թիվ 1—2, էջ 75:

¹⁴ Արշակ Զուպանյան, «Անահիտ», 1931, թիվ 1—2, էջ 119:

թյան նախագահ հանգուցյալ Ա. Էդնայանը տեսնելու և ջանացի դինք համոզել. անկարելի եղավ. գովեստով խոսեցավ վարդապետին վրա, բայց, ըսավ, «տարեկան ինչ հասույթ որ ունի եկեղեցին՝ պատրաստ ենք անոր ավելցուքը ամբողջությամբ բանկան դնել՝ եկեղեցվուն ապագան ապահովելու համար: Մեր այժմյան պայմաններուն մեջ, դպրապետ ու խումբ՝ մեղի համար լյուքս են, որուն միջոցները շունինք...»¹⁵:

Կերեի, թե Փարիզի մեջ այլապես ալ վարդ չբաղեց Կոմիտաս, ու դառն պահեր հոն ալ ապրեցավ: Քաղվածքը, զոր Մարգարիտ Բաբայան կընն 1906 ղեկտեմբեր 8-ին Կոմիտասի կողմն Փարիզեն իսկ իրեն զրկած նամակն մը, կակնարկն նման դառնություն մը, թեև օրիորդ Բաբայան չէ հիշեր, թե ո՛վ էր վիրավորներ այն ատեն անոր դյուրազգաց սիրտը:

«Ձեր նամակն ինձ շատ մխիթարեց. բայց և աչնպես, մարդիկ հավատում են ավելի վատ լուրերին, քան լավերին, և անվանարկվածը երկար ջանք պետք է ի գործ դնե, որ կարողանա անպիտանների միտքն էլ մաքրել: Բայց կասեք ինչ փուլի, թո՛ղ չարն իր շարունակյալ մեջ խեղդվի: Իրավ է, ես էլ եմ կրկնում ժողովրդի հետ այն վեհ միտքը, թե «գեշ մարդու օր արեւը սև հողի տակով արեւը», միևնույն ժամանակ աջ և ձախ նայում, տեսնում, որ մարդիկ առավել վատաճողի են, քան բարեճողի: Չկան, եթե կան, չեն երևում այնպիսիները, որոնք շարերի վրա արհամարհանք տաժեն. ընդհակառակը, մարդկային թույլ և շատ տկար կողմերից մեկն էլ այն է, որ լսածին հավատալ են ուզում, առանց ճշմարտության կշիռ ունենալու. այո՛, շատ հեշտ է դատելը, բայց դատվել ո՛վ է ցանկանում. մարդասպանը նույնիսկ դատից խուսափում է, ո՛ր մնաց անմեղն ու անպարտ: Ես էլ, թեև ներսս բոլորովին մաքուր և ջինջ է, ինչպես հստակ ու պայծառ վտակ, բայց չար մարդիկ քար են ձգում ու պղտորում: Անշուշտ, կանցնի պղտորումը, էլի վճիտ կլինի, բայց և այնպես պղտորելուց հետո Գեթ մի այնպիսի չար բան արած լինեի, որ

անպատվաբեր լիներ իմ կոչման, սիրտս չէր ցավի, կասեի «հնձիր դանաժդ». բայց չարի բերանը չոփ է լցրած»¹⁶:

Եվ, ավա՛ղ, Կոմիտաս այս հոգեկան տագնապները կապեր ճիշտ այն օրերուն, երբ եկեր էր Եվրոպայեն փառք քաղելու հայ ժողովուրդին համար:

Մյուս կողմն, Արեղյան կըսեր իր հուշերուն մեջ.

«Ձեմ հիշում ում և ինչ թեկադրանքով, նա 1906 թվին գնաց Գերմանիա և ապա Փարիզ այն մեծ հուլիսով, թե այնտեղ կկարողանա հրատարակել իր եղանակները: Բայց միայն մի տասնյակ երգ հրատարակելուց հետո՝ «Հայ քնար» անվան տակ՝ վերադարձավ էջմիածին, և երբ ես նրան հարցրի, թե ինչու այդքան սակավաթիվ երգեր նա հրատարակեց, Կոմիտասն սկսեց կծու խոսքեր ուղղել և՛ արեւելյան, և՛ արեւմտյան հայ հարուստների հասցեին:

Եվ այնուհետև Կոմիտասը, որ առաջ էլ սիրում էր մեծանալ, սկսում է մոռալի և սրբունեղվել առանց, սակայն, պակասեցնելու իր անդուլ աշխատանքները. նա ձանձրանում էր էջմիածնից»¹⁷:

Ինչպե՛ս չձանձրանար հեր արվեստագետը, երբ դարձյալ կուգար իր հուշումները բանտել իր ներսը:

Շվարած էր ան: Թիֆլիս անտարբեր էր եղեր, Փարիզ շատ պաղ, իսկ Պոլիսը չէր կրնար դեռ մտքեն անցնել Կոմիտաս: Ու շարունակեց տառապիլ դեռ ատեն մը, իր երազները ներսը խեղդելով:

Բայց ահա, շատ շանցած, բացառիկ դեպքեր պիտի ցնցեին սովթաններու մայրաքաղաքը:

Անոնք նոր էջ մը պիտի թվագրեին Կոմիտասի կյանքին մեջ ևս, գործունեության նոր դաշտ մը բանալով անոր առջև, բայց և ճակատագրական ըլլալով, ավա՛ղ, իրեն համար:

(Շարունակելի)

¹⁵ Արշակ Զոպունյան, «Անահիտ», 1931, թիվ 1—2, էջ 121:

¹⁶ «Մշակույթ», էջ 156—157:

¹⁷ «Ժամանակակիցները Կոմիտասի մասին», էջ 70—71:

Գ. ՀԱԿՈՒՅԱՆ

(Անդամ Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի)

Գ Ր Ի Գ Ո Ր Տ Ղ Ա *

Ե Ր Կ Ե Ր Ը

Գրիգոր Տղան թողել է թղթեր և մեծ ու փոքր ծավալի չափածո գործեր, որոնք մեծ մասամբ հասել են մեզ և ունեն պատմական ու գրական նշանակություն: Տղայի գործերը ամբողջությամբ դեռ չեն հրատարակվել: Թեև 1835 և 1865 թվականներին Վենետիկում Մխիթարյանները Գրիգոր Տղայի անունով երկու անգամ հրատարակել են «Նամականի» վերնագրով մի գիրք, այնտեղ զետեղվել են Տղայի գործերից միայն երկուսը՝ Գրիգոր Տուտեհորդուն և հյուսիսային վարդապետներին գրված թղթերը: Գրիգոր Տղայի անվամբ հրատարակված «Նամականի»-ն ավելի շուտ ներսես և ամբողջացու երկերի ոչ լրիվ մի ժողովածու է, որտեղ զետեղված են և ամբողջացու «Ատենաբանություն», «Թուղթ առ Քրիստոսաստեթ թագաւորն Հայոց Լևոն», «Բարեբանություն ներքողական գովաբանութեամբ ի Համբարձումն Տեառն...», «Ներքողական ասացեալ ի հրաշափառ գալուստն յերկինս Հոգւոյն Սրբոյ» գործերը:

Այսպիսով, Գրիգոր Տղայի թղթերի մեծ մասը դուրս է մնացել Վենետիկյան վերահիշյալ երկու հրատարակություններից: Տղայի մյուս թղթերից երեքը⁴⁰ հրատարակվել են ներսես Շնորհալու «Թուղթ ընդհանրական» գրքում, որոնք են՝ «Թուղթ... առ բարեպաշտ թագաւորն Հոռոմոց Մանուէլ», «Թուղթ Գրիգորիսի կաթողիկոսի Հայոց՝ ձայնակցութեամբ ընդհանուր ժողովոյ Հայոց՝ պատասխանի թագաւորին Հոռոմոց Մանուէլի...» և

* Շարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1964 թվականի № ԺԲ-ից և 1965 թվականի № Ա Ա-ից և Ե-Ձ-Է-ից:

⁴⁰ «Թուղթ ընդհանրական»-ում կա նաև հյուսիսային վարդապետներին գրված թուղթը, որը տպագրված է «Նամականի»-ում: Դրա համար էլ մենք «Ընդհանրական»-ում տպված չորս թղթերից միայն երեքն ենք հիշատակում:

«Պատասխանի թղթոյն Միքայէլի պատրիարքին...»: Ուրեմն, Գրիգոր Տղայի թղթերից միայն հինգն են տպագրվել, երկուսը՝ «Նամականի» գրքում և երեքն էլ Շնորհալու «Թուղթ ընդհանրական»-ում: Մնացած արձակ թղթերը դեռ ձեռագիր վիճակում են և որոնք հետևյալներն են.

«Հարցումն խրատուց զոր խնդրեալ է կաթողիկոսն Հայոց Գրիգոր Տղայն կոչեցեալ ի մեծապատիւ վարդապետէն Գրիգորէ որդւոյ Տուտեայ...»⁴¹:

«Գիր ողջունի և հարցումն խրատու Տեառն Գրիգորի Հայոց կաթողիկոսի Տղայն կոչեցելոյ՝ առ մեծապատիւ վարդապետին Գրիգորի որդի Տուտեայ...»⁴²:

Եթե Գրիգոր Տղայի արձակ թղթերի մի մասը տարբեր ժամանակներում և տարբեր տեղերում տպագրվել է, ապա նրա չափածո գործերը՝ ոտանավորներն ու պոեմները մինչև հիմա ոչ մի անգամ չեն տպագրվել, եթե չհաշվենք 1869 թվականին ֆրանսիացի բանասեր-գիտնական Դելիլյուեի ձեռքով ֆրանսերեն հրատարակված «Ողբ վասն առմանն Երուսաղէմի» մեծ պոեմը՝ հայկական բնագրի հետ միասին: Մեր բանասիրության մեջ ընդունված է Գրիգոր Տղային վերագրել միայն վերահիշյալ պոեմը և երկու փոքրիկ ոտանավոր⁴³: Սակայն փաստորեն այդպես չէ: Մեսրոպ Մաշտոցի անվան մատենադարանի մի շարք ձեռագրերում կան բազմաթիվ մեծ ու փոքր ոտանավորներ (սկսած 20, վերջացրած 700 տողով), որոնք պատկանում են Գրիգոր Տղայի գրչին և դեռ կարոտ են ուսումնասիրության ու հրապարակման: Ա-

⁴¹ Մաշտոցի անվան մատենադարան, ձեռ. № 2966, էջ 47:

⁴² Անդ, էջ 49:

⁴³ «Արարատ», Էջմիածին, 1893, էջ 1008—1009:

հա՛ ձեռագրերում եղած այդ շափածո գործերի մեղ ծանոթ ցուցակը՝ ըստ գրվածքների սկզբնատողերի.

1. «Ասացից բան մի», ձեռ. 5707, էջ 265:

2. «Գոյ յիս գիտութիւն բայց խամբեալ է», ձեռ. 8348, էջ 167:

3. «Յիսուս Քրիստոս Որդի և Բան», ձեռ. 5707, էջ 259:

4. «Բան մաղթանաց հեծեծանաց», ձեռ. 6348, էջ 168:

5. «Յորժամ զիս ինձէն դտայ», ձեռ. 5707, էջ 267:

6. «Գրեցաւ այս գիր», ձեռ. 4207, էջ 357:

7. «Գովելեացն յուսացեալ», ձեռ. 5707, էջ 265:

8. «Կտակ...» (մանկավարժական բնույթի մի-քանի ոտանավորներ), ձեռ. 4207, էջ 357:

9. «Բան պիտանի Գրիգորիսի կաթողիկոսի» («Արարատ», 1893 թ., էջ 1002):

10. «Զինչ լոյս և լոյս» («Արարատ», նույն տեղում):

Թղթերը. — Գրիգոր Տղայի գրչին պատկանող թղթերը կամ նամակները թվով յոթ հատ են: Թեպետ այս թղթերը գրելու հիմնական դրդապատճառը եղել է եկեղեցիների միության խնդիրը, սակայն այդ թղթերում միաժամանակ շոշափվել են նաև պետական, հասարակական, ազգային և քաղաքական բնույթի հարցեր, որոնք զուրկ չեն պատմական և հայրենասիրական նշանակությունից: Գրիգոր Տղայի առաջին թուղթը, «... Առ բարեպաշտ թագաւորն Հոռոմոց Մանուէլ» վերնագրով, գրված է 1174 թվականին: Այս թղթում Տղան, հետևելով Շնորհալույն, անկեղծորեն ձգտում էր եկեղեցիների միության գործը գլուխ բերել «հաւասար ընդ հաւասարա»: Հավատալով կայսեր խոսքերին, իրավացիորեն նկատում է Մ. արքեպիսկոպոս Օրմանյանը, «Գրիգոր Տղան շատ ուրախացավ, որ կայսրը իրեն ալ կցուցնէ այն հարգանքն ու վստահութիւնը, զոր իր պատվական հորեղբորը ցուցուցած էր»⁴⁵: Այսպէս այդ պատասխան թղթում Գրիգոր Տղան, ներսես Շնորհալու «Գիր հաւատոյ» դավանաբանական գրվածքի ոգով ու սկզբունքներով, շարադրում է Հայ եկեղեցու դիրքը եկեղեցիների միության հարցում: Այս թուղթը գրված է մաքուր հայկաբանութեամբ, պատկերավոր արտահայտութիւններով, պարզ, դյուրըմբռնելի լեզվով և կուռ տրամաբանութեամբ: Ավելի ուշագրավ է Գրիգոր Տղայի երկրորդ թուղթը, գրված 1179 թվականին,

դարձյալ հասցեագրված Կիւ Մանուէլ թագավորին, հետևյալ ընդարձակ վերնագրով. «Թուղթ Գրիգորիսի կաթողիկոսի Հայոց, ձայնակցութեամբ ընդհանուր ժողովոյ հայոց պատասխանի թագաւորին Հոռոմոց Մանուէլի, յորում և ուղղափառ դաւանութիւն ըստ խնդրոյ արքային, ձայնակցութեամբ և ձեռնագրով ամենայն Հայաստանեայց եպիսկոպոսաց»⁴⁶: Այս թղթի բովանդակությունը Հոռոմիլայի ժողովի սկզբունքներն են. Հայ եկեղեցին, ձգտելով անշահախնդիր միութեան, երբեք տրամադիր չէ նահանջելու իր առաքելական ուղղութիւնից և հայրենի ավանդութիւններից. «... և ի քաղցրութենէ պտղոյս ծանեալ ըզժառոգ, որպէս և միշտ գիտէալ պտղաբերիչ ուղղափառութեան և հաստիչ հայրենի աւանդութեանցն՝ զոր յեկեղեցի Սուրբ Գիրք. այլ զի ձայնակից սոյն ուղղափառութեան է Սուրբ եկեղեցիս Աստուծոյ որ ի մեզ... և մեք աշակերտեալք և ուղղափառ դաւանութեանն քարոզք»⁴⁶:

Հայոց հավատի հիմքը, — գրում է Գրիգոր Տղան Մանուէլին ուղղված այս նամակում, — դրել են մեր երանելի հայրերը, որոնք քրիստոնեական վարդապետութեան լայն պողոտայի մեջ ունեն իրենց ազգային, սեփական անշեղ և ճիշտ շավիղը, որը ո՛չ ուղղվելու, ո՛չ լայնացվելու և ո՛չ էլ նորաձե ծեսերով ու դավանանքներով լրացվելու կարիքն ունի: Հայոց հայրապետը շեշտում է, որ հայերը կողմնակից են եկեղեցիների անկեղծ միության և միաժամանակ ցանկանում են անասան մնալ իրենց հայրենի ավանդութեան վրա: Այնուհետև, հիշեցնելով Մանուէլին, որ Հայ եկեղեցու դավանանքի վերաբերյալ տարիներ առաջ ներսես Շնորհալին մանրամասնորեն գրել է իրեն և որ այդ ուղուց հայերը երբեք չեն շեղվելու, շարունակում է. «... Բայց և փոքր ինչ երկրորդեմք առ ի յայտարարութիւն ընթացակցութեան հօրն մեր անստերիւր շաւղաց, քանզի և ինքն ընդ երանելիս հանգուցեալ հայրն մեր յայս ճշմարիտ և պատուական հիման վերայ շինեալ եկն և եգիտ զեկեղեցիս հայոց անշարժ և առանց արատոյ, որպէս և յայտ արար ձեզ. ոչ եթէ նորոգ եմուտ ի մեզ ուղղափառութիւնն, այլ զոր ունէալք, նոյն և յայտնեցաւ»⁴⁷: Եվ քանի որ հայերը սնված ու դաստիարակված են իրենց երանելի նախնիների նվիրական գաղափարներով ու ոգով, ուստի, պարտավոր են անխոտոր ընթանալու նրանց զօած ուղիով. «Յայս ուղղափառ ժողովոցս

⁴⁵ Անդ, էջ 250:

⁴⁶ Անդ, էջ 251:

⁴⁷ Անդ:

⁴⁴ Մ. արքեպիսկոպոս Օրմանյան, «Ազգապատում», Ա, էջ 1450:

և որք սոցին հանգոյն՝ ուսաք զհաւատոյ դաւանութիւն, և ի նոցին կանոնադրութենէ զգործոց պարկեշտութիւն և զմեղաց խտրութիւն և զեկեղեցական կարգաց վայելչութիւն, որոց և առաջնորդութեանն հայրենի դաստիարակութեամբ ուղեկից լինիմք զգուշացեալք առ ի յոչ խտառել յաջ և ոչ յանեակ յաբօնական պողոտայէն զոր ցուցին մեզ»⁴⁸։ Վերոհիշյալ համարձակ և շիտակ հայտարարութիւններէց հետո, թղթի վերջում Գրիգոր Տղան Մանվել թագավորից պահանջում է, որ նա ձեռք առնի ամեն միջոց՝ քրիստոնեական խաղաղության թշնամիներին սանձահարելու, որպէսզի երկրի վրա, բոլոր ազգերի մեջ, հաստատվի Հիսուսի քարոզած սերը և եղբայրութիւնը. «Եւ պահանջեմք ըստ քում հրամանի զաշխարհական հոգոց ծանրութիւն տիեզերական տերութեանդ... արեամբ չափ ճգնել ընդդէմ հակառակամարտին խաղաղութեան, և հնարել ամենայն փութով զայս գործոյ կատարումն»⁴⁹։

Գրիգոր Տղայի թղթերի մեջ ուշագրավ են նաև այն նամակները, որոնք ուղղված են Արևելյան Հայաստանի վարդապետներին։ Դրանցից մեկը հասցեագրված է «Վարդապետացն հիւսիսային կողմանցն», իսկ մյուսները՝ Սանահնի վանահայր Գրիգոր Տուտեորդուն։

Հուլյների հետ եկեղեցական միության հարցում արևելյան վարդապետները կանգնել էին պահպանողական և հայրենասիրական ճիշտ դիրքերի վրա։ Անցյալի փորձով նրանք համոզվել էին, որ հուլյների հետ եկեղեցական միութիւնը կվնասի Հայ Եկեղեցու անկախության և ինքնուրույնության։

Իր թղթում Գրիգոր Տղան, ելակետ ունենալով Հովհաննու Ավետարանի «Միքելիք, սիրեսցուք զմիմեանս, զի Աստուած սէր է» սկզբունքը, լայնացնում և խորացնում է քրիստոնեական սիրո և եղբայրության գաղափարները։ Գրիգոր Տղան գրում է, որ տարբեր ազգերի ու երկրների մեջ պետք է թագավորի համերաշխութիւն և խաղաղութիւն։ Եթե տեղն ու ժամանակը ազգերին ու մարդկանց ֆիզիկական իրարից հեռու են պահում, բայց դա չպիտի լինի պատճառ, որ նրանք միմյանց նկատմամբ օտարանան և որ վատթարագոյնն է՝ թշնամանան. «այլ իբրև զհեռացեալ եղբարք գաւառաւ և ժամանակաւ, որ և զայս թշնամութիւն գործեաց բնութիւն հնացեալ սովորութեամբ որակաւութիւնն՝ զմիջնորմն ցանկոյն քակել, և զկրճիմն ի բաց բառնալ, եթէ գոյ հնար և

մի անիծանել յեղբարցս՝ այլ օրհնել, շահել և շահեցուցանել զնոսա»⁵⁰։ Այնուհետև խորհուրդ է տալիս հյուսիսային վարդապետներին, որ լինեն անաշու։ Եթե մեկը անհողդող է իր համոզմունքների մեջ, սիրում է իր ազգն ու ազգային ավանդույթները, նա պարտավոր է ճշմարիտ դատողությամբ հաշվի առնել և քննել նաև ուրիշի կարծիքները. «ոչ վայել է յաստուածաշունչ գիրս զմիոյ բանէ բուն հարկանել և զայլովքն զանց առնել և կամ հայհոյել ի լուրս բանին և զմիտս ոչ քննել»⁵¹։ Ապա խորհուրդ է տալիս թե՛նք զգիրս աշխատասէր սրտիւ։ «Դուք, — դիմելով վարդապետներին ասում է նա, — մշակք էք աստուածային անդոյս, աշխատասէր մտօք և հնազանդ սրտիւ. պարտիք վաստակել՝ զի բերցէ հաց սուրբ և կենդանական, ամուլք էք պատուական սալլից, որ դատարկացեալ մնայ ի շրջեցուցանելոյ զկտակարանս Աստուծոյ»⁵²։

Գրիգոր Տուտեորդին Տղային խուսափողական պատասխան էր գրել Հռոմկլայի ժողովից հետո Հայ և Հուլն եկեղեցիների միության հարցի շուրջ, առարկելով, որ ինքը ապրում է իր կյանքի երեկուն և ժամանակները դառն են ու ծանր։ Գրիգոր Տղան հայրաբար քննադատության է ենթարկում նրա այդ խուսափողական դիրքը և բարեկամաբար հորդորում է լինել ձեռնբեց և վճռական. «Այլ զի գրեցէքն՝ եթէ յերեկոյացեալն եմք ժամու, թողուլ զնալ առ իւրաքանչիւր դատաւոր, և այս բանք ոչ թուեցաւ մեզ իբրև կատարելոց մտաց ասացեալ... ապա պարտի ծերոյն լինել ծերութիւնն ի ձէթ պարարութեան՝ ըստ Դաւթայ և Սողոմոնի... և պարկեշտութեամբ լուսատու լինել բազմաց և մի լսել եթէ լաւ է մանուկ իմաստուն՝ քան զծեր անմիտ»⁵³։

«Իսկ եթէ զաւուրցս շարութիւն կոչեք երեկոյ և զտէրութիւնն բռնակալաց՝ անտեղի է, զի ամենայն սրբոց և բարեպաշտից անձինք դառնագոյն ժամանակօք փորձեցան և մաքրեցան որպէս զոսկի հրով և արդարացան. և այս առ հնովքն և նորովքս...»⁵⁴։ Եվ վերջապես, այս նշանավոր թղթում արտահայտվել են ժամանակի հայրենասիրական տրամադրութիւնները։ Եթե մեր հակառակորդը փորձի իր խորթ գաղափարներով մեզ մոլորութիւն մեջ քաշել, — ասում է Գրիգոր Տղան, — շեղել մեզ մեր հայրերի ճշմարիտ

⁵⁰ Անդ, էջ 443.

⁵¹ Անդ, էջ 442.

⁵² Անդ, էջ 453—454.

⁵³ Անդ, էջ 449.

⁵⁴ Անդ, էջ 450.

⁴⁸ «Ազգապատում», Ա, էջ 253.

⁴⁹ Անդ, էջ 265.

ամբուց, մենք ոչ միայն շպետք է շեղ-
վենք, այլև անհրաժեշտ է որ զինվենք մեր
աշխարհային լուսավոր գաղափարներով և
այսօրվա մեր հավատի ուղղափառու-
թյունը. «Առ մեզ մի լիցին խոտելիք մեր
տուրքը լուսավորիչը և հարբ. այլ պատուելիք
պաշտելիք՝ Սուրբ Գրիգորիս, և զարմն-
ալ սուրբ, Սուրբ Ներսէս և Իսահակ և որ
ստ նոցայն յստակքն և ճշմարտախոհքն, և
նոցայն բարոգեսցի բաշտելին յեկեղեցիս
մեր, և յաղագս նոցա բանակուեսցուք. եթէ
նոցին հակառակը, որ նոցայն են՝ իւրեկեցի
գիտելի, լաւութիւն և վատութիւն նոցա»⁵⁵։
Գրիգոր Տղան ցանկանում է, որ Հայ Եկե-
ղեցին և հայ ժողովուրդը լինեն «ծառ մեծ»
Մինչ զայն վայրենի թռչնոց և հանգչէին յոստս
Մեր»⁵⁶։ Ապա խրատում է թղթի հեղինակը՝
«... որ հյուսիսային վարդապետները
ախտ են ունեցել ապրելու բուն, հայրենի
ժողի վրա՝ իրենց ժողովրդի մեջ, Կիլիկիայի
ճոգեկորականութեան նման գրկված չեն Մայր
Հայրենիքից, ուստի նրանք խոշոր անելիք
ունեն ազգին ու նրա Եկեղեցուն ծառայելու
անազատութեամբ։ Նրանք ի վիճակի են նման-
վելու վերևում հիշված պտղատու ծառին։
Ավելին. այդ վարդապետները պարտավոր
են օգնելու և Կիլիկիայի հայերին ու Հայրա-
պետանոցին։ Նրանք հոգեկան ուժ պետք է
լինեն ոչ միայն Մայր Հայաստանի, այլև
Կիլիկիայի հայութեան համար։ Հետո մեղմ
ստոնով հանդիմանում է հյուսիսայիններին,
որ հեռվից, ոչ ճիշտ լուրերի հիման վրա, դի-
տողագիր գրել կաթողիկոսի գործունեության
վերաբերյալ և քննադատելը քիչ է, և դա հեշտ
գործ է. պետք է մոտիկ լինել սրտով, ապրել
Կիլիկիայի հայերի վիճակով ևս, ու օգնել
նրանց. ահա այս է կարևորը։ Որ Գրիգոր
Տղան ինքը հոգով սերտ կապված է հյուսի-
սային վարդապետների հետ, կարոտ է նրանց
եղբայրական օգնության ու խորհուրդներին,
նամակում ցույց է տրված հետևյալ համեստ
խոսքերով. «Իշխանք էք և հազարապետք
խորոցն Աստուծոյ, և այժմ խնդիր է ի մէջ
հազարապետացդ՝ եթէ ոք հաւատարիմ
մտցի. աչք էք՝ գլխոյս լուսատու, և ձեռք՝
արմնոյս կերակրիչք. բան և ձայն լեզուիս
շարժողի, արագ այսր պարտիք ժամանել՝
զի թերևս թիրեալ իցէ գլուխս ի լուսոյ պա-
կասեալ, և կամ տկարացեալ իցէ մարմինս
յոչ ունելոյն կերակրիչ և դարմանիչ ձեռս, և
կամ դատարկանալ լեզուիս շարժումն առանց
ձայնի և անբան մնացեալ. գրեալ են ա-
նուանք ձեր ի գիրս գիտնականաց ասողաց և

յանդիմանողաց, պարտիք զգիրն գործով
արդարացուցանել...»⁵⁷։

Եթե դուք, իրոք, մոտիկ կանգնած մարդիկ
լինեիք Կիլիկիայի հայկական կյանքին,—
շարունակում է Գրիգոր Տղան,— ծանոթ լի-
նեիք նրա պայմաններին, տեսնեիք, թե ինչ-
պես են ապրում ձեր եղբայրները, իմանա-
լիք Հայրապետանոցի և կաթողիկոսի գոր-
ծունեությունը, այն ժամանակ, «... թերևս
լուծցէ զկարծիս մտաց ձերոց և զմերս հաւ-
ատանցէ նշմարիտ հայութիւն և զհամա-
ձայնութիւն ձերս»⁵⁸։ Իր ասածները հաստատե-
լու և այդ վարդապետների վրա ազդելու հա-
մար, թղթի վերջում ասում է, թե ո՛րքան
ծանր է Կիլիկիայի հայերի և Հայրապետա-
նոցի դրությունը, ո՛րքան դժվար է և պա-
տասխանատու այդպիսի պայմաններում լի-
նել ժողովրդի և Եկեղեցու հովիւ ու շկարողա-
նալ օգնել այդ ժողովրդին։ Այս դրությունը
ծանր ապրումներ է պատճառում Մայր Հայ-
րենիքից հեռու ապրող հայրենասեր հայրա-
պետին։ Նա դառնորեն ողբում է իր ցրված
ժողովրդի ճակատագիրը. «... Մինչև ե՛րբ,
Տէր, անտես առնես և ոչ լուիցես ինձ. և թէ
որովայն իմ ցաւէ և զգայարանք իմ ճմլին.
և թէ ո՞ տայր գլխոյ իմոյ ջուր և աչաց իմոց
աղիւրս արտասուաց՝ լալ բեկումն ժո-
ղովրդեան իմոյ»⁵⁹։

Գրիգոր Տղան Սանահինի վանքի վանա-
հայր Գրիգոր Տուտեորդուն գրել է 3 թուղթ։
Այդ թղթերից մեկը և ամենածավալունը,
ինչպես ասացինք, տպագրվել է «Նամակա-
նի» կոչված գրքում. մնացած երկուսը ամ-
բողջութեամբ տակավին ձեռագիր վիճակում
են։ Ընդունված է, որ իբր թե Գրիգոր Տղան
Տուտեորդուն գրել է միայն մի թուղթ։ Ըն-
դունված է նաև, որ Գրիգոր Տուտեորդին,
Հոռմկլայի ժողովի նախօրյակին, առաջինը
ինքն է գրել կաթողիկոսին, արել որոշ դիտո-
ղություններ, իսկ կաթողիկոսը պատասխա-
նել է Հոռմկլայի ժողովից հետո։ Բայց
ամենևին այդպես չէ։ Տուտեորդու թղթում
կան հաստատ փաստեր, որ նա այդ թուղթը
գրել է կաթողիկոսի պահանջով, այն էլ
դժկամութեամբ, միայն նրա համար, որ կա-
տարած լինի կաթողիկոսի կամբը։ Ահա՛
Տուտեորդու խոսքերը. «Ոչ իբրև լրումն թե-
րատելոց գրեցաք և անգիտս խորոց իմաս-
տութեանց, այլ յակամայ կամս հարկեալ ի
պահանջողէդ զոր ընկալեալ թողցես զմեզ
հանգելոյ»⁶⁰։

⁵⁷ Անդ, էջ 453։

⁵⁸ Անդ, էջ 449։

⁵⁹ Անդ, էջ 450։

⁶⁰ Զեռ. № 2966, էջ 60։

⁵⁵ «Ազգապատում», Ա, էջ 437։

⁵⁶ Անդ, էջ 455։

ինչպես տեսնում ենք, առաջինը գրել է ինքը կաթողիկոսը: Բայց «չակամայից» գրելով հանդերձ, Տուտեորդին արտահայտվել է շատ համարձակ ու շիտակ: «Սակայն ի ձեռն գրոյ քո և քաղցր հրամանաց բազում անգամ,— ասում է Տուտեորդին,— որ թէ գտանեմք ինչ սխալ անձին և մի մեզ լինիցի մեղադրելի, մանաւանդ խոստովանելի, զի ըստ ազատ բարուց Ստրոտոկլեայ և ըստ յստակ որդոցս արեւելից փոքր ինչ համարձակեմք ի բանս ճշտութեան»⁶¹:

Այժմ ծանոթանանք Տուտեորդու թղթին, որը գտնվում է Մաշտոցի անվան մատենադարանի № 2966 ձեռագրում: Թղթի սկզբում, հակառակ «նամականի» գրքում եղած Գրիգոր Տղայի թղթի քաղվածքների, Տուտեորդին գործածում է վայելուչ ոճ, հայոց հայրապետի հետ խոսում է հնազանդությանը ու պատկառանքով: Որ «նամականի» գրքում եղած Տղային վերագրվող թուղթը իր մեջբերումների ոգով չի համընկնում ձեռագրում եղած Տուտեորդու թղթի հետ, ցույց են տալիս Տուտեորդու այս թղթի հետևյալ խոսքերը, որոնք համակված են հնազանդությանը ու համեստությանը: Առողջություն և երկար կյանք մաղթելով հայրապետին, նա գրում է. «Ի պարծանս Հայ Եկեղեցւոյ տնօրինել արժանահաս կատարմամբ, զեղեալ հիմունս հաւատոյ ըստ օրինի նախնի... հարց»⁶²: Եթե Տուտեորդին, հակառակ կաթողիկոսական հրավերի, չի գնացել Հռոմկա ժողովին մասնակցելու, այդ եղել է ոչ թե անհնազանդության կամ արհամարհելու պատճառով, ինչպես գրված է Տղայի թղթում, այլ,— բացատրում է Տուտեորդին,— որ Հռոմկա գնալուն խանգարել են մի շարք հանգամանքներ և իր ծերությունը: Ապա նա խնդրում է կաթողիկոսին, որ ըստ իր հասցեին կատարված զրպարտությունները, թշնամաբար չնայի իր վրա, որպես հանդուգնի և ըմբոստի: Բացի այդ, Տուտեորդին հավաստիացնում է հայրապետին, որ ոչ միայն ինքը, այլև արևելյան վանքերում գտնվող վարդապետներից և ոչ մեկն էլ չի ընդդիմանում կաթողիկոսին, կամ զանց առնում նրա ասածներն ու հրամանները. «Ո՞վ ի մերոցս գանիւ ընդդիմահար գտեալ ի հրամանս ձեր. զայդ ոչ ոք կարէ հաստատել բանիւ, բայց եթէ անուղղաթ ոմանք եկելոցդ... դու մի՛ ունկն դնիցես, որոց ստույթին է ի լեզուին...»⁶³: Վերևում բերված խոսքերը ցույց են տալիս, որ Տղայի և Տուտեորդու բարեկամական հարաբե-

րությունները խառնել են մի քանի անսկզբունք, բանասերկու հոգևորականներ, որոնք Արևելյան Հայաստանից գնացել են Կիլիկիա և կաթողիկոսին հաճոյանալու համար զբաղվել զրախոսությամբ:

Կաթողիկոսի և արևելյան վարդապետների միջև ծագած վեճը սկզբունքային է և կապված է եկեղեցական միության խնդիրներին: Որոշ է արևելյան վարդապետների դիրքը այդ հարցում: Տուտեորդին գրում է. «Եւ ամենայն նախնիք քո այսու անուամբ զարդարեցին առանել պսակել ի ձեռս քո. նովին անուամբ ոսկենկար գրով վկայութեամբ ասել և լինել, որ կա և ունի և կեցցէ մինչև յաւիտեան ի վերայ անդրդուելի վիմին»⁶⁴: Թղթում Տուտեորդին ցավով ու դառնությամբ է խոսում հույների կողմից առաջադրված դավանաբանական «զլխակարգեալ» կետերի մասին. «ցաւ է մեզ» խոսել այդ մասին, գրում է նա, այլ պետք է «խորշել և ի բաց գալ», որովհետև հույները «զողաբար հափշտակել կամին, ընդ միտ մտանել գաղտնի նենգութեամբ, զի՛նչ հաղորդութիւն կայ ասել կամ լսել ընդ նոսա»⁶⁵:

Տուտեորդուն ամենևին դուր չեն եկել Տղայի թղթի այն խոսքերը, թե հույներն ու հայերը հավատակից եղբայրներ են, որ նրանց ժամանակն ու տեղն են բաժանել և օտարացրել: Ահա սրա համար էլ Տուտեորդին առարկում է կաթողիկոսին, թե «Դու զիա՞րդ ասես ազգաւ և աշխարհաւ ունել զհարազատութիւն, թէ պաշտի ի նոսա բանք, նոցա և պատահին անձինք արժանեաց սրբութեան: Զիա՞րդ քաղկեդոնիտք կամ որպէս նեստորիանոսք կամ մակեդոնիտք և այլ ևս շահաց գտակք մի՞թէ ասիցէ որ համախոհք կամ համամիտք ընդ ազգին և ընդ լեզուին, կամ զի՛նչ այնքանեաց տաժանելի կիրք աշխատութեան սրբոյն»⁶⁶: Քանի որ Տուտեորդին շատ խիստ և միակողմանի քննադատության է ենթարկում հույներին, այստեղից որոշ մարդիկ և անգամ ինքը՝ կաթողիկոսը կարող են մակաբերել, թե Տուտեորդին նեղ հայացքներով, ազգամոլ և ալլատյաց մի վարդապետ է, ուստի, որպեսզի մարդիկ այդպես չմտածեն, նա այդ թղթում գրում է. «Զեմք մարդատեաց բնութեամբ և ոչ հակառակ փրկութեան աշխարհի գործոց...»⁶⁷: Տուտեորդու թղթում արծարծված հիմնական խնդիրը այն է, որ առհասարակ, կիլիկեցիք

⁶¹ Ձեռ. № 2966, էջ 53:

⁶² Անդ:

⁶³ Անդ, էջ 54:

⁶⁴ Անդ, էջ 54:

⁶⁵ Անդ, էջ 55:

⁶⁶ Անդ:

⁶⁷ Անդ:

պոռ մնան հույներից, նրանց հետ կրոնական կամ ուրիշ ոչ մի հարաբերություն և մասնակցություն չունենան։ Այնուհետև նա տեսնում է, թե արևելյանների համար այնքան էլ անարդ չէ Տղայի կողմից հույներին գրված թղթերի կրոնական և դավանական խմաստը։ Մեծ այդ ամենն արվում է նրա համար, որ այսինքն միության խնդրում որոշ համաձայնությունների եզր գտնեն հույների հետ, սիրաշատ են նրանց, որպեսզի հունահայատակ հայերը ալաթանների շնորհակալությամբ, այդ էլ ներկի ընդունելի չէ, որովհետև, ասում է Տուտեռոյին, ըստ Ավետարանի՝ հոգևոր գործեր մեզ աշխարհիկ, քաղաքական նպատակներ հետապնդելը ոչ միայն անընդունելի է, այլև մեղք։ Արդյոք ներկի՞ է, կամ բանաստեղծն է, զոհել ազգային անհատականությունը, դարերով սրբազործված ավանդույթները ինչ-որ ժամանակավոր, մարմնական բարօրության համար։ Հաշտվել կրոնական խնդիրներում հույների պահանջների հետ, զիջումներ անել քաղաքական ակնկալություններից ելնելով, այդ միևնույն է թե, զրախացնում է Տուտեռոյին, «ոտք փորոտով և մաղովն հանդերձ՝ տալ զգուխն ի ձեռս քցա»⁶⁸։

Հույների դեմ առարկելու և ազգային դավանանքի ինքնուրույնությունը պահպանելու համար, նա Տղային խորհուրդ է տալիս անպայման կարդալ թե՛ Արևելյան և թե՛ Արևմտյան Հայաստանի վանքերին կից դպրատների այն գրքերը, որոնք գտնվում են «շարքից կարող են տալ պատասխանի ընդդեմ պարտացելոցն յոլորտուտ կարծեօք իմաստոց»⁶⁹։ Իսկ ինչ վերաբերում է իրենց՝ սահմանիցների և հաղթատցիների, թղթի վերջում գրում է հետևյալը. «Մեք այսպես առաք և կալցուք յախտեան, ոչ երկուցեալ ի պատեանալեաց և ոչ պարսաւեալք փոքրաբան տգիտութեամբ... պատրաստ եմք մատուցել ձերանքարն տէրունի»⁷⁰։ Ապա ավելացնում է, որ այսպես են մտածում և գործում ոչ միայն իսկ Հայաստանի բոլոր հոգևորականները, այլև հարևան աղվանների եկեղեցական հայրերն ու կաթողիկոսը։ Ահա այս խնդիրներն են արծարծվել արևելյան կամ «հյուսիսային» կոչված հայրերի կողմից, որոնք և կազմում են Տուտեռոյի թղթի էությունը։

Այժմ տեսնենք, թե ի՞նչպես է այդ թղթին արձագանքել Գրիգոր Տղան։ Մեզ հայտնի չէ Տուտեռոյի գրած թղթերի ճիշտ ժամանակը,

բայց այնտեղ քննված հարցերը և դեպքերը մոտավորապես ցույց են տալիս, թե դրանք ե՛րբ են գրվել։ Ամենայն հավանականությամբ, Գրիգոր Տղայի և Գրիգոր Տուտեռոյի միջև եղած այս թղթակցությունները տեղի են ունեցել 1178 թվականից ոչ շուտ և 1180 թվականից ոչ ուշ։ Ուրեմն, դրանք գրվել են կա՛մ 1179 և կա՛մ 1180 թվականներին։ Առաջին թուղթը գլխավորապես վերաբերում է աղվանների եկեղեցական գործերին։ Այս թուղթը Գրիգոր Տղան սկսում է բարյացակամությամբ և պատկառանքով։ Կաթողիկոսը կարևոր նշանակություն է տալիս ծերունի, բանիմաց և փորձառու վանահոր խորհուրդներին, որի համար էլ թուղթը սկսվում է այսպես. «Բարեօք մտածութեամբ և անդրդուելի յուսով ողջունեմք զքեզ ծերունի հայր Գրիգորէ, ճոխացեալ բանականաւ և արդիւնականաւ գործունեութեամբ»⁷¹։

Թեև արևմուտքի հայերի դրույթունը ավելի ծանր էր, նրանք ենթակա էին և՛ տնտեսական և՛ բարոյական ճնշման, հույները բռնաւորում էին և՛ խղճի ազատության վրա, բայց հայոց կաթողիկոսը այս պայմաններում նույնիսկ կարողանում է ժամանակ գտնել զբաղվելու նաև հարևան քրիստոնյա ազգերի կրոնաբարոյական գործերով, որպեսզի, ինչպես ինքն է ասում, չխոտորվեն մարդասիրական ճշմարիտ ուղուց. «Ի սաստիկ դառն և յանձուկ և յանբարի ժամանակիս, յորում հեղեղ մեղաց մերոց զօրացեալ եբարձ յերկրէ զամենայն, որ ունիցի հոգևոր շունչ կենդանութեան»⁷²։ Աղվանների հոգևոր Աթոռը թեև կուսավորչի ժամանակներից սկսած ենթակա է եղել հայոց Հայրապետանոցին, վերջինս է տնօրինել նրա կարևոր գործերը, բայց այժմ, երկրի հեռավորությունը և քաղաքական անցուղարձեքը հնարավորություն չեն տալիս, որ Կիլիկիայի հայոց Աթոռը ըստ հարկին կարողանար օգնել աղվաններին։ Սակայն Աղվանների երկրից ոչ այնքան հեռու գտնվող Հաղբատի և Սանահինի վանքերը, որոնք հռչակված են իրենց գիտնական վարդապետներով, ահա դրանց գործակցությանն ու օգնությանն է համեստաբար դիմում ինքը՝ ամենայն հայոց կաթողիկոսը։ Նա խնդրում է Տուտեռոյին, որպեսզի սա զբաղվի աղվանների հոգևոր գործերով, օգնի նրանց և ընդհանրապես «հոգալ և զտունն Աղուանից և զվերատեսուչն նորա, իբրև զազգականակից զաստիճանակից և զեղբայր»⁷³։

⁶⁸ Ձեռ. № 2966, էջ 55։

⁶⁹ Անդ, էջ 63։

⁷⁰ Անդ։

⁷¹ Անդ, էջ 47։

⁷² Անդ։

⁷³ Անդ, էջ 48։

Մի քանի աղվան եպիսկոպոսներ, իշխաններ և բազմաթիվ հասարակ շինականներ ամբաստանագիր էին գրել իրենց կաթողիկոսի վրա և ուղարկել Գրիգոր Տղային: Բողոքագրում գանգատվում էին սրանք, որ կաթողիկոսն իր դերում չէ, չարաշահում է դիրքը, կրոնական և եկեղեցական գործերին չի կարողանում տալ ճիշտ ուղղություն, ընկած է վարկից և այլն: Այս ամենի հետևանքով էլ աղվան հոգևորականների մեջ տարածվել են անկարգապահություն և շահասիրություն: Այս թերությունները մեծ ցավ են պատճառել Գրիգոր Տղային: Աղվանների հոգևոր գործերի կարգավորությամբ ոչ միայն ինքն է զբաղվում, այլև նա դիմում է Տուտեորդուն և մյուս վարդապետներին, որ օգնեն, շտկեն նրանց ծուռ ընթացքը և տան ճիշտ ուղղություն, քանի որ Վենդ բարօք լուրն որ ի նոցան է ուրախանալ և ընդ դժուարինս տրտմիլ և հոգալ. և ի գլորումն վտանգաւորութիւն՝ օգնել և կանգնել, որպէս կարեցին նախնիքն մեր և հարքն սուրբք»⁷⁴:

Տղայի այս թղթի երկրորդ մասը վերաբերում է արևմտյան գավառներում ապրող հայ ժողովրդի դրությունը: Հոռմկլայի ժողովը հույներին գրել էր մերժողական պատասխան: Կիո Մանվելը արդեն մահացել էր: Վերջինիս փոխարինող Իսահակ Փիտիկ կոչված կայսրը խիստ սաստկացրեց հայերի հալածանքը, շատերին բռնի քաղկեդոնական դարձրեց: Տուտեորդուն հասցեագրված թղթում այդ մասին Տղան գրում է. «Դարձեալ ծանիր և զայս, իմաստուն տնտես և սպասաւոր բանի, զի թագաւորն Յունաց, յետ բազում հարուածոց և գանից, որով եհար զազգս Հայոց և զսեփական ժողովուրդս մեր՝ որ ընդ տէրութեամբ նորա էին, զրկանօք և զզուանօք՝ և բանդիւք և կապանօք և հալածանօք ի հայրենի տանց և ըստացուածոց և զեպիսկոպոսունս և զբրիցունսն ի մետաղս առաքեաց: Դարձեալ շարժիլ կամի ի շարէն... որպէս և ի գրելոցն նոր տեղեկանայք, մեք որպէս և ընկալաք ի ձէնջ գրով՝ հրաժարեցաք և ի բաց լքաք զամենայն խնդիր որ ի նոցան է և վասն այնորիկ սաստկացաւ մարտ պատերազմի նոցա ի վերայ մերոցն»⁷⁵:

Գրիգոր Տղան ծանր դրությունը ներկայացնում է արևելյան եղբայրներին և խնդրում նրանց օգնությունը. «...Արդ, աղաչեմք զի և առ այս օժանդակ լիջիք մեզ բարօք խրատով՝ որպէս հայր և օժանդակ»⁷⁶:

Թղթի այս բաժինը բնորոշ է նրանով, որ Գրիգոր Տղան անհրաժեշտ է համարում, որ հայ ժողովուրդը և նրա մտավորականները, գիտնական վարդապետները, բոլորը միացյալ ուժերով պայքարեն խղճի ազատությունը և ազգային արժանապատվությունը ոտնահարող բռնականների դեմ: «Գիտեմք, զի ի նեղութիւն և ի հալածանս կոչեցաք և ոչ ի հանգիստ և ի փառս միայն... Երկնյիմք մեծաւ երկիւղիւ ի տէրունական բանէն, որ ասէ. Հովիւ քաջ զանձն իւր զնէ ի վերայ ոշխարացն, և վարձկան տեսանէ զգայլն և փախչի»⁷⁷:

Իր էությունով և ոգով, Գրիգոր Տղայի երկրորդ նամակը (նույնպես հասցեագրված Գրիգոր Տուտեորդուն), շատ չի տարբերվում առաջինից: Այս թղթում էլ կաթողիկոսը համաստվածությամբ է դիմում փորձված «ծերունի հօրը» և խնդրում խորհուրդներ, թե ի՞նչ դիրք բռնի հույների հանդեպ միության խնդիրներում: Վերնագիրն ինքը շատ լավ բնորոշում է այս թղթի էությունը. «Հարցումն խրատու... առ մեծապատիւ վարդապետն Գրիգոր Որդի Տուտեայ, խնդրելով ի նմա բան պատասխանաց թղթին Հոռոմոց, որ էր գրեալ առ նա՝ ցուցանէ նոցա գրով զկարգս եկեղեցական, զխոստովանութիւն հաւատոյ մերոյ»⁷⁸:

Թուղթն սկսվում է բարեմաղթությամբ, որտեղ Գրիգոր Տղան առողջ, երկար և բեղմնավոր կյանք է ցանկանում Տուտեորդուն. «զի հաստատուն մնասցէ տունն և անքակտելի մարմինն մեծաջան և քրտնավաստակ աշխատութեան ձերով»⁷⁹:

Փորձված գիտնական վանահայրը անփոխարինելի խորհրդատու է եղել արևելյան հայրերի համար: Բոլորը օգտվել են նրա իմաստուն խրատներից: Վերջիններիս կարիքը զգում է և ինքը՝ հայոց կաթողիկոսը. «և շնորհ ունիմք իբրև ծնողի և հօր», — գրում է Տղան:

Հավանաբար մինչև Գրիգոր Տղայի այս թուղթը, Տուտեորդին նրան գրել է մի ուրիշ նամակ, որտեղ խոսք է եղել հույների պահանջներից հրաժարվելու մասին: Ինչպես վերևում տեսանք, Գրիգոր Տղան լսել է Տուտեորդու խորհուրդները և վարվել ըստ նրա ցուցմունքների:

«Իսկ յաղագս որ Հոռոմոց էր բանին, — գրում է Տղան, — ի խրատականս ձեր ծանեաք հրաժարեալ ի նոցանէ գրով և քննու-

⁷⁴ Ձեռ. № 2966, էջ 48:

⁷⁵ Անդ, էջ 49:

⁷⁶ Անդ:

⁷⁷ Անդ:

⁷⁸ Անդ:

⁷⁹ Անդ:

թեամբ, իբրեւ ի թաքուն աղանդատրաց, բա-
ւական ունել զհարցն աւանդ»⁸⁰:

Թեեւ Գրիգոր Տղան հուլաների դավանած եր-
կու բնությունը մերժել և նրանց գրել է
ժխտողական պատասխան, բայց տարակու-
սանքի մեջ է, թե արդյո՞ք ինքը ճիշտ է վար-
վել, արդյո՞ք իր այդ քայլը չի հակասում
միության և եղբայրության սկզբունքներին:
Այս առթիվ, նա դարձյալ դիմում է Տուտեորդո-
ու օգնությանը. «առ այս առաւել վարանէի
մտօք՝ քան յամենայն հոգս մարմնական և
հոգեկան»⁸¹: Ապա եղբակացնում է, որ լավ
է մարդ շթաքցնի իր երկբայությունները և
տարակուսանքները, և առավել լավ է, որ
մտքի համար ամեն ինչ պարզ ու համոզե-
ցուցիչ լինի, որովհետեւ տգետ մարդն ու ան-
հավատը միեւնույն բաներն են:

Թե՛ նախորդ և թե՛ այս նամակում, ինչ-
պէս տեսնում ենք, Գրիգոր Տղան ոչ միայն
խիստ ոճով չի խոսել Տուտեորդու հետ, այլ,
ընդհակառակը, բացառիկ համեստութեամբ,
վայելուչ ու հարգալից տոնով է դիմում նրան՝
բոլոր լուրջ հարցերի վերաբերյալ նրա հետ
խորհրդակցելու և նրա կարծիքը հաշվի առ-
նելու նպատակով: Այն խորհուրդները, որ
ոնք Տուտեորդին տվել է Գրիգոր Տղային,
վերջինս համարել է «հնդկական պողոպա-
տիկ սուր», «ամբազոյն վահան» և «զրահ
հաւատոյ»⁸² և այլն: Իսկ եթե հոգեւոր գործե-
րում ինքը՝ կաթողիկոսն անգամ սխալվի,
միեւնույն է, պիտի քննադատել՝ ուղղելու
համար. «Եթէ տեսանես զիս մոլորեալ՝ զիս
և զիմքս՝ եռա հոգով... Եթէ որդի ես Աստու-
ծոյ և ժառանգակից Քրիստոսի՝ վարդապե-
տեա ի վայրաբնակ տանս... Աստուածավա-
ճառ եթէ գտանիցիմք՝ ի բաց վարեա»⁸³:
Թղթի վերջում Տղան Տուտեորդու առաջ դնում
է մի լուրջ հարց ևս և պահանջում նրա կար-
ծիքը: Դա այնպիսի մի արմատական հարց
էր, որի շուրջը պտտվում էր ամբողջ այն
վեճը, որ գնում էր արեւելյան և Կիլիկիայի
վարդապետների միջև: Ի՞նչ ձևով հեռանալ
հուլաներից. միանգամից, թե՛ աստիճանա-
բար, կտրո՞ւկ, որոշակի, թե՛ մեղմ ու դի-
վանագիտորեն, սիրո՞ւմ, թե՛ թշնամաբար:
Ահա այս հիմնական խնդիրն էր, որ Կիլիկե-
ցիները չէին կարող, ավելի ճիշտ՝ չէին ուզում
լուծել առանց հյուսիսային հայրերի և մա-
նավանդ առանց Տուտեորդու խորհրդի: Գրի-
գոր Տղան գտնում էր, որ խոհմություն չի
լինի, եթե հուլաներից հեռանան կտրուկ,

միանգամից և թշնամաբար: Հեռանալու այս
եղանակը նա ոչ միայն ճիշտ չէր համարում,
այլև վնասակար ու վտանգավոր: Նա անհրա-
ժեշտ էր համարում գտնել հարմար առիթ,
որպեսզի հեռացումը լինի խաղաղ և հետեա-
բար անվտանգ: Ահա այդ առիթն էր որո-
նում նա և չէր կարող գտնել, որի համար էլ
դիմում է Տուտեորդուն:

Եթե վերևում քննված երկու թղթերում էլ
դրսևորվել է Գրիգոր Տղայի բարյացակամ,
հարգալից և համեստ վերաբերմունքը դեպի
Գրիգոր Տուտեորդին, ապա երրորդ, ծավա-
լով ամենամեծ թղթում, բացակայում են
վայելուչ ոճը, չափի զգացումը, նախորդ նա-
մակներում եղած մեծարանքն ու հարգանքը:
Այստեղ բանավեճը սրվում, հասնում է այն
աստիճանի, որ Գրիգոր Տղան Տուտեորդուն
առաջարկում է միանգամայն խզել կապերը
և այլևս իրեն ոչինչ չգրել: Ի՞նչպես բա-
ցատրել այս անսպասելի փոփոխությունը և
նամակների հակառակ բնույթը: Մենք տե-
սանք, որ Գրիգոր Տղայի և Տուտեորդու փո-
խանակած թղթերում արժարժված խնդիրնե-
րը գրեթե նույնն են: Հիմնականը այդ բոլոր
թղթերում այն է, թե ի՞նչպիսի դիրք պետք է
բռնել միության խնդրում և ի՞նչպիսի հարա-
բերություն պահպանել հուլաների հետ:
Դժբախտաբար, չենք կարողանում ճիշտ ո-
րոշել, թե այս Գրիգորներից ո՞րն է առաջինը
գրել, Տղա՞ն, թե՛ Տուտեորդին, և կամ Տղա-
յի այդ երեք թղթերից ո՞րը ե՞րբ է գրվել:
Առաջ գրվել են բարեկամական ոճով գրված-
նե՞րը, թե՛ այս խստաբան թուղթը: Եթե
առաջ գրվել է վերջինս, ապա մյուս երկու
թղթերում այս կամ այն կերպ պիտի երևար
այդ խստալեզու թղթում արժարժված մտքե-
րը, կամ որեէ այլ բան: Իսկ եթե առաջ գրվել
են այն երկու հավասարակշռված, համե-
րաշխ բնույթ ունեցող թղթերը, ապա հարց է
ծաղում, այդ ինչպե՞ս եղավ, որ այդքան լավ
հարաբերությունը վանահոր և հայրապետի
միջև հանկարծակի այդպես սուր, նույնիսկ
թշնամական բնույթ ստացավ: Որպեսզի կա-
րողանանք որոշ կարծիք կազմել և Տղային
վերագրվող թղթերի մեջ եղած տարբեր ոճի
ու տարբեր վերաբերմունքի պատճառները
գտնել, անհրաժեշտ է ծանոթանալ նաև եր-
րորդ՝ խստաբան թղթի էություն հետ և ապա
քննել դրանց միջև եղած հակադրություն-
ները:

Ամենայն հավանականությամբ այս մեծ
թուղթը գրվել է 1179 թվականին տեղի ունե-
ցած Հոռմկլայի ժողովից հետո: Այս թղթում
Գրիգոր Տղան ամեն կերպ աշխատում է մե-
ղադրել Տուտեորդուն, որ նա կաթողիկոսին և
Հոռմկլայեցվոց զրպարտում է, որ Հոռմկլա-

⁸⁰ Ձեռ. № 2966, էջ 50:

⁸¹ Անդ, էջ 51:

⁸² Անդ:

⁸³ Անդ, էջ 52:

յի ժողովի և իր բռնած դիրքերը միանգամայն ճիշտ են և հույսներին ոչ մի զիջում չի արվել, այլ իրենք հավատարիմ են մնում նախորդների ավանդներին: Տղայի առաջին և երկրորդ թղթերն; ինչպես տեսանք, ունենին «հարցումն խրատուց...» և «գիր ողջունի» բնորոշ վերնագրերը: Իսկ երրորդ թուղթը ոչ միայն խրատների խնդրանք չունի, այլև գրված է շատ սուր ոճով, որպես «պատասխանի թղթուն վարդապետին Գրիգորի Տուտեորդի կոչեցելոյ»: Բայց Տուտեորդու մեզ հասած ձեռագիր միակ թղթում չկան այնպիսի բաներ, որոնց դեմ այնքան խիստ բողոքում է Տղան: Եղև է գուցե մի ուրիշ թուղթ ևս, որը մեզ չի հասել: Բայց, եթե լիներ նման մի թուղթ, դրա էությունը պիտի երևար թե՛ իր՝ Տուտեորդու թղթից և թե՛ Տղայի գրած թղթերից: Երրորդ թղթում գնում է սուր բանավեճ այն խնդրի շուրջը, թե՛ եկեղեցիների միությունն ինչպե՞ս է իրավացի՝ Տղան, թե՛ Տուտեորդին: Տղայի թուղթն սկսվում է նրանով, որ մարդկային լավագույն առաքիչություններն են համաստությունը, խրատասիրությունը և հնազանդությունը: Սակայն այս երեքից և ո՛չ մեկն էլ չի երևում Տուտեորդու նամակում, — ասում է Տղան. «Իսկ զառի ձենը այժմու գրեալքս ոչ այսպէս իմացաք բան խրատական իբրև ի ծերագոյն հօրէ»⁸⁴: Ապա Գրիգոր Տղան Տուտեորդու այս թուղթը շատ ուշադիր կարդալուց հետո, հետևյալ գնահատականն է տալիս. «Այլ զքոյս ծանեաք հաւաստի զի աղմկեալ մտաց էր և ամբոխեալ հոգւոյ, որ և այսոքիկ շարին ճանաչին մասունք... վասնզի ոչ խրատական էր, այլ հրամայողական, ոչ խաղաղարար, այլ խոտվարար, ոչ ուղղադատ, այլ թշնամաբար, ոչ իրաւացի, այլ սուտակասպաս մտօք, ոչ ըստ կանոնական դատողութեանն, այլ ըստ հացկատակացն բանից, փաղաքշելով իբրև զանգէտս ոմանս գտունդ դաւանութեան յոգունց հանդերձ իմաստուն բնակչօք»⁸⁵:

Եթե Տուտեորդու թղթում ակնարկ անգամ չկա այն մասին, որ Տղան խոտորվել է դավանանքի ճիշտ ուղուց, դիմել է նորաձևությունների, ապա որտեղի՞ց են վերցված վերևում մեջ բերված խոսքերը: Եթե իր առաջին և երկրորդ թղթերում Գրիգոր Տղան «խորհրդատու հայր» է համարում Տուտեորդուն, գրում է, թե ինք հույսների հետ վարվել է այնպես, ինչպես նա էր խորհուրդ տալիս, իսկ հիմա այդ խորհրդատու ծերունու գրածը ահա՛ թե ինչի է նման. «Այլ զի ընդ բազում բանս ձեր կարկատանս և ստա-

յօդ անցի և նայեցայ ուշիմ մտօք, և ոչ տեսի ի նոսա ծաղկելի և անուշահամ պտուղ... քանզի եռանդոտ և փայլականացեալ սրտէ յառաջ բերի վիճաբանութիւն և կոխ»⁸⁶:

Եվ ապա, Տուտեորդին իր մի թղթում գրում է, որ ինքը շատ ուրախ է Գրիգոր Տղայի ընթացքից, որով նա, հենց իր գործունեության սկզբից, իբրև պաշտպան է հանդես գալիս նախորդների գաղափարների, գործերի, Հայ Եկեղեցու ինքնուրույնության, և այս ամենի համար գովում է նրան, որ եթե միշտ այդպես լինի, ապա «պայծառացին ընթացք լեզուիք աւետարանել զհաւատապնդութեան և առաւել հնչեցցին քան զգնագական Ահարոնի: Եթէ այդպէս արացես և դոյնպէս խօսեսցես... եղիցին քեզ և ամենայն Եկեղեցւոյ երկինք և երկիր, արեգական ոսկեճաճանչ Աւետարանին մաքրութեամբ»⁸⁷: Իսկ Գրիգոր Տղայի տպագրված պատասխան թղթում, ընդհակառակը, կան քաղվածքներ, որ իբր թե Տուտեորդին Տղային մեղադրել է սխալ ընթացքի՝ Քաղկեդոնի դավանանքի կողմնակից լինելու համար: Բայց այդպիսի բաներ Տուտեորդու գրած թղթում չկան: Տուտեորդուն վերագրվող քաղվածքների դեմ Գրիգոր Տղան հակաճառելով իր պատասխան թղթում, ահա թե ի՛նչ է գրում. «Ձքաղկեդոն ոչ գիտեմք... հաւատափոխ ոչ լինիմք ըստ քոյդ տարակարծ մտաց»⁸⁸: «Հարցումն խրատուց» թղթում, Գրիգոր Տղան Տուտեորդուն մեծարում է «ճոխացեալ բանականան և արդիւնականան գործունէութեամբ», «մատակարար բանի», «իմաստուն հայր» և այլ որոշիչներով ու խոսքերով, իսկ տպագրված պատասխան թղթում գրում է միանգամայն հակառակը, թե «հեռի էք ամենայն գիտութենէ Հին և Նոր Կտակարանաց, մանաւանդ թէ աստուածագիր սուրբ հաւատոյս կանոնական սահմանքն ոչ գտանին ի միջի ձեր»⁸⁹: «Հարցումն խրատուց» ձեռագիր թղթում Գրիգոր Տղան պատրաստակամություն է հայտնում Տուտեորդուն և խնդրում, որ իրեն հետ ունենա գրավոր կամ բանավոր սերտ կապ, իսկ պատասխան տպագիր թղթում առաջարկում է Տուտեորդուն՝ իր հետ խզել բոլոր տեսակ կապերը. «Արդ, յայսմհետէ լռեալ դադարեսցէ զքոյն առ ի մէնջ գիր և բան, մինչև լռեալ դադարեսցիս ի հպարտութեան սրտիդ»⁹⁰: Պատասխան տպագիր թղթում Տուտեորդին մեղադրվում է կաթողիկոսի

⁸⁴ Անդ, էջ 24:

⁸⁷ Ձեռ. № 2966, էջ 56:

⁸⁸ «Նամականի», էջ 50:

⁸⁹ Անդ, էջ 10—11:

⁹⁰ Անդ, էջ 51:

⁸⁴ Գրիգոր Տղա, «Նամականի», Վենետիկ, 1865, էջ 8:

⁸⁵ Անդ, էջ 5:

կողմից, որ նա իբր թե հափշտակել է վանահոր պաշտոնը, չի ենթարկվում կաթողիկոսին, ինքնագլուխ է, ոչինչ չի անում, միայն ուսում ու քնում է և ապրում է որպես պորտաբոյծ անբան: Իսկ «Գիր ողջունի» ձեռագիր թղթում բոլորովին հակառակ վերաբերմունք կա Տուտեորդու նկատմամբ: Այստեղ Տուտեորդու խրատներն ու խորհուրդները համարվում են իբրև քաղցածի համար՝ հաց, ծարավածին՝ ջուր, խավարյալին՝ լույս, տրտմյալին՝ ուրախություն, որ նա եկեղեցական հավատարիմ, անշահասեր և քրտնավաստակ գործիչ է, զրա համար էլ Տղան, երկար կյանք ցանկանալով նրան, գրում է հետևյալը. «... Եւ զմարմնոյդ սրբոյ կենդանութիւն առողջութիւն... Երկարաձիգ ամօք ի պէտս հաւատարիմ տնտեսութեան առ ի յինքնէն արեամբ շինեալ տանն եօթն սեամբ... զի հաստատուն մնասցէ տունն և անքակտելի, մարմինն մեծաջան և քրտնավաստակ աշխատութեան ձերով»⁹¹:

Վերջապես, պատասխան թղթում Տղան մեղադրում է Տուտեորդուն նաև կրավորականության և անգործության մեջ, այսպես. «Դուք զառաջինն հրամայեցիք մեզ, եթէ զիշեր է և երեկոյ, և ի վերջինս նկատել և լոնել... Արդ, զի՞նչ առ այս, ոչ հերկեսցուք և ոչ սերմանեսցուք, ոչ զնաւելոցն առաջ կալցուք զգործ, լոնեսցէ՝ և իրավճար պատեբաղմողին յօժարութիւն: Այլ են անդր մի՞թէ ոչ ունեցիմք վստահութիւն ի միոյն ամբարեւ զբաղմարեղուն արմտիս»⁹²:

Իսկ «Գիր ողջունի» թղթում Գրիգոր Տղան պատմում է Տուտեորդուն, թե կրոնական հարցերի շուրջ մենք շատ վիճեցինք Հռոմկլայի ժողովում, շատ էի ցանկանում ձեր ներկայությունը... «և այսու յաղագու ի խնդրի ելաք ձեզ իբրև քաջ զինակցաց բերել մեզ՝ եթէ իցէ առ ձեզ հնդկային պողովատիկ սուր և կամ ամբազոյն վահան և կամ զրահ հաւատոյ և սաղաարտ փրկութեան, զի եթէ հատմանէն՝ կտրեսցուք և եթէ պահպանութեամբ՝ ամբացուցուք և զամենայն մեխեալ նետս շարացն շիջուցուք հանցանաց»⁹³:

Այսպես, մի թղթում Տուտեորդին մեղադրվում է որպես կրավորական, անգործ մարդու, իսկ մյուսում նա համարվում է հավատի ճակատում քաջ զինվոր, հատու զենք, ակտիվ պայքարող: Մեզ հայտնի այս երեք թղթերում Տուտեորդուն վերաբերող հակասությունների օրինակները կարելի է երկար շարունակել, բայց մեր կարծիքով,

վերևում բերվածներն էլ բավական են, մտածելու համար, թե իրոք ի՞նչպես կարող էր Գրիգոր Տղա կաթողիկոսը Տուտեորդուն մի տեղ անվանել իմաստուն, մյուսում՝ տգետ, մեկում՝ խրատող, մատակարար բանի, մյուսում՝ հացկատակ, սուտակասպաս, մի տեղ՝ անգործ, եսամուլ, մյուսում՝ քաջ զինվոր, հավատի ախոյան, և այլն և այլն:

Հարց է ծագում, թե ինչու Գրիգոր Տղայի և Տուտեորդու շտպագրված ձեռագիր թղթերի մեջ կա ընդհանուր կապ, ներդաշնակություն, փոխադարձ հարգանք, վստահություն և պատշաճ ոճ, իսկ Տղայի տպագրված «պատասխան» կոչված թուղթը իր էությունը ու ոգով չի մերվում, չի համապատասխանում ո՛չ Տուտեորդու և ո՛չ էլ իրեն՝ Գրիգոր Տղայի գրած մյուս թղթերի հետ: Այս բոլորից հետո, մի ուրիշ հիմնական հարց էլ է առաջ գալիս. արդյո՞ք այդ «պատասխան» ընդարձակ, ամբաստանագիր թուղթը ամբողջությամբ Գրիգոր Տղայի գրչին է պատկանում: Եթե այո, ապա ի՞նչպես հասկանալ վերևում բերված և ուրիշ հակասությունները: Եթե այս թուղթը իսկապես Գրիգոր Տղան է գրել, ապա կասկածի տակ են ընկնում Տղայի երկու և Տուտեորդու թղթերը: Մեր կարծիքով, այս վերջին թղթերի հեղինակների վրա չի կարելի կասկածել, որովհետև դրանց մեջ, ինչպես նշվեց, կա բովանդակության, ոգու և ոճի ընդհանուր կապ: Ուրեմն կասկածները պետք է կենտրոնացնել Տղայի տպագրված «պատասխան» թղթի շուրջը: Կարելի է նաև կարծել, թե Տղայի ձեռագիր երկու թղթերը գրվել են «պատասխան» թղթից առաջ, երբ Տղայի և Տուտեորդու հարաբերությունները լավ են եղել, իսկ հետագայում նրանց մեջ գծադրություն է ծագել, որի արդյունք է այս խստաբան թուղթը: Բայց այսպիսի կարծիքը անհիմն կլինի, որովհետև պիտի լիներ որևէ լուրջ պատճառ, որ նրանց հարաբերությունը վատանար: Հռոմկլայի ժողովը վերջացել էր Տղայի՝ հույների հանդեպ բռնած դիրքին Տուտեորդին ոչ միայն հավանել, այլև, ինչպես տեսանք, գովել է. կրոնա-գաղափարական ուրիշ վեճեր այդ տարիներին, այդ երկու խոշոր հոգևորականների միջև չեն եղել: Ինչու պիտի հանկարծ, առանց պատճառի, այդպես սրվել երկու բարեկամների հարաբերությունը: Մնում է ուրիշ պատճառներ որոնել: Մեր կարծիքով, այդ պատասխան թուղթն էլ Գրիգոր Տղայի գրածն է, բայց հավանաբար նրա մահից հետո, արևելյան վարդապետներին թշնամի և Տղայի այդ թուղթն ու կաթողիկոսի անունը օգտագործել ցանկացող մի հմուտ կիրիկեցի հոգևորական, վարպետորեն խմբագրել է այն և խստացրել

⁹¹ Ձև. № 2966, էջ 49:

⁹² «Նամականի», էջ 19—20:

⁹³ Ձև. № 2966, էջ 51:

ոճը: Տպագրված թղթում եղած վիճելու ձևը, տրամաբանությունը, ճարտասանական-պերճախոսական դարձվածքները, բանավիճելու սուր ոճը, շատ բաներով հիշեցնում են ներսես Լամբրոնացու՝ Լևոն Բ թագավորին ուղղված ամբաստանագիր կրքոտ թուղթը՝ գրված արևելյան վարդապետների դեմ: Նամակին լեզուն կծու է և խիստ, երգիծական դարձվածքներով ալ լեցուն, մինչև իսկ կաթողիկոսին վեհության հետ անհամաձայն, — իրավացիորեն նկատում է Մ. արքեպիսկոպոս Օրմանյանը, — և այս մեզ կթելադրե ըսել, թե նամակին խմբագրությունը Լամբրոնացիի գրիչն է ելած պետք է ըլլա»⁹⁴: Բացի այս, Օրմանյանը մեկ ուրիշ փաստ էլ է նշում. դա Լամբրոնացու այն ակնարկն է, թե «այլ անգամ եղև այս հարկս»⁹⁵, այսինքն Տուտեորդու նամակներին պատասխանելու հարկը:

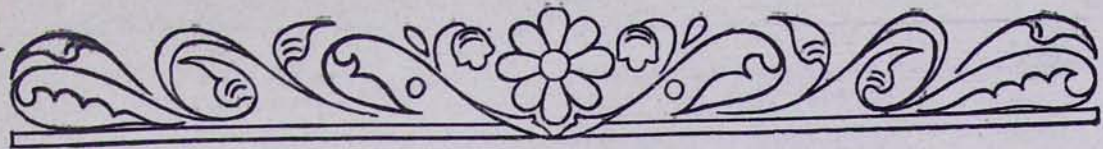
Անհավանական չէ այն, որ «նամականի» ժողովածուի մեջ եղած Գրիգոր Տղայի «Պատասխանի թղթոյն վարդապետին Գրիգորի Տուտեորդոյն» խորագիրը կրող թուղթը հետագայում ըստ իր ցանկության խմբագրել է ներսես Լամբրոնացին: Վերջինս է խմբագրել (իհարկե ոչ այդչափ քմահաճ) նաև ներսես Շնորհալու «Թուղթ ընդհանրական»-ը, այնտեղ եղած ծանոթագրությունները, կրոնական, դավանաբանական վեճերին վերաբերող շատ թղթեր, Հոռմկլայի՝ 1179 թ. ժողովի գործերը և այլն: Այս նամակի խմբագրելու խնդիրը շատ հետաքրքրական և ուշագրավ է, որով պետք է առանձնապես զբաղվել:

⁹⁴ Մ. արքեպիսկոպոս Օրմանյան, «Ազգապատում», 4. Պոլիս, 1912 թ., էջ 1480:

⁹⁵ Գրիգոր Տղա, «նամականի», Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1865 թ., էջ 210:

Գրիգոր Տղայի թե՛ հույներին և թե՛ արևելյան Հայաստանի վարդապետներին գրած թղթերն ունեն և՛ պատմական և՛ գրական արժեք: Դրանք գրված են ո՛չ միայն մաքուր հայկաբանությամբ, մատչելի լեզվով և ամուր տրամաբանությամբ, այլև դրանց մեջ առաջ քաշված մտքերն ու գաղափարները, ցանկություններն ու նկրտումները հեշտությամբ և խորը ընկալելու համար հեղինակը մեծ ուշադրություն է դարձրել գեղեցիկ և ազդու խոսքի վրա և կիրառել այն Առանձնապես հյուսիսային վարդապետներին և Տուտեորդուն ուղղված թղթերում հետադարձ, պերճախոսական ձևերի հետ միաժամանակ Գրիգոր Տղան լայն շափերով օգտվել է խոսքի նաև գեղարվեստական միջոցներից: Այլաբանությունները, փոխաբերությունները և մանավանդ համեմատությունները այդ թղթերը դարձնում են ազդու, հետաքրքրական և գեղեցիկ: Տեղին և վարպետորեն են օգտագործվել ժողովրդի անգիր բանահյուսությունից, Հին ու Նոր Կտակարաններից վերցված առակներ, ասացվածքներ և գեղարվեստական այլ դարձվածքներ: Թղթերում մտքերի հետ ներդաշնակորեն հյուսված, զգացմունք արտահայտող խոսքերը, բառերն ու բացականչությունները նույնպես շարադրանքին տալիս են գեղեցիկ ու աշխույժ տեսք և հաճախ պատճառում ընթերցողին: Ինչպես հետո կտեսնենք, այն գաղափարներն ու խոհերը, զգացմունքներն ու ցանկությունները, որոնք տեղ են գտել Գրիգոր Տղայի արձակ թղթերում, դրանք ամբողջությամբ դրսևորվել և իրենց արտահայտությունն են գտել նաև նրա չափածո գործերում:

(Շարունակելի)

ԱՆՏԻՊ ՏԱՂԵՐ ԿԻՐԱԿՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԵՐԶՆԿԱՑԻԵ

Երբ այս համբավվոր Երզնկացի վարդապետին մասին հանգամանորեն կիսուսի իմ «Երիզա և Եկեղյաց գավառ» գործին Ա. հատորին մեջ (Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1953, էջ 225—226), ինձի ծանոթ չէին այստեղ հրատարակած տաղերս այդ վարդապետին գրչեն, և ոչ ալ այդ տաղերուն մեջ գտնված կենսագրական ծանոթությունը:

Վերոհիշյալ գործին մեջ կգրեի, որ անծանոթ կմնային Կիրակոս վարդապետ Երզնկացիի ծնողներուն անունները: Սակայն շնորհիվ այստեղ հրատարակված երրորդ տաղին վերջավորությամբ, այդ այլևս անծանոթ չի մնար: Կիրակոս Երզնկացի կգրեի.

«Ննջեցելոց իմոց ծնողաց որ գիս ծնան,
ՅՈՂԱՆՆԻՍԻ և ՀԻՊԱՅԻՆ՝ որ առ քեզ կան»:

Ասկե գտա, այս տաղին տնկապերը մեզի կուտան «ԶԿիրակոս պիտակ սպասաւոր քանի և զծնաւոսն իմ Յոհաննէս», այսպես կրկնելով այս տողին մեջ երկիցս, որ իր հոր անունը Հովհաննէս է:

Կիրակոս վարդապետ Երզնկացիի հոր անունը՝ Հովհաննէս, սովորական անուն է հայոց մեջ գործածված, մանավանդ աղոր շատ հաճախ կհանդիպինք Երզնկայի և Եկեղյաց գավառի անցյալին մեջ: Սակայն մոր անունը՝ Հիպա, անսովոր անուն մըն է: Մեծ վաստակավորը՝ Հ. Աճառյան, իր «Անձնանունների բառարան»-ի չորրորդ հատորին մեջ (էջ 88) կգրե. «ՀԻՊԱՅ, իգ. ըստ իս պետք է կարդալ Հիբա և ծագումը դնել արար. ՀԻԲԱ և ՎԵՐ, պարզե, ինչպես ունենք Հաղիա, Պարզե, Ընծայ անունները, բոլորն էլ նույն նշանակությամբ: Մի անգամ գտնում եմ հիշատակված՝ «—Հիպայ, դուստր Ներսեսի և քույր Բասիլ գրչի, որ Կիլիկիայի Խորին անապատում օրինակեց մի մեծ ճաղընտիր, 1270 թվին», և այլն:

Ուրեմն, այսպիսով գտած կըլլանք Կիրակոս վարդապետ Երզնկացիի ծնողներու անունները: Սակայն իր ծնողյան մասին ուրիշ մանրամասնություններ կպակսին դեռ, ինչպես ծննդավայր, ծնողյան տարեթիվ, մանկության և կրթության մասին ծանոթություններ, և մենք իրեն հանկարծ կհանդիպինք իրր վարդապետ և սուրբ բարունապետ:

Երկրորդ տաղին, որ տասը կույսերուն նվիրված է, տնկապերը կուտան. «...Կիրակոս վարդապետի է ասացեալ ի խնդրոյ Մկրտչի ուսումնասիրի...»: Այս Մկրտիչ ուսումնասերը Կիրակոս վարդապետ Երզնկացիի ձեռնասունը եղած կերեի: Երուսաղեմի թիվ 395 գրչագիրը «գրեալ է ի խնդրոյ Կիրակոս վարդապետի ձեռամբ Մկրտիչ դպրի»: Նույն այս Մկրտիչն է, որ Կիրակոսեն կոչված է «աշակեւոն իմ, սպասաւորն իմ», երբ Կիրակոս վարդապետ Երզնկացի գրած է Ավետարանը (Նոր Զուղայի, թիվ 47, 92Թ (1330) թվականին), հին Զուղայի Ս. Աստվածածնի հովանիին տակ: (Գրչագրի մանրանկարչության մասին նկարագրող ուսումնասիրություն հրատարակած եմ «Հասկ» հայագիտական տարեգրքի երկրորդ թիվին մեջ):

Իսկ այժմ ալ իր մեկ տաղը «Տասն կուսանաց» մասին, նվիրված կգտնենք իր նույն աշակերտին՝ Մկրտիչի: Այսպիսով, տարակույս չի մնար, որ Կիրակոս ունեցած է Մկրտիչ անունով աշակերտ մը:

Նոր Զուղայի թիվ 47 Ավետարանը գրված է Կիրակոս Երզնկացիի, հին Զուղայի մեջ, ուր կըսե, թե Կիրակոս Նժդեհ, այսինքն

պաւնդովստ էր: Իմ վերոհիշյալ գործիս առաջին հատորին մեջ (էջ 230) կհարցնեի. «Ինչու և ո՞րքան ատեն նժդեհեց Կիրակոս. հայտնի չէ»:

Արդ, վկայութիւն ունինք, որ 92է (1328—1329) թվականին Կիրակոս կգտնվեր Երզնկայի Երկայնի վանքը: Հետո, անանուն ժամանակագիր մը կավելցնե. «Ի թվին 92Ը (1329) Եղնկիս տանուտէրքն ի վեր խանն գնացին և զխարաճն ու այլ շատ շարեր բարձին Պուսայիդ խանին բանիւ, և ոչ գնաց յառաջ ի շար պարոնացն ձեռաց»: Հավանական է, որ իբր համբավյալ կրօնական, Կիրակոս Երզնկացի ըլլար այն պատմիրակութեան մեջ, որ Երզնկայի տանուտերները Աբուսաիդ խանին ղրկեցին՝ իրենց վրա ճնշող տուրքերու մեղմացման կամ բարձման համար: Այս բանը թեև ձեռք բերվեցավ, սակայն չգործադրվեցավ Երզնկայի թուրք իշխանավորնե-

րուն կողմէ: Ասոր վրա, ըստ անանուն ժամանակագրին, «Ի թվին 92Թ (1330) եպիսկոպոս Տէր Սարգիս ի վեր ի Պուսայիտ խանն գնաց: Ի թվին 92 (1331) դարձաւ եպիսկոպոսն պատուով»: Ես կխորհիմ, որ այս գործին առթիվ էր, որ Կիրակոս Երզնկացի գնաց Պարսկաստան: Հոն նյութական պատճառեկամ այլ ստիպմամբ գրեց Նոր Զուղայի թիվ 47 ձեռագիրը, 1330 թվականին: Առ այժմ չեմ կրնար ըսել, թե ե՞րբ վերադարձավ Երզնկա, սակայն 1334 թվին զինքը դարձյալ Երզնկա կգտնենք, ուր մեկենաս-ստացող է գրչութեան:

Այստեղ կուտամ Կիրակոս Երզնկացիի 4 արձակ և տաղածէ գրութիւնները, առնելով գրչագիրներու սեփական հավաքածոյիս մեկ գրչագրեն.

Ա

(Կարմաւ) ԿԻՐԱԿՈՍԻ ՎԱՐԺԱՊԵՏԻ ԲԱՆ ՊԵՏԱՆԻ

Զհրաբերան: Երիւարն կենդանի: Ահա կառք հրեղէն և երիւարք հրեղէնք: Մանովի որ ի պատարագելն բոցով վերացաւ յերկինս: Արս իբրեւ զհօր և առ Դանիէլիւ: Եւ Եղեկիէլ ի վերայ կառացն տեսանէր ի նմանութիւն մարդոյ միջոյն ի վեր նմանութիւն արեգական. և միջոյն ի վայր նմանութիւն հրոյ: Եւ ի յարութեան Տեառն հրեշտակ նստէր ի վերայ վիմին, և էր տեսիլ նորայ իբրեւ զփայլակն: Եւ երիտասարդ մի զգեցեալ պատմութեան սպիտակ: Եւ ահա արք երկու հասին առ նոսա ի հանդերձս լուսեղէնս: Եսայիաս մի սրորէիցն առեալ ունեւեար ի կայծականց: Եւ Եղեկիէլն քէրորէքն արկանէին զհօրն ի ձեռն առն որ զգեցեալ էր զպճղնաւորն: Եւ Դանիէլ գետ հրոյ յորդեալ ելանէր առաջի: Զի յամենայն անցանէ և այսու պատկեր է Աստուծոյ. զի և աստուածապէս նախախնամականաւ զարութեամբ: Երկրորդ՝ զի ինքնակայ ամենեցուն. զի ամենայն էութիւն խառնեալ. և պինդ ունի յէութեան ի կենդանութեան. եթէ բաժանի, կենդանին մեռանի և էութիւն լուծանի:

Զամենեսեան ներգործէ՝ զոսկի, զարծաթ, զպղինձ ձուլէ, բոլորակ, եռանկիւնի, քառանկիւնի: Մաքրողական է, զի զոսկի և զարծաթ պարզէ և մաքրէ, և ինքն ոչ այլայլի: Հաղորդեցուցանէ և զամենեսեան, որք զինչ արինակաւ հպին ի նա, թէ՛ իբր հրահալելի, թէ՛ իբր կենդանի, թէ՛ իբր տունկ նորոգէ զամենայն և կենդանալ նայ. խառուկէ ջերմութեամբն. զի բուսոց և տնկոց և կենդանեաց պատճառ է: Զի անըմբռնելի է. զի առ կամ այլ նիւթ չկարէ ըմբռնել զջերմութիւն արեգականն: Այլ յամենեսեան խառնի և ժողովի դարձեալ: Զի վերաբերծ է, այսինքն վերընթաց:

Այլոց պարունական, զամենայն նիւթ պարունակէ և ինքն ոչ պարունակի, զփայտ, զքար, զխոտ, և զայլ ամենայն նիւթ:

Զանխաբար աճողական իւր յանտառ անկեալ ծածուկ աճէ և լինի բոց մեծ և յայտնէ զիւր մեծութիւն:

Յամենեսեան մերծ է աներևութապէս, ի ջուր, յաւ, ի քար, ի փայտ և յամենայն է, և մեզ ոչ երևի անփոյթ արարեալ և իբրեւ զոչ գոլ թուի: Իսկ յորժամ ի խնդիր ելանեմք, երկաթով զքար հարկանեմք. իբրեւ զընտանի և զազգակից երևի և դարձեալ ծածկի:

Բաժանողական է, զի զնմանասեռսն ի միմեանց բաժանէ զոսկի և զարծաթ, զպղինձ և զանագ և զայլասեռս զժանկ ի պղնձոյ, և յայլոց հրահալելեաց: Զի այրեցաւ և ծախաւ է նիւթոց:

Բ

(Կարմրաւ) ՆՈՐԻՆ ԿԻՐԱԿՈՍԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ՝ Ի ՏԱՄՆ ԿՈՒՍԱՆՄՆ
ՈՏԱՆԱԻՈՐ ՏԱՂԻԻ ԶԱՓԵԱԼ

Նախաճառել զայս է արժան, զառակաւոր բան տիրական,
Որ թուով տասն կուսան, դէմս զնէ բոլոր բնութեան:
Իիւսէ ըզճառս հրաշազան, պատմէ զահեղն իւր դատաստան:
Արդարոց կոչէ կուսան, և յիմարաց միանգամայն:
Սոցա պատճառն ոչ է խոտան, ոչ վայրապար և բնդունայն:
Տես զի մեծ և պատուական է աստիճանն կուսութեան:
Ոչ ի յարկէ յայս կոչեցան, ոչ կանոնաւք ինչ փակեցան:
Գործս վերայ է մեր բնութեան, կարգս պայծառ երկնաման:
Իութեղէն է այս խորան, տկար և անզար տարտամական:
Ոչ են կարաւղ ամենեքեան բառնալ զլուծն կուսութեան:
Յայտնէ ստեղծիչն մեր բնութեան, յաւետաբերն Աւետարան:
Ասէ կարողքն որ կամեցան, կատարեսցին զայս պատուիրան:
Պաւղոս գոչէ զարմանազան, վասն կուսից շունիմ հրաման:
Իսկ մարդիկ որ ըստացան, մեծ համարին զայս աստիճան:
Կուսութեանքս պատուիրան ի յարէնսն ոչ պահանջեցան:
Այլ և ի նորս որք կամեցան, գնացին զընթացս կուսութեան:
Րոպէից և ոչ լրման, մասնաւորաց և ոչ բնութեան:
Նի այս մեծ գործ կուսութեան, պատիւ և փառք բաղմաց թուեցան:
Արդ որ ի յայն կարգ բարձրացան, և յայլ արէնսն հեղզացան:
Նոցա ասէ զայս պատուիրան, որ կուսութեամբ հպարտացան:
Պարծին ի վարս ճգնութեան, զայն համարին գործ ուղղութեան:
Իսկ ի զեղոյն ողորմութեան, թափուր գտան և խոտեցան:
Տանջին ընդ գողս մարդասպան, յառազաստէն արտաքսեցան:
Անողորմից նմանեցան, իբր զպոռնիկ հրով տանջեցան:
Նոքա յիմար անուանեցան, յոյժ եղկելի, թշուառական:
Մեծամեծաւքն ոչ պարտեցան, կրեցին յանձինս իւրեանց զղջան:
Եւ ի փորձունսն յոռացան, մատնիչք եղեն իրր անպիտան:
Հաւղեալ ըզգանձըս անցնական, յանանց գանձուցըն զրկեցան:
Ոչ կուսութեամբն կոչեցան, նոցայ յանուն իմաստութեան:
Իիւթաւոր մարմնով ցուցան, կոյսք և մաքուր ամենեան:
Յուցաւ նախնի մայրն կուսան, կերեալ զպատուըն գիտութեան:
Եւ մերկացաւ զպատմութեան, կորոյս ըզդրախտն փափկութեան:
Լեշկ և մաշկեակ լուսոյն փոխան, զգեցաւ մարմինըս տըխրութեան:
Ո՞ր թէ հրեշտակաց ես դու նման, անբիծ և սուրբ, անմեղ կուսան:
Յիշեա զի սուրբ հրեշտակք անկան, ի յամենայն ախտից մնան:
Սուրբ ես ախտից պոռնկութեան, այսպէս սրբեա զբիծս ամենայն:
Կուսանքն տասն յորջորջեցան, որք կուսութեան վարս ըստացան:
Ի մարմնի անմարմնացան, գեր ի վերոյ բնութեանս գտան:
Բարունույ ձայնի լուան, զայն որ պատմէ Աւետարան:
Ասէ երեք ազգն մարդկան, որ ներքինիք անուանեցան:
Կէսքն յակամայ ի յայն ցուցան, յորովայնէ աչնպէս ծնան:
Ոմն ի պատճառս բռնութեան, ի մարդկանէ ներքինացան:
Սոքա կամաւ յաւթարութեան, սիրով հոգւոյն բորբոքեցան:
Վասն յուսոյ արքայութեան, ըզկուսութեան ձեն ըզգեցան:
Ապա երկուս բաժանեցան, հինգ իմաստուն անուանեցան:
Բարունարար ջահանման, կոյս և մաքուր պատրաստեցան:
Դարձեալ և զնղն ողորմութեան, բարձին ընդ ջահս կուսութեան:
Առատ և զով ջահազգեցան, և փեսային զալոյն անսան:

1 Բնագիրը ունի «Կիրակոսի վարձապետի» անտարակույս պետք է սրբագրել «Կիրակոսի վարձապետի»:

Պնդեալ գաւտովն արիութեան, զմէջս ճասինրն (այսպէս) ցանկական:
 Երկու թևաւք արծաթանման, իբր աղանի վերապրեցան:
 Տեսականան են գործնական, որ է տեսեանն ասպընջական:
 Իսկ գիտութիւն դուռն է բնական, սիրոյն ծընաւդ որդոց մարդկան:
 Է սէրն Աստուած պատմէ Յոհան, ստացաւդքն զնա երանեցան:
 Այլ ի երկուս բաժանեցան, միին լԱստուած, միւսն է մարդկան:
 Սովաւ կուսանքն ճոխացան, ոյք իմաստուն վկայեցան:
 Արդ կուսութեամբ համանման երկու կողմանքն հանդիսացան:
 Յանկականին յաղթող գտան, վարս ընկալան հրեշտակական:
 Եւ ի սիրոյ մեծ պատուիրան յիմար կուսանքըն կաղացան:
 Առին ըզջահըն կուսութեան, ունայն յիւղոյն ողորմութեան:
 Լուսոյ նիւթ ոչ ըստացան, յայլոց ընու զայն յուսացան:
 Իբրև յամեաց անմահ փեսայն, անդ ննջեցին ամենեքեան:
 Խորհուրդ խորին մեզ յայտնեցան, ի յամելոյ և քնոյս անուան:
 Նա մեզ բանիւս այս տայ նշան, ոչ առժամայն գոլ յարութեան:
 Դարձեալ ննջումն ասէ մահուան, վասըն յուսոյ մեծ յարութեան:
 Բնական եղև հրաման, մէջ գիշերի բարբառ լուան:
 Որք ննջեցիք ի քուն մահուան, առիք փութով, զի գայ փեսայն:
 Յահեղ ձայնէն այն սարսեցան, յարեան կուսանքն և կանգնեցան:
 Մէջ գիշերին պատրաստեցան, զջահսն լուցին ամենեքեան:
 Կոյսքն իմաստունքըն զըւարճացան, ճրագունքըն վառ և ոչ շիջան:
 Բախճանապէս զարդարեցան, և փեսային հանդէպ ելան:
 Տեսանեն զոր տենչացան, լսեն զձայնն երանական:
 Զունի անուն ոք չարութեան, և ոչ յիմար կոչի կուսան:
 Իսկ յիմարաց դասք տրտմեցան, զլապտերսն առին յեղոյն ունայն:
 Ողորմագին ձայնիւ ողբան, դէմ իմաստնոցըն կողկողան:
 Իիւթ լուսոյս պակասեցան, լապտերքըս մեր ահա շիջան:
 Սոքա կոչին յիմար կուսան, քան ըզբնափն ազգըս մարդկան:
 Որք աստ ընչիւք փարթամացան, և անդ գնացին մերկ և ունայն:
 Իիւծեալ ախտին անգթութեան, յառատ եղոյն անդ զրկեցան:
 Մաղթեն յայլոց ցեղն և բաղձան, ի լընկերացն յորոց ոչ տան:
 Նա և յայն ժամ ժամն անագան, որ ոչ գտան զոք աւգնական:
 Այլ և ոչ կուսանքն յոյժ գթական, և ոչ նոցա կարիքն և ջան:
 Սոցա եղև դեղ և պաշտպան, կամ ի խնդրոյն ինչ շահեցան:
 Իսկ իմաստունքն իբրև լուան, պատասխանեն նոցա զայս բան:
 Բոպէ և կոյս այս որ աստ կան, մեզ և ձեզ չէ բաւական:
 Իսկ թէ խնդրէք վաճառական, ըզհոգեւոր և լըրն մարդկան:
 Վառեալ նոքաւք զջահ կուսութեան, առատ և լըրովըն գթութեան:
 Առ դրունքս ձեր միշտ կողկողան, զեղն ստիպեն գընել մինչ կան:
 Սոքա ծիծռունք են բնական, մեզ հոգեւոր գուշակ գարնան:
 Նոքա զայս իբրև լուան, գնացին գընել յոյժ անագան:
 Տէրն տէրանց անմահ փեսայն, գայ մտանէ ի հարսնարան:
 Անձուկ սիրով րախճանական, մըտնեն կուսանքն ի մասնական:
 Սուրբ փեսային սիրով լցան, պարեն յանկէտըն յափտեան:
 Նոքա յիմարքըն յետոյ գան, յորժամ դըրունքըն փակեցան:
 Կոծելով լան և ողբան. Բա՛ց, տէ՛ր, ըզդուռն ողորմութեան:
 Որոց ոչ բանայ փեսայն, ձայն արձակէ հրաժարական:
 Իիւծեալ մեղաւք էք անպիտան, յինէն երթայք տարագրական:
 Սպառնականն ըզձայն լուան. Երթայք յինէն, չէք ինձ արժան:
 Այլ ահագին բանս որ լուան, չիք այլ գեհեան շար քան զայս ձայն:
 Նաև շար տանջարան, և գեհենին գեհենական:
 Արդ գործողացըն շարութեան, դարձեալ զայս բանս ասաց փեսայն:
 Յանկացաւդըրդ պղծութեան, գործաւդք ըզգործ պոռնկութեան:
 Նզովեալք յինէն արժան, երթայք ի հուր գեհենական:
 Տիշեցէք, եղբարք, զայս բան, տեսէք զահեղն. ըզդատաստան:
 Ի յաշխարհիս որ հեշտացան, գնացին ըզհետ պիղծ ցանկութեան:

Մասամբն այնու որով մեղան, նովին դատին և պատճեցան:
Աչաւքն, որով յայրատ տեսան, զլալն անդադար առնուն փոխան:
Րենական ձայնին չլուան, վասն այն լսեն ձայն եղկական:
Առին ըզհոտ անուշութեան, փոխան առնուն ըզհոտ մահուան:
Յաւը և վաստակ ներքե շրթան, այն կերակուր լինի որդան:
Նովա դարձեալ միշտ զեխեցան, յանմահ հաշէն սովեալ գրտան:
Ջբաթակն կրաւդական, անյագ՝ ձրգեն ըստ եթիւ այն:
Իծեալ մաշին ի պապակման, կաթիլ ջրոյն կարաւտանան:
Այլ և յաղբատս ոչ գըթացան, ոչ քթաղցելոյն արկին սեղան:
Նըթթին սովին միշտ անվախճան, ծարաւ լեզուին անզովական:
Ողբ և եղուկ նոքա կարդան, և ատամունքն ի կափկափման:
Ղաւղին ի գուր զըծոխական, անել, անլոյս և հրահոսան:
Որոց ձեռքն արեամբ ներկան, և ի յաղաւթսն ոչ ամբառնան:
Րոպէիւքն այն կապեցան, շղթայք ձեռացն անլուծական:
Միւս մասամբն կրողական, յեկեղեցիս ոչ ընթացան:
Էղան սակս այն ի շար կապան, առին ըզլացն կափկափման:
Ի տապ, ի սառն և մերկ անդ կան, խաւար զիշեր միշտ յափտեան:
Նըսեմ և նեղ գուր տըղմական, շար վիշապին համասեղան:
Նուաղելոց ի թալկացման, ոչ արբուցին ջուր զովացման:
Ոչ մերկացն որ սարսըռան, զգեստ ազուցին կամ պատմունճան:
Քայքայելոցն յաւտարութեան, նոցա շեղեն տուն ժողովման:
Այլ հիւանդացն ի տես ոչ գան, որ ի մահիճք ցաւոց անկան:
Յանկողինան ոչ մերձացան, գութ ոչ ցուցին բանիւ հարցման:
Են սպեղանաւք բժշկական ապաքինել ոչ փութացան:
Ի կապեալքն որ ի բանդ կան, մխիթարել ոչ մերձեցան:
Մատնին մահուն անմահական, և կերակուր լինին որդան:
Անէծս առնուն սարսափական, ի բերանոյն արարական:
Սուրբքըն ամպաւք վերասլանան, և հանդիպին որում բաղճան:
Տեսանեն զանմահ փեսայն, յագին գեղովն որում բաղճան:
Ունկամք լըսեն զձայնն էական, քաղցր բարբառ երանական:
Իրանեալ պըսակ անճառական, եղեալ ի զլուս պըսակեցան:
Նոյն պէս և հոտ անմահութեան, նոցա բուրէ կենաց ի կեան:
Քրիստոսի համասեղան, բազմիւ ընդ Հար յարքայութեան:
Նոցա լինի Տէրն ի պաշտպան, բանայ ըզխորս անճառական:
Ուսուցան զոր ոչ լուան, և տեսանեն զոր ոչ տեսան:
Ղամպարափայլ պայծառանան, ծագին նման արեգական:
Ուր արդարոց կաճառքն կան, նահապետացն համախորան,
Բարունեացն աստուածաբան, կցորդ լինին իմաստութեան:
Մարգարէիցն տեսութեան, հաւասարեն ի գիտութեան:
Առաքելոցն դասակցեն, հայրապետացն համասեղան:
Մագեն փառաւր անճառական, աւրհնեն զԱստուած միշտ, յափտեան²:

Գ

(Այս տաղը անխորագիր է)

Ջարթիք ասէ Տէրն ի քընոյ մեղաց մահուան,
զի ոչ գիտէք զօրն իմ գալոյ և ոչ ըզժամ:
Կամիս դու իմանալ զահեղ ըզձայն,
զի արդ ստիպէ արթուն լինել Աստուածըն բան:
Ի կարի աւգտակարացն է այս սահման,
անգիտանալ որդոց մարդկան զօրն մահուան:

² Տաղիս իւրաքանչիւր տողի սկզբնատառը առնելով, կունենանք «Նուաստ ոգոյ ապիկար եւ անպիտան մեղուցելոյս Կիրակոս վարդապետի է ասացեալ ի խնդրոյ Մկրտչի ուսումնասիրի փառն տասն կուսաբանք յիմարացն զի անողորմ էին նոքայ եւ իմաստունէն ողորմաց»:

Բաբունաբար առակըս այս տէրունական,
 յընչիցն առնել ողորմութիւն տալ մեզ հրաման:
 Այլ միւս բանս այս որ ըզկնի շարագրեցան,
 է առ նոսա որ զամենայնըն զըլացան:
 Կարօտելոցն ոչ մատուցին դեղ և դարման,
 և ոչ բանիւ քաջալերեն յորդորական:
 Ոչ եղեն վերակացու և օգնական,
 կամ այլ իւրք աւգուտ լինել աղքատ բնութեան:
 Սայ իբրև զիս առեալ թաքոյց ներքոյ գրբուան,
 և ոչ էարկ ի տրապիզիտ յոգիս մարդկան:
 Պարտ է գիտել զառակս զայս խորհրդական,
 զի կայ ծածկեալ ի սմա իմաստ անճառական:
 Իսկ աստ վասն է՝ որ դէմս ընծայէ արքայական,
 և անդ փեսայ գոլ անուն է ի խրախուփեան:
 Տես և իմա զընտանութիւն յանմահ փեսայն,
 որք կուտութեամբ զինչս և զստացում ժրս մերկացան:
 Այլ աստ Բ և Ն քանքար որ ըստացան,
 և յաւելուած կրկին շահով փարթամացան:
 Կոյր և յիմար ծառայն տարտամ թշուառական,
 առեալ զքանքարն թաքոյց յերկիր յաղբ հեշտութեան:
 Սոցա տէրն և թագաւորն անմահըն բան,
 համար առնէ իւր ծառայիցն և դատաստան:
 Պատրաստ գտան Բ ծառայքն միաբան,
 և գոհանան զբարի տէրն յոյժ մեծածայն:
 Ահա կրկին շահ քանքարացն որք և տուան,
 դու ես պատճառ այսրմ շահի և բարութեան:
 Սոցա ասէ տէրն. Մառայ բարի ու արժան,
 հաւատարիմ ի սակաւուդ բազում փոխան:
 Ասէ. Մտէք յուրախութիւնսն անզրաւական,
 այս ձայն յայտնէ զերանութիւն անզուգական:
 Իիծեալ ախտին անգիտութեան ծառայն խոստան,
 ամբաստանէ զբարի տէրն խիստ անպիտան:
 Որ ետուր զքանքարս զայս ինձ միմիայն,
 ահա երկիր զայն թաքուցի որ չգողանան:
 Բոպէ մի ետուր ընդ իս քանքար միայն,
 հաճաքոյդ ցքեզ, զինչ է պիտոյ բընաւ մարդկան:
 Բարի տէրն բարկացեալ, ասէ զայս բան.
 Ի բերանոյ քումէ դատիմ զքեզ անհաւան:
 Արդ, գիտէիր զի խիստ էի առ պարտական:
 պարտ էր զարծաթդ իմ արկանել քեզ ի սեղան:
 Նստար դու յաթոռ ընդ վեհ ռաբունական,
 զարծաթ բանին ի լսելիս շարկեր մարդկան:
 Իսկ եթէ զայն պատճառեցես. թէ ոչ անսան,
 պարտ էր խրատել, ուսուցանել զբան փրկութեան:
 Ե՛ի ես եկեալ պահանջէի զոր ինչ լուան,
 և զտոկոսիս յաւելուածով գործ կատարման:
 Զի զդիւրագոյնըն քեզ թողի խաւսել զբան,
 և ինձ առի զգոհարինն գործ պահանջման:
 Մանր թուեցաւ քեզ կատարել զիմ պատուիրան,
 վասն այնորիկ քանքար շնորհացն այլոց տուան:
 Նաև զայս վարդապետք որ զկնի գան,
 զտաղանդն առեալ որ ոք յարգեն յոյժ զաւրանան:
 Աւրըստօրէ առաւելեալ ծովու նման,
 յորովայնէ նորա բըղխեն ջուրք գիտութեան:
 Իիւթեղէն մարմնովս յերկրի որք ծովացան,
 զարծաթ շնորհացըն կորուսին զոր ընկալան:

Ղամբար լուսոյ պայծառ ջահից յոգոց շիջան,
 և իմաստից աղբեր ի մտաց ցամաքեցան:
 Սորա ոչ մինչ ի յայս վայր պատժեցան,
 ալլ անհնարին սաստիկ տանջին որբ հեղգացան:
 Նաև ինձ վա՛յ և եղո՛ւ վա՛հին աւրն այն,
 որ ոչ զգլուխքն ունիմ յոգիս շահին փոխան:
 Իսկ յորժամ Տէրն ի յերկնից ի դատաստան,
 զիս գտանէ ամենեկին թափուր 'ւ ունայն:
 Մարիամ կոյս անարատ անապական,
 բարեխօսեա վասն իմ անձինքս փրկութեան:
 Յորժամ զործք թագաւորեն որդւոց մարդկան,
 և համրացին լեզուք արագ ճարտարասան:
 Ուր թագաւորք ոչ երեկն և ոչ իշխան,
 ոչ դատաւորք և մեծատունք անդ բռնանան:
 Հեծելազօրք անդ ոչ լինին ի պաշտաման,
 ալլ միայնակ միայն լինին անազնական:
 Աստուածածին մայր Քրիստոսի և բնակարան,
 ծունըր կրկնեա վասն իմ անձինքս հաշտութեան:
 Ննջեցելոց իմոց ծնողաց որ զիս ծնան,
 Յոհաննիսի և Հիպայի որ առ քեզ կան:
 Նոցա յանցանքն ջնջեսցին յաւրն անվախճան,
 և որ զամէնն ասէ բանիս մեզ միաբան:
 Էին անմահ, անեղ, անծին և անսկզբան,
 և Միածին Որդւոյն պատիւ Հաւր զուգական,
 Սուրբ Հոգոյն վայել է փառք անսահման,
 միասնական երրորդութեանն միշտ, յաւիտեանն³:

Դ

(Կարմրաւ) ՍՐԲՈՅՆ ԳԵՈՐԳԵԱՅ ՏԱՂ Ի ԿԻՐԱԿՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԷ ԵՐԶՆԿԵՅԻՈՅ

Սէր և սիրոյ ծընունդ և աղբիւր կենաց,
 Բախճան պերճալի վերնոց և նիւթականաց,
 Բարի և բարեաց բաշխաւդ, և լոյս երեսաց,
 Որ ստեղծեր զԱդամ պատկեր մեծի քո փառաց,
 Յանպատում դրախտին եղեր փափկութեան վայրոց,
 Նորազուարճ գեղապաճոյճ լուսատարադ,
 Գերափայլ պճնազարդեալ նման հրեշտակաց,
 Էական լուսով լցեր յեթնյարփիցն հաց:
 Որպէս թագաւոր աւծեր տէր տիեզերաց,
 Բնական հաղորդ ըզնա արարեր կենաց:
 Գործել և պահել զԱդամին բան քո հրամայեաց,
 Եղեր պատուիրան նիւթանձն իշխանականաց:
 Արփիափայլ պղտոյ դրախտին վայելօղ եկաց,
 Յատուկ իմոյ ծառոյն հրաժարել ի բաց:
 Իբրև զփայլակ անկեալն յերկնային զօրաց,
 Կամակոր զաւրօք դիւաց խաւարասիրաց:
 Իսկապէս հայրըն մեղաց և զքտակ չարեաց,
 Բամապէս դասուց խրմբից սեագունդ զօրաց:
 Անդ լրաւ զպատուէր կենաց մարդոյն մախաց,
 Կըցորդ խորհրդոց առեալ զօճն ի գաղանաց,
 Որ խաբեալ էհան զԱդամ ի դրախտէն կենաց:
 Սա յարոյց և զհալածանս մարտիրոսաց,
 Էգիտ գործակից ինքեան ի բռնաւորաց:

³ Տողերուն զլիսատառ սկզբնատառերը կկազմեն՝ «ԶԿիրակոս պիտակ սպասաւոր բանի եւ զծնապսն իմ Յոհաննէս»:

Եւ պատերազմեալն սուրբս կրկին ներհալաց,
 Բամեալ զամենայն տեսակս խոշտանգանաց:
 Գործիս զանազան հնարեալ շար թագաւորաց,
 Շաղափս և շամփուրս երկայնս և սուրս սուսերաց,
 Տիգաց նիզակաց թեքեղ ատամնաթափաց,
 Մամուլըս հիւսանց հնարեալ շար մեքենայաց:
 Տապակս երկաթի, սըղոց և սուր բեռնաց,
 Ազգաց և ազանց երկրի հըրովարտակ գրեաց,
 Պարգևս ձըրից բաշխել ըզդիս պաշտողաց,
 Խոշտանգանս տանջանաց Տեառն երկրպագուաց,
 Սպառնալիք և բանտ և մահ զՔրիստոս սիրողաց:
 Յայնժամ լոյս պայծառ ծագեաց յաշխարհն Գամբաց,
 Հալածեաց յոգոց մարդկան ըզխաւար մեղաց:
 Մեծ վկայն Գէորգէոս ընտրեալն ի բազմաց,
 Պայծառ քան զարե ծագեալ ի մէջ աստեղաց:
 Հաստատեաց զեկեղեցի յուսով Տէր ըսխեաց (?),
 Փարատեաց զերկիւղ մահու և քաջալերեաց:
 Անդր ի հանդիսին ձայնէր շար թագաւորաց,
 Զոր Ամովսածինն յառաջ հոգւովն գոչեաց:
 Ես զըտայ ոչ խնդրողաց, ցուցայ տեսեաց,
 Յայտնի յանդիման կացի զիս ոչ հարցողաց:
 Անդ զՄիածինն Հօր Աստուած դաւանեաց,
 Համր և կոյր և խուլ ըզկուռըս հեթանոսաց:
 Թագաւորն բարկացեալ տանջել հրամայեաց,
 Երկաթի քերչաւ զմարմինն քանցեալ մաշեաց:
 Կօշիկս երկաթիս ագոյց, յոտսն բեռնեաց,
 Մայրագոյն սիւն և ստուար սրբոյն վերադրեաց:
 Տէրն մեր իջեալ յերկնից լոյս սաստիկ ծագեաց,
 Ողջացոյց զմարմին սրբոյն ի հրաշ տեսողաց:
 Ընդ նմա լինել յաւէտ բանիւ յորդորեաց,
 Մեծ զնա ի վկայս խոստմամբ առնել հրամայեաց:
 Խոշտանկանս երկոտասան կըրել ի շարաց,
 Զնահատակութեան հանդէս կոյս թըլովն ամաց:
 Եռակի անգամ նմա մեռանել ասաց,
 Եւ ի քառակին կարգել ի դասս հրեշտակաց:
 Եւ զայս ասելով Փրկչին զվկայն հաստատեաց,
 Վերացաւ փառօք յերկինս դասող հրեղինաց:
 Եւ ըստ կանխասաց բանին զընթացսն աւարտեաց,
 Քաջութեամբ մենամարտեալ զհաւատսն պահեաց:
 Եւ երեք բիւր մարդկան Տեառն նըրիրեաց,
 Ընդ Անատօլէ և Թագուհոյն հարիւր ընդ բիւրոց:
 Յայնժամ թագաւորն շար վըճիռ հաստատեաց,
 Բանալ զզլուիս սրբոյն անօրէն դահճաց:
 Ընդ արեանն կաթն և ջուր ի մարմնոյն բղխեաց,
 Եւ աղօթելով առ Տէր զհոգին աւանդեաց:
 Վերացաւ փառօք յերկինս ի դասս անդրանկաց,
 Ի կաճառս բիւրաւորս խըմբից երջանկաց:
 Վասն մեր բարեխօսէ առ Տէրն աշխարհաց,

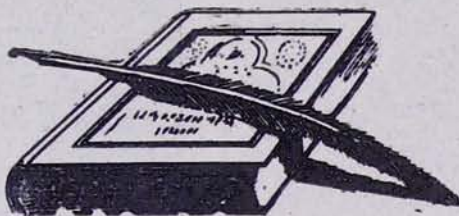
Պարզեւել զխաղաղութիւն սուրբ եկեղեցեաց,
 Զթագաւոր մեր փրկել ի պատերազմաց,
 Զհայրապետն սուրբ պահել յերկեակ որսողաց,
 Բանին պետաց համառօտել ըզբանն կենաց,
 Սուրբ երորդութեանն երգել փառս ընդ հրեշտակաց,
 Այժմ և յաներեկ աւուրն անվախճան կենաց:
 Յաւիտեանս յաւիտենից ընդ լուսեղիւնաց⁴:

Հոս մեր հրատարակածներուն ուրիշ օրինակները ծանոթ չեն ինձի: Իսկ այն օրինակը, որմէ հրատարակեցի, համաճար անխնամ գրչութիւն մըն է, և կամ ոչ ընտիր օրինակ մը եղած է բնագիրը: Նոյն ատեն Կիրակոս վարդապետ Երզնկացի տաղանդավոր գրող մը, կարող պատկերավորմամբ վարպետ գրող մը չերեիր: Մեր այս վերը հրատարակածները ներշնչումն զուրկ կերեին

և գրեթէ շատ բռնազբոսիկ իբր բանաստեղծութիւն: Բանիբուն րաբունապետ մը չեն մատնէր հրատարակված այս շորս ճոռոմաբան գրութիւնները: Սակայն ադոնք կարժե հրատարակել իբր վաստակը գործով գրեթէ անծանոթ մնացած մեր հին համբավյալ վարդապետներէն մեկուն, որպիսին է Կիրակոս վարդապետ Երզնկացին: Գուցէ հայտնվին իր ուրիշ աշխատութիւնները, որոնք զինքը արժանի ընեն իր համբավին:

⁴ Տողերուն սկզբնագրերը, մինչև 26-րդ տողը, կկաղմեն՝ «Սերոյն Գեորգեայ ի Կիրակոսէ երգ»:

ՎԱՐԴԳԵՍ ՄԱՎՅԱՆ

(Տրապիզոնցի)

ԼՈՒՍԱՀՈԳԻ Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ՏՐԱՊԵԶՈՆՅՈՒ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

Հրացավ Գարեգին պատրիարք խաչատրյանի մահվան 4-րդ տարին:

Որպես տրապիզոնցի և մոտիկից ծանոթ նրա հովվական, վարչական և մանկավարժական գործունեությանը, հրախտագետ տրապիզոնցի վերապրող հայության անունից, ցանկանում եմ ոգեկոչել նրա խնկելի հիշատակը, կանգ առնելով նրա առաջնորդության տարիներին Տրապիզոնում կատարված մի շարք դեպքերի վրա:

Համաշխարհային առաջին պատերազմը նոր էր վերաջացել, երբ եղեռնից ազատված տրապիզոնցիները վերադառնում էին իրենց հայրենի օջախները և սկսվում էր նոր կյանքով ապրել մեր պատմական ու գեղեցիկ Տրապիզոնը:

Տրապիզոնի վերջին առաջնորդն էր Գևորգ ծայրագույն վարդապետ Թուրյանը:

1919 թվականին ընտրվեց Գարեգին վարդապետը և պաշտոնավորեց մինչև 1923 թվականը:

Այդ օրերին հայության թիվը Տրապիզոնում հաշվվում էր մոտավորապես 400 հոգի, տասնհինգ հազար հայերից մնացել էր այս խղճուկ թիվը, որոնց մեջ բնիկ տրապիզոնցիների թիվը շուրջ 100 հոգի էր:

Քաղաքում մենք ունեինք չորս եկեղեցի և մի վանք (Ս. Աստվածածին, Ս. Ստեփանոս, Ս. Օգոստոս, Ս. Հովհաննես և Ս. Ամենափրկիչ վանքը). այժմս գործում էր միայն Ս. Աստվածածին եկեղեցին:

Որք երկսեռ երեխաների թիվը հասնում էր շուրջ 250-ի, բոլորն էլ հավաքված զանազան գավառներից. նրանց համար բացվեցին առանձին դպրոցներ, տղաների և աղջիկների բաժիններով:

Եկեղեցու և դպրոցի նյութական մատակարարությունը հոգում էր ազգային վարչու-

թյունը, որի նախագահն էր ի պաշտոնն առաջնորդ վարդապետը:

Առաջնորդի ղեկավարությամբ ոչ միայն նյութական անունը էինք հայթայթում մանուկների համար, այլ նաև դաստիարակում էինք նրանց հայկական ոգով, մեր նախնյաց հավատով և հույս էինք ներշնչում մեր ժողովրդի պայծառ ապագայի մասին:

Դպրոցն ուներ ընտիր ուսուցչական կազմ և առաջնորդ վարդապետի գլխավորությամբ գործում էին ամենայն նվիրվածությամբ:

Գարեգին վարդապետ Տրապիզոնցու եռանդուն գործունեության շնորհիվ, վերստին ձեռք բերվեցին ազգին պատկանող հարյուրից ավելի խանութներ և դեռ չբանդված բնակելի տները:

Գարեգին վարդապետը, փոքրիկ գավազանը ձեռքին, հեհնե ման էր գալիս զանազան վայրեր, ստուգում կատարված աշխատանքներն ու նշումներ կատարում ծոցատետրում, թե դեռ ի՞նչ պակասներ կան, թե վաղը որի՞ց պետք է սկսել, թե ո՞ւմ պետք է դիմել անպայման գործը գլուխ բերելու համար: Նրա փոքրիկ մարմնի մեջ կար կրակ, նվիրում, և պայծառ հոգու մեջ՝ հայրենասիրություն և ժողովրդասիրություն:

Բարեգութ հրեշտակի նման, նա հաճախ ուշ գիշերներին երևում էր որբանոցում, մեկ առ մեկ ուսումնասիրում մանուկների ննջարանները, ծածկում բացված երեխաներին, շոյում փոքրիկների գլուխներն ու աննկատելի արտասվում:

Դպրոցի որբերն ու որբուհիները քաջ համոզված էին, որ իրենք հայր ու մայր ունեն հանձին Գարեգին վարդապետի Յուրաքանչյուր ամիս դպրոցական հանդեսներ էին կազմակերպվում, որպեսզի երեխաները մոռանան անցյալում իրենց կրած շարժարանքներն ու տեսած վայրագությունները:

Գարեգին վարդապետը ջերմ պաշտպանն էր նաև մեր Ս. Եկեղեցու հավատին և ոգուն:

Տրապիզոնում գործող ամերիկյան որբախնամ վարչությունը 1922 թվականին պահանջեց Գարեգին վարդապետից, որ հայ որբերը կիրակի օրերին ժողովարան գնան, փոխանակ հայ եկեղեցի հաճախելու:

Սուր պայքարն սկսվեց: Համառ էր Գարեգին վարդապետը և անդիջող: Նա պայքարի մեջ մտավ ամերիկյան նպաստամատույց հանձնաժողովի հետ: Սակայն նրանք էլ համառ էին: Նրեխաները հացից զրկվեցին:

Գարեգին վարդապետը չուսահատվեց: Նա մի սրտառու կոչով դիմեց ժողովրդին.

«Փող չկա, հաց չկա, բայց պիտի դիմանանք և գլուխ չծռնենք մեր հավատքը գնել փորձողներուն: Մեր սուրբ հավատքի համար մեզմե շատեր ծովերուն, գետերուն, կիրճերուն և անտառներուն մեջ խեղդվեցան ու նա-

հատակվեցան: Հիմա սա ամերիկացիները, հաց չտալով մեր երեխաներուն, կուզեն անոնց հավատքը գնել, բողոքական ընել: Ձե՛, այդ պիտի չըլլա: Եթե հայադավան ենք, այդպես ալ մեր երեխաները պիտի մնան: Ես բողոքած եմ Կոստանդնուպոլիս: Առանց հացի կմնամ, ջուրով օրերս կավարտեմ, բայց սաներուն թույլ չեմ տար ժողովարան երթալ»:

Ժողովուրդը իր ունեցած միջոցներն ի սպաս դրավ: Մոտավորապես երկու ամիս մեծ դժվարությամբ երեխաներին ապահովեցինք սննդամթերքներով:

Գարեգին վարդապետը հաղթանակեց:

Գարեգին վարդապետին սիրում ու հարգում էին քաղաքի հույն և թուրք բնակչության պատկանող հասարակական գործիչները:

Շատ փխրուն սիրտ ունեցող Գարեգին վարդապետը խիստ կամքի տեր մեկն էր միևնույն ժամանակ: Մայր աստիճան անդիջող, համառ և սկզբունքային էր, երբ զգում էր մանավանդ, որ իր առաջադրած հարցը օգուտ է հասարակության համար:

Սարսափելի կերպով ատում էր մեծախոսներին ու ստախոսներին: Համեստ էր ու սակավապետ, քիչ ծախսող: Որպես տրապիզոնցի, շատ էր սիրում կադիներ:

Գրչի, գրքի մարդ էր Գարեգին վարդապետը: Ուներ ընտիր գրադարան, կարդում էր և գրում:

Մեծ տոներին, երբ եկեղեցում ներկա էին լինում նաև դիվանագիտական մարմնի ներկայացուցիչներ, նա քարոզում էր ֆրանսերեն լեզվով, հիացմունք առթելով ունկնդիրներին:

Այնուհետև Գարեգին վարդապետը գտավ իր փառքի ուղին, հեռացավ իր ծննդավայր Տրապիզոնից ու ժողովրդից, եղավ առաջնորդ ալլուր և իր անդուլ աշխատանքի, ժողովրդանվեր գործունեության շնորհիվ, Քրիստոսի խաղաղության գավազանը ձեռքին, հասավ պատրիարքի աստիճանին, պատիվ բերելով նաև վերապրող մի բուռ տրապիզոնցիներին:

Հավերժ փառք նրա սուրբ հիշատակին:

Հ Ա Ն Գ Ի Ս Տ

ԳԵՐԱՇՆՈՐՀ Տ. ՍԱՀԱԿ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԻ
(1879—1965)

Օգոստոսի 22-ին, կիրակի, երեկոյան ժամը 5.30-ին, Մայր Աթոռում 86 տարեկան հասակում վախճանվեց Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի ատենապետ և Մայր Տաճարի նախկին վաստակավոր լուսարարապետ գերաշնորհ Տ. Սահակ արքեպիսկոպոս Տեր-Հովհաննիսյանը:

Հանգուցյալը ծնվել էր Թիֆլիսում, 1879 թվականի օգոստոսի 11/24-ին: Մկրտության անունը եղել է Լևոն: Նախնական կրթու-

թյունն ստացել է Թիֆլիսի Ս. Աստվածածին եկեղեցու ծխական դպրոցում, այնուհետև մտնելով Ներսիսյան հոգևոր դպրոցը, ավարտել է այն 1899 թվականին:

Դպրոցն ավարտելուց հետո, վարել է ուսուցչության և վերակացության պաշտոն: Ծառայել է Արմավիրի և Աստրախանի հայոց եկեղեցիներում:

Ստավրոպոլ քաղաքի ծխականների կողմից ընտրվելով քահանայության թեկնածու, 1903 թվականի փետրվարի 9-ին Արիստակես արքեպիսկոպոսի կողմից ձեռնադրվում է քահանա և նշանակվում կրոնի ուսուցիչ Ստավրոպոլի գիմնազիաներում և հայկական դպրոցներում:

Այնուհետև, երիտասարդ Տ. Սահակ քահանայի առաջ բացվում է եկեղեցական-հասարակական գործունեության լայն ապարեզ:

Տ. Սահակ քահանա Տեր-Հովհաննիսյանը ունեցել է նաև գրական-եկեղեցական գործունեություն: 1909—1919 թվականներին նա հրատարակել է ռուսերեն ընդարձակ օրացույց՝ ռուսախոս հայերի համար: Նա հրատարակել է նաև կրոնի դասագիրք հայ-ռուսերեն բառարանով, Կարապետ եպիսկոպոս Տեր-Մկրտչյանի կենսագրականը, Գևորգ Ե կաթողիկոսի կենսագրականը, հայկական տառերի գլուտի 1500-ամյակի առթիվ 1912 թվականին «Հայ ժողովրդի մեծ տոնը» և Հայ Եկեղեցու Պատարագամատուցի ռուսերեն թարգմանությունը մանրամասն բացատրությամբ: Թղթակցել է նաև հայ և ռուս պարբերական մամուլին: Իր գործունեության և աշխատանքի համար Տ. Սահակը արժանացել է Խրիմյան Հայրիկի, Գևորգ Ե և Խորեն կաթողիկոսների գնահատության և եկեղեցական պարգևատրումների:

1945 թվականից անդամ է Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի միաբանության: 1947 թվականին արժանանում է ծայրագույն վարդապետության աստիճանին և նշանակվում է Մայր Տաճարի ավագ լուսարար:

Սկսած 1946 թվականից, նա է կազմել Ս. Էջմիածնի օրացույցը:

Երջանկահիշատակ Տ. Գևորգ Զ Կաթողիկոսը 1951 թվականի հուլիսի 8-ին արժանացնում է նրան եպիսկոպոսական բարձր աստիճանի:

Նորին Ս. Օծովություն Տ. Տ. Վազգեն Ա Վեհափառ Հայրապետը, գնահատելով Մայր Աթոռի միաբան, լուսարարապետ և Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի ատենապետ գերաշնորհ Տ. Սահակ եպիսկոպոս Տեր-Հովհաննիսյանի երկարամյա և օգտաշատ ծառայությունները եկեղեցական-վանական և ուսուցչական հասարակական ասպարեզներում, Իր գահակալության առաջին տարեդարձի երջանիկ առիթով, 1956 թվականի հոկտեմբեր 7-ին, սրբազանին շնորհում է արքեպիսկոպոսական աստիճան:

Գերաշնորհ Տ. Սահակ արքեպիսկոպոսը հայ եկեղեցականության երիցագույն և սիրված վերջին մոհիգաններից մեկն էր: Նա հոգևորականի իր պատրաստությամբ, հավատարիմ ծառայությամբ և մանավանդ զվարթ բնավորությամբ, իր համեստ անձի շուրջ ստեղծել էր համակրանք և սեր:

Հանգուցյալ սրբազանը, հակառակ իր առաջացյալ տարիքին, հոգով արի էր, աշխատանքում ժիր՝ մինչև վերջին ժամանակները:

Հանգուցյալի վերջին օծումը կատարվեց օգոստոսի 25-ին, շորեքշաբթի օրը, Մայր Տաճարում, ձեռամբ Շիրակի թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Մաշտոց եպիսկոպոս Թաշիրյանի:

Դամբանականը խոսեց Բաբվի թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Հուսիկ եպիսկոպոս Սանթուրյանը, վեր հանելով հանգուցյալի կյանքի և գործունեության ուսանելի կողմերը:

Ժամը 1-ին, Արարատյան թեմի առաջնորդական փոխանորդ գերաշնորհ Տ. Վահան եպիսկոպոսի նախագահությամբ, կատարվեց հանգուցյալի թաղման արարողությունը և աճյունը ամփոփվեց Ս. Գյանեի վանքի միաբանական գերեզմանատանը, ուր դամբանականներ խոսեցին Տ. Վահան եպիսկոպոսը և «Էջմիածին» ամսագրի խմբագիր Ա. Հատիտյանը:

Ժամը 3-ին, վանական սեղանատանը, տրվեց հոգեճաշ, ուր հանգուցյալի հիշատակը ոգեկոչեցին Տ. Մաշտոց եպիսկոպոսը, հանուն Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի Գրիգոր Բեքմեղյանը և Մայր Աթոռի դիվանապետ Հայկ Առաքելյանը:

Հանգի՛ստ Տ. Սահակ արքեպիսկոպոս Տեր-Հովհաննիսյանի ոսկորներին:

Ս Փ Յ Ո Ւ Ռ Բ Ո Ւ Մ

«ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳԻՐԸ

Վերջերս ստացանք Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի պաշտոնաթերթ «Էջմիածին» ամսագրի 1965-ի ապրիլ բացառիկ թիվը, արտակարգորեն ճոխ բովանդակությամբ։ Անվերապահորեն կարելի է ըսել, թե ապրիլյան մեծ եղեռնի հիսնամյակին նվիրված բացառիկ հրատարակություն մըն է «Էջմիածին» ամսագրի այս թիվը։ Բացառիկ նաև այն իմաստով, որ արտասահմանի մեջ լույս տեսած մեր բոլոր ամսագրերուն կամ այլ կարգի հրատարակություններուն մեջ, որոնք հատկացված էին մեր մեծ եղեռնի հիսնամյակին, «Էջմիածին» ամսագիրը կիսի առաջնության դափնին։ Ասիկա պատիվ կրեր Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին, որ արթնություն կհասկն ամսագրի հրատարակության վրա. պատիվ կրեր նաև թերթին խմբագրին, որուն առողջադատ, իմաստալից և կորույթի խմբագրականները միշտ կկարդացվին հափշտակությամբ և հաճույքով։

Միջանկյալ հոս ցավով պետք է դիտել տանք, որ ունինք նաև կրոնական այլ թերթեր, որոնց բովանդակությունը պարզապես ամոթ կրեր անոնց իրենց հովանավորությունը տվող եկեղեցականներուն, որոնք իրենց ձեռքին տակ նյութական լայն միջոցներ ունենալով հանդերձ, պարզապես թերթ մը հրատարակած ըլլալու համար կմսխեն մեծ գումարներ...:

«Էջմիածին» ամսագիրը, անկախ հիշյալ բացառիկեն, արդեն ուշագրավ հրատարակություն մը դարձած էր Նորին Ս. Օծություն Ս. Ս. Վազգեն Ա-ի գահակալության առաջին օրերեն իսկ։ Թերթին բովանդակությունը երթալով ճոխացած է՝ բանասիրական, կրոնական, պատմական և գրական այլազան հոդվածներով, որոնց մեջ հիշատակելի

պիտի մնան, ի միջի այլոց, Հ. Ճ. Սիրունիի ուշագրավ ուսումնասիրությունները։ Ոչ նվազ կարևորություն տրված է նաև թերթին էջերուն մեջ Մայր Աթոռի հովանավորությունը վայելող եկեղեցական ու կրթական շարժումներուն և Հայաստանի վերելքը պատկերացնող խնամյալ լուրերուն։ Սփյուռքի կարևոր եկեղեցական շարժումներն ալ տեղ գրաված են թերթին էջերուն մեջ։

Այս իրողությունները, անշուշտ, կհատկանշեն պարագա մը, որ ուրախություն կպատճառե Մայր Աթոռի կյանքով հետաքրքրվող բովանդակ հայության։ Ադիկա այն շարժումն ու գործունեությունն է, որ սկսած է ցցուն կերպով հայտնվիլ Մայր Աթոռի մեջ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ս. Ս. Վազգեն Ա-ի գահակալությանն ասդին։

... Ս. Ս. Վազգեն Ա Կաթողիկոսի և իր նախորդներու իմաստուն և նվիրյալ առաջնորդության շնորհիվ, Ս. Էջմիածնի ձայնը այսօր ալ կհնչե հայ հավատացյալ ժողովուրդի ականջին իր երբեմնի քաղցրությամբ ու հեղինակությամբ։

Ասկե քսան տարի առաջ կարելի չէր այն լավատեսությամբ խոսիլ Ս. Էջմիածնի և Մայր Աթոռի իրականության շուրջ, որքան կարելի է խոսիլ այսօր։ Փաստերը մեջտեղն են մեր ըսածները հաստատելու համար։ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հեղինակությունը այսօր կգտնվի նախանձելի վիճակի մեջ և ոչ միայն Հայաստանի ժողովուրդն ու մտավորականությունը, այլ ուղղակի կառավարական ու պետական շրջանակները մեծազույն հարգանքով կվերաբերին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին անձին ու հեղինակության հանդեպ։ Ասիկա որքան իրականություն, նույնքան ուրախալի և գոտեպնդիչ իրողություն է։

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ս. Ս. Վազգեն Ա-ի գահակալության օրերուն ոչ միայն «Էջմիածին» ամսագիրը զրվեցավ նախանձելի վիճակի մը մեջ, այլ նաև դպրեվանքը, ուրկե շրջանավարտ եղողներ այսօր կմատակարարեն Հայաստանի և դրացի հանրապետություններու հայ հավատացյալներու հոգևոր պետքերը: Դարձյալ, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ս. Ս. Վազգեն Ա-ի հեղինակության և անձնական հմայքին շնորհիվ, ուղղակի փրուզումն կփրկվին հայ եկեղեցական ճարտարապետության կոթողներն հանդիսացող հայ եկեղեցիներն ու վանքերը:

Ասոնք երևույթներ են, որոնք խորապես կուրախացնեն արտասահմանի հայ հավատացյալները: Հիշյալներու ուրախությունն ու լավատեսությունը կրկնապատկված կըլլա, երբ կտեսնեն, որ Ամենայն Հայոց Հայրապետը հաճախակի այցելություններ կուտա աշխարհացրիվ իր հարազատներուն, որոնք միշտ կարոտով ու ազապատանքով կզիմավորեն Ս. Էջմիածնի արթուն ու շնորհալի Գահակալը, Անոր առաքինազարդ անձին մեջ մարմնացած տեսնելով Հայաստանյայց փառապանծ ու դարավոր Եկեղեցիի առաքելատիպ հին երանաշնորհ դեմքերը: Ամենայն Հայոց Հայրապետը տակավին նոր վերջա-

ցուց Բուլղարիո և Ռումանիո թեմերուն տված իր հովվապետական խրախուսիչ այցելությունները:

«Էջմիածին» ամսագրի ներկա նախանձելի վիճակը ուղղակի մեկ գեղեցիկ արտահայտությունն է նաև՝ հայ ժողովուրդի աննկուն ու շինարար կամքին, որ տարապայման և հոգիները փորձող ու խամրեցնող դժնդակ պայմաններու տակ անգամ, դիտե մնալ առույգ ու աննվաճ, միշտ հայտնաբերելով հայության անմահ ոգիին հավիտենականությունը:

Հայության մեծ եղեռնի հիսնամյակին առթիվ լույս ընծայված «Էջմիածին» ամսագրի ապրիլյան թիվը պիտի խայտացնե մեր երկու միլիոն զոհերուն հոգիները, որոնք ինկան 1915—1918-ի տարագրության սև օրերուն՝ արաբական կիզիչ անապատներու ճամբաներուն վրա, որքան ազատության ի խնդիր, նույնքան հայության դարավոր հավատքին ի խնդիր, որուն անմահ խորհրդանիշը եղած է միշտ մեր հազարամյա և անխորտակելի Ս. Էջմիածինը, իր լուսապսակ մեծ գահակալներով:

(Խմբագրական «Նոր Աշխարհ» շաբաթաթերթի, Նյու-Յորք, 10 հուլիսի 1965 թ., № 34):

ՄԵՐԻ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԻՆ ՀԵՏՔԵՐ ՀՈԼԱՆԴԻԱՅՈՒՄ ԵՎ ԲԵԼԳԻԱՅՈՒՄ

1.—ՀԱՅԱՋԳԻ Ս. ՍԵՐՎԱՏԻՈՍԻ ՏԱՃԱՐԸ ՄԱԱՌՏՐԻԵՏՈՒՄ (Դ ԴԱՐ)

Դ դարում մի հայ քարոզիչ, ուրիշ երկրների այցելելուց հետո, գնում է Բելգիա, ուր քարոզում, հրաշքներ է գործում և հետո վախճանվում է մերձակա Հոլանդիայում:

Բազմաթիվ հին աղբյուրներ և պատմական նոր քննություններ վկայում են, որ այս հրաշագործ քարոզիչը կոչվում է Սերվատիոս և ծագմամբ հայ է եղել: Բելգիայում Լիեժի համալսարանի պրոֆեսոր, հայտնի գիտնական Կուրտը երկու կարևոր հոդվածներով ուսումնասիրել է Սերվատիոսի ծագումն ու գործունեությունը:

Սերվատիոսը Դ դարում, Նիկիայի ժողովից հետո, թողել է Արևելքը: Հոռոմում քահանայապետի ընդունելությունը վայելելուց և «ոսկի քանախ»-ն ստանալուց հետո, նա հաստատվել է Բելգիայում՝ Լիեժի թեմում, իբրև թեմակալ եպիսկոպոս: Այստեղ նա ամենամեծ համակրանք է շահել անձնական զոհաբերություններով՝ հօգուտ հավատացյալների, և գործած այլևայլ հրաշքերով: Լիեժից նա տեղափոխվել է մերձակա Մաառտրիխտ, որը Հոլանդիայի արևմտյան մասում է գտնվում և Լիմբուրգի մայրաքաղաքն է: Այս հայ եպիսկոպոսը վախճանվել է Մաառտրիխտում 384 թվականին: Նրա գերեզմանի վրա մի փառավոր եկեղեցի է կառուցված, ուր ամփոփված է սուրբի նշխարը: Հոլանդիայում այնքան բարձր է սուրբի անունը, որ քաղաքային իշխանությունը ինքն է ստանձնել նրա նշխարի պահպանության հոգսը: 1931 թվականին, նրա տոնի օրը, մա-

յիսի 13-ին, Բելգիայից եկած հայ կաթոլիկ համայնքը, առաջնորդությամբ իր հոգևոր հովիվ Հ. Հովհաննես վարդապետ Նալբանդյանի, ուխտագնացություն կատարեց Մաառտրիխտի սուրբի գերեզմանի վրա: Առաջին անգամ լինելով, սուրբի անվան նվիրված եկեղեցում, հայերեն լեզվով և հայկական թափուրով պատարագ տեղի ունեցավ, որը մեծ հետաքրքրություն շարժեց և հիացմունքով ընդունվեց հոլանդացիներից: Դժբախտաբար այս եկեղեցին անցել է լատինների ձեռքը, բայց հայ անունը միշտ էլ կա և կմնա:

Սուրբ Սերվատիոսի եկեղեցին կառուցվել է Լիմբուրգի մայրաքաղաքի կենտրոնում: Սուրբը ծնվել է Հայաստանում և աղբյուրի համեմատ հայտնի չէ, ուղարկված է էջմիածնի՝ ց, թե գնացել է իր կամքով որպես քարոզիչ՝ զեպի Նվրոպա, ուր բոլոր եվրոպացիները գեռես հեթանոս էին: Այս քարոզիչը, ինչպես մեր ուրիշ հայ քարոզիչներ, երբեք իրենց կապը չկտրեցին Հայաստանի հետ և հայկական մշակույթը տարածում էին ամեն տեղ: Նա ուներ իր հետ բերած զանազան իրեր և եկեղեցական անոթներ, ինչպես նաև ընծաներ, որ ստացել էր իր ազգականներից՝ Հայաստանից մեկնելիս:

Մաառտրիխտի հայտնի հոլանդացի ճարտարապետ Ա. Բոոստենը, որը շատ փառավոր եկեղեցիներ է կառուցել, տարիների ընթացքում ավելի ու ավելի հետաքրքրվել է Ս. Սերվատիոսի եկեղեցու ճարտարապետական ոճով, որովհետև այս եկեղեցու ոճը միանգամայն հայկական է և նմանը չունի Հոլանդիայում: Բոոստենը ժամանակի ընթացքում գրեթե իր և ուրիշ աղբյուրներից տեղեկություն-

ներ հավաքելով հաստատեց, որ այս եկեղեցին հայ ճարտարապետի ձեռքով է կառուցված: Այս տեղեկությունները եվրոպական մշակույթի պատմության համար շատ պիտանի են: Բոստանը մի հուլանդական թերթի մեջ գրում է. «Մենք շատ տեղեկություններ չունենք Հայաստանի մասին: Քրիստոնեությունը սկսեց այս երկրում շատ դարեր առաջ: Գողգոթայի ողբերգությունից հետո Հայաստանը սկսեց ծել ու ծաղկել: Հայկական շինարարական ոճը սկսեց Տրդատ թագավորի ժամանակ, որը զարկ տվեց արվեստին, մինչ եվրոպա դեռևս ոչ մի գաղափար չուներ արվեստի մասին»: Այնուհետև Բոստանը, խոսելով Հայաստանի գմբեթավոր եկեղեցիների մասին, ասում է, որ այս շինությունները հանդիսացան «համարի հրաբուխներ»: Նրանց մեջ գտնվում են ամենահարուստ ձևեր, որ դարեր հետո եվրոպացիները ընդօրինակեցին, ինչպես Միլանոյի Ս. Լավրենտոսի կառուցման համար, ինչպես և հիմա ավերակ դարձած ֆրանսիական Ս. Ռիկիերի տաճարի: Հայկական շինարարական ոճը գտնում ենք նաև Իսլանդիայում, Բյուզանդիայում և Իսպանիայում: Հարց է, թե ո՞վ բերեց հայկական շինարարական ոճը եվրոպա, եթե ոչ իրենք՝ հայերը, նույնիսկ հենց բարոկկոյնները: Դ-ից մինչև ԺԱ դարը Հայաստանը շատ ուժեղ միություն էր կազմում, շարունակում է Բոստանը, և կարողացավ անկախ մնալ Հռոմից, Բյուզանդիայից և Իսլամից: Եկեղեցին և պետությունը մեկ միություն էին կազմում Տրդատ թագավորի և Ս. Գրիգոր Լուսավորչի ժամանակ: Դարեր շարունակ օտար հեղինակները սխալ գաղափար են ունեցել Հայաստանի և նրա մշակույթի մասին: Ահա մեկ մեծ սխալ. օտարները կարծում էին, որ հայերը ընդօրինակում էին եվրոպական ճարտարապետության ձևերը, մինչդեռ հաստատվեց, որ էջմիածնի վանքը կառուցվել է գմբեթով շատ ավելի առաջ, քան Կոստանդնուպոլսի Այա Սոֆիան, որը կառուցվել է 533 թվականին: Հայաստանը ուներ սրածայր գմբեթը 300 տարի առաջ, քան եվրոպան: Հայերը գիտեին նաև բետոնի հատուկ գործածությունը, ինչպես տեսնում ենք Անիի, Աղթամարի, Զվարթնոցի, Մրենի, Մարմաշենի և Օձունի վանքերի շինարարության մեջ: Թեոդորիկոսի գերեզմանը կառուցելու համար Հռավեննայից (Իտալիա) մի հայ հրավիրվեց: Հայ բարոկկոյնները այցելում էին ամեն երկիր՝ լի գաղափարներով և պլաններով: Հազար տարի հետո, ֆրանսիական վերածնունդը ընդօրինակեց հիմք դնելու հայկական ձևը, միայն սքողեց այս ձևը հելլենական բոլորով: Բոստանը շարունակություն

մեջ կրկնում է, որ Ս. Սերվատիոսի եկեղեցին պարզապես հայկական է: Ունի ընդարձակ սրահ սյուներով, առաստաղի կամարների փորագրություններով և զարդարանքներով: Հանդիպում ենք նաև կենդանիների և թռչունների ոճավորված պատկերներ, բուսական մոտիվներ, խաղողի ողկույզներ և այլն, որոնք անկասկած հայկական են: Շատ հետաքրքրական են այս մասին Բոստանի տված ընդարձակ բացատրությունները: Ոչ մի հուլանդական եկեղեցում կան այսպիսի հիանալի և հնադարյան անոթներ, գրում է Բոստանը, սրանք բոլորն էլ Հայաստանից են բերված, կան բազմաթիվ ոսկեզօծ և արծաթազօծ անոթներ, փայլուն, պսպղուն բաժակներ և այլ իրեր, ինչպես և զավազան (սուրբի գործածած): Այս անոթները եկեղեցական են և մեզ ցույց են տալիս հնադարյան արվեստը: Այս եկեղեցում հանդարտություն է տիրում, մանավանդ երեկոյան, երբ արևը խոնարհվում է, լույսը մարում է և մտնում գունավոր ապակիներով զարդարված պատուհանների ետևը, մթությունը տիրում է շքեղազարդ պատերին, կամարներին և զրուսակներին: Այդ բոլորն մարդ մոռանում է ներկան և միտքը խորասուզվում է հին դարերի մեջ:

Այնուհետև Բոստանը իր ցանկությունն է հայտնում Հայաստան այցելելու մեր հիանալի եկեղեցիները տեսնելու համար՝

2.—Ս. ՄԱԿԱՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԿՅԱՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բելգիա ոտք դնող առաջին հայը եղել է մի հոգևորական, ԺԱ դարի սկզբներում: Ս. Մակարի պատմությունը սկսում է այսպես. Ժ դարում Միքայել անունով մի հայ իշխան իր Մարիամ կնոջ հետ Հայաստանից փախչում է Անտիոք, ուր արդեն բազմաթիվ հայեր էին գաղթել: Անտիոքում ծնվում է Ս. Մակարը: Այդ ժամանակ Միքայել իշխանի քոնի պատրիարք էր Անտիոքում և նա Ս. Մակարին մկրտում է, նրան տալով իր անունը: Փոքրիկ Մակարը այսպիսով դառնում է մեծ Մակարի հոգևոր զավակը: Փոքրիկ Մակարը ստացավ լավ կրթություն և բացի իր մայրենի հայերենից, նա սովորել էր նաև հունարեն և ասորերեն: Թե՛ հայը և թե՛ օտարը Մակարին զովում էին, սիրում և փառաբանում: Մակար պատրիարքը զաստիարակում էր նրան և երբ ժամանակը գալիս է, եկեղեցա-

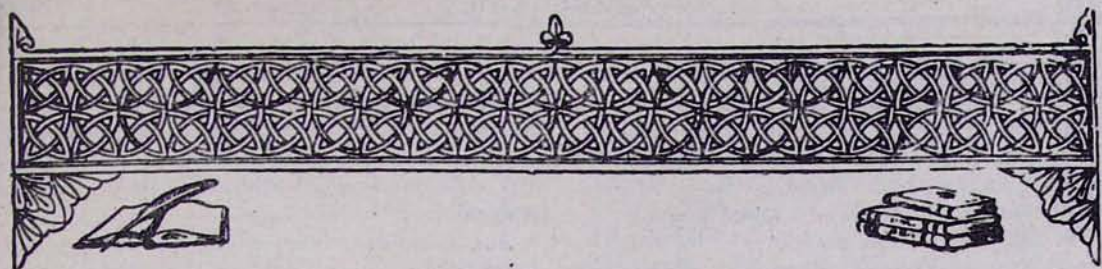
Ն Սույն հոդվածի համար օգտագործել ենք հուլանդական «Հանդեսը» թերթի 1948 թ. դեկտեմբերի 24-ի համարում հրատարակված նյութերը:

կան կարգ է տալիս և որոշում, որ նա իրեն փոխարինի Անտիոքի Աթոռի վրա: Մակար պատրիարքը մոտ 30 տարեկան էր, երբ վախճանվեց և այսպիսով մեր հայազգի երիտասարդ Մակարը բարձրացավ Անտիոքի եպիսկոպոսության աստիճանին: Նրա գործն է է լինում հոգատարություն հիվանդներին, կաղերին և համրերին ու շատ անգամ բժշկում է նրանց մարմնական վերքերը և ախտերը: Նրա հրաշագործության համբավը տարածվում է մինչև Ասորիք և Փոքր Հայաստանից ու այլ երկրներից խումբ-խումբ հիվանդներ դիմում են նրան: Նա մեծ փառքի է հասնում, բայց խույս տալու համար դրանից, թողնում է Անտիոքը և շորս հայ ընկերների հետ ուխտի է գնում Երուսաղեմ: Նա դեռ երիտասարդ հասակում ծրագրել էր գնալ Երուսաղեմ և այնտեղ Ավետարանի խոսքը քարոզել հրեաներին և մահմեդականներին: Այդ նպատակով նա սովորեց արաբերեն և եբրայերեն: Սկզբում «անհավատները» նրան բռնում են Երուսաղեմում և սաստիկ տանջում, չարչարում, մերկ կուրծքի վրա հրաշեկ քար դնում և այլն: Բայց նա դիմանում է այս բոլորին և ազատվում բանտից: Այս ժամանակամիջոցում Անտիոքի Աթոռը թափուր է մնում և պատգամավորներ են գալիս նրան հրավիրելու, որ նա վերադառնա Անտիոք, սակայն Մակարը հրաժարվում է Անտիոքի Աթոռից: Այնուհետև նա անցնում է Եվրոպա, ամեն տեղ քարոզելով Աստուծո խոսքը: Գերմանիայից, որը բարբարոսների երկիր էր կոչվում, նա 1011 թվականին գալիս է Բելգիայի Գանդ քաղաքը: Հետևյալ տարին սարսափելի ժանտախտ է սկսում, որը մեծ զոհեր

է տանում: Մակար եպիսկոպոսը սիրով խնամում է այս հիվանդությունը տառապող ամենածանր հիվանդներին: Նա ասում է. «Ես իմ անձին չպիտի խնայեմ, որովհետև ժանտախտը դադարելու է այն ժամանակ, երբ ես էլ զոհ գնամ»: Իսկապես Ս. Մակարը զոհվում է, վարակվելով այս սարսափելի հիվանդությունից, որից հետո իրոք ժանտախտը դադարում է: Ս. Մակարի անունը հռչակվում է ամեն տեղ և նրա գերեզմանը դառնում է ուխտատեղի: Հոռմը քննություն է նշանակում, որը տարիներ է տևում: Երկար քննությունից հետո, Հռոմի բարձրագույն ատյանը հաստատում է Մակարի հրաշագործ լինելը և սրբացնում է նրան: Այս վճռից հետո, 1067 թվականին, նրա մարմինը հանում են անշուք գերեզմանից և տեղավորում ավելի վայել տեղ: Նրա հուղարկավորությանը մասնակցել են Բելգիայի բոլոր եկեղեցականներն ու իշխանավորները, և մինչև անգամ Գալիլիայի թագավորը՝ Փիլիպոս Ա-ը անձամբ: Այս հայազգի սուրբը մտել է լատինական տոնացույցի մեջ և մինչև այսօր տոնվում է ամեն տարի ապրիլի 10-ին: Թե ինչպիսի՞ հարգանք են տաժում բելգիացի պատմիչները հայազգի սուրբի նկատմամբ, երևում է այն տիտղոսներից, որ տալիս է նրան ժամանակակից մի կենսագրող. «Ոչ ոսկի Արաբիայի, այլ ծաղիկ Հայաստանի և սուգ Ասորիքի (որովհետև թողել հեռացել էր այնտեղից), փառք Ֆլանդրիայի և զարդ գանգացիների» և այլն²:

² Բուլլանդանների հրատարակած լատիներեն «Վարք սրբոց»-ից:

Գ Ր Ա Խ Ո Ս Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Պրոֆ.-դոկտ. Ա. Գ. Առաքելյան,

«ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՄՏԱՎՈՐ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ»

XIV—XIX դ. դ. առաջին կեսը.

հատոր երկրորդ, Հայպետհրատ, Երևան, 1964 թ., 646 էջ:

Վերջերս Երևանի Հայպետհրատը լույս ընծայեց պրոֆ.-դոկտ. Ա. Գ. Առաքելյանի «Հայ ժողովրդի մտավոր մշակույթի զարգացման պատմություն» աշխատության երկրորդ հատորը: Առաջին հատորը լույս է տեսել 1959 թվականին:

Ընթերցողի սեղանին է դրված բազմավաստակ գիտնականի ուշագրավ և բազում տեսակետներով կարևոր ուսումնասիրությունը:

Այս անգամ ևս հարգելի հեղինակը ուսումնասիրել է հայ և օտար բոլոր աղբյուրները, արխիվները, գրականագիտական ու բանասիրական աշխատությունները, որոնք, ճշտել և արժեքավորել այն ամենը, ինչ գտել է, ինչ կապ ունի ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում մեր ժողովրդի հոգեկոթ, մտավոր զարգացման հետ, ընթերցող հասարակության ներկայացնելու համար, հնարավոր է մատչելի չափով, հայ մշակույթի պատմությունը իր ամբողջական պատկերի և նվաճումների մեջ:

Հեղինակը կարողացել է ընդհանուր և ճիշտ հայտարարի բերել բանասիրական նյութը, հայտնված թեր ու դեմ կաթիլները, գրական վերլուծություններն ու պատմագիտական տեսությունները:

Այս իմաստով նույնպես ուշագրավ է աշխատության երկրորդ հատորը, ուր կան դարաշրջանի ճշմարիտ պատկերը գծող բնութագրումներ, պատմա-բանասիրական նյութ և խորունկ դիտողություններ, որոնցով հարգելի հեղինակը ջանում է որոշել ժամանակաշրջանի պատմական, քաղաքական, հասարակական և գրական նկարագիրը:

Հեղինակը մեծ պատասխանատվությամբ և զուրգուրանքով է մոտեցել իր նյութին, տվել դարաշրջանի հոգեբանությունը, պատմական իրադարձությունները, ժամանակի ոգին և պահանջները, երևույթների ներքին կապերի առողջ զգացողությունը և այդ բոլորի մեջ վեր հանել հայ մշակույթի բուն արժեքը:

Ողջ աշխատության մեջ երևում է նյութի խոր իմացություն, մտքի նրբություն, ներքին մեծ սեր և ներհայեցողություն, նկարագրելու ճաշակ, պատկերավոր ոճ և պատմելու շնորհ:

Պրոֆ. Առաքելյանը այս անգամ էլ կատարել է երկարամյա գիտական, բանասիրական մեծ ու շնորհակալ, բարեխիղճ ու խստապահանջ աշխատանք:

Գրախոսվող աշխատությունը բաժանվում է երկու մեծ մասերի.

ա) Սոցիալական կյանքի պայմանները ֆեոդալական Հայաստանում XIV—XVIII դարերում, որն ունի հետևյալ ստորաբաժանումները.

1. Հայ ժողովրդի վիճակը XIV—XVIII դարերում.

2. Հայաստանի վարչական բաժանումը և իրավական դրությունը պարսկա-օսմանյան տիրապետության ժամանակ.

3. Հողային հարաբերությունները և հարկերը Հայաստանում.

4. Հայ գյուղացիությունը.

5. Քաղաքները.

6. Արհեստները և արհեստակցական կազմակերպությունները.

7. Հայ ժողովրդի վիճակը պարսկա-օսմանյան տիրապետության ժամանակ.

8. Ազատագրական շարժումները Հայաստանում XIV—XVIII դարերում (էջմիածնի խորհրդակցություն, Իսրայել Օրի, Դավիթ-բեկ), հայ-ռուս հարաբերություններ).

9. Հայ գաղթավայրեր:

բ. Հայ ժողովրդի մտավոր մշակույթը XIV—XVIII դ. դ., որն ունի հետևյալ ստորաբաժանումները.

1. Հայ ժողովրդական բանահյուսություն.

2. Հայկական տպագրություն.

3. Քաղաքական գրականություն.

4. Բժշկություն (26 հեղինակ).

5. Պատմություն (ժամանակագրություն և պատմագրություն, 53 հեղինակ):

Հատորի վերջում դրված է Ա և Բ հատորների անձնանունների ցանկը (էջ 612—647):

Գրախոսվող աշխատության առաջին մասում, հեղինակը հանգամանորեն խոսում է մոնղոլական արշավանքների ժամանակ և ապա թուրքական և պարսկական բռնապետության լծի տակ հայ ժողովրդի ծանր, ողբերգական վիճակի, հարկերի, կոռի ու բեկարի, մանկահավաքի (դեշիբմե) մասին: Բրունության և հարկերի ծանրության տակ «տըն-քացող ժողովրդի համար կյանքը դարձել էր կատարյալ գեհն» (էջ 29):

Ստեղծված ծանր և անտանելի կացությունից դուրս գալու համար, տառապահար հայ ժողովրդի գիտակցության մեջ «պայծառացել էր գոյություն ունեցող իրադարձությունից ազատագրվելու ձգտումը» (էջ 58):

Ստեփանոս Սալմաստեցին գումարում է էջմիածնի առաջին ժողովը 1547 թվականին՝ «Հայաստանի ծանր դրության և ազատագրման հարց»-ին նվիրված: Միքայել Սեբաստացին Եվրոպա և ուղարկում 1562 թվականին մասնավոր պատգամավորություն: «Այս անգամ շարժմանը մասնակցում է նաև Արևմտյան Հայաստանը. նշանակում է շարժումը կրում է համահայկական բնույթ» (էջ 62),—արդարորեն եզրակացնում է հեղինակը: Հակոբ Զուղայեցին էջմիածնի երկրորդ գաղտնի ժողովից հետո (1678), Իսրայել Օրուն ուղարկում է Եվրոպա. «Օրին հանդիսանում է ռուսասեր հոսանքի եռանդուն ջատագովը և այդ շարժման գաղափարախոսը XVIII դարի հայ հասարակական-քաղաքական կյանքում» (էջ 74):

Գրքի հաջորդ էջերում (74—223) հեղինակը սպառնիչ կերպով խոսում է հայ ազատագրական շարժման մեծ գործիչների՝ Իսրայել Օրուն, Ավան յուզբաշու, Նսայի կաթողիկոս Հասան Զալալյանցի, Սարգիս դի Պետրոս Գիլանենցի, Հովսեփ արքեպիսկոպոս Արղունյանցի, Հովհաննես Լազարյանի, Ժողով-

վորդական ընդվզումների, Դավիթ-բեկի հաղթական կռիվների, Շահկերտի ապստամբության, Մադրասի հայրենասեր խմբակի քաղաքական գործունեության, Հովսեփ էմինի և հայ-ռուսական դաշինքի երկու նախագծի մասին:

Հայաստանում ծավալվող ազատագրական շարժումներին զուգընթաց, երկրում ստեղծված ծանր պայմանները մյուս կողմից «բաց են անում գաղթականության դռները հայ ժողովրդի առաջ» (էջ 175):

Հեղինակը դառնության մեջ է ծանր սրտով շարադրել է իր աշխատության մեջ (էջ 175—223) հայ նոր գաղթօջախների տխուր պատմությունը, հայրենասիրական մորմոքով. «մեր տարաբախտ ժողովրդի պատմությունը հարուստ է գերեվարության և արտագաղթի արցունքոտ էջերով» (էջ 176):

Կամավոր ու բռնի գաղթերի հետևանքով ստեղծվում են նոր հայկական գաղթօջախներ Կոստանդնուպոլսում, Նոր Զուղայում, Հրեկաստանում, Լվովում, Կամենիցում, Ստանիսլավում, Տրանսիլվանիայում, Աստրախանում, Ղրիմում, Նոր Նախիջևանում, Իտալիայում և այլուր:

Գաղթօջախները փորձում են ոտքի կանգնել հայրենիքից հեռու, օտար ափերի վրա, հիմնում են եկեղեցիներ, վանքեր, բացում դպրոց, տպարան և իրենց համեստ, սրտագին ավանդը մուծում հայ մշակույթի գանձարանը, բայց ոմանք ժամանակի ընթացքում կտրվելով Մայր երկրից, կորցնում են իրենց ազգային ոգին, նկարագիրը, կապվում են տեղական բնակչության հետ և առհավետ կորչում հայ ժողովրդի և հայ մշակույթի համար:

Գրքի երկրորդ բաժնում խոսվում է XIV—XVIII դարերի հայ ժողովրդի մտավոր մշակույթի մասին:

Հարգելի հեղինակը աշխատության այս բաժնի առաջին մասում (էջ 224—270) խոսում է միջնադարյան հայ ժողովրդական երգերի ծագման, ստեղծման, ձևավորման և բովանդակության մասին, նշում, որ «երգի ու բանաստեղծության առաջին և մեծ հեղինակը հանդիսանում է ժողովուրդը և հնագույն երգերի մեջ արտահայտվել է աշխատանքը» (էջ 224): Հեղինակը քննության է առնում հայ ժողովրդական բանահյուսության շուրջ հայտնված գրականագիտական տեսակետները, քննադատաբար օգտագործելով այս մասին գրված հայ և օտար բանասիրական աշխատությունները:

Պրոֆ. Ա. Առաքելյանը հմտությամբ ուսումնասիրել է ժողովրդական երգերի տաղաչափական արվեստը, կառուցվածքը, բովանդակությունը և նրանց աղերսը հոգևոր

երգերի հետ: Միջնադարյան հայ ժողովրդական երգերը, որպես բուն ժողովրդի ստեղծագործություններ, արտահայտել են իրենց մեջ հայ ժողովրդի կյանքը, աշխարհազգացողությունը, կյանքի փրկասփայլությունը, կրոնական ըմբռնումները, ժողովրդի ուրախությունն ու վիշտը, հույսն ու հավատը գալիք պայծառ օրերի մասին: Այս իմաստով առաջին տեղը ժողովրդական երգերի մեջ պատկանում է պանդխտի երգերին, ինչպիսիք են «Տաղ կորնկին», «Կռունկ, ուստի՜ կուգաս», «Վայրի հալիկ մի եմ բռնած», «Կաքան ի քարին նստեր», «Տաղ վասն զարիպութեան», «Տաղ ի վերայ պուլպուլին»:

Գրքի հաջորդ էջերում (270—333) ամբողջական ձևով և գիտական հիմնավորումով տրվում է հայ տպագրության պատմությունը 1512—1860 թվականներին, հրատարակությունների ժամանակագրական կարգով և վերլուծությամբ:

Հեղինակը ազգային հպարտության հասկանալի և քաղցր զգացումով նշում է, որ որ տպագրության գյուտից (1455) 57 տարի հետո, տպագրվում է առաջին հայերեն գիրքը 1512 թվականին (էջ 371): Ընթերցողը սույն աշխատության մեջ սպասիչ տեղեկություններ կգտնի հայերեն առաջին հինգ հրատարակությունների, առաջին տպագրիչ Հակոբ Մեղապալադի, հայ տպագրության մյուս երախտաշատ գործիչների՝ Աբգար Դպիր Եվդոկիացու, Հովհաննես Տերզնցու, Հովհաննես Անկյուրացու, Մատթեոս Ծարեցու, Ոսկան վարդապետ Երեանցու, Վենետիկի, Հոռմի, Նոր Զուղայի, Ամատերդամի, Լիվոնոյի, Մարսելի, Կոստանդնուպոլսի, էջմիածնի, Հնդկաստանի, Աստրախանի, Պետերբուրգի, Լադրյան, Ներսիսյան դպրոցների, Թիֆլիսի, Շուշու, Բաքվի և այլ գաղթօջախների տպարանների պատմության մասին:

«Քաղաքական գրականություն» բաժինը (էջ 333—374) սկսում է Մադրասի քաղաքական ծանոթ խմբակի հրատարակած երեք աշխատությունների՝ «Որոգայթ փառաց», «Նոր տետրակ որ կոչի յորդորակ», «Տետրակ, որ կոչի նշաւակ» (1773) ուսումնասիրությամբ, գրքերի բովանդակության վերլուծությամբ և նրանց հեղինակի հարցերով, Մովսես Բաղրամյանի, Հակոբ և Շահամիր Շահամիրյանների հայրենասիրական գործունեության գնահատությամբ և նրանց քաղաքական ուղղության բացահայտմամբ:

Գրքի հաջորդ էջերում «Բժշկություն» ենթավերնագիրը կրող բաժնում (էջ 374—441) խոսվում է միջնադարյան հայ բժշկագիտության մեջ Մխիթար Հերացուց հետո 26 այլ հայ ականավոր բժիշկների և նրանց գրական ժառանգության մասին, սկսած Ամիրդովլաթ

Ամասիացուց (մահացած 1496) մինչև Սեփանոս Շեհրիմանյան Թիֆլիսցի բժիշկը, XVIII դարի հայ բժշկության հայտնի դեմքերից մեկը (ծնված 1755 թվականին): XV—XVIII դարերի ընթացքում հայերեն լեզվով գրվել են ինքնուրույն և թարգմանական շուրջ 60 բժշկական գիտական աշխատություններ: Մեծ է հղել հայ բժիշկների ավանդը այդ դարերի հայ մտավոր մշակույթի զարգացման գործում:

Գրախոսվող աշխատության վերջին ենթադրույթը կրում է «Պատմություն» վերնագիրը (էջ 441—589), որն ունի ժամանակագրություն (շուրջ 46 հեղինակ) և Պատմագրություն (7 պատմիչ) ստորաբաժանումներ:

Մեր հին մատենագրության կարևոր ճյուղերից մեկն է հղել պատմագրությունը, ժամանակագրությունը, սկսած մեր գրականության առաջին շրջանից և շարունակված մինչև XVIII դարի վերջը:

XV—XVIII դարերը հարուստ են մանավանդ ժամանակագրական տարեգրություններով: Տարեգիրները արտահայտել են իրենց երկերում ժամանակաշրջանի հասարակական ողջ կյանքը, «հակիրճ, բայց կոնկրետ դրսևվորել են ժամանակի իրականությունը իր բոլոր մանրուքներով, և դա կյանքն է իր շարժման մեջ» (էջ 508):

XVII դարի հայ պատմագրության բացահիկ և կարկառուն դեմքերից մեկն է Առաքել Դավրիժեցին. «Խորենացու հայրենասիրության ոգին անցել է այդ վարդապետին» (Արեղյան, «Հայ գրականության պատմություն», Բ, էջ 448):

Պրոֆ. Ա. Առաքելյանը Դավրիժեցուն և նրա պատմությանը նվիրել է 21 էջ: Հեղինակը հանգամանորեն խոսել է նաև Գրիգոր Դարանաղեցու, Զաքարիա սարկավազ Քանաքեռցու, Աբրահամ Երեանցու, Աբրահամ Կրետացու, Խաչատուր Զուղայեցու և Եսայի կաթողիկոս Հասան Զալալյանցի կյանքի, պատմագրությունների, ժամանակագրությունների մասին: Հասկանալի է, թե ինչու հարգելի հեղինակը դուրս է ձգել Սիմեոն Երեանցու «Ջամբուռ»-ը:

Պրոֆ. Ա. Առաքելյանի «Հայ ժողովրդի մտավոր մշակույթի զարգացման պատմությունը» աշխատության երկրորդ հատորը ևս մնայուն, արժեքավոր գործ է, արդյունք բազմավաստակ հեղինակի բազմակողմանի զարգացման, մանկավարժական, գիտական երկարամյա գործունեության, քրտնաջան ստեղծագործական պրպտումների: Վերահիշյալ աշխատության մեջ պրոֆ. Ա. Առաքելյանը ձեռնհասորեն և հեղինակաբար ուսումնասիրության է ենթարկել XIV—XVIII դարերի մեր մշակույթի զարգացման, գաղափարական

բովանդակության և գնահատման հարցերը սպառիչ վերլուծությամբ: Առողջ են հեղինակի խորհրդածությունները, գիտական պլուրալությունների, զգացմունքների ակունքը: Հարգելի հեղինակը մեր մշակութային և մատենագրական որոշ երևույթների, գործիչների, պատմիչների մասին անում է նոր, հետաքրքրական, յուրահատուկ դիտողություններ, գնահատումներ և ճիշտ, արժեքավոր ընդհանրացումներ:

Անհրաժեշտ էր, որ հեղինակն իր սույն աշխատության մեջ ևս առանձին գլուխ նվիրեր XV—XVIII դարերի հայ փիլիսոփայական մտքի զարգացման պատմության, ինչպես այդ արել էր առաջին հատորում (էջ 561—661): Ժե դարի վերջերին հայ փիլիսոփայական մտքի պայծառ ներկայացուցիչներից մեկն է Ստեփանոս Լեհացին (մահացած 1699 թ.), Արիստոտելի «Մետաֆիզիկա»-յի առաջին և միակ հմուտ վերծանողն ու թարգմանիչը Պրոֆ. Առաքելյանը չի խոսել նաև տվյալ ժամանակաշրջանի հայ արվեստի (ճարտարապետություն, քանդակագործություն, նկարչություն—էջմիածնի Հովնանթանյան դպրոց,—երաժշտություն, թատրոն) մասին, հայ մշակույթի վառ օջախների՝ Հարանց անապատի, Բաղեշի, Ամրդուլու համալսարանի, էջմիածնի, Կոլոտյան (Կ. Պոլսում) դպրոցների մասին: Տեղին էր, որ Մադրասի քաղաքական խմբակի գործունեության մասին խոսելիս, հանգամանորեն նշվեր նաև «Ազդարար»-ի՝ առաջին հայ պարբերականի հրատարակությունը (1794), որպես մշակութային բացառիկ երևույթ, և որով «հայ ազգը մտնում էր քաղաքակիրթ ազգերի ընտանիքի մեջ» (Լեո, «Հայոց պատմություն», Գ, էջ 1049):

Ժե դարի մեր մեծ ու վաստակավոր մատենագիրներից է Հակոբ պատրիարք Նալյանը: Արժեք, որ հանգամանորեն խոսվեր նրա մասին, մանավանդ նրա «Գիրք ծանուցման» (հրտ. 1758) հոյակապ և հայրենասիրական

աշխատության վերջին երկու գրքերի մասին: «Մեզանում,—գրում է Լեոն,—այս առաջին փորձն էր մի ամբողջական ազգային պատմություն կազմելու... Ի դեմս այս համեստ աշխատության, մենք կարող ենք ողջունել հայոց ամբողջական պատմության փորձը: շատե հաջող առաջին փորձը... մի հատկություն որ հետո պիտի ընդարձակեն Մխիթարյանները» (Լեո, «Հայոց պատմություն», Գ, Երևան, 1946, էջ 953): Հ. Մ. Չամչյանի «Պատմութիւն Հայոց» աշխատության Ա հատորը լույս էր տեսնում Վենետիկում 1784 թվականին միայն:

Այս վրիպումներն ու մոռացումները իհարկե չեն պակասեցնի գրախոսվող աշխատության գիտական արժեքը:

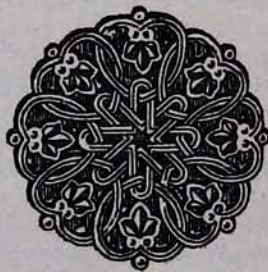
Պրոֆ. Ա. Առաքելյանի նոր աշխատության հիմնական արժանիքներից մեկը նաև նրա կենդանի, բաբախուն շունչն է, հայրենասիրությունը: Ամբողջ աշխատությունը գրվել է խանդավառությամբ, կրքոտությամբ: Գիտական լուրջ, խորունկ վերծանության կողքին՝ քնարական վառ գեղումներ և խորհրդածություններ: Աշխատությունը, ինչպես առաջին հատորը, հայ մշակույթի մեծ համայնագիտաբան է, որն ընթերցվում է հարաճուն հետաքրքրությամբ, հեղինակի լեզուն կենդանի է, պատկերավոր, ճոխ, ոճը ինքնատիպ:

Աշխատության վերջում տրված է Ա և Բ հատորների անձնանունների ցանկը (էջ 612—642), որ բազմապատկում է հրատարակության գիտական արժեքը:

Պրոֆ. Ա. Առաքելյանի գրախոսվող աշխատությունը գիտական արժեքավոր ավանդ է հայ մշակույթի պատմության ուսումնասիրության բնագավառում և հայագիտության մեջ:

Բազմավաստակ գիտնականին մաղթելով երկար, քաջառողջ կյանք, սիրով և երախտագիտությամբ սպասենք հաջորդ երկու հատորներին:

Ա. Հ.

Մ Ա Յ Ր Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Գ Ո Ւ Մ

« Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Զ Ի Զ Ա Յ Ն »

Երևանում վերջերս լույս տեսավ Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի նոր օրգանը՝ «Հայրենիքի ձայն» շաբաթաթերթը:

Դա մեր հանրապետության մշակութային կյանքում նշանակալից և կարևոր երևույթ էր:

Մեր գրասեր հասարակայնությունը սրտագին երախտագիտությամբ ողջունեց շաբաթաթերթի հրատարակությունը, որի հիմնական նպատակն է վերածնված Մայր Հայրենիքի և հայրենի ափերի վրա խաղաղ և ստեղծագործ կյանքով ապրող հայ ժողովրդի ձայնը հասցնել Սփյուռքի օտար բայց հյուրընկալ հորիզոնների ներքո իր գոյությունը պահող հայության հայրենաբաղձ բեկորներին, և լինել կենդանի հոգևոր կամուրջ, անխորտակելի և ամուր, Մայր Հայրենիքի և արտասահմանի միջև:

Սփյուռքի հայությունը նույնպես սիրով ողջունեց «Հայրենիքի ձայն» շաբաթաթերթի հրատարակությունը:

Մայր Հայրենիքը միշտ գուրգուրանքով, հարազատորեն է հոգացել աշխարհով մեկ «գօրէն մոլորական աստեղաց» փշուր-փշուր ցրված իր տարագիր զավակների կյանքի և ճակատագրի մասին:

Հայրենիքը պանդուխտ հայության համար հարազատ օջախ է կառուցել և բոլորին կանչել Տուն:

Տարիներ շարունակ օտար ափերից հայրենադարձ քարավաններ եկել, հասել են հայրենի փրկարար և ապահով նավահանգիստը:

Հայրենադարձ հայությունն իր հերթին իր մտքի, իր սրտի բազմազան շնորհները, իր շինարար բազկի ուժն է խառնել մեր պայծառ կյանքի կառուցման հերոսական սխրանքներին:

«Հայրենիքի ձայն» շաբաթաթերթը իր առաջ հայրենասիրական, վեհ նպատակ է դրել ոչ միայն աշխատել Սփյուռքի հայության սրտում կենդանի ու վառ պահել հայրենի երկրի, մայրենի լեզվի սերը, հայոց պատմության ոգին, այլ նաև հանգամանորեն արտացոլել իր էջերում արտասահմանի հայության կյանքը, արձագանքել նրանց հոգուց բխած հայրենակարոտ խոսքերին, նրանց սրտի նվիրական զգացմունքներին, որպես բարի և ազնիվ խորհրդատու:

«Հայրենիքի ձայն» շաբաթաթերթի հրատարակությունը սիրով և օրհնությամբ ողջունեց նաև ազգիս հայրենասեր հայրապետը, խմբագրության ուղղած իր հետևյալ հայրենաբույր գրությունը, որը լույս տեսավ շաբաթաթերթի առաջին համարում:

«Ինչպե՞ս շուրախանա Հայոց Հայրապետը, երբ անա հայրենի ձայն մը ևս կուգա հնչել հայոց լեռներեն, քոչելու և հասնելու համար ի սփյուռս աշխարհի ցրված մեր ազգի պանդուխտ զավակներուն:

Ուրախ սրտով կողոնենեմք ու կշնորհավորենք ձեզ, հաջողության սրտագին մաղթանքներով: Նաև անվերապան լավատեսությամբ, վասնզի քաջ կհանդեսնա հոգին արտերկրի հայերուն և գիտենք, թե իրապես անոնք բոլորը ծառա են ձայնին, որ մեր վերածնած Մայր Հայրենիքեն կուգա: Հայրենիքի ձայնը անոնց համար քաղցր է, կենարար է, փրկարար է, պատգամ է:

Հայոց պատմությունը իր եռու, բախտորոշ ու ստեղծարար մեկ շրջանը սկսած է ապրիլ Մայր Հողին վրա, անա մոտ հիսուն տարիներ են լինել: Այս նշմարությունը հետզհետե կբացահայտվի իր բոլոր երեսներով, սփանչելի արտահայտություններով, խոր իմաստավորումներով: Արտասահմանի հայ մարդը չի կրնար չտեսնել ու չզգալ այս նշմարությունը և հետևաբար չի կրնար չարձագանքել «Հայրենիքի ձայն»-ին:

Սփյուռքի գրեթե բոլոր հայ գաղութները անձամբ այցելած ըլլալով, այսու ձեզի վկայությունը կբերենք, թե պանդուխտ բոլոր հայերը անխտիր, որոնք հայու սիրտ կկրեն, իրենց կարոտի ու հիացումի հայացքը սենոած կպահեն դեպի արդի Հայկական պետությունը՝ Խորհրդային Հայաստանը, անոր ներկա իրականության մեջ գտնելով իրենց ազգային գերագույն մխիթարությունը: Որովհետև այստեղ, և միայն այստեղ է Հայոց Մայր Երկիրը, հավիտենական Հայաստանը, այստեղ, միայն այստեղ կգտնվին հայ հանճարի ու մշակույթի բոլոր վավերական ակունքները, և այստեղ ու միայն այստեղ է, որ կզրվի հայոց պատմությունը:

Սփյուռքը լրացուցիչ իրադրություն է, օժանդակ ուժ է և իրական արժեք կներկայացնե իբրև հայրենական ամբողջինմեկ անբաժան մասը: Առանց Մայր Հայրենիքի, Սփյուռքը մոլորություն է և ազգային հոգիի կազմալուծում: Մայր Հայրենիքի սփյուռքով առավել ամբողջական է, առավել հզոր և առավել լի լուսավոր ապագայի հեռանկարներով:

Արդեն ժամանակն է, որ բոլոր հայերը Մայր Հայրենիքեն ներս, թե Սփյուռքի տարածքի վրա, ուղիղ և հստակ հասկնան այս նշմարությունները:

Հետևաբար դուք ազատ ու համարձակ, բարձր հնչեցուցեք հայրենիքի ձայնը, հայաստանցի ժողովուրդի հարազատ ձայնը և վստահ եղեք, թե պանդուխտ բոլոր հայերը լայն պիտի բանան իրենց սրտերն ու հոգիները և ընդունին զայն իբրև մասունք սուրբ հաղորդության:

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնեն Հայոց Հայրապետը ձեզի կմաղթե լիակատար հաջողություն և ձեր միջոցով իր օրհնությունը կհղե Սփյուռքի իր հարազատ զավակներուն:

Վ Ա Զ Գ Ե Ն Ա

Ծայրագույն Պատրիարք և Կաթողիկոս
Ամենայն Հայոց»:

«Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունը ջերմորեն ողջունում է «Հայրենիքի ձայն» շաբաթաթերթի հրատարակությունը, մաղթելով, որ նրա էջերից միշտ պայծառ, միշտ բարձր ու տիրական հնչի մեր վերածնված Մայր Հայրենիքի հարազատ ձայնը և հասնի հեռավոր ափերի վրա ապրող մեր պանդուխտ եղբայրների և քույրերի սրտերին, որպեսզի հայ ժողովուրդը, որպես մեկ և անբաժան հավաքականություն, ապրի Մայր Հայրենիքով և Մայր Հայրենիքի համար:

ԼՈՒՐԵՐ ՄԱՅՐ ՀԱՅՐԵՆՆԻՔԻՑ

Մեծ եղեռնի հուշարձանի կառուցումը.— Հայաստանի Հանրապետության Միևիստրների սովետի որոշմամբ, շինարարության գործերի պետական կոմիտեն, Երևանի քաղաքային սովետը և Հայաստանի ճարտարապետների միությունը հայտարարել էին 1915 թվականի մեծ եղեռնի զոհերի հիշատակը հավերժացնող հուշարձանի մրցանակաբաշխություն: Վերջերս հանրագումարի բերվեցին մրցանակաբաշխության արդյունքները: Մրցանակաբաշխության հանձնաժողովը հավանություն տվեց երիտասարդ ճարտարապետներ Ս. Թախանյանի, Ս. Բալաշյանի և քանդակագործ Հ. Սաչատրյանի նախագծին:

Նախագիծը բաղկացած է երեք հիմնական տարրերից: Կենտրոնում գտնվում է կլորաձև բաց դամբարանը հանդիմանական կրակով, որի շուրջը կիսաթեք պատեր են հակված կրակին: Այնուհետև զրանիտե երկայնաձիգ մի պատ՝ կարողարված հարթաքանդակներով: Դամբարանի կողքին վեր է խոյանալու հայ ժողովրդի վերածնունդը խորհրդանշող բարձրաբերձ մի սյուն:

Հուշարձանը կանգնեցվելու է Ծիծեռնակաբերդի պետական բարձունքին: Շուտով կսկսվի հուշարձանի կառուցումը:

Նոր ֆակուլտետներ Հայաստանի բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում.— Նոր ուսումնական տարվա նախօրյակին, Հանրապետության բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում (ցերեկային, երեկոյան և հեռակա բաժանմունքները միասին վերցրած) ընդունվել են շուրջ 8 000 ուսանողներ:

Որոշ ուսումնական հաստատություններում բացվել են նոր ֆակուլտետներ կամ բաժիններ: Այսպես, օրինակ, պետական համալսարանում ստեղծված է կիբեռնետիկայի բաժին: Պոլիտեխնիկական ինստիտուտում ստեղծված են բաժիններ, պատրաստելու համար մասնագետներ ավտոմոբիլային, տեքստիլ և կիսահաղորդիչների արդյունաբերության համար: Մի քանի տասնյակ տեղեր են տրված Հայաստանի, Մոսկվայի, Լենինգրադի ու Կիևի բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում, ուր ձեռք կբերվեն տեխնիկական այնպիսի պրոֆեսիաներ, որոնց ուղղությամբ մեզ մոտ մասնագետներ չեն պատրաստվում:

Արժեքավոր աշխատություն.— Հայաստանի գիտությունների ակադեմիան հրատարակել է Մաշտոցի անվան մատենադարանի ավագ գիտական աշխատող Գևորգ Աբգարյանի «Սեբեոսի «Պատմությունը» և Անանունի խնդիրը» խիստ արժեքավոր և հետաքրքրական աշխատությունը:

Գ. Աբգարյանը գտնում է, որ վերջին 135 տարվա ընթացքում մեր պատմագրության մեջ Սեբեոսին վերագրվող «Հերակլի պատմությունը» սխալմամբ է Սեբեոսին վերագրվել: Մանրակրկիտ ուսումնասիրություններից հետո, հիմք ընդունելով ԺԷ դարի ականավոր գործիչ Վարդան Բաղիշեցու հարուստ գրադարանի գրքերի ցանկը, Գ. Աբգարյանը եզրակացնում է, որ Սեբեոսին վերագրվող «Պատմության» գրքի հեղինակը եղել է խոսրով պատմիչը: Սեբեոսի «Հերակլի պատմությունը» մեկ չի հասել:

Գիրքը, որը վերագրվել է Սեբեոսին, եղել է պատմագրական մի ժողովածու, որը ժամանակին գրվել է Վարդան Բաղիշեցու պատվերով և որի մեջ մտնում են եղել առանձին հատվածներ մեր պատմագիրների աշխատություններից, այդ թվում նաև բյուզանդական Հերակլ թագավորի պատմությունը: Ժողովածուի առաջին չորս գլուխները, որոնք իրենց բովանդակությամբ չեն համապատասխանել գրքի բովանդակության, պատմիչները վերագրել են Անանունին, իսկ Հերակլին վերաբերող գլուխը՝ Սեբեոսին:

Գ. Աբգարյանը գտնում է, որ Հերակլին վերաբերող գլուխը պատկանում է խոսրովին, իսկ առաջին չորս գլուխները ոչ թե Անանունին, այլ ԺԱ դարի պատմիչ Հովհան Տարնացուն և կապում են վերջինիս «Բագրատունյաց պատմություն» կրոած գրքի առանձին հատվածները:

Գ. Աբգարյանը ներկայիս վերականգնում է և տպագրության պատրաստում խոսրովի «Պատմության» սկզբնական բնագիրը, որն աղավաղվել է դարերի ընթացքում և ավանդաբար կոչվել է Սեբեոսի «Պատմություն»:

Մատթեոս Զարիֆյանի երկերի ժողովածուն.— Արևմտահայ մի շարք ականավոր գրողների երկերի հրատա-

րակումից հետո, «Հայաստան» հրատարակչությունը լույս է ընծայել տաղանդավոր և եղերաբախտ բանաստեղծ Մատթեոս Զարիֆյանի երկերի ժողովածուն: Մ. Զարիֆյանի ստեղծագործությունները առաջին անգամ են ներկայացվում սովետահայ ընթերցողներին:

Ժողովածուում պետեղված են հեղինակի 1921 և 1922 թվականներին առանձին գրքերով լույս տեսած բանաստեղծությունները, ինչպես նաև այլ քերթվածներ և արձակ էջեր:

Զարուհի Գալեմբյարյանի ստեղծագործությունների ժողովածու.— «Հայաստան» հրատարակչությունը լույս է ընծայել ամերիկահայ ճանաչված գրող-բանաստեղծուհի Զարուհի Գալեմբյարյանի ստեղծագործությունների ժողովածուն «Հասկաբաղ» խորագրով:

Ավելի քան 90 տարվա իր կյանքի շուրջ 70 տարին Զ. Գալեմբյարյանը նվիրել է հայրենի գրականության ու մշակույթին՝ դառնալով նրա համեստ ու տքնաջան գործիչներից մեկը: Անցյալ տարի Երևանում նշվեց վաստակավոր գրողի ծննդյան 90-ամյակը: Ներկա ժողովածուում լույս է ընծայվել այդ տարեթվի առթիվ: Ժողովածուում պետեղված են հեղինակի չափածո և արձակ գործերի լավագույն նմուշները, Սովետական Հայաստանի վերադարձոնքն ու վերելքը դրվատող ջերմ էջեր, ինչպես նաև հետաքրքրական նյութեր Արշակ Չոպանյանի, Ավետիք Իսահակյանի, Փանոս Թերլեմեզյանի և Եղիա Տեմիրճիպաշյանի մասին:

Նկարիչ Է. Իսաբեկյանի գործերի ցուցահանդես.— Ավելի քան մեկ ամիս տևեց սովետահայ նշանավոր նկարիչ Էդուարդ Իսաբեկյանի գործերի ցուցահանդեսը, որը բացվել էր Երևանում: Ցուցադրված էին նկարչի շուրջ 300 գեղանկարչական և գրաֆիկական գործերը: Ցուցահանդեսը մեծ հետաքրքրություն առաջ բերեց և ունեցավ հազարավոր այցելուներ:

Է. Իսաբեկյանի նախասիրած թեմաներից է հայ ժողովրդի անցյալը: Այդ շարքից հետաքրքրական են նրա «Պատասխան Հավելորդին», «Ավարայրի ճակատամարտը», «Դավիթ Բեկ» և այլ արժեքավոր կտավները: Հայտնի է նրա «Պատանի Դավիթը» մեծ նկարը: Լինելով Ջանգելուրի հարազատ ծնունդ, Է. Իսաբեկյանը տվել է մի շարք գործեր՝ նվիրված հայտնի լեռնաշխարհին: Նա վարպետորեն նկարազարդել է Դ. Դեմիրճյանի «Վարդանանք» և Ս. Խանգուդյանի «Մխիթար սպարապետ» վեպերը: Այդ նկարազարդումների լավագույն նմուշները ներկայացված էին ցուցահանդեսում:

Գիտությունների ակադեմիայի նստաշրջանը Ղափանում.—Վերջերս Հայաստանի գիտությունների ակադեմիան իր հերթական նստաշրջանը գումարեց Ղափանում, որը հայտնի է որպես Հայաստանի լեռնաշխարհային արդյունաբերության կենտրոն: Մի քանի օր շարունակ Ղափանի հանքագործների կուլտուրայի պալատում, ակադեմիայի հաջորդական նիստերում լսվեցին պեկուցումներ Ջանգելուրի հանքային հարստությունների հետազոտման, ինչպես նաև լեռնային Հայաստանի տնտեսական զարգացման հեռանկարների մասին:

Նիստերին նախագահում էր ակադեմիկոս Վ. Համբարձումյանը: Նա նեց, որ ներկա նստաշրջանը ամենից խոշորն է, որն անցկացնում է ակադեմիան Երևանից դուրս: Այնուհետև անվանի գիտնականը մասնավոր պեկուցում կարդաց Հայաստանի ժողովրդական տնտեսության զարգացման գործում գիտությանը վերապահված դերի մասին: Բոլոր պեկուցումները կարդացվեցին ակադեմիայի գիտական աշխատողների կողմից: Նիստերը շատ բավամարդ էին: Գիտնականների պեկուցումները լսելու էին գալիս Ղափանի և շրջանի ինժեներները, ուսուցիչները, ղեկավար աշխատողները և մտավորականության ներկայացուցիչները:

Մովսես Խորենացու և Անանիա Շիրակացու արձանները.— Մի նոր և առավել գեղեցիկ տեսք է ընդունել Երևանի Մաշտոցի անվան մատենադարանի գլխավոր մուտքը: Մուտքի երկու կողմերում վերջերս դրվեցին հայ պատմագրության նախահայր Մովսես Խորենացու և միջնադարյան ականավոր գիտնական Անանիա Շիրակացու քանդակ-արձանները: Երկու արձաններն էլ քանդակված են բազալտից, ունեն շուրջ 3-ական մետր բարձրություն: Մովսես Խորենացին քանդակել է արձանագործ Երեմ Վարդանյանը, իսկ Անանիա Շիրակացին՝ Գրիգոր Բադալյանը: Երկու քանդակագործներն էլ երիտասարդ են, մի քանի տարի առաջ ավարտել են Երևանի գեղարվեստի ինստիտուտը:

Շուտով քանդակագործ Դուկաս Չուբարյանը կավարտի Մեսրոպ Մաշտոցի արձանի քանդակումը, նույնպես բազալտից: Այն տեղադրված է մատենադարանի ջրամուկի ներքևի մասի կենտրոնում: Առաջիկայում մատենադարանի մուտքի մոտ դրվելու են Սահակ Պարթևի, Եղիշիկ և Կորյունի արձանները:

Ավետիք Իսահակյանի արձանը.—Երևանը վարդարվեց ևս մի նոր արձանով: Դա մեծանուն բանաստեղծ Ավետիք Իսահակյանի արձանն է, որը դրվեց քաղաքի կենտրոնական պուրակներից մեկում, Աբովյան և Իսահակյան փողոցների անկյունում: Այս գեղեցիկ արձանի հեղինակն է երիտասարդ քանդակագործ Ս. Բաղդասարյանը:

Արձանը պատրաստված է բրոնզից: Վարպետն ամբողջ հասակով, ձեռքին վերարկուն ու ձեռնափայտը, կանգնած է համեմատաբար ցածր, գրանիտյա պատվանդանին և թվում է, թե քայլում է պուրակով, շուրջի մարդկանց հետ միասին: Արձանի բարձրությունն է, պատվանդանով միասին, ավելի քան 4 մետր: Արձանի բացումը տեղի ունեցավ մեծ հանդիսավորությամբ:

Դերասան Արմեն Արմենյանի մահը.— Լենինականում 94 տարեկան հասակում վախճանվեց հայ բեմի խոշորագույն վարպետներից մեկը, տաղանդավոր դերասան Արմեն Արմենյանը (Իփեքյան): Շուրջ 60 տարի Արմենյանը իրեն նվիրել է հայ բեմական արվեստին և՛ իբրև դերասան, և՛ իբրև բեմադրող ու մանկավարժ: Իր ստեղծագործական կյանքի վերջին 20 տարին նա աշխատել է Լենինականի թատրոնում: Ամենայն իրավամբ կարելի է ասել, որ Ա. Արմենյանը հանդիսացել է սովետահայ թատրոնի հիմնադիրներից մեկը:

Ա. Արմենյանը իր բեմական գործունեությունն սկսել է 1902 թվականին Կոստանդնուպոլսում: Արվեստագի-

տական կրթությունը ստացել է Փարիզում: Պոլսից հետո նա անցել է Կովկաս և գործել գրեթե բոլոր հայաշատ վայրերում իբրև դերասան և ռեժիսոր: Ա. Արմենյանը ներկայացումներով հանդես է եկել Թուրքիայի, Եգիպտոսի, Ռումինիայի, Բուլղարիայի, Ուկրաինայի քաղաքներում և Մոսկվայում: Սովետական կարգերի հաստատումից հետո, նա բնակություն է հաստատել Լենինականում, ուր և մնաց մինչև իր կյանքի վերջը:

Ա. Արմենյանը բոլորի կողմից ճանաչված և գնահատված թատերական գործիչ էր, իսկական ժողովրդական դերասան: Վաստակավոր մշակի թաղումը տեղի ունեցավ Լենինականի պանթեոնում:

Սպորտային նոր դափնի.— Երևանում, քաղաքային կենտրոնական մարզադաշտին կից, ավարտվեց սպորտային մեծ դափնիի կառուցումը: Դափնին ունի 3 800 տեղ, բացի այդ, անհրաժեշտության դեպքում կարող է տեղավորել ևս 1 000 մարդ: Ստեղծված են բոլոր հարմարությունները սպորտային մարզանքներ, խաղեր, մրցումներ, ինչպես նաև համերգներ կազմակերպելու համար: Կան հատուկ օթյակներ մամուլի, ռադիոյի, հեռուստատեսության և կինոյի աշխատողների համար: Այս դափնիում կարելի է կազմակերպել սպորտի ամենատարբեր ձևերի խոշոր մրցումներ:

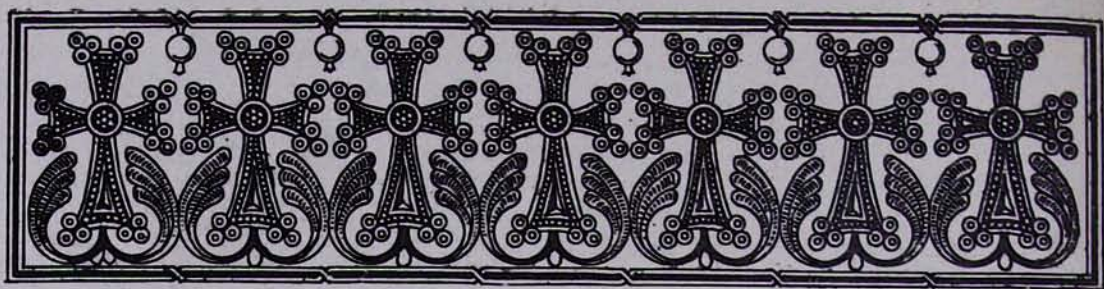
Այսպիսի խոշոր դափնիի անհրաժեշտությունը վաղուց էր պզգցվում Երևանում: Նախատեսված է դափնիին կից կառուցել սպորտային այլ բացօդյա մարզասրահներ ու դաշտեր:

Նոր գործարան Սևանում.— Սևան ավանում շարունակվում է կառուցումը մի նոր և շատ հետաքրքրական գործարանի: Այդ գործարանը բավալտ քարից պետք է ստանա մի տեսակ թել, որից պատրաստված գործվածքը կունենա ջերմամեկուսիչ և էլեկտրամեկուսիչ հատկություններ: Այդպիսի գործվածքը կարող է դիմանալ 700 աստիճան ջերմության: Բացի թելից, գործարանը բավալտից կարտադրի նաև այլ նյութեր, որոնք նույնպես կունենան վերոհիշյալ հատկությունները: Գործարանը իր տեսակի մեջ առաջինն է լինելու Սովետական Միության մեջ: Նա կարող է օրական տալ մինչև 2 տոննա ջերմամեկուսիչ և էլեկտրամեկուսիչ նյութեր, որոնք լայն կիրառում կգտնեն երկրի ջերմաէլեկտրականներում և արդյունաբերական գործարաններում:

Սևանի երկաթուղին.— Մինչև վերջերս Երևան—Սևան էլեկտրական երկաթուղով գնացքները հասնում էին մինչև Սևան ավանը: Վերջերս այդ գիծը երկարացվեց ևս 5 կիլոմետրով և այժմ գնացքները հասնում են մինչև լճափ, նախկին կղզու դիմաց: Հուլիս—սեպտեմբեր ամիսներին, տասնյակ հազարավոր երևանցիներ իրենց հանգըստյան օրերն անցկացրին գեղատեսիլ լճի ափին:

Անդրկովկասի երկաթուղային վարչությունը շարունակում է Սևանի երկաթուղագծի շինարարությունը: Գծի նոր հատվածը կունենա 55 կիլոմետր երկարություն և Սևան ավանը կկապի Շորժայի հետ՝ Ծովագյուղի (Զիբուլյու) վրայով: Շորժան գտնվում է Սևանա լճի հյուսիս-արևելյան ափին:

Հ Ա Ն Գ Ի Ս Տ

ԱՐԺԱՆԱՊԱՏԻՎ Տ. ԳՐԻԳՈՐ ԶԱՀԱՆԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ
(1880—1965)

Վերջերս Բաքվում վախճանվեց արժանապատիվ Տ. Գրիգոր քահանա Սարգսյանը:

Հանգուցյալը ծնվել էր 1880 թվականին Լեռնային Ղարաբաղի մարզի Մարտունու շրջանի Մամնա գյուղում, հողագործի ընտանիքում: Իր նախնական կրթությունն ստացել է Սարուշեն գյուղի Այվազյանի անվան դըպրոցում, ապա, Շուշու թեմական դպրոցն ավարտելուց հետո, էջմիածնում, Սահակ արքեպիսկոպոս Այվազյանի ձեռամբ, 1916 թվականի սեպտեմբերի 16-ին, ձեռնադրվել է քահանա, վերանվանվելով Տ. Գրիգոր:

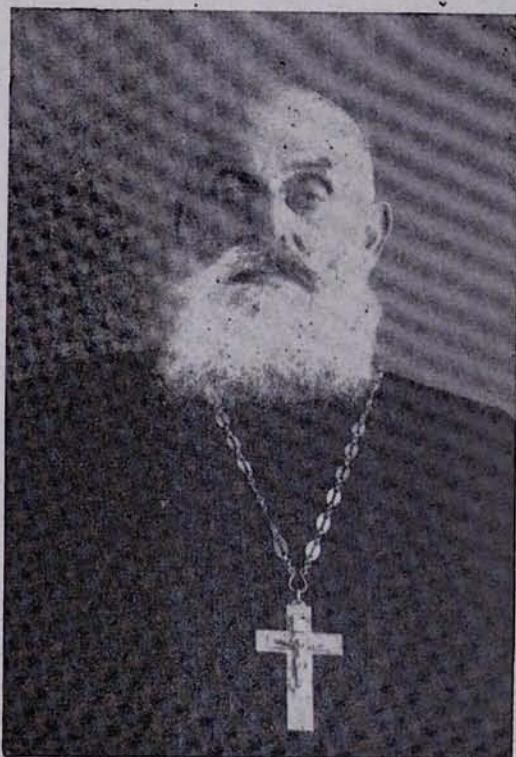
Հանգուցյալը քահանայագործել է մարդաշատ Թաղավարդ, Սարգսաշեն գյուղերում և Գրոզնի, Կիլլար, Ս. Խաչ, Կիրովաբադ և Բաքու քաղաքներում:

1956 թվականին, քառասնամյա անխնջ քահանայագործության համար, Վեհափառ Հայրապետի կողմից պարգևատրվել է քահանայական լանջախաչով:

Հանգուցյալն իր բարեխիղճ աշխատանքով ու բնավորությամբ հարգված ու սիրված էր իր ժողովրդի կողմից:

Հանգուցյալի աճյունն ամփոփվեց իր ծննդավայր Մամնա գյուղում, տոհմային գերեզմանատանը:

Հանգի՛ստ նրա ոսկորներին և խաղաղու՛թյուն հոգուն:

ՅՈՒՑԱԿ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՆՈՐ ՍՏԱՅՎԱԾ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ*

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

Թ. 169բ.— Յովհաննէս հնազանդութիւն, արհնութիւն որ կարդայ, գովութիւն որ չսէ, փառք տուողին և յիշատակ գրչիս: Ամէն:

Եւ զեղկելի գծողս սուտանուն Յովաննէսս աղայեմ միով ողորմի և յիշել ի Տէր: Ամէն:

Թ. 238ա.— Եւ զեղկելի գծողս սուտանուն Յովաննէսս աղայեմ յիշել ի Տէր: Ամէն:

Թ. 238բ.— Փառք անակիզքն անեղ էին և անսահման էացուցչին ի բոլոր էիցս հանցուք արհնութիւն և փառք Հայր և Որդոյ և Հոգւոյն Սրբոյ յաւիտեանս: Ամէն:

Արդ, գրեցաւ Սուրբ Աւետարանս ի թվաբերութեան Հայոց ի ՌՁԵ (1636 թ.), ի բաղաքն Կոստանդինուպոլիս, ի դուն Սրբոյն Սարգսի զօրավարին և որդոյ նորա Մարտիրոսին: Ի հայրապետութեան Տեառն Սրբոյ էջմիածնայ Տէր Փիղիպպոսի ամենայն հայոց կաթողիկոսի, և ի մերոյս աթոռակալութեան Կոստանդինուպոլի Տէր Զաքարիայ արհնպիսկոպոսի, և ի բռնակալութեան տանկաց Սուլթան Սուրաա խոնդքարին, ի դուն և ի նեղ ժամանակիս: Զեռամբ հող և մոխիր և ոտից փոշի յետնեալ և մոխրամած սուտանուն Յովաննէս իրիցուս, որ զանունս ունիւմ և զգործն ու, այլ անտարացեալ ի սուրբ անուանէ, և հեռացեալ ի բարի գործոց:

Արդ, երես ի գետին դնելով աղայեմ զհանդի (թ. 239ա) պողոզդ այսմ սուրբ տառիս, կարդալով կամ արիւնակելով, կամ հարկանցի տեսանելով յիշեսցիք միով Հայր մեղայի, կամ Աստուած ողորմայի մի, զյետնեալս և զփոշիս զՅովաննէս էրէցս, և զծնողսն իմ զկենդանիս և զհանգուցեալսն: Եւ Տէր Աստուած, որ առատն է ի տուրս բարեաց, ձեռ յիշողացդ հատուցէ յիւրում արքայութեանն: Ամէն:

Հայր մեր որ յեր...

Յիշեցէք ի բարին ստացող Սուրբ Աւետարանիս Ամիրասաթէնց հաւցայ Սաֆարն և կողակիցն իւր հանգատէն և իւր որդին Եմտեփանոսն և դստերքն իւր Կատարիսէն, Սարայիսանումն, Մատիլիսէն, հարսն իւր Լէլէ, և որ կարդայ կամ օրինակէ ի բերան ողորմի ասէ և ինքն յիշեալ լիցի ի Տեառնէ:

Կրկին անգամ յիշեցէք Խօջայ Սաֆարն, և կողակիցն իւր հանգատէն, և անդրանիկ որդին իւր Եմտեփանոսն, որ խոստացան Սուրբ Աւետարանս ի հալալ ընչից իւրոց ետուն վաղմ առ գրան Սուրբ Եմտեփանոսի յիշատակ իւրն և իւր ծնողացն, (թ. 239բ) և որ

կարդայ ի բերանով ողորմի ասէ և իւր հոգւոյն Աստուած ողորմի գալստեան իւրում: Ամէն:

Հայր մեր որ յեր...

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Թ. 1բ.— Ստացեալ եղև Սուրբ Աւետարանս ի յերկրին Պարսից, ի մայրաքաղաքն Տօշ, և ի գիւղաքաղաքն Նոր Զուլայ, յամի Տեառն ԱՌՔԾՄԴ (1754 թ.) և Էրամսեան յունվարի ԺԵ, ի ժամանակս բռնակալութեան իշխանին Աղուանից Ազատիան կոչեցելոյ, որոյ հօր զօրութեամբ և մեծա պատերազմի յաղթեաց իշխանին պարսից Քէտիմեան կոչեցելոյ և ընդ իւր իշխանութեամբ գրաւեաց զվանկարնակ և զերապայծառ արքայանիստ մայրաքաղաքն պարսից ընդ Նմին և զամենայն մերձակալ գաւառս նորին և սկսաւ պահանջել անխաշար զհարկս մեծամեծ և ծանուն ի բնակչաց երկրին յորմէ աստիկ տաքանալն և անհարկն աղէտիցն... առ հասարակ չքայլորի չք անսալն բռնակալին և ի նեղելն նոցա ի տանեանց հարուածոց զանից վաճառեցին զամենայն կահ և կարասիս իւրեանց թրխս նօսօք զտիւր փրկութիւն (թ. 2ա) անձայնց իւրեանց որոց հաւարկու և օտարափոխ աղէտիցն բնակիչն գիւղաքաղաքին Զուլայու առաւել վշտացեալ անկան ներթուրութեանց քանըզ զայլսն, քանզի բայց ի կահից և ի կարասեաց և ընչից տանեաց իւրեանց զորս վաճառեցին ի պատկովնեմ տակնապին ձեռնարկին նաև անօթս սրբոց եկեղեցեաց վաճառել, որոց բազմաց անօթոցն մին եղև Սուրբ Աւետարանս, որ վաճառեցեալ եղև ի ձեռն ումեմ մամուտականի անհաւատի, զոր եւ նուաստացունեղ և տրուիս ամենից Օհան, որդի ումեմն Տէր Ղազար քահանայի Գանգեցոյ, տեսեալ զսայ ի ձեռն անօրինին, զնեցի ի նմանէ Աստուծոյ հայցեմ խոնարհաբար պատահողաբար Սրբոյ Աւետարանիս յիշել ընթանալոյ սրտի զհայրն իմ սրբակրօն և մաքրակենցաղ Տէր Ղազար մեղսալքաւի քահանայ և զմայրն իմ ի Քրիստոս հանգուցեալ հանգիներին և զերբայրն իմ Յովսէփ, յուսկ հետոյ և իմ նուաստութիւնս, որ եղէ գնող Սուրբ Գրոյս և որք յիշին միով Հայր մեղի ընկալցին զվարձս բարեաց ամենակարող Տեառնէ, յամի Տեառն 1754 և Հայոց ՌՔԾԳ, ամեան յունվարի 15 եղև վերջ:

Թ. 239բ.— Աստուած եղև թուին ՌՁԵ (1656 թ.) և յիշատակ ետուն ի դուն Սուրբ Ստեփանոսի, որոյ Տէր ողորմեացի, ամէն:

Իւր սիրելի մօր յիշատակին կը նուիրէ Հրանտ Նասիպեան, Գահիրէ, 15.3.1956:

№ 228

ԱՂՈՒԳԻՐԴ

Թերքերք՝ 180:— Պրակեերք՝ 16, յուրաքանչյուրը 12-ական թերթից, իսկ ԺԶ՝ 6, Բ, Բ և ԺԴ պրակները 10-ական թերթից են: Մեծուքոյունը՝ 11,1×8,4×3,3

* Նարունակված էջմիածինն ամսագրի 1964 թվականի Մ Մ Ը—Թ-ից և ԺԲ-ից:

սմ.— Նյութը՝ դեղնած և կեղտոտած թուղթ։— Կազմը՝ կաշեպատ տախտակ, որի վրա ճնշումով զարդեր են նկարված։ Կազմի երկու բռնիչներն ընկել են։— Պանպանակներ՝ չկան։— Վիճակը՝ բավարար։— Գրությունը՝ միասյուն։— Դատարկ քրքրեր՝ 1, 2, 175—180։— Տաղերը՝ 12։— Գծումները՝ ճնշումով։— Գիրը՝ բուրգգիր։— Զարդագրություն՝ ձեռագրի ունի շատ հասարակ զարդագրություն, նկարված հասարակ ոճով։ Կան մի հատ հասարակ կիսախորան (թ. 3ա), մի գլխազարդ (թ. 98ա), մի թռչնազիր (թ. 69բ), շորս զարդազիր և հինգ էլ շուանցազարդ, որոնք բոլորն էլ նկարված են շատ հասարակ ոճով։— Գրիչը՝ Գրիգոր քահանայ։— Պատվիրատուն՝ Մատթեոս։— Մաղկաղը՝ շատ հավանաբար նույնիքն ձեռագիրը գրողն է։— Ժամանակը՝ 1598 թ.։— Վայրը՝ Տումարզայի (Կեսարիա) Ս. Աստվածածին վանք։— Մանրություն՝ Թրիխտի բնակիչ Գևորգ Հակոբի Բայանդուրյանը սույն ձեռագիրը նվիրել է Մայր Աթոռին ձեռագրատան, 1962 թվականի ապրիլ ամսին։

ՐՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն ձեռագրի վերջին մասում, հատկապես թ. 119ա-ից մինչև 121բ և թ. 139բ-ից հետո, օգտագործված են հայկական հին խազերը։

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ք. 173ա.— Փա՛ռք ամենասուրբ Երրորդ (թ. 173բ) դուքսան, և միածնութեան, Հաւր և Որդոյ և Հոգոյն սրբոյ յօրտեանս յօրտենից ամէն։ Գրեցաւ Սուրբ Աղօթամատուցս ի թվ. ՌեՁ (1598 թ.), ձեռամբ Գրիգոր անարժան քահանայիս, ի գիւղն ի Տումարզայ, ի դուռն Սուրբ Աստուածածնին և ամենայն հաւագեալ սրբոց որ աստ կան։ Եւ զժընողք իմ մահտեսի Անդրիկն, որ փոխեր առ (թ. 174ա) Քրիստոս, և զԵղնիկն, և զամենայն նախնիքս մեր, կենդանիս և զհանգուցեալս, և որ յիշէ յիշեալ լիցի ինքն ի Տեառնէ Աստուծոյ մերոյ։ Ամէն։ Դարձեալ աղաչեմ զձեզ, յիշեցէք ի յաղաթս ձեր զըստացողս սորա զՄաթէոսն, զհայրն իմ Խ... և զմայրն իմ Պ...։

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ք. 1ա.— ԲԳԴ ես ասացի ի վերայ ալիկն աւուրծ իմոց արհալի բայ ի տվէ և ի գիշերի և ամենայն ժամ խորհուրդ։

Ք. 1բ.— Թամար, Յովանէս, Թորոս, Արտայա... Տէր Աստուած Յիսուս Քրիստոս Մարիամ։

Ք. 2ա.— Բազմանկան, թվականի, դամբանական, թվականի։

Ք. 2բ.— Ասամանական։

Ք. 174բ.— Այս աղաթ մատուցուր։

Ք. 175բ.— 1282 ղեկոնմբերի ինքն Մեքսէթի Նըշանըն խուցն տարինք, 1283 փետրվարի 3-ին սուրբ պսակն եղև, Աստուած վալիլուրն տացէ, մի բարձի

ծերանայն։ Ամէն։ Տէր Աստուած Յիսուս Քրիստոս (Բողոք թվանշանները գրված են արաբերեն)։

Ք. 176բ.— Ախամսիկ սէմատէսին մուգատէս օլա, սէնին կէլէ, սանըն շաննաթ միսալի փատիշա՛լըն...սէնէն ամրին բազմիլ օլա, շիճախի սէմատէ, քէզալէք վէ զէմինտէ. պիզիմ էյփիլտա ալմակմզի իհասա էյլա պու գիւն վէ պօրճու զիմէմզի պիզա ինամ էյլա, նաճա պիզ տախի պօրճումուգուն պօրճու շի ինամ ու աֆ էտարիզ, պիզի իզվաու իմի հանա սօրմա խէլաս էյլա պիզն շարտան։

Ք. 177ա.— Արամս քէ սէմատէսին։

Ք. 177բ.— Այս աղթամատուցը պատկանում է Թրիխտի բնակիչ Գևորգ Հակոբի Բայանդուրյանին 1931 թվից։

Ի հիշատակ հանգուցյալ եղբորս՝ Սարգիս Բայանդուրյանի և անհետ կորած բրդա՝ Արուսյակ Պետրոսյանի, աղթամատուցան նվիրում եմ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի ձեռագրատանը։

29 ապրիլի 1962 թ., Թրիխտի Գևորգ Հակոբի Բայանդուրյան։

Ք. 178բ.— Լահէ իշահէ իւլլահէ, Ոյհոհեսց։

Ք. 179բ.— Յիշատակ է աղթամատուցս Գրիգորին, և Երիզաւմատային, և Երիշաքային իւրոյ։ Միածնի Կորկայաւրալին, և այլ սրբոց։

Ք. 180ա.— Յիշատակ է աղթամատուցս Գրիգոր։

Ք. 181բ.— Դառնացոյցն զարս անզգամն։

№ 229

ՆԱՐԵԿԱՅՈՒ ՄԱՏՆԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

Թերերը՝ 360։— Պրակները՝ 45, յուրաքանչյուրը 8 թերթից, իսկ Ա՝ 6 և Բ՝ 9 թերթից են։— Մեծությունը՝ 10,5×8×4,7 սմ.։— Նյութը՝ դեղնած և կեղտոտած ողորկ թուղթ։— Կազմը՝ կաշեպատ ստվարաթուղթ, որի վրա ոսկեգույն որոշ զարդեր կան։— Պանպանակներ՝ սկզբում կա մի սպիտակ հասարակ թուղթ։— Վիճակը՝ լավ։— Գրությունը՝ միասյուն։— Դատարկ քրքրեր՝ չկան։— Տաղերը՝ 22։— Գծումները՝ ճնշումով։— Գիրը՝ նոսրգիր։— Զարդագրություն՝ ձեռագրի սկզբում կա հասարակ մի կիսախորան (թ. 1ա), ութ հատ գունավոր զարդազրկ (թ. 1ա-ից մինչև թ. 30ա) և ութ հատ էլ գունավոր թռչնազրկ (թ. 1ա-ից մինչև թ. 18բ)։ Կիսախորանում երևում են շորս հատ թռչնիկներ և մի հատ էլ մահիկ և աստղ։ Օգտագործված են դեղին, կանաչ, կապույտ և կարմիր գույները։ Ք. 32բ—152բ՝ մեծատառերը կարմիր ներկով են միայն։ Ք. 157ա—326բ՝ զլխատառերը ալիլի մեծացրած են և օգտագործված են կապույտ, դեղին և կարմիր գույները։ Իսկ Ք. 327ա-ից մինչև վերջը՝ դարձյալ փոքր կարմիր գլխատառեր են օգտագործված։ Ձեռագրի բոլոր էջերը առնված են ոսկեգույն մի շրջանակի մեջ, 8×5,5 սմ. չափերով։— Գրիչը՝ անհայտ։— Պատվիրատուն՝ անհայտ։— Մաղկաղը՝ անհայտ, հավանաբար նույնիքն գրողն է։— Ժամանակը՝ ԺԸ դար։— Վայրը՝ անհայտ։— Մանրություն՝ ստացված է նվեր 1960 թվականի հունիս ամսին Տ. Բարզեն քահանա Մազաուտյանից (Բոստոն, ԱՄՆ)։

ՔՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Թ. 1ա.— Դրունք աղօթից յօգնաթախանձ բանից ողբերգականաց յանձնարարութիւնք կամատրականք և ցուցմունք ծածկեցելոց, Հառաչանք և հեծութիւնք ի դիմաց ամենից անձանց, ասացեալ Սրբոյն Գրիգորի Նարեկայ վանից վանականի և ճգնասէր հսկողի: Ի խորոց սրտից խօսք ընդ Աստուծոյ:

Թ. 333ա.— Ըստ շորից անտարանշացն սրբոց յատկացուցիւ ներհաւաքեցեալ վասն բժշկութեան Փրկչին մերոյ Քրիստոսի, յիւրաքանչիւր տեղեաց զլխատրեալք առ այսմ, ըստ դիպման ի բուժումըն հոգւոց և մարմնոց:

Թ. 345ա.— Տէր Առաքելի եռամեծի և քաջ հոնտորի, աշակերտի երիցս երանելոյ Գրիգորի Տաթևացոյ տիեզերալոյս վարդապետի արարեալ բանս գովութեան, ի վերայ Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացոյ:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

(Ձեռագրի սկզբի պահպանակի վրա).

Փոքրիկ յիշատակ մը առ Ազգիս Վեհափառ Հայրապետ Ն. Ս. Օժոմբին Տ. Տ. Վաղգէն Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, Հայրաբար մեր խոնարհ յարկին իր տուած շնորհարեր այցելութեան առթիւ, որդիական յարգանքօք, տրուպ ծառայ՝ Բարգէն քահանայ Մարգարտեան, երէց-կին Աղատուհի և դասակունք՝ Գրիգոր և Արփի, Պոստոն, 15 յունիս 1960:

Թ. 344բ-ում և Թ. 345ա-ում կա մի փոքրիկ կնիք, որ անընթեռնելի է:

№ 230

ՅԱՍՄԱՆՈՒՐԲ

Թերերը՝ 696:— Պրակներ՝ 59, յուրաքանչյուրը 12-ական թերթից, միայն առաջին և վերջին պրակները պահպանվոր են, Ա՝ 7 և ԾԹ՝ 5 թերթից: Մեծաւրյունը՝ 35,1×25,2×14 սմ.:— Նյութը՝ ղեղնած և կեղտոտած հաստ թուղթ:— Կազմը՝ կաշեպատ տախտակ, կոնակի մասը քանդվել է:— Պահպանակներ՝ չկան:— Վիճակը՝ բավարար, սակայն տեղ-տեղ թերթերը պոկված են, իսկ սկզբից և վերջից թերթի է:— Գրայրյունը՝ երկսյուն:— Դատարկ քղեր՝ չկան:— Տողերը՝ 35:— Գծումները՝ ճնշումով:— Գիրը՝ բուրգգիր:— Զարդագրայուն՝ ձեռագիրն ունի ղեղեցիկ երկու խորան (Թ. Թ. 4ա և 453ա), երկու տասնյակ զխաղարդեր և բազմաթիվ լուսանցադարձեր և թուղաններ, զմեծներ և խաչեր: Կան բազմաշարյուր ծաղկազերեր, զարդազերեր և թուղաններ, բոլորն էլ մեծ չափսի: Հատկանշական է Թ. 644ա-ում գտնվող թուղանգիր ի տառը, որ 14 սմ. երկարութիւն ունի: Կան նաև մի քանի հատ մարդագլուխ թուղանների նկարներ, ինչպէս, օրինակի համար, Թ. 287ա-ում: Հատկանշական է Թ. 83ա-ի մարդագլուխ թուղանը, որի երկու թերթը ձկներ են, իսկ գլուխը զարդարված է ծաղիկներով:— Գրիչները՝ շա-

ղար և Մարտիրոս:— Պատվիրատուները՝ Մկրտիչ քահանա, Առաքել, սրա որդին՝ Մարտիրոս քահանա, Յեատմելիք և Պապ:— Մաղկողը՝ անհայտ:— Ժամանակը՝ ժէ դար:— Վայրը՝ անհայտ, հավանաբար Սպահան:— Մանրորայուն՝ Մայր Աթոռի ձեռագրատունը սույն ձեռագիրը նվեր է ստացել Հայաստանից:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

Ձեռագրի վերջում գտնվող զխաղար հիշատակարանը ընկել և կորել է: Սակայն ձեռագիրն ունի մի քանի հարյուր փոքրիկ հիշատակարաններ, որոնք գտնվում են ամեն մի 2—3 էջում, տողատակում և պարբերութիւնների վերջում:

Տողատակի հիշատակարանները գրված են թերթերի ներքևում և հիշում են գրչի մասին: Իսկ պարբերութիւնների վերջում գրվածները հիշում են ձեռագրի պատվիրատուի մասին: Հետագայում այս երկրորդ հիշատակարանների վրա կպցված են փոքրիկ թղթեր, որոնց վրա գրված է հետագա մի ստացողի անունը, որը կրկնվում է բազմաշարյուր անգամ:

Ստորև տրվում են վերևում նշված հիշատակարաններից մի քանիսը միայն.

Թ. 10ա.— Կարդայ և զանալիտան ծառայս Աստուծոյ զՂազարս յիշեա:

Թ. 16ա.— Ով սուրբ ընթերցող կարդա և զմեղաւոր Ղազարս յիշեա ի Քրիստոս:

Թ. 32ա.— Կարդա և զբազմամեղս յիշեա:

Թ. 36ա.— Կարդա և զանալիտան գրիչս յիշե:

Թ. 30ա.— Արժանացոյ զանարժան Ղազարս տեսութեան լուսոյ Միածնի Որդւոյ քո որ եմ յոյժ խաւարեալ մեղաւր:

Թ. 49ա.— Կարդայ և զամենամեղ Ղազարս յիշեա:

Թ. 67ա.— Ով սուրբ ընթերցող մի մեղադրէր վասնդի անձրեն արար և զիս վիրատրեալս:

Թ. 88բ.— Վայ ինձ հազար բերան մեղաւորիս:

Թ. 99ա.— Վայ ինձ Ռ բերան թէ որպէս աղատեցայց ի հաղբից նորին:

Թ. 101ա.— Կարդա և զբազմամեղ Ղազարս յիշեա և զու յիշեալ լիցի Քրիստոսի Աստուծոյ:

Թ. 115ա.— Յիշեա և զու յիշեալ իցիս:

Թ. 119ա.— Կարդա և զամենամեղ զՂազարիկս յիշեա ի Տէր:

Թ. 125բ.— Կարդա (թ. 126ա) և նորին աղաթիւքն Քրիստոս Աստուած ձեզ և մեզ առհասարակ ողորմեսցի:

Թ. 130բ.— Կարդա (թ. 131ա) և զանալիտան ծառայս Յիսուսի Քրիստոսի զՂազարիկս յիշեա:

Թ. 132ա.— Կարդա ով եղբայր և սիրելի և զամենամեղ Ղազարս յիշեալ:

Թ. 154ա.— Որոյ աղաւթիւք ողորմի Քրիստոս Աստուած ստացողի գրոցս Մկրտիչ քահանային և ծնողաց նորին ամէն, այլ և մեղաւոր Ղազարոսի ամէն:

Թ. 166բ.— Կարդա և զանարժան (ք. 167ա) Ղազար գրչիս յիշեալ և Տէրն ողորմած ինձ և բեղ ողորմեսցի:

Թ. 174ա.— Վայ զմեղաւք մեռեալս զՂազար գրիչս:

Թ. 175ա.— Կարդա և զանպիտանս Աստուծոյ և մարդոյ զՂազար գրիչս յիշեալ ի Տէր:

Թ. 186ա.— Կարդա և զբազմամեղ զՂարիպս յիշեալ:

Թ. 189ա.— Զգովասանութիւնս կարդա և զմեղաւոր Ղարիպս յիշեալ:

Թ. 192ա.— Կարդա և զանպիտան ծառայս Աստուծոյ յիշեալ և Աստուած զբեղ յիշէ:

Թ. 195ա.— Կարդա և զողորմելի զՂարիպս յիշէ:

Թ. 196ա.— Կարդա և զտառապեալ Ղարիպս յիշեալ:

Թ. 197ա.— Կարդա և զտառապեալս հոգւով և մարմնով Ղազարս յիշեալ:

Թ. 204ա.— Կարդա և վայ տուր մեղաւորիս:

Թ. 208ա.— Կարդա և զմեղաւորս յիշեալ:

Թ. 215ա.— Կարդա և վայ ինձ մեղսասիրիս ասալ:

Թ. 216ա.— Կարդա և զանհամբերս և զանժուժկալս յամենայն գործոց բարեաց յիշեալ:

Թ. 217ա.— Կարդա և զանպիտան ծառայս Աստուծոյ զՂարիպս յիշեալ ի Տէր:

Թ. 221ա.— Կարդա և վայ ինձ ամենամեղ ծառայիս Աստուծոյ Ղազար գրչիս:

Թ. 222ա.— Կարդա և զանպիտան գրչակս յիշեալ ի Քրիստոս:

Թ. 230ա.— Կարդա և զտառապեալս հոգւով և մարմնով զՂարիպս յիշեալ և Աստուած շնորհ յիշեալ:

Թ. 235ա.— Կարդայ և բազմամեղիս ողորմիս այս ասաց:

Թ. 238ա.— Կարդա և զբազմամեղ գրչակս յիշեալ ի Քրիստոս:

Թ. 246ա.— Կարդա և զմեղաւորս հոգս յիշեալ:

Թ. 266ա.— Կարդայ և զանպիտանս յիշեալ առ Տէր Յիսուս Քրիստոս:

Թ. 274ա.— Կարդա ով սուրբ ընթերցող և զանպիտան ծառայս Աստուծոյ զՂարիպս յիշեալ:

Թ. 292ա.— Կարդա և զմեղաւոր ծառայս Աստուծոյ զՂազարս յիշեալ ի Քրիստոս:

Թ. 293ա.— Կարդայ և զիս յիշման արժանի արալ:

Թ. 298ա.— Ողորմեա ստացողի գրոցս Մկրտիչ քահանային և ծնողաց նորին... և ինձ մեղաւորիս Ղազար գրչի ամէն:

Թ. 316ա.— Կարդա և զամենամեղ Ղազար գրիչս յիշէ:

Թ. 351ա.— Մանաւանդ ստացողի սորա Մկրտիչ քահանային ամէն:

Թ. 352ա.— Կարդա և զանարեւտս զՂազար գրիչս յիշեալ:

Թ. 359բ.— Քարոզ աւգտակար և ոգէշահ կարդացողաց և լսողաց:

Թ. 361ա.— Կարդա և վայ մեղ որ զմեղս գործեմք և արդարանամք:

Թ. 373ա.— Կարդա և զմտաւք մոլորեալս և զառածեալս մեղաւք զՂարիպս յիշեալ:

Թ. 405ա.— Կարդայ և վայ ինձ ասա մեղաւորիս որ յամեն հնարից սատանայի խաբեալ եմ:

Թ. 411ա.— Կարդա և տես զողբս ծնաւորին:

Թ. 413ա.— Կարդայ և զիս յիշեալ:

Թ. 416ա.— Ով բարեգութիւն ամենայնի, Որ ներեցէր քում ծառայի, Գրեթայ և յիս մեղաւք ի լի, Ի Մարտիրոս մեռեալ ոգի:

Թ. 416բ.— ... որ ողորմի ստացողի գրոցս Մկրտիչ երիցուն և եղբայրն իւրոյ Առաքելին, մանաւանդ և գծողիս:

(Այս թերթից սկսյալ այլևս տողատակի փոքր հիշատակարաններ շունի ձեռագիրը, բացի մի քանի տեղից միայն):

Թ. 511ա.— Որոց աղաւթիւքն ողորմի Քրիստոս Աստուած ստացողի գրոցս Առաքելին և որդւոյն իւրոյ Մարտիրոս քահանային և մեղուցեալ գծողիս:

Թ. 524ա.— Յայսմ վայրի վրտանգեցայ. Մանր սրգով յոյժ տրորմեցայ, Եւ արտասուաւք թաթաւեցայ. Վասն մեղացս իմ զոր յիս կայ:

Թ. 528ա.— Որոյ աղաւթիւքն ողորմի Քրիստոս Աստուած ստացողի գրոցս Մկրտիչ երիցուն, և պապին, և Առաքելին, մանաւանդ մեղուցեալ Մարտիրոս գծողի ամէն:

Թ. 528բ.— Ով պատուելի ծաղկաւղ մի մեղադրեմ զի մոռացայ և փոկի տեղ չթողի վասնզի յոյժ տրտում էի:

Թ. 530բ.— Որ ողորմի ստացողի գրոցս Մկրտիչ երիցուն և Ամիրխանին և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց: Մանաւանդ երախտաւորաց և աշխատաւորաց և կարդացողաց և լսողաց, ամէն:

Թ. 538բ.— Կեանք և յոյս ազգի մարդկան. Պարգեատու կենդանութեան, Ինձ ձեռն տուր և ի դուրս հան. Յալեաց ծովոյս տարաբերման:

Թ. 539բ.— ԶՅոր յիշեցից զերանելին.

Ձայն որ յիշման է արժանին,
Թէպէտ յորդոցն է յնսաւին,
Այլ գերագոյն քանց զՅակոբին:
Այնորիկ են յոյժ գովելին,
Եւ վկայեալ առ ի բարին,
Թէ այլ արդար և ճշմարիտ,
Եւ կատարեալ յամենայնին:
Ձոր բանսարկէր շար թշնամին,
Խընդրէր ի փորձ

պատեւաբար,
Որում տրեւալ իշխանութիւն,
Յայտնի լինել քում ծառային:

Թ. 543բ.— Ով սիրելի Տեառն Յիսուսի,
Յոհաննէս Որոտման որդի,
Յարուցեր զիշխանին որդի,
Անուամբ մերոյ Տեառն

Յիսուսի:

Ձքեզ աղաչեմ (թ. 544ա)
յամենայնի,

Եւ պաղատիմ աղերսալի,
Ձի առաջի Տեառն Յիսուսի,
Յիշման առնես զիս արժանի:
Վասն մեղացս իմ զաղրալի,
Ձոր գործեցի յայսմ աշխարհի,
Հայցեմ չիշխել յայնմ ատենի,
Որ հատուցէ զվարձս ըստ

գործի:

Թ. 555բ.— Որոց բարեխաւութեամբն ուղորմի Քրիստոս Աստուած ստացողի գրոցս Մարտիրոս քահանային և փոքրիկին, ամէն:

Թ. 568բ.— Զլուսազարդ գրոցս ստացողս յիշեցէր ի Քրիստոս և լի բերանով Աստուած ողորմի ասացէր և ձեզ ողորմեսցի կարդ. և լս.:

Թ. 576բ.— Որ ողորմի ստացողի գրոցս Մկրտիչ երիցուն, և Յեւթմեկեքին, և գծողի գրոցս, ամէն:

Թ. 584ա.— Որոց աղաւթիւքն ողորմի Քրիստոս ստացողի գրոցս Պապին և Առաքելին, և ամենայն ազգականաց նոցին, մանաւանդ երախտաւորաց և աշխատաւորաց, և որք զամէնն ասեն ամէն, այլ և Մելիքին:

Թ. 585բ.— Զստացաւոյ գրոցս զՄկրտիչ երէցն յիշեցէր ի Տէր, և դուք յիշեալ լիշիք ի Տեառնէ, ամէն:

Թ. 587ա.— Ով եղբայր բանս յաւրինակն չկար և ինձ կասկածաւոր թուեցաւ. վասն այն ի լուսանցն գրեցի:

Թ. 602ա.— Որ ողորմի ստացողի գրոցս և գծողի ամէն:

Թ. 613բ.— Որոց աղաւթիւքն ողորմի Քրիստոս Աստուած ստացողի գրոց Մկրտիչ երիցուն և ծնողաց նորա, ամէն:

Թ. 622բ.— ... ողորմեա ստացաւոյ գրոցս Մկրտիչ երիցուն և Յեւթմեկեքին և մեղա-

պարտ Մարտիրոս գծողի և կարդացաւոյ և լսողաց, ամէն:

Թ. 655ա.— Բարեխաւութեամբ սրբոցս ողորմեայ Քրիստոս Աստուած ստացողի գրոցս Յեւթմեկեքին, ամէն:

Թ. 675բ.— ... ողորմեա ստացողի գրոցս Մկրտիչ քահանային և մեղապարտ Մարտիրոս գծողի և կարդացողաց և լսողաց, ամէն:

Թ. 679բ.— Կեանք և յոյս ազգի մարդկան.

Պարգեատու կենդանութեան,
Ինձ ձեռն տուր և ի դուրս հան.
Յալեաց ծովոյս տարաբերման:

Թ. 680ա.— Մեծ վարդապետ և բարունի.

Սուրբըդ Գրիգոր որդի ծերի,
Ձքեզ աղաչեմ յամենայնի.
Եւ պաղատիմ աղերսալի:
Ձի յորժամ դայ Տէրն ամենի.
Նստի յաթոռ դատարանի,
Վասն իմ հայցեալ յայնմ

ատենի.

Դասիլ և ինձ յաջակողմի:

Ողորմի ստացողի գրոցս Մկրտիչ երիցուն և ծնողաց նորին և մեղապարտ Մարտիրոս գծողի և կաւկողի թղթիս Յովաննէս սարկաւագիս դայլ և կարդացողաց և լսողաց առհասարակ ամէն:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(Կաղմի առաջին երեսի կոնակում).

ԱՐԳ-ի գրչափորձեր:

Թ. 3ա.— Կարապետ Յր. Սարգսեանից:

ԱՐԳ-ի գրչափորձեր:

Թ. 30ա.— (Բարեխաւութեամբ սրբոցս Քրիստոսի Աստուած ողորմեա ստացողի գրոցս) Պարոն Բագոն, ծնողացն Մովսէսին և Մարիամին և ամենայն զարմիցն, կարդացողաց և լսողաց, ևս առավել գծողիս և որք ողորմին ասէր Աստուած և ձեզ ողորմեսցի, ամէն:

(Վերոհիշյալ Պարոն Բագոն հանդիսանում է ուշ շրջանի գրբիս ստացողը և հավանաբար ձեռագրիս վերանորոգողը: Նրա և իր ծնողների անունները փոքրիկ թղթի վրա գրված հետագայում կպցված են ձեռագրում, պարբերաթյունների վերջում գտնվող փոքրիկ հիշատակաբանների վրա: Սույն հիշատակագրությունը, երբեմն երկու-երեք-չորս տողերով, կրկնվում է ձեռագրում մի քանի հարյուր անգամ):

Թ. 191բ.— (Կա մի փոքրիկ սև կնիք 15×14 միլիմետր մեծությամբ, երկու օրինակ).

Քի. ծն. Յոհան:

Թ. 192ա.— (Նույն կնիքից հինգ օրինակ).

Թ. 342ա.— Գոշին Մխիթարայ և ուսալ ի սրմանէ զամենայն:

Թ. 344ա.— Աստուած ողորմի:

Թ. 482ա.— Ձի ասի-ցայժ:

Թ. 483բ.— (Վերոհիշյալ կնիքից երեք օրինակ).

Թ. 484ա.— (Վերոհիշյալ կնիքից հինգ օրինակ):

№ 231

ՃԱՇՈՑ

Թերթերը՝ 444:— Պրակները՝ 38, լուրբանչուրը 12-ական թերթից, իսկ Ա և ԼԵ՛ 7, Բ, Ի և ԼԴ՛ 11 թերթից:— Մեծալուրը՝ 31,6×21,5×10,5 սմ.:— Նյութը՝ դեղնած, խոնացած և ցեցակեր հաստ թուղթ:— Կազմը՝ լաթակազմ տախտակ, որի կոնակն ու անկյունները կաշի են: Կոնակում գրված է հետևյալը. «37—Ձեռագիր Սուրբ Գիրք—1531 և 1850—№ 219—37: 37—Ճաշոց Գիրք (Անտարան): Ա 37 (1531)»:— Պաշտպանները՝ սկզբից և վերջից 7-ական թերթ հասարակ բարակ թուղթ:— Վիճակը՝ բավարար, սակայն տեղ-տեղ խիստ ցեցակեր է եղել և հետագայում վերանորոգվել:— Գրությունը՝ երկայուն:— Դատարկ րպրերը՝ 1—7, 438—444, որոնք հետագայում են ավելացված վերանորոգության ժամանակ:— Տողերը՝ 35:— Գծումները՝ ճշումով:— Գիրք՝ բոլորգիր:— Զարդագրություն՝ ձեռագիրն ունի շատ սիրուն զարդագրություն, Զուղայի՝ դպրոցն հիշեցնող: Կան երեք գեղեցիկ խորաններ (թ. թ. 10ա, 200ա և 267ա) և բազմաթիվ լուսանցադարձեր, թռչուններ, կենդանիներ, զմբեթներ, խաչեր, զազաններ, արծիվներ, ծառեր և ծաղիկներ: Կան նաև երեք գլխազարդեր (թ. թ. 26բ, 66բ և 321բ): Ձեռագիրն ունի գեղեցիկ բազմաթիվ թռչնազարդեր և զարդադրեր, երեք զազանազրեր (թ. թ. 26բ, 34ա և 200ա. այս վերջինը՝ շատ գեղեցիկ), շուր մարդադրեր (թ. թ. 10ա, 31ա, 31բ և 267ա. առաջինը և չորրորդը՝ շատ գեղեցիկ): Ձեռագրում կան երեք մարդագլուխ թռչուններ (թ. թ. 63բ, 216ա և 403ա), երկու միացյալ թռչնագիր-ձկնագիր (թ. թ. 49բ և 127ա), երկու ձկնագիր և զազանագիր (թ. թ. 275ա և 423բ), մի հատ միացյալ թռչնագիր և զազանագիր (թ. 141բ) և մի հատ էլ միացյալ զարդագիր և մարդագիր (թ. 103բ): Ձեռագրում կան նույնպես սրբերի և այլ մարդկանց բազմաթիվ սիրուն նկարներ, որոնցից հիշում ենք մի քանիսը միայն. Հայր Անտոն (թ. 41բ), Թեոդոս թագավոր (թ. 42ա), Ղուկաս ավետարանիչ (թ. 42բ), Վահան Գողթնացի (թ. 44ա), Հովհաննես ավետարանիչ (թ. 50բ), Ս. Սարգիս զորավար (թ. 56ա), Պողոս առաքյալ (թ. 61ա), Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ (թ. 115բ), Մարկոս ավետարանիչ (թ. 141բ), Ս. Հովսիսիմե կույս (թ. 290ա), Ս. Ներսես հայրապետ (թ. 305ա), Մարիամ Աստվածածին (թ. 362բ), Հովհաննես Ոսկեբերան (թ. 426ա), Ս. Նիկողայոս (թ. 434բ) և այլն:— Գրիչը՝ իզնատիոս:— Պատվիրատուն՝ Ղազար արքեպիսկոպոս:— Մաշինը՝ անհայտ:— Ժամանակը՝ ԺԷ—ԺԸ դարեր:— Վայրը՝ շատ հավանաբար Զուղա, Սպահան:— Մեծնորություն՝ սույն արժեքավոր ձեռագիրը նվեր է ստացված Կալկաթայի Ս. Նազարեթ եկեղեցու վարչությունից 1963 թվականի դեկտեմբեր ամսին, Վահագն Հայրապետի միջոցով (Ձեռագիրը տեղ-տեղ խիստ վնասված է ցեցերից, սակայն հետագայում վերանորոգված է: Սույն գրչագրում տեղ-տեղ միայն օգտագործված են հայկական խաղերը):

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

Թ. 56բ.— Յետ տանի Սուրբ Սարգսին կիրակի ար կարդա և զստացող սորին ... յիշեա և Աստուած ողորմի ասա:

Թ. 64բ.— Եշ. Վարդանանց զարավարացն կարդա և Աստուած ողորմի ասա Ղազար կրօնաւորին և իւր ծնողացսն:

Թ. 128ա.— Ճաշոյն կարդայ և զեղկելի գծողս յիշեա ի Տէր ով սուրբ ընթերցողը:

Թ. 149բ.— Զստացող լուսազարդ Սուրբ Գրոցս զՂազար սրբամիտ կրանաւորն և զեղբարսն (երկու անուն ջնջվել են այստեղ) ... զՍտեփանոսն ծնաւուրը հանդերձ յիշեցէք ի Քրիստոս և մեղաց թողութիւն հայեցեցէք առաջի մեղսաբաւիչ գառինն անմահի և Աստուած զձեք մեղքն ջնջէ, ամէն:

Թ. 160բ.— Զստացող լուսազարդ գրոցս զհեղահոգի և զբարեմիտ կրանաւորն զՂազարս յիշեցէք ի Քրիստոս:

Թ. 275ա.— ԶՂազար արքեպիսկոպոս լուսազարդ գրոցս, և զծնաւոյն իւր և զայլ ամենայն արեան մերձաւորսն յիշեցէք ի Տէր, և լի սրտիւ Աստուած ողորմի ասացէք, և ողորմածն Աստուած ձեզ և նմա ողորմեսցի ամէն:

Թ. 280ա.— Նորոգեա և կենդանացո ի կեանս անվախճան ստացող Սուրբ Գրոցս և զհեղահոգի և զաստուածասէր կրանաւորն զՂազար և զծնողսն իւր Արժանացո ողորմութեան քում և քեզ փառք ընդ Հաւր և ընդ Որդոյ այժմ և միշտ և յաւիտեան:

Թ. 331ա.— ... ստացաւի գրոցս, Ղազար արքեպիսկոպոս և եղբարցն Մկրտչին, Ստեփանոսին, Առաքելին, և ի ծնաւուց սոցին, և ինձ մեղուցեալ իզնատիոս գրչիս և թուխթ կոկողին, ամէն:

Թ. 333բ.— Մեծի և հրաշագիւտ Սուրբ Խաչին առաւօտուն կարդա և զեղկելի զ.....:

Թ. 384ա.— ... փառ և մեծատանիս Վարդ... իթիթ բուրաստանիս, քեզ երանի թէ հանդիպիս երբ լի սրտիւ ծնորի իշնիս, յիշեա յաղաթքդ զեղկելիս:

(Ձեռագիր վերջում գտնվող գլխավոր հիշատակարանն ընկել է):

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(Կազմի առաջին երեսի կոնակում).

Armenian Holy church of Nazareth,

2, Armenian street, Calcutta.

Library & record room.

Presentnd by

Reference No. 37

Register Folio N. 1

Date.

- Թ. 1ա.— Ըաշու Աւետարան, գրչագիր:
- Թ. 10ա.— Փրկչի թիվն 1531, ծառայ Տեառն Տէր Մինաս Պետրոսեանս զայս Սուրբ Գիրքս ըստացայ 40 քառասուն ոտսի, ի Կալկաթայ Տեառն ըստացայ սրբակրօն Տէր Յովանէս Խաչիկեցին 40 քառասուն ոտսի այս Սուրբ Գիրքս:
- Թ. 149բ.— (Փոքր Հիշատակարանի անունները չնշվել են և տեղը գրվել են հետևյալ անունները).
- Աւետիս, զՄէլիքսէթ, զհայր Թումայ:
- Թ. 160բ.— զՏէր Աւետիս:
- Թ. 200ա.— 1859 ի Կալկաթայ զայս Սուրբ Գիրքս ըստացայ 40 ոտսի սրբակրօն Տէր Յովանէս Խաչիկեցին, քառասուն ոտսի, ծառայ Աստուծոյ Տէր Մինաս Պետրոսեան:
- Թ. 265բ.— Գիրեցաւ իշատակարանս ի հայրապետութեան ... իթար եպիսկոպոսի, լղիմուշարցկէի, թէ դպիր են զանարծան Մխիթարս յիշեա, Աստուած զձեզ յիշեա:
- Թ. 275ա.— զԱւետիս, զԻսթեր, և զԹումայ, Մէլիքսէթ:
- Թ. 280ա.— Աւետիս, զԹումայ և զԻսթեր:
- Թ. 331ա.— (Երեք հատ անընթեռնելի անուններ):

№ 232

ԿԱՆՈՆԱԳԻՐԲ

Թերթերը՝ 139:— Պրակները՝ 12, յուրաքանչյուրը 12-ական թերթից, ժժ պրակը 8, Թ՝ 10 և Ժ՝ 13 թերթից:— Մեծուրյունը՝ 27,5×20×3,6 սմ.:— Նյութը՝ զեղնած հաստ ողորկ թուղթ:— Կազմը՝ կաշեպատ տախտակ, կոնակը քայքայված, երկու երեսներին ճեղմով սիրուն զարդեր են նկարված:— Պաճաղակները՝ մեկական թերթ սկզբից և վերջից:— Վիճակը՝ լավ:— Գուրքունը՝ երկայուն:— Դատարկ քղերն՝ շունի:— Տողները՝ 25:— Դժուրները՝ ճեղմով:— Գիրը՝ նոսր:— Գիրքը՝ Զարդագրութուն՝ ձեռագիրն ունի մի հասարակ զխաղարդ, մի լուսանցաղարդ, մի թուղթագիր և երկու թռչուններ, բոլորն էլ Թ. 1ա-ում: Բացի այդ, ձեռագիրն ունի բազմաթիվ զարդագրեր, նկարված կարմիր թանաքով:— Գրիչը՝ անհայտ:— Պատվիրատուն՝ Աստվածատուր վարդապետ:— Մաղկողը՝ շատ հավանաբար նույնինքն ձեռագիր գրիչն է:— Ժամանակը՝ 1648 թ.:— Վայրը՝ Երուսաղեմ:— Մանրությունը՝ սույն ձեռագիրը նվեր է ստացված Կահիրեի հայոց առաջնորդարանից, Վեհափառ Հայրապետի միջոցով, 1963 թվականի նոյեմբեր ամսին:

ՐՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

- Թ. 1ա.— Յառաջարանութիւնը առաքելական կանոնաց:
- Թ. 13բ.— Կանոնը և սահմանը Թաթէոսի առաքելոյն:
- Թ. 18ա.— Կանոնը Փիլիպոսի առաքելոյն:
- Թ. 19ա.— Կանոնը զոր եղին սուրբ հարքն զկնի սուրբ առաքելոյն:
- Թ. 20բ.— Կանոնը Նիկիականը գլուխը:
- Թ. 24ա.— Այլ կանոնը Նիկիական:

- Թ. 25ա.— Անկիրոսեա կանովք գլուխը Ի:
- Թ. 27ա.— Կեսարան. կանոնը գլուխը Ժ:
- Թ. 28ա.— Կանոնը Նիոյ Կեսարոյ գլուխը Ի:
- Թ. 30ա.— Գանգրա կանոնը գլուխը ԻԴ, օգնեայ Յիսուս:
- Թ. 33ա.— Անդիոքայ կանոնը ի գլուխը ԻԳ:
- Թ. 36ա.— Ղաւողիկեցոց կանովն գլուխը յիւսունուհինկ, աւգնեայ Յիսուս:
- Թ. 39ա.— Կոստանդինուպալսի կանոնը Գ:
- Թ. 39բ.— Եփեսի Սուրբ Ժողովոյն կանոնը են գլուխ Զ:

- Դարձեալ նոցա այլ կանովնը գլուխ ԺԶ:
- Թ. 52ա.— Գիր կանոնական մեծի և գիտնականի երանելոյն Բարսեղի եպիսկոպոսին Կեսարացոյ գլուխը Մ:
- Թ. 59բ.— Դարձեալ Սրբոյն Բարսեղի վասն ամենեկին հեռանալու յազգին կին առնելոյ:
- Թ. 60բ.— Գիր կանոնի երանելոյն Եպիփաննոս Կիւրացոյ եպիսկոպոսի մեծի և առաքոյ: Ա. Մարգարէի և նշանս գործի գլուխը Գ: Բ. Վասն քահանայից և սարկաւազաց զգուշութիւն ի կանանց, յորժամ ի սպասաւորութիւն սրբոյ խորհրդոյն մատչեն: Գ. Աւրէնս դրութիւն ոչ մերձեանալ ի կին իւր սպարախ վասն քահանայից և սարկաւազաց:
- Թ. 63բ.— Կանոնը Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին, գլուխ Լ:
- Թ. 65ա.— Կանոնը Սրբոյն Ներսէսի հայրապետի, գլուխը ԼԳ:
- Թ. 66ա.— Դարձեալ կանոնը յաւուրս Ներսէսի Մեծի, և Ներշապուհոյ Մամիկոնէից եպիսկոպոսի, գլուխը ԼԵ:
- Թ. 69ա.— Սահմանը և կանոնը Սրբոյն Սահակայ հայրապետին:
- Թ. 71բ.— Մեծ և երանելին Սրբոյն Սահակայ Հայոց հայրապետին. յաղագս քորեպիսկոպոսաց թէ որպէս պարտ է զկանոնական զկարգս հաստատուն պահել յեկեղեցիս:
- Թ. 73բ.— Կանոն Սրբոյն Սահակայ Հայոց կաթողիկոսի լրումն հաւատոյ ամենայն աշխարհի Հայոց Մեծաց, գլուխը ԺԹ:
- Թ. 77ա.— Սահմանը և կանոնը կարգի Աստուծոյ և Սրբոյ Յիւղեցոյ, զոր եղին վարդապետը հայոց ի նոյն լրութիւն: Առաքելական և Նիկիական կանոնաց հաստատութիւն:
- Թ. 87ա.— Յոհանն երանելոյն Յովաննոս իմաստասիրի:
- Թ. 89ա.— Նորին կանոնը, գլուխը ԺԺ:
- Թ. 91ա.— Կանոնը Մովսէսի քերթողահարն, բան հարցողաց գլուխը հնկէտասան:
- Թ. 93բ.— Կանոնը ժամարարաց, խրատք զգուշութեամբ:

Ք. 96ա.— Սրբոց կաթողիկոսաց հայոց և այլ հոգեշնորհ վարդապետաց, կանոնք և խրատք զգուշաւորք քահանայից երկիւղածաց մանկանց եկեղեցոյ:

Ք. 134ա.— Սահմանք և կանոնք սրբոյն Եղիայի առ խրատ:

Ք. 136.— Յոհանու Ոսկեբերանի յաղագս սահմանի կանոնաց կարգաւորաց որք դան ի խոստովանութիւն:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ք. 139բ.— Յիշատակ է Սուրբ Երուսաղէմայ, ի ձեռն Տէր Աստուածատուր վարդապետին, հայրապետին Սուրբ Երուսաղէմայ, թվ. Ռէլէ (1648 թ.):

ՀԻՇԱՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(Սկզբի պահպանակ) Ա այն եղեալ զնուագ:

(հետևում) թիւ 9:

Ք. 1ա.— Թիւ 9: (Վերջին պահպանակ):

Ձմեղաւոր պ. Մէլքի Ղատայ զմահտեսի զՅովհաննէսս յիշեալէք զԹրիստոս զձեզ յիշէ ի ցեռ ատենին ամէն:

№ 233

ԳԻՐՔ Ա, Բ, Գ, Դ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹՅԱՆՑ

Քերքեր՝ 271:— Պրակներ՝ 35, յորաքանչորդ 8-ական թիւք, իսկ Լ՝ 3, Ա՝ 5, ԼԲ՝ 7, ԼԵ՝ 9 և ԻԹ՝ 10 թերթիք:— Մեծուրյուն՝ 25, 2×17, 2×6 սմ.:— Կաշւը՝ լաշեպատ տախտակ, որի վրա ճնշումով զարդեր են դրոշմված: Եղել են երեք բռնիչներ, որոնք ընկել են:— Պահպանակներ՝ սկզբից և վերջից երկուական թերթ հաստ, խոնացած թուղթ:— Նյութը՝ դեղնած և խոնացած հաստ, ողորկ թուղթ:— Վիճակը՝ կաշւ:— Դրոշմներ՝ միասյուն:— Դատարկ բղբեր՝ 1, 2, 270 և 271:— Տաղեր՝ 18—19:— Գծումներ՝ ճնշումով:— Գիրը՝ բոլորգիր:— Զարդագրութուն՝ ձեռագիրն ունի մի սիրուն գլխազարդ և մի զարդագիր (թ. 3ա) սև թանաքով, մի սիրուն լուսանցազարդ և մարդու մի հասարակ նկար (թ. 69ա) կարմիր թանաքով, և երկու սիրուն զարդագիր (թ. 128բ) սև-կարմիր թանաքով:— Գրիչը՝ Ստեփանոս:— Պատվիրատուն՝ Միքայել արքեպիսկոպոս Անտիոքի:— Մաղկոզը՝ անհայտ:— Ժամանակը՝ 1230 թ.:— Վայրը՝ Հեսուանց վանք (Քեսու), Կիլիկիա:— Մանրութիւն՝ սույն ձեռագիրը նվեր է ստացված Կահիրեի հայոց առաջնորդարանից, Վենիսի Լայրապետի միջոցով, 1963 թվականի նոյեմբեր ամսին:

ԲՈՎԱՆԻՎԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ք. 3ա.— Թագաւորութեանց առաջին:

Ք. 69ա.— Ի Թագաւորութեանց Երկրորդ սկիզբն:

Ք. 128բ.— Թագաւորութեանց Երրորդ:

Ք. 207ա.— Թագաւորութեանց Զորրորդ:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

Ք. 206բ.— Տէր Յիսուս ի բո միւս անգամ գալստեանդ և ի հասարակաց յարութեանդ ողորմեա Տէր Միքայելի ստացողի գրոցս և ծնողաց իւրոց, ամէն:

Ք. 269բ.— Փառք ամենասուրբ Երրորդութեան Զօր և Որդո և կենդանարար և ազատիչ Սուրբ՝ Հոգւոյն. անբարձանելի և միասնական Սուրբ Երրորդութեանն. այժմ և հանապազ և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն, ամեն, ամեն, թուականութեանս Հայոց ՈՂԸ (1230 թ.): Գրեցաւ տառս Թագաւորութեանց ի խնդրոյ աստուածապատիւ և առաքելաշնորհ արհիպիսկոպոսին Անտիոքայ Տեառն Միքայելի և առաջնորդ սուրբ ուխտի Յեսուանց, ի վայելումն մանկանց եկեղեցւոյ, և ի յիշատակ հոգւոյ իւր և ծնողաց իւրոցն: Եղև զըրաւ սորայ յ...ուս Յեսուանց ի վանսն ընդ հովանեաւ մարս մերոյ Սուրբ Սիոնի և Սուրբ Աստուածածնիս, և կենսակիր և սքանչելագործ Սուրբ Նշանիս, ձեռամբ յանարժան Ստեփաննոսի, ի Թագաւորութեանն նոր օծեալ ընծային Հեթմոյ: և ի կաթողիկոսութեան Տեառն Կոստանդեայ (Կոստանդին Ա Բարձրբերդցի, Կաթողիկոս ամենայն հայոց, 1221—1267 թ. թ.), ամէն:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ք. 2բ.— Թիւ 1:

Ք. 39բ.— Ով պատուական ընթերցող եղբայր, յորում յայս տեղս ժամանես զառաջիկայ թուիսն շրջէ զմիտան կարգայ. յորժամ զայն թիւի զերկու երեսն կարդալով աւարտես յետ դարձիւր զայս առաջիկայ տուիս կարգայ, երբ աւարտի, թուիս մի անցիր և կարգն անկիր, զի վասլալոյն և կապողն զալատ է կապեր և զանպիտանս յիշեսիր:

Ք. 79ա.— Ո՞րք է կարող որ աղքատին դէմ դառնայ:

Ք. 148բ.— Դարձեալ ով սքանչելի եղբայր, յորժամ յայս տեղս հասնես Ա թուիսն շրջէ զմիտան կարգայ, երբ զայն տիւի երկու երեսն աւարտես, յետ դարձիւր զայս առաջիկայ թուիսն կարգայ, երբ աւարտի. Բ թուիսն այլ անցիր, զերրորդն կարգայ, երբ այն աւարտի, Բ տուի այլ վի յետ դարձիւր և կարգայ, յորժամ զայն այլ աւարտես, Ա տուի շրջէ և զառաջիկայ միտան ընթերցիր, ի կարգն կու անկանի և զեղեկիս յիշեալ:

Ք. 255ա.— Դաւիթ էրէց ծառա Յովաննիսին:

(Ապա կա Դաւիթ անունը կապողով գրված):

Ք. 270ա.— ՈՂԸ, 678+552=1230, 1915—1229=686:

(Ձեռագրի վերջում կան երկու փոքր թղթիկներ, որոնց վրա գրված է հետևյալը).

(շեղագիր) 21 յուլիս 915, Գահիրէ.

(նոտրգիր) Ա երես ...բոց շինել ետուալ:

Աստուած ողորմի յիշատակ տվող...

Աստուած ողորմի ըմանդօհի...

Ելոց հոգոց տո...

Բ Երես ...յ ողորմի և կա...

...դայեցի Մարգարե փոքր...

...ծթէ ի պրեխ մի բաժկու համար...

...ճ...ուպրեն...

№ 234

ՏԱՂԱՐԱՆ

Թերթերը՝ 19:— Պրակները՝ 3: Ա և Բ՝ 8-ական թերթ, իսկ Գ՝ 3:— Մեծուրյունը՝ 24,3×17,3×0,3 սմ.:— Նյութը՝ դեղնած և կեղտոտած թուղթ:— Կազմը՝ չու- նիս:— Պահպանակներ՝ չունի:— Վիճակը՝ բավարար:— Գրությունը՝ միասուն:— Դատարկ քղերը՝ 1ա— 8ա:— Տողերը՝ 30:— Գծումները՝ ճշումով:— Գիրը՝ բոլորգիր:— Զարդագրություն՝ ձեռագիրն ունի սակավ թվով, սակայն դեղեցիկ զարդագրություն: Օգտագործ- ված է միայն սև թանաքը: Զեռագիրն ունի երկու էջ, որոնք նկարված են ամբողջ էջի ծավալով: Ա-ը (թ. 8բ) ներկայացնում է Մարիամ Աստվածածնի ավետումը: Մի հրեշտակ և աղավանկերպ Ս. Հոգին ամպերի մեջ երկնքից իջնում են ցած, ծնկալուք Մարիամ Աստ- վածածնի վրա, որի առջև բաց մի գիրք կա: Բ-ը (թ. 14բ) ներկայացնում է Հիսուս և հինգ հրեշտակների Հիսուսի կրծքին գրված է «Յա», իսկ ներքևում էլ «Մարիամ Մայր Տեառն»: Նկարի ներքևում կապգրով գրված է «Յակոբ», որ զարդանկարչի անունն է: Զե-ռագրում կան նաև մի ծաղկազարդ նկար (թ. 1ա), մի լուսանցազարդ, մի զինազարդ (արծիվ և ծաղիկներ) և մի մարդագիր՝ երկու հրեշտակներ և Աստվածածինը (թ. 9ա), մի զարդագիր, երկու տառ «Աճ» (թ. 11ա):— Գրիչը՝ անհայտ:— Պատվիրատուն՝ անհայտ:— Մաղ-կոդը՝ Հակոբ:— Ժամանակը՝ ժ. դար:— Վայրը՝ ան-հայտ:— Մանրություն՝ ձեռագիրը նվեր է ստացված ամերիկական տիկին Երվանդուհի Ասատուրյանի կող-մից, 1964 թվականի հունվար ամսին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հինգ էջ գրված է Մարիամ Աստվածածնի մասին Ճառերնտիրից (թ. թ. 9ա—11ա) և 14 էջ հանգավոր ոտանավոր՝ նվիրված Ս. Կույ-սին, գրված Առաքել վարդապետի կողմից (թ. թ. 11ա—19ա):

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

Թ. 14բ.— (Կապգիր) Յակոբ (ծաղկողի ա-նունը):

Թ. 19ա.— բարեխօսութեամբ Մօր քո անարատի, փառաւորեալ Տիրուհոյն մերոյ Սուրբ Աստուածածնի, և ողո(թ. 19բ)րմեա երգողի՝ ճառիս՝ Առաքել վարդապետի, մա-նավանդ ըստացողի գրոյոյս՝ (այստեղ ընդ-հատվել է հիշատակարանը):

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻԹՅՈՒՆ

(Զեռագիրը գրված է մի ծրարի մեջ, որի վրա գրված է նվիրատուի անունն ու հասցեն):

Տիկին Երվանդուհի Ասատուրյան
E. Assadourian, 2210 Seymour Ave.,
Bronx 69, N. Y., U. S. A.

№ 235

ՏԱՂԱՐԱՆ

Թերթերը՝ 68:— Պրակները՝ 8, յուրաքանչյուրը 8-ական թերթից, իսկ Ա պրակը՝ 12 թերթից:— Մեծու-րյունը՝ 19,3×13,2×1,1 սմ.:— Նյութը՝ սպիտակ, մաքուր հաստ թուղթ:— Կազմը՝ չունի:— Պահպա-նակներ՝ չունի:— Վիճակը՝ բավարար:— Գրությունը՝ միասուն:— Դատարկ քղերը՝ 1ա—3բ, 8ա, 11ա— 13բ, 18բ—19ա, 20բ—21ա, 28ա—29ա, 36ա—37ա, 44բ—45բ, 50բ, 52բ—53բ, 59ա—61բ, 68բ:— Տողերը՝ անկանոն, 25—35:— Գծումները՝ ճշումով:— Գիրը՝ նոտրգիր:— Զարդագրություն՝ ձեռագիրն ունի բազ-մաթիվ դեղեցիկ զարդագրեր և թռչնազրեր, ծաղիկներ և լուսանցազարդեր: Կան նաև ամբողջ էջի ծավալով չորս նկարներ (թ. թ. 8բ, 21բ, 37բ և 64բ), չորս զարդանկարներ (թ. թ. 27բ, 33ա, 42ա և 43ա), եր-կու զինազարդեր (թ. թ. 22ա և 54ա) և երկու մարդա-գիր (թ. թ. 4ա և 56բ): Օգտագործված է միայն սև թանաքը: Թվում է, թե ձեռագրի գրիչն ու ծաղկողը նույն անձն է:— Գրիչը՝ Հակոբ զպիր Ղահրամանյան սերաստացի:— Պատվիրատուն՝ անհայտ:— Մաղկոդը՝ շատ հավանաբար նույնինքն Հակոբ զպիր:— Ժամա-նակը՝ 1841 թ.:— Վայրը՝ Սեբաստիա:— Մանրու-թյուն՝ սույն ձեռագիրը նվեր է ստացված ամերի-կական տիկին Երվանդուհի Ասատուրյանի կողմից, 1964 թվականի հունվար ամսին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Զեռագիրն ունի բազմաթիվ տաղեր, երգեր և մեղեդիներ:

Տաղ Աւետեաց, Աստուածայայտնութեան, Ծննդեան, Զորօհեաց, Տեառնընդառաջին, Մաղկազարդի, Յարութեան (բազմաթիվ), Նոր Կիրակէի, Հանքարձման, Հոգոյ գա-լստեան, Վարդավառին, Սուրբ Աստուա-ծածնի (բազմաթիվ), Խաչելութեան, Վերաց-ման Խաչին, Վարդգայ Սուրբ Խաչին, Գիւտ Խաչին, երևման Սուրբ Խաչին, վասն չարա-րանացն Քրիստոսի, Յօհաննու Մկրտչին, Սրբոյն Մինասայ, Սրբոյն Սարգսի, Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին, Սրբոյն Յակոբայ Մծբնայ Հայրապետին, Սուրբ Առաքելոյն Յակոբայ, Սրբոյն Ստեփաննոսի, Սրբոյն Պետրոսի և Պօղոսի, Սրբոց Մարգարէից, Հայրապետաց, Սրբոց Առաքելոց և Սրբոց Մարտիրոսաց:

(Շարունակելի)